

U.SANGIROVA, M.YAXYAYEV

ASM IQTISODIYOTI

QO'LLANMA

Toshkent-2023

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA‘LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
“TOSHKENT IRRIGATSIYA VA QISHLOQ XO‘JALIGINI
MEXANIZATSIYA MUXANDISLARI INSTITUTI”
MILLIY TADQIQOT UNIVERSITETI**

U.SANGIROVA

M.YAXYAYEV

ASM IQTISODIYOTI

**5230100 “Iqtisodiyot” yo‘nalishlari bo‘yicha bakalavriat talabalari uchun
mo‘ljallangan .**

O'QUV QO'LLANMA

TOSHKENT-2023

UDC: 339.43 (575.1)

BBK 65.321ya73

A15

U. Sangirova, M.Yaxyayev. “ Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti ”, O'quv qo'llanma . – TIQXMMI MTU, 2023. - 271 bet.

Xalqaro hamkorlik va jahon xo'jalik aloqalarini kengaytirishning zamonaviy iqtisodiy sharoitida agrosanoat majmuasining ob'ektiv retrospektiv shakllanishi va faoliyatining nazariy jihatlari, muallif tomonidan O'zbekiston iqtisodiyotini isloh qilish yillarida amalga oshirilgan ilmiy umumlashmalar taqdim etilgan. 2000-2017 yillarda agrosanoat kompleksidagi iqtisodiy o'zgarishlarning asosiy tendentsiyalari aniqlandi. va agrosanoat majmuasining hozirgi holatining makroiqtisodiy sharoitlari. Bozorlar va bozor infratuzilmasi rivojlanishining mintaqalararo va davlatlararo oziq-ovqat munosabatlariga baho berilgan; agrosanoat kompleksining konsalting va innovatsion xizmatlari.

Nashrda

istiqbolli parametrlarni prognozlashning metodologik jihatlari va mintaqa agrosanoat majmuasini namunaviy o'rganish taqdim etilgan. Hududiy agrosanoat majmuining istiqbolli tuzilmasi va parametrlari modellashtirilgan, iqtisodiyotning agrar sektorini pozitsiyadan turib inqirozdan chiqish mexanizmlari agrosanoat kompleksini strategik innovatsion rivojlantirish, agrosanoat kompleksini nazoratga asoslangan holda boshqarishni rivojlantirish va byudjetlashtirish, ularning faoliyatini diversifikatsiya qilish. Mintaqaning raqobatbardosh klasterlarini shakllantirishning nazariy jihatlari ochib berilgan. Nashr ilmiy tadqiqotlarning yangiligi va natijalarini o'quv materialining mavjudligi va to'liqligi bilan birlashtiradi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi, qishloq xo'jaligida investisiya va innovatsion faoliyat sohasida bozor munosabatlari masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'quv qo'llanma oliy o'quv yurtlari talabalari, shuningdek, O'zbekiston agrosanoat majmuasi muammolarini hal etish bilan shug'ullanuvchi aspirantlar, ilmiy va amaliy xodimlar uchun mo'ljallangan.

Y.Aliyev , iqtisod fanlari doktori, professor

I. Yunusov , iqtisod fanlari nomzodi, dotsent.

KIRISH

Agrar islohot jarayonida agrosanoat majmuasida muhim ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar amalga oshirildi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini qayta ishlash va xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlar bilan integratsiyalashuv jarayoni davom ettirilib, ularning xo'jalik faoliyatining moliyaviy natijalari uchun mas'uliyat ortib bormoqda.

Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti bakalavriat tayyorlash tizimidagi kasbiy fanlaridan biri hisoblanadi. Agrosanoat kompleksi iqtisodiyoti iqtisodiy fan bo'lib, ob'ektiv iqtisodiy qonuniyatlarning ta'siri va ularning qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida namoyon bo'lish shakllarini o'rganadi. Qishloq xo'jaligi bo'ysunadigan iqtisodiy qonunlar ob'ektiv xususiyatga ega bo'lib, odamlar ongidan mustaqil ravishda harakat qiladi. Qishloq xo'jaligida iqtisodiy qonunlar tizimi amal qiladi: qiymat qonuni, kengaytirilgan takror ishlab chiqarish qonuni, jamg'arish qonuni, talab va taklif qonuni va boshqalar. Agrosanoat majmuasining iqtisodiyoti iqtisodiy qonunlar tizimi faoliyat ko'rsatish mexanizmini ko'rib chiqadi. korxonaning o'zi tijorat tashkiloti sifatida, uning resurslari (asosiy va aylanma mablag'lar, yer qo'yilmalari, mehnat va moddiy texnika resurslari) va ulardan foydalanishni yaxshilash yo'llari.

ijtimoiy -ekologik va iqtisodiy tizim, shu jumladan bozor infratuzilmasi sifatida shakllantirishning nazariy jihatlari bilan bir qatorda agrosanoat kompleksini davlat tomonidan tartibga solishning tashkiliy-iqtisodiy usullarining quyi tizimi. hududiy miqyosda o'quv qo'llanmada agrosanoat kompleksining holati va rivojlanish istiqbollari tahliliy baho berilgan.

So'nggi o'n yilliklarda mamlakatimiz olimlari tomonidan hududiy agrosanoat kompleksining oziq- ovqat subkomplekslarini rivojlantirish va integratsiya jarayonlari bo'yicha tadqiqotlar olib borildi va dalillarga asoslangan tavsiyalar ishlab chiqildi. Ammo, qoida tariqasida, tavsiyalar ko'pincha tizimning alohida elementlarining alohida rivojlanishiga asoslangan. Agrosanoat majmuasini, uning kichik komplekslarini rivojlantirishning nazariy-uslubiy jihatlari, ishlab

chiqarishning istiqbolli parametrlarini asoslash, agrosanoat majmuasidagi integratsiya jarayonlari ko'plab olimlar, jumladan U.P.Umurzoqov , K.A.Choriyev , N.S. Xushmatov , A.A.Abdug'aniyev , R.Hakimov va boshqalar.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi tarmoqlarining faoliyat ko'rsatish xususiyatlarini bilish "O'simlikchilik iqtisodiyoti", "Chorvachilik iqtisodiyoti" kabi mavzularni ishlab chiqishni belgilaydi.Ushbu bo'limlarni o'rganishda amaliy hisob-kitoblardan foydalanish natijasida. bakalavr eng katta iqtisodiy samaraga erishish uchun iqtisodiy faoliyatga qanday omillar ta'sir qilishi haqida to'liq va aniq tasavvurga ega bo'lishi kerak.

O'quv qo'llanmada xo'jalik mexanizmining tarkibiy qismlari tizimli yondashuv va strategik innovatsion rivojlanish nuqtai nazaridan asoslab berilgan, boshqaruvning zamonaviy iqtisodiy sharoitlariga, mamlakatning oziq-ovqat va iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashga moslashgan. Qo'llanmada ilmiy tadqiqot natijalari va yangiligi metodlar va o'quv material bilan uyg'unlashtirilgan. Nazorat va munozara savollari, o'quv qo'llanmaning bo'limlarini to'ldiradigan topshiriqlar tizimlashtirish, fikrlashni faollashtirish, materialni ijodiy idrok etish, olingan bilimlarni amalda amalda qo'llash, to'g'ri boshqaruv qarorlarini qabul qilishga qaratilgan.

Taklif etilayotgan o'quv qo'llanmaning maqsadi talabalarga iqtisodiy bilimlarni egallashga ko'maklashish, qishloq xo'jaligi tashkilotlarining yer, moddiy, mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini tavsiflovchi iqtisodiy ko'rsatkichlarni hisoblash metodikasini o'rganishdan iborat.

1-BOB . FANNING MAVZU, MAQSADI VA MAZMUNI

1.1. «ASM IQTISODIYOTI» FANINING MAVZU VA VAZIFALARI.

Agrosanoat kompleksi o'zining ta'rifi va ilmiy asoslanishini XX asrning 70-yillari oxiri - 80-yillarning boshlarida oldi. Uzoq vaqt davomida olimlar va amaliyotchilar tomonidan mavhum ijtimoiy-iqtisodiy tizimning o'ziga xos turi, jumladan, bir nechta bloklar (sohalar), xususan: qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini ishlab chiqarish vositalari bilan ta'minlaydigan birinchi tarmoq korxonalari, ikkinchisi - to'g'ridan-to'g'ri qishloq xo'jaligi korxonalari, uchinchi - qayta ishlash tarmoqlari. Bundan tashqari, agrosanoat majmuasida tashkiliy-huquqiy maqomga ega bo'lmagan va ro'yxatga olingan oziq-ovqat komplekslari : don mahsulotlari, sut mahsulotlari , go'sht mahsulotlari , sabzavot mahsulotlari va boshqalar ajratilgan. Mamlakatda ishlab chiqaruvchi kuchlar va ishlab chiqarish munosabatlari, bozor islohotlarining rivojlanishi bilan davlat boshqaruvi va agrosanoat kompleksini tartibga solishda yo'l qo'yilgan qarama-qarshiliklarga qaramay, uni yanada aniqlashtirish va tashkiliy jihatdan belgilash uchun ob'ektiv shart-sharoitlar va zarur shart-sharoitlar vujudga keldi. Qo'llanmada iqtisodiy-matematik usullar va modellashtirish asosida ularning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda mamlakat va hududlarning agrosanoat majmuasining tuzilishi, istiqbolli parametrlarini nazariy va uslubiy asoslash, shuningdek, agrosanoat kompleksining tavsifiy modelini ishlab chiqish berilgan. ichki agrosanoat majmuasining tizimli inqiroz sharoitida rivojlanishi, bozor iqtisodiyotiga o'tish va uning jahon iqtisodiy makoniga integratsiyalashuvi, jahon xo'jalik aloqalarining kengayishi.

"Iqtisodiyot" atamasi yunon tilidan olingan bo'lib, uy xo'jaligi san'atini anglatadi. Jamiyat ishlab chiqaruvchi kuchlarining rivojlanishi, xalq xo'jaligining turli tarmoqlarining shakllanishi bilan bir qatorda iqtisodiyotning mazmuni ham sezilarli darajada boyib, o'zgardi. Bugungi kunda bu juda keng tushuncha bo'lib, u turli jihatlarda qo'llaniladi.

Birinchi dan, iqtisodiyot deganda jamiyatni hayotiy muhim moddiy ne'matlar va xizmatlar bilan ta'minlovchi milliy iqtisodiyot tarmoqlari yig'indisi tushuniladi; ikkinchi dan, iqtisodiyot - bu moddiy ne'matlarni ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash va iste'mol qilish jarayonida kishilar (guruhlar, jamoalar, sinflar) vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlar yig'indisidir ; uchinchi dan, iqtisod fan bo'lib, u o'rganish ob'yekti va unga yondashish usuliga ko'ra makroiqtisodiyot, mikroiqtisodiyot, korxonalar iqtisodiyoti va alohida tarmoqlar (sanoat, transport, qurilish, savdo, qishloq xo'jaligi va boshqalar) iqtisodiyotiga bo'linadi. .

Shunday qilib, iqtisodiyot ham fan, ham boshqaruvning real amaliyoti deb ataladi.

Bu muammolarni bozor iqtisodiyoti, ya'ni ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'rtasidagi erkin ayirboshlash bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiyotda eng muvaffaqiyatli hal qilish mumkin.

Integratio lotincha so'z bo'lib, tiklash, nisbatan aniq bir butunlikka to'ldirish, har qanday qismlar yoki elementlarni bir butunga birlashtirish ma'nosini bildiradi. Iqtisodiyotda bu o'zaro moslashish jarayoni , mikro va makro darajada iqtisodiy va sanoat kooperatsiyasini kengaytirish , ikki yoki undan ortiq davlatlarning milliy iqtisodiyotlarini birlashtirish, xalqaro miqyosda iqtisodiy hayotni baynalmilallashtirish shaklidir.

Mahalliy iqtisodiy adabiyotlarda integratsiya hamkorlikning eng yuqori shakli sifatida tavsiflanadi. Ba'zi mualliflar hamkorlik deganda iqtisodiy va huquqiy jihatdan mustaqil xo'jalik korxonalarini o'rtasidagi deyarli har qanday hamkorlik tushuniladi, degan xulosaga kelishadi. Xo'jaliklararo va tarmoqlararo kooperatsiya farqlanadi. Xo'jaliklararo kooperatsiyada tegishli boshqaruv organlari tashkil etilgan holda turli shartnomaviy munosabatlar o'rnatiladi. Odatda bu maxsus muvofiqlashtiruvchi organlar - kengashlar. Tarmoqlararo hamkorlik darajasida qishloq xo'jaligi korxonalarining xizmat ko'rsatish va qayta

ishlash korxonalari bilan munosabatlari asosan shartnoma munosabatlari bilan chegaralanadi.

Agrosanoat majmuasini rivojlantirish jarayonida qishloq xo'jaligining sanoat tarmoqlari bilan uzviy bog'lanishini ta'minlovchi ob'ektiv

iqtisodiy jarayonlar sifatida gorizontal xo'jaliklararo va vertikal tarmoqlararo kooperatsiya amalga oshirildi . Agrosanoat integratsiyasining ta'rifi to'liqroq va ijtimoiy yo'naltirilgan bo'lishi kerak .

Agrosanoat integratsiyasi tarmoqlararo vertikal kooperatsiya shakli, texnologik o'zaro bog'langan qishloq xo'jaligi, sanoat korxonalari va infratuzilmalarini yagona bir butunga – aholining ustuvor ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilgan agrosanoat iqtisodiy tizimiga tashkiliy-iqtisodiy birlashmasidir. Shu bilan birga, turli darajadagi bog'langan qishloq xo'jaligi, qayta ishlash va sotish tarmoqlarini tashkiliy rasmiylashtirish bo'lmasa, iste'molchi ustuvorligining ob'ektiv printsipli buziladi. Natijada , qishloq xo'jaligi xizmat ko'rsatish sohasiga moslashishga majbur bo'ladi , qishloqqa etkazib beriladigan sanoat mahsulotlari va qishloq xo'jaligi, tez buziladigan, saqlash va sotish muddatlari cheklangan narxlarda nomutanosiblik mavjud. Bu muqarrar ravishda qishloq xo'jaligida mahsulot ishlab chiqarish hajmining qisqarishiga olib keladi, chunki narxlar nomutanosibli sharoitida nafaqat kengaytirilgan, balki oddiy takror ishlab chiqarish ham ta'minlanmaydi, ishlab chiqarish xarajatlari va qishloq xo'jaligi mahsulotlarining o'zgaruvchan xarajatlari qoplanmaydi.

Bozor iqtisodiyoti mulk turlarining ko'pligi va ishlab chiqaruvchilarning erkin raqobatiga asoslanadi. Unda ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilarning o'zlari qarorlari mehnat, moddiy va moliyaviy resurslarni taqsimlash tarkibini belgilaydi. Shu bilan birga, har qanday iqtisodiyot doimo bozor va davlat sohalarini o'z ichiga oladi va birinchisi ham ma'lum darajada davlat tomonidan

tartibga solinadi. Iqtisodiyotning mohiyatini belgilaydigan tartibga solish o'lchovidir.

Agrosanoat kompleksi iqtisodiyoti fan sifatida qishloq xo'jaligida va agrosanoat majmuasining boshqa tarmoqlarida iqtisodiy qonuniyatlarning namoyon bo'lishining maxsus shakllarini, ularning agrosanoat ishlab chiqarishini rivojlantirishga ta'sir qilish mexanizmini o'rganadi. ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanish muammolari. Bundan tashqari, ushbu fanning predmeti ishlab chiqaruvchi kuchlar va iqtisodiy munosabatlarning rivojlanish qonuniyatlari va tamoyillarini, agrosanoat majmuasining turli tarmoqlarida tovar ishlab chiqaruvchilar faoliyatining bozor mexanizmini o'rganish hisoblanadi.

o'rganish ob'ekti agrosanoat majmuasi va birinchi navbatda qishloq xo'jaligi tarmoqlari hamda turli tashkiliy-huquqiy shakldagi ishlab chiqaruvchilar faoliyati hisoblanadi.

Agrosanoat kompleksi iqtisodiyoti fan sifatida uning metodologik asosi rolini o'ynaydigan iqtisodiy nazariyaga asoslanadi. U boshqa iqtisodiy fanlar, birinchi navbatda, ishlab chiqarishni tashkil etish va rejalashtirish, qishloq xo'jaligini boshqarish, tadbirkorlik, marketing, statistika, buxgalteriya hisobi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ma'lum darajada ularni o'rganishning nazariy va uslubiy asosi hisoblanadi. Iqtisodiy muammolarni ishlab chiqishda tabiiy, agrotexnika va texnika fanlari (biologiya, seleksiya, agrokimyoy, qishloq xo'jaligi, qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash, mahsulotlarni qayta ishlash va saqlash texnologiyasi va boshqalar) yutuqlari va tavsiyalaridan keng foydalanadi.

Agrosanoat kompleksining eng muhim vazifasi mamlakat aholisini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlashdan iborat. Bozor iqtisodiyotining shakllanishi sharoitida bu vazifani faqat agrosanoat ishlab chiqarishining iqtisodiy samaradorligini oshirish orqali hal qilish mumkin. Aynan agrosanoat majmuasida ishlab chiqarish samaradorligi darajasi aholining oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlanganlik darajasini belgilaydi. Demak, bozor munosabatlari shakllangan sharoitda agrosanoat majmuasini rivojlantirish tamoyillarini aniqlash va

boshqaruvning samarali usullarini ishlab chiqish “Agrosanoat kompleksi iqtisodiyoti” fanining birlamchi vazifalaridan biridir.

Mamlakat agrosanoat majmuasining rivojlanishi asosan ishlab chiqarish resurslarining mavjudligi bilan belgilanadi. Ularning tanqisligi sharoitida ulardan oqilona foydalanish yo'llarini asoslash, mahsulot birligini ishlab chiqarish uchun mehnat, moddiy va moliyaviy xarajatlarni kamaytirish, ishlab chiqarish xarajatlarini minimallashtirish eng muhim vazifadir. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar agrosanoat majmuasiga ham katta ta'sir ko'rsatdi.

Agrosanoat kompleksi iqtisodiyoti quyidagi vazifalarni hal qiladi:

– vaziyatni, talab va taklifni tahlil qilish asosida oziq-ovqat bozorlari va ishlab chiqarish resurslari (er, kapital, mehnat, investisiya) bozorlarini rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish;

– mahalliy agrosanoat ishlab chiqarishining raqobatbardoshligini oshirish;

– agrar sektorda erkin raqobat natijasida mulkchilik va xo'jalik yuritishning har bir shakli o'z o'rnini egallagan samarali ko'p tuzilmali iqtisodiyotni rivojlantirish;

– agrosanoat kompleksida integratsiya va kooperatsiyaning oqilona tashkiliy shakllarini joriy etish; agrosanoat majmuasida tarmoqlararo munosabatlarni rivojlantirish (ishlab chiqarish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash va oziq-ovqat savdosi sohalari o'rtasidagi munosabatlar);

– yangi iqtisodiy sharoitlarda agrosanoat ishlab chiqarish samaradorligini aniqlash usullarini ishlab chiqish;

– bozor munosabatlarining rivojlanishini hisobga olgan holda ishlab chiqarishni konsentratsiyalash va ixtisoslashtirishning optimal darajasini aniqlash;

– agrosanoat majmuasida investisiya va innovatsion faoliyatning ustuvor yo'nalishlarini belgilash;

– bozor sharoitida agrosanoat kompleksi korxonalari faoliyatining iqtisodiy mexanizmini ishlab chiqish ;

– agrosanoat ishlab chiqarishini davlat tomonidan tartibga solish ko'lami va usullarini asoslash.

Bu vazifalar mintaqaviy xususiyatlarni hisobga olgan holda hal qilinishi kerak, chunki hududlar agrosanoat majmuasini rivojlantirish uchun tabiiy-iqlim, iqtisodiy va demografik sharoitlarda farqlanadi.

1.2. FAN METODOLOGIYASI

Iqtisodiy tadqiqotlar - bu mavzuni asoslash, maqsad va vazifalarni, gipotezalarni shakllantirish, tahlil ob'ektlarini tanlash, dastur tayyorlash, faktlarni to'plash va o'rganish, ularni nazariy umumlashtirish va ishlab chiqishni o'z ichiga olgan murakkab jarayon. tadqiqot natijalarini amaliyotda qo'llash chora-tadbirlari. Metodologiya har qanday tadqiqotning markazidir.

Mamlakat va hududlar darajasida agrosanoat majmuasini shakllantirish va rivojlantirish, aholini oziq-ovqat va ijtimoiy ta'minlash muammolarini hal etishning tabiiy uslubiy asosi tizimli yondashuv, umumiy tizimlar nazariyasi va tizimli tahlil bo'lib, ular birgalikda tashkil etadi. tizim tadqiqotining zamonaviy sohasi. Shu bilan birga, "tizimli tadqiqot" atamasi o'ta murakkab ob'ektlar va jarayonlarni tavsiflash, o'rganish, loyihalash va boshqarishning aniq usullariga yo'naltirilgan ilmiy-texnik faoliyatning maxsus shakli sifatida tushuniladi.

Tizimli tadqiqotlar aniq fanlararo xususiyatga ega va ilmiy bilim sintezining zamonaviy shakli sifatida ishlaydi. Uslubiy bilimlarning to'rtta asosiy darajasi mavjud: tizim tadqiqotining falsafiy asoslari; turli xarakterdagi tizimlarni tadqiq etishning umumiy ilmiy metodologik tamoyillari va shakllari; maxsus ilmiy fanlar bo'yicha tizimli tadqiqot metodologiyasi (bu holda, ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar va ob'ektlarni boshqarishda); aniq ob'ektlar va jarayonlarni tizimli tadqiq qilish metodologiyasi va texnikasi. Ushbu darajalar tizim tadqiqotining uslubiy yo'nalishlarining o'ziga xos ierarxiasini ifodalaydi:

- falsafiy va mafkuraviy - zamonaviy falsafaning bo'limi sifatida ;

- tizimlar , shu jumladan tizimli yondashuv, umumiy tizim nazariyasi va tizim tahlili.

Tizimli yondashuv fandagi uslubiy yo'nalish bo'lib, uning asosiy vazifasi murakkab ob'ektlar va jarayonlarni - har xil turdagi va sinflardagi tizimlarni tadqiq qilish va loyihalash usullarini ishlab chiqishdir. Bu murakkab tarmoqlararo muammolarni hal qilish tamoyillari va usullarida izchillik falsafiy tamoyilini amalga oshiradigan umumiy ilmiy tushunchadir. Tizimli yondashuv nuqtai nazaridan, har bir o'rganilayotgan mavzu tizimdir, ya'ni butun moddiy dunyo tizimlar ierarxiyasi sifatida ifodalanadi .

Agrosanoat majmuasini shakllantirish va rivojlantirishning nazariy jihatlarini o'rganish jarayonida natijalarni konstruktiv, mazmunli taqdim etish uchun tizimli tadqiqot metodologiyasidan foydalanish zarur, bu esa agrosanoat majmuasini rivojlantirishda ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi. yagona kontseptual model shakli - ijtimoiy -ekologik-iqtisodiy tizim (SEES).

Fan metodologiyasi - ilmiy bilishning qurilish tamoyillari, shakllari va usullari haqidagi ta'limot. Iqtisodiy tadqiqotlarning nazariy va uslubiy asosini mahalliy va xorijiy iqtisodchi olimlarning ishlari, iqtisod fanlarining uzoq yillik yutuqlari tashkil etadi.

Metodologiya ma'lum usullar majmuasiga asoslanadi. Fanda metod ilmiy tadqiqotning mazmuni va ketma-ketligini, ularning natijalarini taqdim etish va ulardan foydalanishni belgilaydi. Tadqiqotning ilmiy xususiyati va unumdorligini umumiy belgilab beruvchi usullar katta ahamiyatga ega . Bular, birinchi navbatda, dialektik usulni o'z ichiga olishi kerak, unga ko'ra hodisalar uzluksiz harakat va o'zgarishda ko'rib chiqiladi, qarama-qarshi tendentsiyalar birligi va kurashi bilan tavsiflanadi va oddiydan murakkabga ko'tarilish orqali o'rganiladi .

Iqtisodiy fanlar o'rganilayotgan hodisa va jarayonlarning mohiyatini tushunish uchun umumiy ilmiy va maxsus tadqiqot usullaridan foydalanadi. Birinchisi kengroq qo'llaniladi; Bularga ilmiy abstraksiya, induktiv, deduktiv, qiyosiy tahlil, eksperimental va boshqalar kiradi. “Agrosanoat kompleksi

iqtisodiyoti” fanining o‘ziga xos tadqiqot usullariga statistik-iqtisodiy, monografik, hisob-kitob va konstruktiv, balans, iqtisodiy-matematik .

Ilmiy abstraksiya usuli bilish jarayonida tashqi hodisalardan, nomohiyatli tomonlarni mavhumlash va umumiy, muhim xususiyatlarni ajratib ko‘rsatish, hodisalarning mohiyatini bilishdan iborat. Hodisaning mavhum g‘oyasi unchalik to‘liq bo‘lmasa-da, u undagi eng muhim, muhim narsani chuqurroq tushunishga imkon beradi. Iqtisodiy qonunlar, tushunchalar, kategoriyalarning shakllanishi negizida abstraksiya yotadi. Masalan, talab qonunini o‘rganishda ko‘pgina boshqa shart-sharoitlardan (davlatning narx siyosati, bozorning to‘yinganlik darajasi, raqobat va boshqalar) mavhumlashgan holda faqat talab va narx o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik tahlil qilinadi.

Induksiya usuli yakka faktlar asosida umumiy xulosa chiqarish, ya’ni fikrning xususiyydan umumiyga, faktdan nazariyaga borishi bilan bog‘liq.

Deduktsiya usuli teskari o‘tishni o‘z ichiga oladi - umumiydan xususiyyga va birlikka. Induksiya va deduktsiya orqali turli gipotezalar ilgari surilishi mumkin. Gipoteza - bu ishonchli ilmiy nazariyaga aylanishi uchun eksperimental tekshirish va nazariy asoslashni talab qiladigan hodisa yoki hodisalar guruhini tushuntirish uchun ilgari surilgan ilmiy faraz.

Qiyosiy tahlil usuli eng yaxshi natijalarni aniqlash uchun xususiyy va umumiy iqtisodiy ko‘rsatkichlarni solishtirishdan iborat. Har qanday tadbirkor o‘z xarajatlarini raqobatchilarning xarajatlari bilan solishtirishga, o‘z faoliyati uchun muqobil variantlarni solishtirishga majburdir. Mashhur xarajat-foyda yondashuvi ham asosan taqqoslashga asoslanadi.

Iqtisodiy hodisalarni o‘rganishda tabiatshunoslik fanida fundamental bo‘lgan **eksperimental usul ham keng qo‘llaniladi**. Tajriba o‘rganilayotgan hodisaga individual omillarning ta‘sirini baholash, uning rivojlanish qonuniyatlarini aniqlash va farazlarning to‘g‘riligini tekshirish imkonini beradi. Shunday qilib, agrosanoat majmuasida mehnatga haq to‘lashning turli shakllari, xarajatlar hisobi, ijara shartnomalari, agrosanoat tuzilmalarini (agrokombinatlar, agrofirmalar va boshqalar) tashkil etish bo‘yicha tajribalar o‘tkazildi.

Statistik -iqtisodiy usul - bu ommaviy raqamli ma'lumotlarga asoslangan ijtimoiy hodisalarni har tomonlama tavsiflash uchun ishlatiladigan usullar to'plami. Statistik ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilishning asosiy usullariga guruhlash, o'rtacha va nisbiy qiymatlarni hisoblash, indekslar, grafik tasvirlar va boshqalar kiradi.

Iqtisodiy guruhlash turlari, tuzilishi va strukturaviy siljishlari, rivojlanish qonuniyatlarini o'rganish uchun o'rganilayotgan aholini muhim belgilariga ko'ra guruhlarga bo'lishni nazarda tutadi. O'rtacha qiymatlar o'zgaruvchan ko'rsatkichlarning tipik qiymatlarini va ularning tebranishlari oralig'ini ko'rsatadi. Nisbiy qiymatlar o'rganilayotgan ob'ektlarning rivojlanish dinamikasini, ularning tarkibiy qismlari o'rtasidagi munosabatni ko'rsatadi.

Grafik tasvir (geometrik tasvirlar - nuqtalar, chiziqlar, tekisliklar, figuralar va ularning birikmalari yordamida) o'rganilayotgan hodisalar haqida aniq tasavvur beradi va ularni intuitiv idrok etishni soddalashtiradi.

Monografik usul o'ziga xos bo'lgan yoki ularning ilg'or guruhiga kiruvchi korxonalar jamidagi alohida bo'linmalarni o'rganishni o'z ichiga oladi (bu yangi, progressiv tendentsiyalarni aniqlash uchun zarur).

Hisoblash-konstruktiv usul istiqbolli masalalarning ilmiy asoslangan yechimini topish imkonini beradi. U, xususan, agrosanoat kompleksi tarmoqlarini rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqishda foydalaniladi.

Balans usuli - o'rganilayotgan hodisa yoki jarayonning mohiyatini aks ettiruvchi barcha ko'rsatkichlarni muvofiqlashtirish va bog'lashning asosiy usuli; turli rejalarni ishlab chiqishda keng foydalaniladi. Uning yordami bilan korxonalar, tarmoqlar va boshqalar rivojlanishining miqdoriy nisbatlarida muvozanat ta'minlanadi.

Iqtisodiy-matematik usul miqdoriy tahlilning maxsus usullari - matematik statistika, ishlab chiqarish funktsiyalari, iqtisodiy-matematik modellashtirishdan foydalanishga asoslangan; hisob-kitoblar kompyuterda amalga oshiriladi. Bu usul agrosanoat ishlab chiqarishini optimallashtirish, iqtisodiy hodisa va jarayonlar

modellarini tuzish, boshqaruv qarorlarini qabul qilishning eng maqbul variantini tanlashda keng qo'llaniladi.

Agrosanoat kompleksi va hududlarning keyingi yo'nalishi va tarkibiy qismlari ko'plab ijtimoiy muammolarni hal etish nuqtai nazaridan ko'rsatilgan. Mamlakat aholisini oziq-ovqat bilan ta'minlash ustuvor vazifadir. Bundan tashqari, keyingi yillarda noziq-ovqat maqomidagi, lekin qishloq xo'jaligi mahsulotlari va xomashyoga asoslangan sanoat va ishlab chiqarishlar rivojlanmoqda . Bunday korxonalar va tarmoqlarni qishloq xo'jaligi mahsulotlari va xomashyodan tayyorlanayotgan aholining eng muhim ehtiyojlarini qondirishga, agrosanoatning resurs salohiyatidan samarali foydalanishga yo'naltirilganligidan kelib chiqqan holda agro -yo'naltirilgan deb ta'riflash mumkin . murakkab. Xususan , qulay tuproq-iqlim sharoitiga ega bo'lgan hududlarda farmatsevtika korxonalarini an'anaviy bo'lganidek kimyo sanoatiga emas (kimyo sanoati xomashyosi asosida ishlab chiqarish), balki qishloq xo'jaligi xom ashyosiga yo'naltirilgan holda tobora rivojlanib bormoqda . ekologik toza biologik qimmatli qishloq xo'jaligi xom ashyosi asosida dori shakllari va biologik faol oziq-ovqat qo'shimchalarini ishlab chiqarishdir .

Shunday qilib, qishloq xo'jaligiga yo'naltirilgan farmatsevtika korxonasi ekologik toza, tabiiy moddalar (agroxom ashyo) asosida ishlab chiqariladigan iste'molchiga asoslangan dori shakllari va biologik faol oziq-ovqat qo'shimchalarini ishlab chiqaradigan tashkilot turidir. inson salomatligi.

1.3. SANOAT TUSHUNCHASI VA TUZILISHI

O'zbekiston qishloq xo'jaligi o'zaro bog'liq bo'lgan tarmoqlar majmui bo'lib, ularning har biri ma'lum iqtisodiy funktsiyani bajaradi va mahsulot turi va maqsadi, ishlab chiqarish vositalarining xususiyatlari, ishchilarning kasbiy sifatlari kabi bir qator muhim belgilari bilan farqlanadi. , va hokazo. Tarmoqlar

o'zgarishsiz qolmaydi - ijtimoiy mehnat taqsimoti ko'pincha alohida sanoatga (kichik tarmoqqa) ko'proq va ko'proq yangi sanoat va hatto mahsulotni qayta ishlashning texnologik bosqichlariga aylanishiga olib keladi. Asta-sekin yirik sanoat tarmoqlari kichik tarmoqlarga bo'linadi .

Xalq xo'jaligining barcha tarmoqlari odatda ikki guruhga bo'linadi: moddiy ishlab chiqarish va ijtimoiy-madaniy soha (nomoddiy ishlab chiqarish). Birinchi guruh tarmoqlarida moddiy mahsulot yaratilsa, ikkinchi guruhda ham intellektual, ham axborot mahsuloti yaratiladi.

Hozirgi vaqtda iqtisodiyotda 300 dan ortiq filiallar ajralib turadi; yaqin texnologik aloqalarga ega bo'lgan ularning ba'zilar komplekslarga birlashtirilgan: yoqilg'i-energetika, mashinasozlik, kimyo-o'rmon xo'jaligi va boshqalar. Agrosanoat majmuasi ayniqsa murakkab tarmoq strukturasi ega (1-rasm); unda xalq xo'jaligining 80 ga yaqin tarmoqlari bevosita yoki bilvosita ishtirok etadi.

Agrosanoat majmuasining sanoat tarmoqlariga oziq-ovqat va atirlar (qand, non, qandolat, makaron, yog' va yog', meva va sabzavotlar), go'sht, sut, un va yormalar va omuxta yem kiradi; engil (to'qimachilik, charm va mo'yna, poyabzal); agrosanoat kompleksi uchun mashinasozlik va boshqalar.

Agrosanoat majmuasining asosiy (komplekslashtiruvchi) tarmog'i, albatta, qishloq xo'jaligidir. Ijtimoiy mehnat taqsimotining dastlabki bosqichlarida u faqat ikkita kichik tarmoqni - dehqonchilik va chorvachilikni o'z ichiga olgan. Keyinchalik turli xil mahsulotlar ishlab chiqarish - g'allachilik, qand lavlagi yetishtirish, sabzavotchilik, bog'dorchilik, chorvachilik, cho'chqachilik va boshqalar asta-sekin mustaqil tarmoqlarga bo'linib ketdi. Ularning barchasi ishlab chiqarilayotgan mahsulot turlari, texnologiyasi va ishlab chiqarilishi bilan farqlanadi. ishlab chiqarishni tashkil etish va foydalaniladigan mashinalar tizimlarida. Shu bilan birga, yirik sanoat tarmoqlari kichik tarmoqlarga bo'linadi . Masalan, chorvachilik chorvachilik va boshqa tarmoqlarni o'z ichiga oladi, chorvachilik esa o'z navbatida sut va go'sht chorvachiligi, naslli yosh chorvachilikka bo'linadi.

Yer, moddiy va mehnat resurslaridan oqilona foydalanish maqsadida qishloq xo'jaligi korxonalarida odatda bir nechta tarmoqlar mavjud; xo'jalik ahamiyatiga ko'ra asosiy , qo'shimcha va yordamchi (yordamchi) turlarga bo'linadi.

Ulardan asosiylari iqtisodiyot iqtisodiyotida eng muhim o'rin tutadigan va ularning tovar mahsulotida eng katta ulushga ega bo'lgan tarmoqlardir. Ular orasida bitta asosiy tarmoq ajralib turishi mumkin, bu esa sotiladigan mahsulotlar tarkibida 50% dan ortiqni tashkil qiladi. Qo'shimcha tarmoqlar, asosiylari kabi, tovar hisoblanadi, lekin ular iqtisodiyotning iqtisodiyotida ahamiyati kam bo'lib, asosiy tarmoqlarning rivojlanishiga hissa qo'shadi. Ular mavjud ishlab chiqarish resurslaridan samaraliroq foydalanish va qo'shimcha daromad olish imkonini beradi. Yordamchi sanoatlar, qoida tariqasida, notijorat hisoblanadi; ular asosiy va qo'shimcha tarmoqlarning (masalan, yem-xashak ishlab chiqarish) normal ishlashini ta'minlaydi.

Qishloq xo'jaligi korxonalarini qishloq xo'jaligi tarmoqlaridan tashqari, odatda, yordamchi ishlab chiqarish (ta'mirlash ustaxonalari, avtogarajlar , suv va energiya ta'minoti va boshqalar), yordamchi sanoat ishlab chiqarishlari (qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash, qurilish materiallari, konteynerlar va boshqalar) ishlab chiqarishga ega. va hunarmandchilik (kulolchilik, yog'och buyumlar ishlab chiqarish va boshqalar).

Yordamchi sanoat va hunarmandchilikning maqsadi qishki davrda mehnat resurslaridan to'liqroq foydalanishga hissa qo'shish va qo'shimcha daromad olishdir. Yordamchi ishlab chiqarishlarning vazifasi xalq xo'jaligining barcha tarmoqlari va bo'limlarining uzluksiz ishlashiga hissa qo'shishdan iborat. Qishloq xo'jaligi korxonasida tarmoqlarni oqilona birlashtirish quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanadi . maksimal mumkin bo'lgan foydani ta'minlaydigan minimal mehnat va mablag'lar hisobidan raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish ; xo'jalik yuritishning tuproq-iqlim va iqtisodiy sharoitlarini hisobga olish; texnologik va tashkiliy jihatdan o'zaro bog'liq bo'lgan tarmoqlarning ustun rivojlanishi.

Shunday qilib, bog'dorchilik va asalarichilik, yopiq va ochiq yerlarda sabzavotchilik, sut va go'sht mahsulotlari, sabzavotchilik va sut chorvachiligi, g'allachilik va cho'chqachilik va boshqalarni birlashtirish iqtisodiy jihatdan asoslanadi; shu bilan birga, bir xil turdagi em-xashak bazasini talab qiladigan cho'chqachilik va parrandachilikni yoki juda ko'p mehnat talab qiladigan bog'dorchilik va sabzavotchilikni rivojlantirish maqsadga muvofiq emas; qishloq xo'jaligi yerlaridan oqilona foydalanish va unumdorligini oshirish; mehnat resurslari va texnik vositalardan samarali foydalanish; ishlab chiqarishning minimal mumkin bo'lgan mavsumiyligiga erishish va yil davomida eng yagona pul oqimi.

Tarmoqlarning oqilona uyg'unligi, birinchi navbatda, o'simlikchilik va chorvachilikning turli tarmoqlari o'rtasidagi optimal nisbatlarni talab qiladi; bunda ishlab chiqarish maqsadlaridan, iqtisodiyotning individual xususiyatlaridan, tabiiy va iqtisodiy sharoitlardan, korxonaning joylashgan joyidan va qishloq xo'jaligi erlarining tuzilishidan kelib chiqish kerak.

Qayta ishlash sanoati korxonalari uchun tarmoqlar (tarmoqlar)ning quyidagi tasnifi belgilanadi: asosiylari; yordamchi; yon effektlar.

Asosiy ishlab chiqarish mahsulot ishlab chiqarish bilan bog'liq. Yordamchi ishlab chiqarish asosiy har xil turdagi energiya, konteynerlar, transport va boshqa xizmatlar bilan ta'minlash va asosiy vositalarni ta'mirlash ishlarini bajarish uchun tashkil etilgan. U qozonxonalar, elektr podstansiyalari, kompressor zavodlari, suv ta'minoti, mexanik ta'mirlash ustaxonalari, transport inshootlari, konteyner sexlari va boshqalarni o'z ichiga oladi. Yon ishlab chiqarish asosiy ishlab chiqarish chiqindilarini qayta ishlaydi. Bundan tashqari, ushbu korxonalarda noishlab chiqarish ob'ektlari bo'lishi mumkin: uy-joy kommunal xo'jaligi, maktabgacha ta'lim muassasalari, maishiy xizmat ko'rsatish, tibbiyot muassasalari va boshqalar.

Shuni ta'kidlash kerakki, iqtisodiy adabiyotlarda sanoatning yana bir ta'rifi mavjud - bir xil mahsulot yoki tegishli (o'xshash) mahsulotlarni ishlab chiqaradigan korxonalar (tovar ishlab chiqaruvchilar) guruhi. Unga yaqin, garchi

bir xil bo'lmasa-da, "bozor" tushunchasi; agar sanoat faqat tovar ishlab chiqaruvchilarni birlashtirsa, u holda bozor kengroq - u ishlab chiqaruvchilarni ham, xaridorlarni ham birlashtiradi (2-rasm). Biroq, bunday nisbat faqat bozorni almashtiriladigan mahsulotlarni chiqarish bilan birlashtirilgan va bir vaqtning o'zida sotish sohasida bir-biri bilan raqobatlashadigan bir xil sanoat korxonalarini tomonidan taqdim etilgan taqdirdagina amalga oshiriladi. Ammo bir nechta bozorlarga xizmat ko'rsatadigan tarmoqlar mavjud. Masalan, chorvachilik korxonalarini bir vaqtning o'zida sut bozori va go'sht bozoriga xizmat ko'rsatadi. Bunday holda, sanoat bozorga qaraganda kengroqdir. Bozorlar va tarmoqlar tushunchalari va chegaralari o'rtasidagi nomuvofiqlikning yana bir sababi bor. Ochiq iqtisodiyotda boshqa mamlakatlarda ishlab chiqarilgan tovarlar bozorda sotiladi va sotib olinadi, milliy iqtisodiyot mahsulotlarining bir qismi eksport qilinadi. Shunga qaramay, ikkala tushuncha (bozor va sanoat) bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Bozor sanoatsiz mavjud bo'lolmaydi; sanoat birlamchi, bozor ikkilamchi. Boshqa tomondan, bozor sanoatning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Talab qilinadigan va sotilishi mumkin bo'lgan narsa ishlab chiqariladi; sanoat, albatta, bozor sharoitlarini hisobga oladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, tarmoqning iqtisodiy chegaralari mavjud ishlab chiqarish va moliyaviy resurslarga, bozor konyunkturasiga, unga kirishdagi to'siqlarning balandligiga, ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning raqobatbardoshligiga va ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligiga bog'liq.

1.4. ASM SANOATLARNING XUSUSIYATLARI

O'zbekistonda ekologiya, atrof -muhitni muhofaza qilish, ekologik toza oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish, qishloq xo'jaligida energiya tejovchi texnologiyalarni qo'llash, tabiatdan oqilona foydalanish muammolari tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda

Zamonaviy sharoitda ishlab chiqarish tizimlari va birinchi navbatda agrosanoat kompleksi faoliyatining ekologik omillari ijtimoiy omillar bilan bir qatorda tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda, chunki uning holati va rivojlanish istiqbollari tuproq ekologiyasi va atrof-muhit bilan belgilanadi. Ular qishloq xo'jaligi mahsulotlari sifatiga, agrosanoat majmuasining yakuniy mahsulotiga, ushbu mahsulot iste'molchilari salomatligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi, shuning uchun agrosanoat majmuasini ijtimoiy -ekologik-iqtisodiy tizim sifatida o'rganish maqsadga muvofiqroq ko'rinadi . (SEES). funksional SEESni shakllantirish va rivojlantirish uchun makro- va mikroiqtisodiy ta'sir darajasi omillari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan mintaqaviy omillar fundamental ahamiyatga ega. Makroiqtisodiy omillarga quyidagilar kiradi: asosiy tarmoqlarda narx belgilash, soliq siyosati, ijtimoiy siyosat, kredit siyosati. Mikroiqtisodiy omillar kadrlarning kasbiy tayyorgarligi darajasi, qishloq xo'jaligi korxonalarining bozor sharoitiga moslashish darajasi bilan ifodalanadi; ijtimoiy sharoitlar; ishlab chiqarishning konsentratsiya va ixtisoslashuv darajasi; ishlab chiqarishni tashkil etish shakllari; resurs mavjudligi darajasi va imkoniyatlari . SEES nuqtai nazaridan agrosanoat majmuasining va alohida hududlarning shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni oltita guruhga bo'lish mumkin.

1. Tuproq-iqlim: tuproq, relyefi, iqlimi va boshqalar.
2. Iqtisodiy: iste'mol bozori va bozor tuzilmalarining holati, narx belgilash tizimi, davlat tomonidan tartibga solish, mahsulot raqobatbardoshligi.
3. Ijtimoiy: aholi, kadrlar malaka darajasi, an'analar; ijtimoiy sharoitlar; ehtiyojlar va iste'mol darajasi.
4. Texnik-texnologik: ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning rivojlanishi, resurslarni tejovchi texnologiyalar; ishlab chiqarish, qayta ishlash, tashish, saqlash texnologiyasi.
5. Ilmiy-axborot va targ'ibot fanni rivojlantirish; axborot resurslari, axborot tarmoqlariga ulanish; axborot va amalga oshirish tuzilmalari va markazlarini rivojlantirish.

6. Ekologik: ekologik vaziyat, ekologik xizmatlar bozori; ekologik texnologiyalar resursi, tabiatni boshqarish mexanizmi.

Islohotdan oldingi davrdagi agrosanoat majmuasi va uning tarkibiy qismlari yaqin vaqtgacha bozor sharoitida uning yakuniy mahsulotini ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash va iste'mol qilishning vujudga kelgan tizimiga to'liq mos kelmas edi. boshqaruv. Iqtisodiyotni rivojlantirishning hozirgi bosqichida qishloq xo'jaligi mahsulotlari va xomashyosidan oziq-ovqat va boshqa mahsulotlar ishlab chiqarishning yagona tizimiga barqaror bo'g'inlar kiritilishi kerak: savdo korporatsiyalari; ulgurji bozorlar; almashinuvlar; mahsulot, qishloq xo'jaligi xom ashyosini ishlab chiqarish va sotishga kredit beruvchi ixtisoslashtirilgan banklar; ilmiy, o'quv va innovatsion - tadbiq qilish komplekslari; maslahat xizmatlari.

Xalq xo'jaligining har bir tarmog'i o'ziga xos ishlab chiqarish vositalari, ishchilarning mehnat malakalari, ishlab chiqarilgan mahsulotlar va ishlab chiqarish munosabatlari bilan tavsiflanadi. Agrosanoat ishlab chiqarishining o'ziga xos xususiyatlari bor, ular tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishda hisobga olinishi kerak.

Qishloq xo'jaligining birinchi xususiyati shundaki, yer asosiy, ajralmas ishlab chiqarish vositasi hisoblanadi. Boshqa ishlab chiqarish vositalaridan farqli o'laroq, to'g'ri qo'llanilganda, u eskirmaydi, balki o'z xususiyatlarini saqlab qoladi. Qishloq xo'jaligida foydalaniladigan yer resurslari unumdorligi va joylashishiga ko'ra keskin farqlanadi, bu esa differensial rentaning I paydo bo'lishiga olib keladi; tuproqlari yaxshi va savdo bozorlariga yaqinroq joylashgan tovar ishlab chiqaruvchilar qo'shimcha daromad (foyda) oladi.

Ikkinchi xususiyat - qishloq xo'jaligida o'ziga xos ishlab chiqarish vositalari biologik qonuniyatlarga muvofiq rivojlanadigan tirik organizmlar (o'simliklar va hayvonlar) hisoblanadi. Qishloq xo'jaligida takror ishlab chiqarishning iqtisodiy jarayoni tabiiy, tabiiy bilan uzviy bog'liqdir.

Uchinchi xususiyat - fazoviy tarqoq qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi; u turli tuproq-iqlim sharoitlarida amalga oshiriladi va bu ishlab chiqarish

jarayonlarini mexanizatsiyalash vositalarini tanlashda, qishloq xo'jaligi ekinlari va hayvon zotlarining navlarini tanlashda, kimyolashtirish va melioratsiya qilishda hisobga olinishi kerak.

To'rtinchi xususiyat - qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining natijalari tabiiy sharoitlarga juda bog'liq bo'lib, bu omil sanoat ishlab chiqarishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmaydi.

Bundan tashqari, tabiiy-iqlim sharoitlari qishloq xo'jaligining joylashishi va ixtisoslashuviga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ko'pgina qishloq xo'jaligi ekinlarini faqat ma'lum iqlim sharoitida etishtirish mumkin. Ob-havo sharoiti ham bozor sharoitiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Shunday qilib, 2017-yilda boshqoli don yetishtirish uchun qulay bo'lgan O'zbekistonda g'alla yetishtirish hajmi 8116,5 ming tonnani tashkil etdi – 2007 yilga nisbatan 33 foizga ko'p.

Beshinchi xususiyat - qishloq xo'jaligida ish davri ishlab chiqarish davriga to'g'ri kelmaydi, bu esa ishlab chiqarishda, birinchi navbatda, o'simlikchilikda katta mavsumiylikka olib keladi. Bu o'sishda eng aniq namoyon bo'ladi qishki donlar. Ularni ishlab chiqarish davri iyul-avgust oylarida, tuproqni tayyorlash va ekish paytidan boshlanadi va kelgusi yilning iyul oyida hosilni yig'ish bilan tugaydi. Bu vaqt ichida ish vaqti bir necha marta to'xtatiladi va qayta tiklanadi, asosan o'simliklarning o'sishi va rivojlanishining tabiiy sharoitlari bilan belgilanadigan ishlab chiqarish davri esa to'xtovsiz davom etadi. Bu ishlab chiqarishni tashkil etish, texnologiya va mehnat resurslaridan foydalanishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Mavsumiylik ham qayta ishlash sanoatiga xosdir, chunki qishloq xo'jaligi xom ashyosi yil davomida juda notekis ta'minlanadi. Masalan, shakar zavodlari eng ko'p sentyabr-noyabr oylarida, ildiz ekinlarini yig'ish va ularni zavodga etkazib berish paytida yuklanadi; sut korxonalarida - bahor-yoz davrida fermer xo'jaliklarida sut ishlab chiqarish hajmi odatda oshadi.

Qishloq xo'jaligining oltinchi xususiyati shundaki, unda yaratilgan mahsulotlar ko'pincha sanoatning o'zida (urug'lik, ozuqa, yosh chorva mollari, organik o'g'itlar va boshqalar) foydalanishda davom etadi; aksincha, sanoat asosiy xom ashyoni boshqa tarmoqlar korxonalaridan oladi. Ishlab chiqarish

texnologiyalarining o'ziga xosligi ham shu xususiyat bilan bog'liq. Qishloq xo'jaligida texnologik jarayon tirik organizmlarga xos biologik omillarga asoslangan bo'lsa, sanoatda texnologiya kimyoviy, fizik-mexanik jarayonlarga asoslanadi.

Etinchi xususiyat - sanoatning yuqori kapital sig'imi , kapital aylanmasining pastligi, bu qishloq xo'jaligini boshqa tarmoqlarga nisbatan investitsiyalar uchun kamroq jozibador qiladi va davlat yordamiga bo'lgan ehtiyojni ob'ektiv ravishda oshiradi.

Sakkizinchi xususiyat texnologiyadan foydalanish shartlari bilan bog'liq. Qishloq xo'jaligida, qoida tariqasida, ishlab chiqarish asboblari (traktorlar, mashinalar, kombaynlar va boshqa qishloq xo'jaligi mashinalari) harakat qiladi, mehnat ob'ektlari (o'simliklar) esa harakatsizdir. Sanoatda, aksincha, odatda mehnat ob'ektlari (xom ashyo) ko'chiriladi, asbob-uskunalar, mashinalar va dastgohlar o'z o'rniga qo'yiladi. Qishloq xo'jaligi texnikasi juda o'ziga xos bo'lib, bir turdagi mahsulotni ishlab chiqarish uchun ko'plab mashinalardan foydalanish mumkin. Darhaqiqat, har bir kichik tarmoqning o'ziga xos mashinalari mavjud. Shuning uchun bu yerda mahsulot birligiga to'g'ri keladigan texnikaga bo'lgan umumiy ehtiyoj sanoatdagiga qaraganda ancha yuqori.

Qishloq xo'jaligining to'qqizinchi xususiyati shundaki, bu yerda ijtimoiy mehnat taqsimoti korxonalar odatda yuqori ixtisoslashgan sanoatga qaraganda boshqacha namoyon bo'ladi. Aksariyat qishloq xo'jaligi korxonalari bir vaqtning o'zida o'simlikchilik va chorvachilikni rivojlantirib, bir necha turdagi tovar mahsulot ishlab chiqaradi. Bu qo'shimcha mahsulotlardan (g'alla chiqindilari va go'ng kabi), shuningdek, dala ekinlarini yetishtirish uchun yaroqsiz yer resurslaridan samarali foydalanish imkonini beradi .

O'ninchi xususiyat - qishloq xo'jaligi mahsulotlariga bo'lgan talabning narxning egiluvchanligi; bu holda elastiklik koeffitsienti birlikdan ancha past (ko'pgina rivojlangan mamlakatlarda u 0,2-0,25). Demak, iste'molchilar o'z xaridlarini atigi 10 foizga oshirishi uchun qishloq xo'jaligi mahsulotlari narxi 40-50 foizga tushishi kerak. Bu sanoatni rivojlantirish uchun moliyaviy sharoitlarni

sezilarli darajada yomonlashtiradi, bozorni barqarorlashtirish uchun katta sa'y-harakatlarni talab qiladi.

Va nihoyat, qishloq xo'jaligining o'n birinchi xususiyati - bu bozorda yuqori raqobat uchun sharoit yaratadigan ko'plab o'xshash ishlab chiqaruvchilarning mavjudligi. Bu esa yakka tartibdagi qishloq xo'jaligi korxonasi yoki ular guruhining bozor bahosiga ta'sir etishini imkonsiz qiladi; bu erda monopoliya yaratish uchun hech qanday sharoit yo'q.

Agrosanoat korxonalari faoliyatini tahlil qilish va baholashda yuqoridagi va agrosanoat ishlab chiqarishining boshqa ayrim xususiyatlarini hisobga olish kerak.

Nazorat savollari va topshiriqlari

1. "Iqtisodiyot" atamasi qanday ma'noni anglatadi?
2. "AIK tarmoqlari iqtisodiyoti" fanining predmeti va vazifalarini ayting.
3. Metodologiya deb nimaga aytiladi? Qanday tadqiqot usullari qo'llaniladi iqtisodiyot?
4. Sanoatni aniqlang.
5. Agrosanoat majmuasining tarmoq tuzilmasini tavsiflab bering.
6. Qishloq xo'jaligi va qayta ishlash tarmoqlarida tarmoqlar qanday tasniflanadi sanoat?
7. Soha chegaralarini nima belgilaydi?
8. Agrosanoat ishlab chiqarishining asosiy xususiyatlarini sanab bering.

1-BOB UCHUN BILIMLARNING NAZORATI UCHUN TESTLAR

I. Belgilang to'g'ri javob bering (javoblar)

1. Iqtisodiyot deganda nima tushuniladi? Bu - ...

- a) jamiyatni hayotiy muhim moddiy ne'matlar va xizmatlar bilan ta'minlaydigan xalq xo'jaligi tarmoqlarining yig'indisi, inson faoliyati sohasi;
- b) jamiyatning ishlab chiqaruvchi kuchlari;

iste'mol qilish jarayonida kishilar vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlar yig'indisi ;

d) yer, moddiy, mehnat va moliyaviy resurslarning jami.

2. Bozor iqtisodiyot sovg'alar o'zingiz ...

a) ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'rtasidagi erkin almashinuv bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiyot;

b) mehnat, moddiy va moliyaviy resurslarni taqsimlash tarkibi davlat tomonidan tartibga solinadigan iqtisodiyot;

sohalarini o'z ichiga olgan iqtisodiyot .

3. Agrosanoat kompleksi iqtisodiyoti fanining predmeti ...

a) qishloq xo'jaligida va agrosanoat majmuasining boshqa tarmoqlarida iqtisodiy qonuniyatlarning namoyon bo'lishining o'ziga xos shakllari, ularning agrosanoat ishlab chiqarishini rivojlantirishga ta'sir qilish mexanizmi, ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanishning iqtisodiy muammolari;

b) agrosanoat majmuasining tarmoqlari, birinchi navbatda qishloq xo'jaligi, shuningdek, turli tashkiliy-huquqiy shakldagi tovar ishlab chiqaruvchilarning faoliyati;

v) agrosanoat kompleksi tarmoqlarida bozor munosabatlarining shakllanish jarayoni.

4. Agrosanoat majmuasiga quyidagi tarmoqlar kiradi:

a) oziq-ovqat;

b) yoqilg'i;

v) omuxta yem;

d) elektroenergetika sanoati;

e) qishloq xo'jaligi;

e) savdo;

g) traktor va qishloq xo'jaligi texnikasi

5. Qayta ishlash sanoati qaysi sohaga kiradi?

a) men;

b) II;

c) III;

d) IV.

6. "Samaralilik" tushunchasiga qanday ta'rif mos keladi? Bu -...

a) faoliyat natijasi;

b) tadbirlarning narxi;

v) natija va foydalanilgan resurslar (yoki xarajatlar) nisbati.

7. Oziq-ovqat va qayta ishlash sanoati tarmoqlariga quyidagilar kiradi:

a) un va don;

b) sharob va alkogol;

v) muhandislik;

d) go'sht va sut mahsulotlari.

8. Agrosanoat majmuasi iqtisodiyotining o'rganish ob'ekti nima?

- a) agrosanoat kompleksi haqida
- b) qishloq xo'jaligi
- v) tovar ishlab chiqaruvchilarning faoliyati
- d) barcha javoblar to'g'ri

9. Agrosanoat majmuasining kompleks tuzuvchi sanoati qaysi tarmoqqa kiradi?

- a) sanoat
- b) qishloq xo'jaligi
- c) qayta ishlash
- d) t to'qimachilik

10. Yordamchi sanoat va hunarmandchilikning maqsadi nima?

- a) qayta ishlash
- b) qishda mehnat resurslaridan to'liqroq foydalanish
- c) qo'shimcha pul ishlash
- d) n fermerlar uchun yordamchi hisoblanadi

11. Qayta ishlash sanoati korxonalari uchun ishlab chiqarish qanday tasniflanadi ?

- a) qishloq xo'jaligi, qayta ishlash, saqlash
- b) asosiy, yordamchi, yon
- c) zaruriy va ikkilamchi
- d) maxsus tasnif yo'q

12. Krom qanday sharoitda qishloq xo'jaligining joylashishi va ixtisoslashuviga sezilarli ta'sir ko'rsatadi ?

- a) e iqtisodiy
- b) mintaqaviy
- c) siyosiy
- d) tabiiy va iqlimiy

13. «Agrosanoat kompleksi iqtisodiyoti» fani qaysi fanga asoslanadi?

- a) e iqtisodiy nazariya
- b) m akroiqtisodiyot
- c) m mikroiktisodiyot
- d) e qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti

14. Agrosanoat majmuasining eng muhim vazifasi nimadan iborat?

- a) aholini oziq-ovqat bilan ta'minlash
- b) mamlakat qishloq xo'jaligini rivojlantirish
- v) qishloq xo'jaligi mahsulotlarini eksporti va importi
- d) mamlakatning iqtisodiy va siyosiy munosabatlarini tartibga solish

II .To'liq

1. Agrosanoat majmuasi - ishlab chiqarish, qayta ishlash, taqsimlash, ayirboshlash va iste'mol qilish bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlar bilan o'zaro bog'langan xalq xo'jaligi tarmoqlari majmui ...

2. Oziq-ovqat xavfsizligi - bu davlatning aholining oziq-ovqatga bo'lgan

ehtiyojini uni ... ta'minlaydigan darajada qondirishni kafolatlash qobiliyatidir.

3. *Yakuniy mahsulot* - yalpi mahsulot (tovar va xizmatlar) qiymatidan uning ... chegirilgan qismi.

4. *Iqtisodiy munosabatlar munosabatlarning* shakli bo'lib, ular orqali ... korxonalar amalga oshiriladi.

5. *Iqtisodiy samaradorlik* olingan samarani (natijani) ... bilan solishtirish bilan tavsiflanadi.

6. ... - korxonalar faoliyati *samaradorligi ko'rsatkichi* va xo'jalik faoliyati maqsadi.

7. *Ishlab chiqarish rentabellik darajasi sotishdan* tushgan foydaning foiz sifatida aniqlanadi ...

III.Uchrashuv _

Iqtisodiyotda qo'llaniladigan tadqiqot usullari:

1) umumiy ilmiy; a) statistik;

2) o'ziga xos; b) induksiya;

v) monografik;

d) p hisob-konstruktiv

2. Tarmoqlar agrosanoat kompleksi sohalariga

Agrosanoat majmuasi ning qamrovi	Sanoat
<p><u>1.Birinchi shar</u></p> <p><u>2. Ikkinchi shar</u></p> <p><u>3.Uchinchi shar</u></p>	<p>a) qishloq xo'jaligi; b) agrosanoat majmuasini ishlab chiqarish vositalari bilan ta'minlovchi sanoat;</p> <p>v) qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tayyorlash, saqlash, qayta ishlash, shuningdek, yakuniy mahsulotni realizatsiya qilishni ta'minlovchi tarmoqlar va korxonalar majmui;</p> <p>d) takror ishlab chiqarish sharoitlarini ta'minlovchi, lekin mustaqil ravishda mahsulot ishlab chiqarmaydigan xalq xo'jaligi tarmoqlari majmuasi</p>

Ko'rinish infratuzilmalar	Sanoat tarkibi
----------------------------------	-----------------------

<u>Ishlab chiqarish</u>	a) ishchilarning normal mehnat faoliyatini ta'minlovchi va ishchi kuchini takror ishlab chiqarishga hissa qo'shadigan tarmoqlar;
<u>Ijtimoiy</u>	b) agrosanoat ishlab chiqarishiga xizmat qiluvchi tarmoqlar

IV .Tartibni o'rnatish

1. Agrosanoat kompleksi iqtisodiyotida qo'llaniladigan tadqiqot usullari

Usul	tushuncha
<u>1. Statistika ma'lumotlar - iqtisodiy</u>	a) umumiy aholining alohida elementlarini o'rganishni ta'minlaydi;
<u>2. Monografik</u>	b) iqtisodiy qurilishni ta'minlash guruhlar, indekslar;
<u>3. Hisoblash - konstruktiv</u>	v) iqtisodiy muammoni hal qilishning bir qancha variantlarini ishlab chiqishni nazarda tutadi

2. Qishloq xo'jaligini tashkil etishning iqtisodiy ko'rsatkichlari

Iqtisodiy ko'rsatkich	tushuncha
<u>Yalpi daromad</u>	a) mahsulotni (xizmatlarni) sotishdan olingan daromadning ushbu mahsulotlarni (xizmatlarni) ishlab chiqarish va sotish xarajatlaridan oshib ketishi;
<u>Foyda</u>	b) yalpi mahsulot tannarxi bilan moddiy xarajatlarning o'rtasidagi farq

2-BOB. Agrosanoat majmuining tarkibi va ahamiyati.

2.1. AGROSanoat majmui kontseptsiyasi, TARKIBI VA TUZILISHI.

Agrosanoat majmuasining shakllanishi mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishi, uning alohida tarmoqlarida ixtisoslashuvning chuqurlashishi, qishloq xo'jaligi bilan sanoatning aloqalarini mustahkamlash bilan bog'liq holda boshlandi, asosiy e'tibor ijtimoiy ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga qaratildi. Bu atama 60-yillarning oxiridan boshlab keng qo'llanila boshlandi, garchi agrosanoat integratsiyasi ancha oldin boshlangan; 20-yillarning oxirlarida. bir turdagi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish, qayta ishlash va sotishni amalga oshiruvchi agrosanoat kombinatlari tashkil etildi . Ammo moddiy-texnika bazasining zaifligi, siyosiy-iqtisodiy vaziyat va boshqa sabablar ularning rivojlanishiga yordam bermadi; faqat 70-yillarning boshlarida. qishloq xo'jaligi va sanoat ishlab chiqarishining integratsiyasi keng tarqalgan.

Agrosanoat majmuasi (AIC) - bu qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash va iste'mol qilish bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlar bilan o'zaro bog'langan milliy iqtisodiyot tarmoqlari majmuidir. U qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish, ularni qayta ishlash, saqlash va sotish, agrosanoat majmuasi uchun ishlab chiqarish vositalarini ishlab chiqarish va unga xizmat ko'rsatishni ta'minlaydigan tarmoqlarni o'z ichiga oladi. Bu majmuada ishlab chiqarish va aylanmaning turli bosqichlarida xalq xo'jaligining 80 ga yaqin tarmoqlari bevosita va bilvosita ishtirok etadi.

Iqtisodiy rivojlangan xorijiy mamlakatlarning agrobiznes, agrooziq-ovqat komplekslari tarkibida texnologik jihatdan o'zaro bog'langan va tizimli birlashgan bir qancha sohalar bloklari mavjud. O'zbekistonda amaldagi tasnifga ko'ra , xalq xo'jaligi agrosanoat majmuasida uchta asosiy yo'nalishni ajratib ko'rsatish odatiy holdir:

- bevosita qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi: o'simlikchilik va chorvachilik tarmoqlari, qishloq xo'jaligiga ishlab chiqarish-texnika, agrokimyoviy, irrigatsiya-melioratsiya va veterinariya-sanitariya xizmati;

qishloq xo'jaligi, yengil, oziq-ovqat va go'sht-sut sanoati hamda ta'minot tizimini ishlab chiqarish vositalari bilan ta'minlovchi sanoat tarmoqlari (kichik tarmoqlari) majmui;

- qishloq xo'jaligi xom ashyosini tayyorlash, tashish, saqlash va qayta ishlashni ta'minlovchi sanoat va tarmoqlar majmui.

Biroq, bu tasnif agrosanoat kompleksi sohasidagi o'zaro bog'liq tuzilmalarning real tarkibini to'liq aks ettirmaydi . tushuntirishlar mavjud . Demak, qishloq xo'jaligi bevosita unga xizmat qiluvchi tarmoqlar va kichik tarmoqlar (sanoat-texnik, agrokimyoviy va qishloq xo'jaligiga xizmat ko'rsatishning boshqa turlari) bilan bir sohaga birlashtirilgan . Olim-iqtisodchilar "Milliy xo'jalik agrosanoat kompleksi" (Milliy xo'jalik agrosanoat kompleksi) tushunchasi bilan ijtimoiy ishlab chiqarishning nisbatan alohida sohasini tashkil etuvchi oziq-ovqat va qishloq xo'jaligidan kelib chiqadigan iste'mol tovarlari ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan tarmoqlar yig'indisini aniqladilar. Ko'pgina tadqiqotchilar, shu jumladan M.L. Lezina , V.A. Tixonov, Yu.V. Sedyx va boshqalar xalq xo'jaligi agrosanoat majmuasining bir qismi sifatida uchta yo'nalishni aniqladilar: qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish vositalarini ishlab chiqaradigan va etkazib beruvchi tarmoqlar va agroservis korxonalarini ; to'g'ri qishloq xo'jaligi; mahsulotlarni xarid qilish, saqlash, qayta ishlash va iste'molchiga yetkazish bo'yicha sanoat va korxonalar.

Agrosanoat majmuasi murakkab ko'p tarmoqli ishlab chiqarish-xo'jalik tizimi bo'lib, u uchta asosiy yo'nalishni o'z ichiga oladi.

Birinchi sohaga agrosanoat majmuasini ishlab chiqarish vositalari bilan ta'minlovchi tarmoqlar: traktor va qishloq xo'jaligi mashinasozligi, oziq-ovqat va yengil sanoat uchun mashinasozlik, mineral o'g'itlar va kimyoviy himoya vositalari ishlab chiqarish, asbob-uskunalar va mashinalarni ta'mirlash, qurilish kiradi. . Kompleksning birinchi sohasi o'z mohiyatiga ko'ra qishloq xo'jaligida ham, agrosanoat majmuasining boshqa tarmoqlarida ham ishlab chiqarishni sanoatlashtirish va intensivlashtirish imkoniyatlarini belgilaydi. Yakuniy mahsulotning 10%ga yaqini va asosiy ishlab chiqarish fondlarining 15%i,

agrosanoat majmuasi xodimlari sonining 20%i ushbu maydon hissasiga to'g'ri keladi.

Ikkinchi soha qishloq xo'jaligidan iborat bo'lib, butun agrosanoat majmuasining markaziy bo'g'inidir. Qishloq xo'jaligi 80 ta tarmoqdan ishlab chiqarish resurslarini oladi va 60 ta tarmoqqa o'z mahsulotlarini yetkazib beradi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishidagi har bir ishchi undan tashqari yana 5 kishini ish bilan ta'minlamoqda. Yakuniy mahsulotning qariyb 50 foizi shu sohada ishlab chiqariladi, ishlab chiqarish asosiy fondlarining 65 foizga yaqini va ishchilar sonining 60 foizi jamlangan.

Uchinchi sohaga qishloq xo'jaligi xom ashyosini tayyorlash, tashish, saqlash, qayta ishlash hamda yakuniy mahsulotni realizatsiya qilishni ta'minlovchi tarmoqlar va korxonalar majmui kiradi. Bu sohaga oziq-ovqat sanoati (oziq-ovqat aromatlari, sut va go'sht), yengil sanoat (to'qimachilik, charm-mo'yna, poyabzal), ozuqa sanoati, tayyorlov va savdo tashkilotlari kiradi. Yakuniy mahsulot umumiy hajmining 40%, barcha ishlab chiqarish asosiy fondlarining 20% va agrosanoat majmuasi xodimlari sonining ulushiga to'g'ri keladi.

Yakuniy mahsulot - yalpi mahsulot (ishlab chiqarilgan mahsulot va xizmatlar) qiymatidan ishlab chiqarish iste'moli; boshqacha qilib aytganda, bu berilgan havoladan tashqarida bo'lgan mahsulotlardir. Korxonada darajasida yakuniy mahsulot tovar mahsulotlari bilan bir xil bo'lib, butun agrosanoat majmuasi darajasida bu ishlab chiqarishning barcha sohalarida yaratilgan, yakuniy iste'mol va eksport uchun ishlatiladigan mahsulotlardir.

Shu tarzda ko'rib chiqilsa, kompleksning tuzilishi reproduktiv yondashuvni aks ettiradi va izchillik tamoyillariga asoslanadi. Har bir blokda mahsulot ishlab chiqariladi yoki takror ishlab chiqarishning keyingi bosqichi uchun xizmatlar ko'rsatiladi.

ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ma'lum bir bosqichida o'ziga xos xususiyatlarni hisobga olgan holda agrosanoat majmuasining oqilona, optimal tuzilishi asoslanadi . Shu bilan birga, mamlakat va mintaqalar AIKning oqilona

tuzilmasini asoslash uning shakllanishi va rivojlanishi omillarini har tomonlama va tizimli ko'rib chiqishni nazarda tutadi. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning hozirgi bosqichida ularni tasniflash va tizimlashtirishda uchta ta'sir darajasini hisobga oladi: makroiqtisodiy, mintaqaviy va mikroiqtisodiy.

Agrosanoat majmuini jadal rivojlantirishning asosiy shartlaridan biri uning har uchala sohasi mutanosibligidir; ularning yakuniy mahsulot tannarxiga qo'shgan hissasiga ko'ra, yuzaga keladigan nomutanosibliklarni baholash mumkin. Rivojlangan mamlakatlarda yakuniy mahsulot qiymatining asosiy qismi uchinchi sohada yaratiladi. Bu qishloq xo'jaligi xomashyosini to'liq chiqindisiz qayta ishlash, ularni saqlash, qadoqlash va tayyor mahsulotni qadoqlash imkonini beradi. Shunday qilib, AQShda mahsulot chakana qiymatining 80% gacha, G'arbiy Evropada - taxminan 75 %, MDH mamlakatlarida esa - 40% dan ko'p bo'lmagan holda, ushbu sohada yaratiladi .

Agrosanoat majmuasida infratuzilma muhim o'rin tutadi; uning tarmoqlari agrosanoat majmuasining barcha sohalariga xizmat qiladi.

Infratuzilma - mamlakatning butun iqtisodiyotida takror ishlab chiqarish uchun normal sharoitlarni ta'minlovchi xalq xo'jaligi tarmoqlari majmuasi; O'z mahsulotini ishlab chiqarmasdan, bu tarmoqlar ko'p jihatdan ishlab chiqarishning yakuniy natijalarini belgilaydi.

Infratuzilma odatda ikkita sohaga bo'linadi: sanoat va ijtimoiy. Agrosanoat kompleksining sanoat infratuzilmasi transport, aloqa, logistika, o'simliklarni himoya qilish stantsiyalari, hisoblash markazlari va boshqalarni o'z ichiga oladi. Ijtimoiy infratuzilmaga uy-joy kommunal xo'jaligi, tibbiyot va bolalar muassasalari, umumiy ovqatlanish tashkilotlari, mehnatni muhofaza qilish xizmatlari, sport va dam olish maskanlari, qishloq xo'jaligi xodimlari va umuman qishloq aholisining dam olish joylari va boshqalar kiradi.

Yakuniy mahsulotdan agrosanoat majmuasida foydalanish maqsadiga qarab oziq-ovqat va nooziq-ovqat komplekslari farqlanadi. Yakuniy mahsulotlarning eng katta ulushi oziq-ovqat kompleksida yaratilgan; oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish va iste'molchilarga yetkazib berish bilan

shug'ullanuvchi agrosanoat majmuasining barcha sohalari tarmoqlari va korxonalarini o'z ichiga oladi.

-ovqat kompleksida tarmoq tarkibiga ko'ra sakkizta oziq-ovqat subkomplekslari ajralib turadi : don mahsulotlari , kartoshka mahsulotlari , lavlagi qand , meva-sabzavot konservalari, uzum va vinochilik, go'sht, sut, yog' va yog'. Bu subkomplekslarning barchasi yagona tuzilmalar emas, chunki qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish, ularni qayta ishlash va sotish mustaqil korxonalar tomonidan taqdim etilgan bir nechta o'zaro bog'liq sohalarda amalga oshiriladi.

O'zbekiston oziq-ovqat kompleksida uchta yetakchi kichik kompleksni ajratib ko'rsatish mumkin : don mahsulotlari , go'sht va sut mahsulotlari . Ularning hissasiga barcha mahsulotlar ishlab chiqarishning 75% dan ortig'i, ishlab chiqarish asosiy fondlarining qariyb 85% va ishchilar sonining qariyb 80% to'g'ri keladi.

Agrosanoat majmuasida hududiy agrosanoat majmualari (respublika, viloyat, viloyat va boshqalar) va mikrokomplekslar - agrosanoat tuzilmalari (birlashmalar, agrofirmalar, agrosanoat korxonalar va boshqalar) ajralib turadi.

Shunday qilib, mamlakat agrosanoat majmuasining tuzilishi murakkab, dinamik bo'lib, ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanish darajasi va uning yakuniy mahsulotiga ijtimoiy ehtiyojlar darajasi bilan belgilanadi.

Mintaqaviy agrosanoat majmuasini shakllantirish uchun quyidagi guruhlariga bo'linadigan hududiy omillar fundamental ahamiyatga ega: tuproq-iqlim, iqtisodiy, ijtimoiy, texnik - texnologik va innovatsion joriy etish, ilmiy-axborot va ekologik omillar, ular bilan chambarchas bog'liq. makro- va mikroiqtisodiy darajadagi ta'sir omillari. Agrosanoat majmuasida ishlab chiqariladigan yakuniy mahsulot hajmi va ro'yxati bevosita sanab o'tilgan omillarga bog'liq. Xalq xo'jaligi agrosanoat majmuasi hududiy agrosanoat majmuasiga asoslanadi, unda ko'payish zanjirlari ko'p hollarda bir-biridan ajralgan holda mavjud bo'lmaydi, balki o'zaro bog'lanib, mintaqalararo munosabatlar va nisbatlar mexanizmini yaratadi.

Mintaqaviy agrosanoat majmuasi tarkibidagi asosiy narsa nafaqat yaxlit

reproduktiv tizimni tashkil etuvchi sohalarning graduslanishida, balki munosabatlar va o'zaro ta'sirlarning rivojlanishi davomida rivojlanadigan adekvat iqtisodiy munosabatlar tizimining mavjudligidadir. qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish, saqlash, qayta ishlash, tashish va sotish, uni iste'molchiga etkazish bilan shug'ullanadigan tarmoqlar va korxonalar o'rtasida.

Mintaqaviy agrosanoat majmualarini shakllantirish va rivojlantirishni o'rganishga

yagona: umumiy iqtisodiy, tarmoq, funktsional nuqtai nazardan yondashish muhim, bu esa agrosanoat majmuasini mintaqaviy darajada yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi. butun majmua uchun umumiy echimlarni ishlab chiqish, uning barcha tarkibiy qismlarining oqilona kombinatsiyasini va ularning uyg'un rivojlanishini ta'minlash .

hududiy agrosanoat majmuasini shakllantirish va rivojlantirish mexanizmini to'liqroq ochib berishga, uning faoliyatini tashkil etish mintaqadagi mavjud imkoniyatlar va resurslarga qanchalik mos kelishini aniqlashga imkon beradi. mintaqaviy agrosanoat majmuasining istiqbolli tarkibiy o'zgarishlari va parametrlari, hududlararo iqtisodiy aloqalar.

Mintaqaviy miqyosda tabiiy omillarning (iqlim, tuproq qoplami, relef, o'rmon qoplaminin darajasi va hududning sug'orilishi va boshqalar) batafsil hisobi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining samaradorligi va intensivligi, qishloq xo'jaligi erlarining unumdorligi va erlarining unumdorligida muhim ahamiyatga ega. turli ekinlarni yetishtirishda mehnat unumdorligi. Tuproq-iqlim sharoiti viloyat ichidagi hududiy tashkil etilishiga, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish va qayta ishlashga ixtisoslashuviga sezilarli ta'sir ko'rsatadi . Qolaversa, hududiy agrosanoat majmuasining rivojlanish darajasiga qarab ularning ta'siri ham har xil. Agar kompleksni viloyat (respublika, viloyat) darajasida ko'rib chiqsak, iqlim omillari bilan bir qatorda relef, tuproq kabi omillar ham alohida ahamiyat kasb etadi. Mintaqa yoki uning bir qismi miqyosida iqlim sharoitlarining nisbiy barqarorligi bilan ham ko'rsatkichlarda sezilarli tebranishlar mavjud. Ular harorat, havo namligi va tuproq sharoitlarining

o'zgarishini aniqlaydigan relyefdagi farqlarga bog'liq.

2.2. O‘ZBEKISTONDA QISHLOQ XO‘jaligini BOZOR IQTISODIYO‘TIGA O‘TISH XUSUSIYATLARI. IQTISODIYOT. AIKda ISLOXOTLAR BOSQICHLARI

Mamlakatning zamonaviy agrosanoat majmuasi murakkab ko'p funktsiyali va ko'p bosqichli ierarxik tizim bo'lib, uning rivojlanishi, birinchi navbatda, butun mamlakat iqtisodiyoti faoliyatining tendentsiyalari va parametrlari bilan belgilanadi .

Bozor islohotlari yillarida agrar sohada bir qator ob'ektiv zarur iqtisodiy va tashkiliy islohotlar amalga oshirildi , ularning natijalari uni barqarorlashtirish va yanada rivojlantirish maqsadida amalga oshirilishi kerak: ko'p tarmoqli iqtisodiyotga o'tish amalga oshirildi. qishloq xo'jaligini xususiylashtirish shaklida, marketing , qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari, qayta ishlash korxonalarini va savdo tashkilotlarining integratsiya va kooperatsiyani rivojlantirishdan iqtisodiy manfaatdorligi. Hududlarda aksiyadorlik, kooperativ va xo'jalik yuritishning boshqa shakllari birlashmalari - qishloq xo'jaligi firmalari, moliya va agrosanoat guruhlari, xo'jalik munosabatlariga ega agrokombinatlar tashkil etilmoqda. Shakllangan fermer xo'jaligida samarali faoliyat yuritayotgan, boshqa korxonalar va fermer xo'jaliklariga o'rnak bo'la oladigan eng faol qismi alohida ajralib turdi . Yer islohoti natijasida aholining shaxsiy yordamchi xo'jaliklari hajmining ko'payishi uning oziq-ovqat bilan o'zini-o'zi ta'minlash darajasini oshirdi , bu esa mamlakat ijtimoiy barqarorligining omili bo'ldi. O'zbekiston qishloq xo'jaligining hozirgi ijtimoiy-iqtisodiy ahvolini respublikaning ma'muriy boshqaruv tizimidan bozor iqtisodiyoti asoslariga o'tishining boshlang'ich shartlarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olmasdan turib, to'g'ri tushunib, baholab bo'lmaydi.

Birinchiidan , O'zbekiston sobiq ittifoq tarkibiga kiringach, agrosanoat kompleksini rivojlantirish strategiyasini mustaqil belgilay olmasdi – bu markazning vakolati edi. Aynan shu yerda tarmoqni rivojlantirish istiqbollari,

ishlab chiqarishni joylashtirish, moddiy rag'batlantirishning shakl va hajmlari, davlatga sotiladigan paxta, go'sht, sut va boshqa turdagi qishloq xo'jaligi mahsulotlarining davlat xarid narxlarini belgilandi. Mahalliy o'zini o'zi boshqarish va O'zbekiston taraqqiyotini davlat tomonidan tartibga solish huquqlari to'liq ittifoq miqyosidagi boshqarmalarga tegishli edi.

ma'muriy-buyruqbozlik tizimida qishloq xo'jaligi va umuman agrosanoat kompleksini rivojlantirish uchun ishga kirishishdan oldingi shart-sharoitlar shakllandi. Xo'jalik huquqi va mustaqilligiga ega bo'lmagan dehqonlarning iqtisodiy maqsadga muvofiqligiga, rentabelligiga zid bo'lgan boshqaruv qarorlari qabul qilindi.

Markazga to'la qaramlik, ma'muriy boshqaruv tizimining hukmronligi va boshqa sabablar sanoatning rivojlanishiga to'sqinlik qildi, agrosanoat majmuasining yer-suv, mehnat, texnika va boshqa resurslaridan samarali foydalanishga to'sqinlik qildi.

Shunga qaramay, dehqonlarning mehnatsevarligi va salmoqli moddiy-texnika resurslari tufayli O'zbekiston qishloq xo'jaligi islohotlardan oldingi davrda qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirishni ko'paytirishda muayyan yutuqlarga erishdi.

Shunday qilib, 1970-1990 yillarda barcha toifadagi yalpi mahsulot qiymati 7 foizga oshdi. O'zbekiston qishloq xo'jaligi mahsuldorlik, barqarorlik, ishlarni mexanizatsiyalash, ixtisoslashtirilgan zonalar yaratish va boshqa ko'rsatkichlar bo'yicha ko'plab qo'shni davlatlarni ortda qoldirdi.

Mustaqillik tufayli qishloq xo'jaligida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning asosiy maqsadi ko'p tarmoqli iqtisodiyotni shakllantirish asosida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, investitsiya siyosatini qayta yo'naltirish, qishloq xo'jaligi mahsulotlari narxlarida paritetni saqlash, aholini oziq-ovqat, sanoatni esa xomashyo bilan ta'minlashdan iborat. saqlash va qayta ishlash bazasini rivojlantirish va qishloqni ijtimoiy rivojlantirish, aholini ijtimoiy himoya qilish siyosatini amalga oshirish.

Iqtisodiy islohotni amalga oshirish va agrosanoat kompleksini

rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat bo'lishi kerak:

- boshqaruvning samarali shakllarini shakllantirish;
- maqsadli dasturlar asosida agrosanoat ishlab chiqarishini tarkibiy qayta qurish;
- agrosanoat majmuasining barcha sohalarini moddiy-texnik ta'minlashni yaxshilash;
- bozor infratuzilmasini yaratish, narx belgilash, kreditlash, soliq solish tizimlarini takomillashtirish, qishloq xo'jaligi va sanoat mahsulotlari narxlari paritetiga rioya etish;
- erni dehqonlarga uzoq muddatli foydalanishga berish bilan yer islohotini amalga oshirish;
- boshqaruv va ilmiy ta'minotni takomillashtirish;
- bozor munosabatlari rivojlanishini hisobga olgan holda kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish;
- qishloqning ijtimoiy rivojlanishi.

Har bir davlatning iqtisodiy siyosati o'ziga xos yangilanish yo'li tamoyillari hamda o'ziga xos xususiyatlarni hisobga olgan holda shakllantiriladi. O'zbekistonning bozor iqtisodiyotiga o'tishining asosiy tamoyillari O'zbekistonning Birinchi Prezidenti I. A. Karimov tomonidan aniq belgilab berilgan. Ushbu tamoyillardan biri bozorga bosqichma-bosqich o'tishdir.

Birinchi taxminiy versiyada dasturni uch bosqichda amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

1-bosqichda (1993-1994) iqtisodiyotni barqarorlashtirishga erishish, bozor munosabatlarini shakllantirish chora-tadbirlarini ishlab chiqish, investitsiya va narx siyosatini tartibga solish, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqaruvchilarni (dehqon va shaxsiy yordamchi xo'jaliklarni) davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, konsepsiyani ishlab chiqish ko'zda tutilgan edi. davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish jarayoni boshlanadi.

2-bosqichda (1995-1996) yer munosabatlarini takomillashtirish, ko'p tarmoqli iqtisodiyotni rivojlantirish, davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirishni yakunlash, qishloq xo'jaligining moddiy-texnik bazasini

mustahkamlash, uning mahsulotlarini qayta ishlash va saqlash, qishloqda ijtimoiy o'zgarishlar.

sharoitlarini hisobga olgan holda agrosanoat majmuasini qayta qurish chora-tadbirlarini amalga oshirish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlash va qayta ishlash uchun ishonchli texnik bazani yaratish hamda ishlab chiqarish va sotishning barcha bosqichlarida uning yo'qotishlarini tugatish, kuchli va ishlab chiqarish infratuzilmasini mustahkamlash, aralash iqtisodiyotni shakllantirish jarayonini yakunlash.

xo'jaligi va agroservis korxonalarini ishlab chiqarishining tashkiliy tuzilmasini o'zgartirildi; iqtisodiy va yer munosabatlarini davlat tomonidan tartibga solish amalga oshirildi; sifat jihatidan yangi samarali texnologiyalar ishlab chiqildi va o'zlashtirildi; xo'jalik va tadbirkorlik tashabbusini oshirish, mehnatni moddiy rag'batlantirish va ishlab chiqarishning yakuniy natijalari o'rtasidagi bog'liqlikni mustahkamlash, bozor sharoitida ishlab chiqarishni olib borish uchun kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlashga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirildi; qishloqning ijtimoiy o'zgarishi.

Iqtisodiyotni rivojlantirish va erkinlashtirishda qishloq xo'jaligini modernizatsiya va jadal rivojlantirish kabi alohida yo'nalish sifatida alohida ajratilgan agrosanoat majmuasi alohida o'rin tutadi. Uning vazifalariga quyidagilar kiradi :

- tarkibiy o'zgarishlarni chuqurlashtirish va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini jadal rivojlantirish, mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini yanada mustahkamlash, ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish, agrar tarmoqning eksport salohiyatini sezilarli darajada oshirish;
- paxta va boshoqli don ekinlari ekin maydonlarini qisqartirishga qaratilgan, bo'shatilgan yerlarga kartoshka, sabzavot, yem-xashak va moyli o'simliklar, shuningdek, yangi intensiv bog' va uzumzorlar barpo etgan holda ekin maydonlarini yanada optimallashtirish;

- qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirish hamda qayta ishlash, tayyorlash, saqlash, sotish, qurilish ishlari va xizmatlar ko‘rsatish bilan shug‘ullanuvchi, birinchi navbatda, ko‘p tarmoqli fermer xo‘jaliklarini rag‘batlantirish va rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish;
- qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini chuqurroq qayta ishlash, yarim tayyor va tayyor oziq-ovqat mahsulotlari, shuningdek, qadoqlash mahsulotlari ishlab chiqarish uchun eng zamonaviy yuqori texnologiyali uskunalar bilan jihozlangan yangi qayta ishlash korxonalarini qurish, mavjudlarini rekonstruksiya qilish va modernizatsiya qilish bo‘yicha investisiya loyihalarini amalga oshirish;
- qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini saqlash, tashish va sotish infratuzilmasini yanada kengaytirish, agrokimyoviy, moliyaviy va boshqa zamonaviy bozor xizmatlarini ko‘rsatish;
- sug‘oriladigan yerlarning meliorativ holatini yanada yaxshilash, meliorativ va irrigatsiya inshootlari tarmog‘ini rivojlantirish, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishiga intensiv usullarni, birinchi navbatda, suv va resurslarni tejaydigan zamonaviy qishloq xo‘jaligi texnologiyalarini , yuqori unumdor qishloq xo‘jaligi texnikasidan foydalanishni keng joriy etish;
- qishloq xo‘jaligi ekinlarining yuqori mahsuldorlikka ega, kasallik va zararkunandalarga chidamli, mahalliy tuproq, iqlim va ekologik sharoitga moslashgan yangi naslchilik navlarini va chorva zotlarini yaratish va ishlab chiqarishga joriy etish bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini kengaytirish;
- global iqlim o‘zgarishi va Orol dengizining qurishi qishloq xo‘jaligini rivojlantirish va aholi turmush tarziga salbiy ta‘sirini yumshatish bo‘yicha tizimli chora-tadbirlarni amalga oshirish.

Agrosanoat majmui korxonalarini o‘zgartirish jarayonida mavjud oziq-ovqat komplekslari va ilmiy asoslangan dehqonchilik tizimlarining yaxlitligini, almashlab ekishni saqlashni, qishloq xo‘jaligini rivojlantirishni chuqurlashtirishni ta‘minlash zarurligini alohida ta‘kidlash lozim. ishlab chiqarishni ixtisoslashtirish, ijtimoiy-maishiy sharoitlarni yaxshilash , qishloq aholisining

madaniy darajasini oshirish. Fermer xo'jaliklari, shaxsiy yordamchi xo'jaliklar, ijara jamoalarining qayta ishlash korxonalari bilan o'zaro manfaatli hamkorligi muhim yo'nalish bo'lishi kerak.

Hududiy agrosanoat majmualarini shakllantirish va rivojlantirishda ilmiy axborot va innovatsion omillar alohida o'rin tutadi. Qishloq xo'jaligi va unga bog'liq bo'lgan sohalarni rivojlantirish, mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar, jumladan, ekologik toza mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirish ilmiy tadqiqot natijalaridan keng foydalanish asosidagina mumkin bo'ladi. Tovar ishlab chiqaruvchilarning ilmiy ishlanmalar natijalari, eng yangi asbob-uskunalar va texnologiyalarni yetkazib beruvchilar, bozor segmentlari va bo'shliqlari, bozor sig'imidan nafaqat mintaqada, balki uning chegaralaridan tashqarida ham xabardor bo'lishi ixtisoslashtirilgan konsalting tadqiqotlari, innovatsiyalar va joriy etish va ta'lim yo'nalishlari mavjudligidan dalolat beradi. viloyatdagi qishloq xo'jaligi oliy o'quv yurtlari, akademiyalar yoki ilmiy- tadqiqot institutlari negizida tuman qishloq xo'jaligi bo'limlari negizida turli darajadagi axborot tarmoqlariga ulangan axborot markazlari. Konsalting markazlarida kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirishni tashkil etish mumkin, chunki fermerlarning 40% dan ko'pi kasbiy ma'lumotga ega bo'lmagan (sotsiologik so'rovlar ma'lumotlariga ko'ra), agrosanoat kompleksi mutaxassislari esa malakali va so'nggi texnologiyalarni joriy eta oladigan bo'lishi kerak. fan va texnika yutuqlarini ishlab chiqarishga, intensiv biotexnologiyalarga korxonani barqaror rivojlantirish, uning raqobatbardoshligini ta'minlash.

Mintaqada sug'orish yoki drenajlash, kislotali yoki gipsli sho'rlangan tuproqlarni ohaktoshlash, kimyolashtirish yoki o'simliklarni himoya qilish ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda, hududiy agrosanoat majmuasining birinchi sohasi tarkibi belgilanadi. Umuman olganda, texnik va texnologik omillarni amalga oshirish qishloq xo'jaligi mahsulotlari hajmini sezilarli darajada oshirish, yo'qotishlarni bartaraf etish va sifatini yaxshilash imkonini beradi; yakuniy mahsulot birligiga sarflanadigan mehnat va moddiy resurslar tannarxini sezilarli

darajada kamaytirish, agrosanoat ishlab chiqarishida band bo'lgan ishchilarning mehnat va turmush sharoitlarini yaxshilashni ta'minlash.

Hududiy agrosanoat majmualarida ilmiy-texnikaviy taraqqiyotni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat bo'lishi kerak:

energiya tejavchi biotexnologiyalardan foydalanish asosida kompleks mexanizatsiyalash va avtomatlashtirishni amalga oshirish hamda mexanizatsiyalash va elektrlashtirish vositalaridan foydalangan holda texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlarni yaxshilashni ta'minlash;

suv resurslaridan tejamkorlik bilan foydalangan holda, tuproqlarning suv va shamol eroziyasini oldini olgan holda yuqori va barqaror ekinlar hosilini olish maqsadida tuproqlarning suv va ozuqa rejimlarini tartibga solishning eng zamonaviy tizimlarini yaratish ;

- seleksiya va naslchilik ishlarini olib borish yo'li bilan qishloq xo'jaligi ekinlari va chorva zotlarining yangi, serhosil va qimmatli navlari va duragaylarini ko'paytirish;

- ishlab chiqarishni aniq sharoitlarda oqilona qurish imkonini beruvchi ilmiy asoslangan boshqaruv tizimlaridan foydalanishni kengaytirish;

- nafaqat tejamkor va engil ishlab chiqarish vositalarini ishlab chiqarishni, balki qishloq xo'jaligi mahsulotlari, xom ashyoni yig'ish, saqlash, tashish va sotish jarayonida yo'qotishlarni bartaraf etishni ta'minlaydigan yangi materiallardan (shu jumladan, qadoqlash materiallaridan) keng foydalanish; va oziq-ovqat.

Ilmiy-texnika taraqqiyoti, qoida tariqasida, nafaqat qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish va qayta ishlashni hududiy tashkil etishni takomillashtirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratibgina qolmay, balki qishloqning ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmasini rivojlantirishga, takomillashtirishga, ba'zi hollarda esa o'zgarishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. xodimlarning malakasi, mehnat va dam olishning oqilona rejimiga o'tish uchun sharoit yaratadi. Eng yangi texnologiyalarning rivojlanishi mehnat va ishlab chiqarishni tashkil etishning mavjud shakllarini takomillashtirishga ham ta'sir

qiladi, yangilariga o'tishni oldindan belgilab beradi.

Shu bilan birga, fan-texnika taraqqiyoti yutuqlarini, intensiv texnologiyalarni joriy etish ko'pincha bir qator yangi muammolarni, ayniqsa, ekologik muammolarni keltirib chiqaradi. Ekologik omillarning ahamiyatini kuchaytirishda insonning tabiatga bog'liqligi tobora ko'proq namoyon bo'lmoqda. Bir qator hollarda fan va texnika yutuqlaridan o'ylamagan holda foydalanish tabiiy jarayonlarning jiddiy buzilishiga olib keldi. Shunday qilib, suv havzalarining ifloslanishi tufayli sug'orish uchun suvdan foydalanish, hayvonlarni sug'orish va aholi punktlarini suv bilan ta'minlashda qiyinchiliklar paydo bo'ladi. Mineral o'g'itlardan noto'g'ri foydalanish natijasida o'simliklarni kimyoviy himoya qilish vositalari, mahsulotlarda nitratlar to'planib, atrof-muhitni ifloslantiruvchi mahsulotlar ishlab chiqariladi. Bunday vaziyatning sababi jamiyatning ekologik omil ta'siriga passiv munosabati bo'lib, uni ma'lum darajada qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining asosan ekstensiv rivojlanishining natijasi deb hisoblash mumkin. Masalan, qishloq xo'jaligida yo'qotilgan yerlarni bokira yerlarni o'zlashtirish hisobiga qoplash imkoniyati ma'lum darajada qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida xo'jalik mexanizmini takomillashtirishga to'sqinlik qildi va qishloq xo'jaligi samaradorligini tubdan oshirishdan iqtisodiy manfaatdorlikni pasaytirdi. Binobarin, hududiy agrosanoat majmuasini yanada rivojlantirishning asosiy vazifalaridan biri atrof-muhitning barcha o'ziga xos xususiyatlari bilan takror ishlab chiqarishni asrab-avaylash, inson va tabiat o'rtasidagi uyg'un hamkorlikni ta'minlash imkonini beradigan tabiatdan oqilona foydalanishni ta'minlashdan iborat.

Boshqaruv savollar .

1. O'zbekistonning bozorga o'tishining boshlang'ich shartlari qanday munosabat?
2. Nima uchun O'zbekistonda paxta monokulturasi shakllandi va uning oqibatlari qanday?
3. Qishloq xo'jaligida iqtisodiy islohotlarning asosiy maqsadi nimadan iborat enaga?

4. Amalga oshirishning asosiy yo'nalishlari iqtisodiy islohot
5. Qishloq xo'jaligining bozorga o'tish bosqichlarini aytib bering iqtisodiyot?
6. Samaradorlikni oshirishning asosiy muammolari nimalardan iborat APK?
7. Hududdagi ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatga qanday omillar salbiy ta'sir ko'rsatdi?
8. Hozirgi vaqtda qishloq xo'jaligining asosiy vazifasi nimadan iborat vaqt?

2-BOB UCHUN BILIMLARNING NAZORATI UCHUN TESTLAR

I. Belgilang to'g'ri javob bering (javoblar)

1. Sanoat nima? Bu - ...

- a) ishlab chiqarilgan mahsulot turi va maqsadi, foydalaniladigan mehnat qurollari va ob'ektlari, ishlab chiqarish texnologiyasi va tashkil etilishi bilan farq qiluvchi ishlab chiqarish va iqtisodiy faoliyat sohasi;
- b) ijtimoiy mehnat taqsimoti;
- v) har xil turdagi tovarlar ishlab chiqaruvchi korxonalar guruhi;
- d) shaxsiy ajratish mehnat .

2. Qishloq xo'jaligi sanoatining xususiyatlarini ko'rsating iqtisodiyot.

- a) yer asosiy ishlab chiqarish vositasidir;
- b) ishlab chiqarishning mavsumiyliги;
- v) ishlab chiqarish natijalari tuproq-iqlim sharoitiga bog'liq;
- d) kapital aylanmasining yuqori darajasi;
- e) mahsulot bozorida raqobatning yuqori darajasi.

3. Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishning asosiy omili ... hisoblanadi.

- a) ishchi kuchi;
- b) yer;
- c) kapital .

4. Iqtisodiy unumdorlik qo'shimcha investitsiyalar natijasida yuzaga keladi yer...

- a) mehnat;
- b) kapital;
- v) asosiy vositalar.

5. Qishloq xo'jaligi rentabelligi dinamikasi shartli...

6. a) mavsumiylik;
- b) tarmoq rentabelligi dinamikasi;
- v) unumdorlikning kamayishi qonuni.

7. Qanday dan sanab o'tilgan resurslar emas bog'lash uchun ishlab chiqarish toifalari?

- a) yer;
- b) mehnat;

- ichida) material;
- d) uy-joy kommunal xo'jaligi.

8. yerdan foydalanish samaradorligi qanday ko'rsatkichlar bilan tavsiflanadi ? enaga?

- a) yer hosildorligi ;
- b) mahsulot birligi tannarxi;
- v) yer maydoni birligiga to'g'ri keladigan foyda miqdori;
- d) qishloq xo'jaligi ekinlarining hosildorligi;
- e) mehnat intensivligi

II . To'ldiruvchi

1. tarmog'i - bu ijtimoiy bo'linish tizimida ... amalga oshirilganlarning umumiyliigi bilan tavsiflangan sifat jihatidan bir hil tashkilotlar to'plami. mehnat.

2. Resurslar - moddiy ne'matlar, tabiiy resurslar, shuningdek, jarayonda ishtirok etuvchi kishilar yig'indisi ... va iste'mol.

3. Qishloq xo'jaligida er o'z vazifasini bajaradi sifat...

4. Tabiiy unumdorlik - dastlab uzoq vaqt ta'siri ostida paydo bo'lgan ... jarayonlar.

5. Sun'iy unumdorlik - ostida tuproq unumdorligini qo'shimcha oshirish ta'sir

6. Moddiy resurslar mehnat vositalari majmuidir Va buyumlar mehnat, qaysi ega sanoat ichida jarayon ... ko'payish.

7. Qishloq xo'jaligi yerlari qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilariga berilgan va mo'ljallangan butun hududni o'z ichiga oladi ...

III . O'rnatish muvofiqlik

1. Yerning rollari:

- 1. ichida sanoat va transport a) asosiy narsa ishlab chiqarish vositalari;
- 2. Konchilik sanoat; b) joy unda mehnat jarayonlari amalga oshiriladi
- 3. Qishloq iqtisodiyot. c) va xom ashyo manbai

2. Qishloq xo'jaligi turlari yer:

Ko'rinish	Tushunchalar
1. Pichanzorlar 2. haydaladigan yer 3. yaylovlar	a) muntazam ravishda pichan tayyorlash uchun foydalaniladigan qishloq xo'jaligi yerlari; b) hayvonlar muntazam boqiladigan yerlar; v) muntazam ravishda ekiladigan va ekinlar uchun foydalaniladigan qishloq xo'jaligi erlari

3. Qo'shimcha samaradorlik ko'rsatkichlari yer:

Ko'rsatkich	Metodologiya hisoblash
1. Koeffitsient foydalanish yer resurslar 2. nisbat - _ foydalanish haydaladigan yer	a) umumiy ekin maydonining maydonga nisbati haydaladigan yerlar ; b) munosabat hudud qishloq xo'jaligi erning butun maydoniga

II. O'rnatish keyingi ketma-ketlik

1. Iqtisodiy ahamiyatiga ko'ra tarmoqlar

Sanoat tarmoqlari	tushuncha
1. Asosiy 2. Qo'shimcha	a) iqtisodiyotda kamroq ahamiyatga ega tashkilotlar ; b) eng katta ulushga ega ular tovar mahsulotlar

1. Turlar differensial ijara

Ko'rinish	Vaziyat yuzaga kelishi
1. Differensial ijara I 2. Differensial - naya ijara II	a) ketma-ket kapital qo'yilmalar bilan jarayonda bir xil er uchastkasiga kuchayishi ishlab chiqarish ; b) yer uchastkalaridagi farqlar tufayli nisbatan tug'ilish va joylashuvi bo'yicha bozorlarga _ marketing

3-BOB . Agrosanoat majmui uchun ishlab chiqarish vositalarini ishlab chiqarish sohasi.

3.1. ASMning BIRINCHI RISOLASI

Birinchi sohani agrosanoat majmuasini ishlab chiqarish vositalari bilan ta'minlovchi tarmoqlar hamda qishloq xo'jaligiga ishlab chiqarish-texnik xizmat ko'rsatish bilan shug'ullanuvchi tarmoqlar tashkil etadi. Sanoat va ishlab chiqarishning ushbu yo'nalishida: traktor va qishloq xo'jaligi mashinasozligi, oziq-ovqat mashinasozligi, mineral o'g'itlar va kimyoviy o'simliklarni himoya qilish vositalari ishlab chiqarish. Agrosanoat majmuasining birinchi sohasiga kiruvchi tarmoqlar ishlab chiqarish jarayonini resurslar bilan ta'minlash, qishloq xo'jaligini industrilashtirish va qayta ishlash sanoatida texnik taraqqiyot uchun zamin yaratish, barcha bo'limlarning normal faoliyat ko'rsatishiga ko'maklashish uchun mo'ljallangan. murakkab. Agrosanoat majmuasining birinchi tarmog'i ulushiga ishlab chiqarish sanoati umumiy hajmining qariyb 15 foizi, ishlab chiqarish fondlarining 13 foizi va ishchilar sonining 22 foizi to'g'ri keladi. Birinchi bo'g'in agrosanoat majmuasini asbob-uskunalar, o'g'itlar va boshqalar bilan ta'minlaydi, ya'ni. uning kuchayishining umumiy darajasini belgilaydi. Shu sababli, hozirgi bosqichda butun majmuaning muvaffaqiyati ushbu bo'g'inning ishiga bog'liq.

Birinchi bo'g'in tarmoqlari agrosanoat majmuasini o'z mahsulotlari bilan to'liq ta'minlamaydi (qishloq xo'jaligi ishlarining 2/3 qismi qo'lda bajariladi). Qishloq xo'jaligi texnika va mexanizmlari bilan ta'minlanganlik rivojlangan mamlakatlarga nisbatan past.

Agrooziq -ovqat subkompleksining birinchi funktsional bloki qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini intensiv rivojlantirishga qaratilgan holda tayyorlashdan iborat.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida o'rta va kichik qishloq xo'jaligi korxonalar ham o'zlarining afzalliklari va mavjud bo'lish huquqiga ega. Dehqon va fermer xo'jaliklarining kichik ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlovchilari ularning

o'zgaruvchan bozor muhitiga, yangi iste'molchilar talablariga va ochiq bozor bo'shliqlarining paydo bo'lishiga tezkorlik bilan moslashishini belgilaydi. Biroq, bu qoidalar asosan iste'mol tovarlari, xususan, kiyim-kechak, poyabzal, uy-ro'zg'or buyumlari ishlab chiqaradigan sanoat korxonalarini, shuningdek, bozorga turli xil oziq-ovqat mahsulotlari, qandolat mahsulotlari va boshqalarni etkazib beradigan oziq-ovqat sanoati uchun asoslanadi. Qishloq xo'jaligi korxonalarini an'anaviy ravishda turli xil oziq-ovqat mahsulotlari - don, sut, go'sht, sabzavot, meva ishlab chiqarish uchun xom ashyo ishlab chiqaradi. Ularga bo'lgan ehtiyoj yaqin kelajakda kamaymaydi, balki faqat ortib borishi kerak, chunki aksariyat hududlarda u hali ratsional me'yorlarga mos keladigan darajaga etib bormagan va bu ehtiyoj doimiydir. Dehqon va fermer xo'jaliklari faoliyati tahlili ularning davlat korxonalariga nisbatan past samaradorligini ko'rsatadi . Alohida korxonalarda hayvonlarning mahsuldorligi va ekinlar hosildorligi yuqori, ammo bunga faqat tongdan to tonggacha mashaqqatli jismoniy mehnat, omon qolish va oilasini boqish uchun fermerlarning oz sonli chorva mollarini boqish yo'llarini topish natijasida erishiladi . Iqtisodiy munosabatlar me'yorda bo'lsa, qishloq mehnatkashlari o'z ijtimoiy mehnati natijalaridan manfaatdor bo'lsa, bu yo'nalishda yirik fermer xo'jaliklarining imkoniyatlari ko'proq bo'ladi.

Zamonaviy sharoitda dehqon va fermer xo'jaliklari qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini tashkil etishning xususiy mulkning afzalliklarini ro'yobga chiqarish shakli sifatida, ma'lum darajada ishlab chiqaruvchi manfaatlarini, hudud resurs salohiyatining qo'shimcha muqobil zaxirasi sifatida qaralmoqda. qishloq xo'jaligi mahsulotlari hajmini oshirish , ishlab chiqarish ko'pincha yirik korxonalarda foyda keltirmaydi va katta qo'l mehnati xarajatlarini talab qiladi. Bu birinchi navbatda sabzavotchilik, bog'dorchilik, yashil ekinlar yetishtirish, gulchilik, dorivor giyohlar va respublikaning tuproq-iqlim sharoiti qulay bo'lgan o'simliklarni yetishtirish, shuningdek, asalarichilik, mo'ynachilik va boshqalarga taalluqlidir. Yem yetishtiruvchi fermer xo'jaliklari bilan hamkorlik doirasida, shuningdek, qishloq xo'jaligi texnikasini olish va undan samarali foydalanish

maqsadida dehqon va shaxsiy fermer xo'jaliklarida g'alla yetishtirish, chorvachilik, parrandachilikni yo'lga qo'yish maqsadga muvofiqdir .

subkompleksning funktsional bosqichi - qayta ishlash va savdo uchun asos bo'lib, bu erda oziq-ovqat mahsulotlarining qo'shilgan qiymati shakllanadi, uni qayta ishlash va yakuniy iste'molga tayyorlash amalga oshiriladi.

3.2.QISLOQ XO`JAJLIGI

Respublikada qishloq xo'jaligidagi vaziyatni tubdan o'zgartirish, uni zamonaviy, yuqori texnologiyali va yuqori samarali sanoatga aylantirish, qishloq xo'jaligi sohasi unumdorligini keskin oshirishga erishish vazifasi qo'yildi.

Buning uchun qishloq xo'jaligiga mutlaqo yangi, yuqori unumdor va samarali, ishlatish va texnik xizmat ko'rsatishda qulay, ishonchli va mustahkam, arzon , eng yaxshi jahon namunalari darajasida bo'lgan ishlab chiqarish kerak bo'ladi.

Qishloq xo'jaligining ushbu talablarini qondirish uchun sanoatda butun traktor va qishloq xo'jaligi mashinalari parkini modernizatsiya qilish, yangi texnikalar ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish zarur. Bu vazifa 15 ta korxonalar va qishloq xo'jaligi texnikasi ishtirokchilarini birlashtirgan “ O'zselxozmash - xolding” xolding kompaniyasiga yuklangan .

Ushbu vazifalarni hal qilishni jadallashtirish uchun “ O'zselxozmash - xolding” xolding kompaniyasi tizimidagi korxonalar va loyiha tashkilotlari oldiga quyidagi vazifalar qo'yiladi:

1.G'alla va paxta yetishtirish va yig'ishtirib olish uchun dvigatellar, yuqori unumli traktorlar, mashina va uskunalarni ishlab chiqarishni tashkil etish.

2. Mahalliy mashinalarni konstruksiyalarida xorijiy analoglarning progressiv elementlaridan foydalangan holda modernizatsiya qilish.

Yangi qishloq xo'jaligi mashinalarini ishlab chiqarish va modernizatsiya qilish shudgorlash, ekishdan oldingi ishlov berish, ekinlarni ekish , zararkunandalarga qarshi kurash, kultivatsiya va hosil yig'ish uchun

uskunalarning deyarli barcha turlarini qamrab oladi, shu jumladan mahalliy qishloq xo'jaligi mashinalarini Case traktorlari bilan birgalikda ishlash uchun jihozlash.

3. Etakchi xorijiy firmalar bilan hamkorlikda qo'shma korxonalar tashkil etish birinchi bosqichda dvigatellar, traktorlar va qishloq xo'jaligi mashinalarini yig'ishni o'zlashtirish bilan bir qatorda ushbu texnikaning detallari va agregatlarini ishlab chiqarishni yanada mahalliyashtirishni nazarda tutadi.

Sohaning barcha yetakchi korxonalarida texnik qayta jihozlash loyihalari amalga oshirilmoqda va ularning barchasi qishloq xo'jaligi va jahon bozori uchun zarur bo'lgan assortimentda, talab qilinadigan muddatlarda va yuqori sifatli zamonaviy qishloq xo'jaligi texnikasini ishlab chiqarish uchun shart-sharoitlar yaratishga qaratilgan. sifat.

Korxonalarni texnik qayta jihozlashning pirovard maqsadi xoldingning yagona texnik siyosatining uzviy qismi sifatida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini ko'p mahsulotli yo'nalishlar va oqimlar asosida qurilgan zamonaviy texnika va texnologiyalar bilan jihozlash va buning natijasida , sanoatning eksport salohiyatining keskin oshishi.

O'zselxozmash ” xolding kompaniyasi korxonalar va tashkilotlarining boshqa asosiy vazifalari qishloq xo'jaligi mashinalarining ekspluatatsiya ishonchligini oshirish va respublikada kapital rekonstruksiya ishlarini olib borish uchun zamin yaratish maqsadida xorijdan sotib olingan qishloq xo'jaligi mashinalari uchun ehtiyot qismlar va ishchi organlarni sanoat ishlab chiqarish bo'yicha maxsus dasturlar bilan belgilangan. , “ O'zselxozmashxolding ” xolding kompaniyasining xorijiy firmalar bilan investitsiyaviy hamkorligini kengaytirish .

Ushbu vazifalarni bajarish uchun xolding kompaniyasi va uning korxonalarini tomonidan 1998 yil uchun zavodlarni texnik qayta jihozlash, ishlab chiqarishga tayyorlash va ishlab chiqarishni mahalliyashtirish bo'yicha 26 ta investitsiya dasturi ishlab chiqildi.

1998-2000 yillarda xolding kompaniyasining investitsiya dasturlarini amalga oshirish. ishlab chiqarishning texnik darajasini oshirish, moslashuvchan

ilg'or xorijiy texnologiyalarni, zamonaviy texnologik jihozlarni joriy etish imkonini berdi.

Bularning barchasi jamlanganda turli ekinlar yetishtirishni mexanizatsiyalash uchun zamonaviy, raqobatbardosh va eksportbop traktorlar, dvigatellar va ko'p qatorli qishloq xo'jaligi mashinalari majmualari, transport va yuklash inshootlarini ishlab chiqarishni tashkil etish va kengaytirish imkonini berdi. qishloq xo'jaligi texnikalariga texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlashni zamonaviy darajada tashkil etish, qishloq xo'jaligi texnikasini eksport qilishni ko'paytirish va respublikaga olib kirishni kamaytirish.

2018-yil 1-iyul holatiga O'zbekiston Respublikasida qishloq xo'jaligi texnikalari parki jami 150 ming 486 donani, jumladan, 57 ming 822 donani tashkil etdi. traktorlar, 58 019 dona qo'shimchalar, 3608 birlik don yig'ish mashinalari, 1224 dona. paxta terish mashinalari, 1738 dona. em-xashak yig'ish texnikasi, 28 075 dona. boshqa qishloq xo'jaligi texnikasi.

Mavjud qishloq xo'jaligi texnikasining yuqoridagi miqdoridan 82 921 dona. 11 yil va undan ortiq xizmat muddati bilan eskirgan, shu jumladan 30 412 dona. traktorlar, 28 071 dona qo'shimchalar, 1131 birlik. g'alla o'rish kombaynlari, 175 dona. paxta terish mashinalari, 919 dona. em-xashak yig'ish texnikasi, 19894 dona. yerga ishlov berish texnikasi, 1445 dona. har xil turdagi o'g'itlarni qo'llash va o'simliklarni himoya qilish uskunalari , 2473 dona. agrotexnika ishlarining qizg'in davrida texnika taqchilligini keltirib chiqaradigan boshqa qishloq xo'jaligi texnikasi.

Qishloq xo'jaligi texnika parki tahlili asosida qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari qo'shimcha 100 670 ta texnikaga ehtiyoj sezmoqda. uskunalar, shundan 26 139 dona. traktorlar, 34605 dona. o'rnatilgan va tirkamali uskunalar, 1149 dona. don yig'ish mashinalari, 3080 dona. paxta terish mashinalari, 9951 dona. em-xashak yig'ish texnikasi, 22278 dona. yerga ishlov berish texnikasi, 2968 dona. har xil turdagi o'g'itlarni qo'llash va o'simliklarni himoya qilish uchun uskunalar va 500 dona. boshqa texnologiya.

Shu bilan birga, mavjud texnikaning 55,1 foizi ma'naviy va jismonan eskirgan

bo'lib, ularni jadal sur'atlar bilan yangilab borish zarur, chunki bu ekin maydonlarining unumdorligi oshishi, hosildorlikning oshishi va, albatta, o'z ifodasini topmoqda. meva-sabzavot mahsulotlarini eksport qilish hajmining oshishi.

Chirchiq qishloq xo'jaligi mashinasozligi zavodi" aksiyadorlik jamiyati, "Texnolog" aksiyadorlik jamiyati, "Aggregatniy zavod" AJ, " Agrihim " mas'uliyati cheklangan jamiyati kabi qator milliy va jahon brendlaridagi turli turdagi qishloq xo'jaligi texnikasi ishlab chiqarish quvvatlari tashkil etildi. Urganchkormmash AJ , Uz CLAAS Agro MChJ, UzCaseMash MChJ, UzCaseTractor MChJ DD- Agrotexmash MChJ, Kuhn , UzAgrotex MChJ Sanoat Invest ", " Lemken-Chirchiq " mas'uliyati cheklangan jamiyati va " Amkodor-Agrotexmash" mas'uliyati cheklangan jamiyatlari turli quvvatdagi traktorlar , g'alla va em-xashak o'rish kombaynlari, o'rnatilgan, tirkamali, yo'l-qurilish va maxsus texnikalar ishlab chiqaradi.

2018-yil 1-yanvardan 2018-yil 30-iyungacha bo'lgan davrda yuqoridagi korxonalar tomonidan birgalikda 6000 donadan ortiq mahsulot ishlab chiqarilgan. so'mlik uskunalar, umumiy qiymati 1449,5 mlrd . Shu bilan birga , o'sish sur'ati ishlab chiqarish va sotish guvohlik beradi qishloq xo'jaligi texnikasiga bo'lgan talab haqida.

Qishloq xo'jaligi texnikasi rivojlanishiga ta'sir etuvchi asosiy muammo va kamchiliklar quyidagilardir: texnologik asbob-uskunalarining eskirgan parki, ishlab chiqarish maydonlaridan samarasiz foydalanish, yuqori malakali mutaxassislarning yetishmasligi, tayyor mahsulotlarni mahalliyashtirish darajasining pastligi, xomashyo bazasining yo'qligi; texnika iste'molchilarining to'lov qobiliyatining pastligi, qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari va O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Qishloq xo'jaligini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash davlat jamg'armalari o'rtasidagi o'zaro hisob-kitoblar tizimida to'lov intizomining sustligi, qishloq xo'jaligi texnikasini sotib

oluvchilarni moliyalashtirishning cheklanganligi, imtiyozlar va imtiyozlarning yoʻqligi / yoki oʻrnatilgan, tirkamali va ixtisoslashtirilgan uskunalarni ishlab chiqarish va sotish uchun subsidiyalar.

KONSEPTIYANING MAQSADI qishloq xoʻjaligi mashinasozlik sanoatini rivojlantirish muddatda Oʻzbekiston Respublikasida 2018-2021 -yillarda qishloq xoʻjaligi texnikasining har bir turi boʻyicha ishlab chiqarishni mahalliyashtirish, yangilarini yaratish va mavjud ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik qayta jihozlash orqali 2018-2021-yillarda qishloq xoʻjaligi mashinasozligini rivojlantirish boʻyicha yagona siyosat strategiyasini belgilab beradi. qishloq xoʻjaligi texnikasining mahalliy brendini ishlab chiqish va ishlab chiqarishni tashkil etish , sanoat kooperatsiyasi doirasida ishlab chiqarilgan qishloq xoʻjaligi texnikasi va uning butlovchi qismlarining tannarxini ishlab chiqaruvchi korxonalar tomonidan pasaytirish, takomillashtirish uchun xalqaro moliya institutlari mablagʻlarini jalb qilish bilan qishloq xoʻjaligi mashinasozligi korxonalari obʻyektlari. qishloq xoʻjaligi texnikasini ishlab chiqarish va yetkazib berishni moliyalashtirish.

Kontseptsiyaning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- qishloq xoʻjaligi mashinasozlik sanoatini yanada rivojlantirish, uning investitsiyaviy va tijorat jozibadorligini oshirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish;
- mavjud hududlarda qishloq xoʻjaligi texnikasining zamonaviy sanoat texnoparkini tashkil etish;
- milliy brend ostida yangi turdagi mahsulotlarni ishlab chiqish;
- tayyor mahsulotlarning tarkibiy bazasini mahalliyashtirishni chuqurlashtirish orqali import oʻrnini bosish ;
- mavjud ishlab chiqarish quvvatlarini yanada rivojlantirish va modernizatsiya qilish;
- isteʼmol bozori talabiga mos ravishda tovar ayirboshlash, ishlab chiqarish hajmlarini oshirish, ishlarni bajarish va xizmatlar koʻrsatish, mahsulot tannarxini pasaytirish;

ichki

va tashqi bozorda yaxlit savdo va xizmat ko'rsatish tarmoqlarini yaratish ;

- ishlab chiqarilayotgan qishloq xo'jaligi texnikasini takomillashtirish va/yoki birlashtirish orqali ko'p funksiyali bo'ladigan qishloq xo'jaligi texnikasining o'zini oqlash qobiliyatini oshirish;
- xaridorlar uchun qishloq xo'jaligi va ixtisoslashtirilgan texnikalar mavjudligini ta'minlash uchun qo'shimcha moliyaviy resurslarni jalb qilish.

3.3 KIMYO SANOATI

O'zbekiston kimyo sanoati tashkil topgan kundan boshlab asosan mineral o'g'itlar ishlab chiqarishga yo'naltirilgan. O'simliklarni kimyoviy himoya qilish vositalari, kimyoviy tolalar va iplar, sintetik yuvish vositalari, bo'yoq va laklar, spirt, rezina buyumlar ishlab chiqarish sezilarli rivojlandi.

O'zbekiston Respublikasi kimyo sanoati korxonalarini kompleks rivojlantirish iqtisodiyotni rivojlantirishning hozirgi bosqichining ustuvor davlat vazifalari etib belgilandi.

Salmoqli ishlab chiqarish, xomashyo va ilmiy-texnik salohiyatga ega kimyo sanoati respublika iqtisodiyotining tayanch tarmoqlaridan biridir. U yalpi ichki mahsulotning 5% dan ortig'ini, sanoat mahsulotining 12% gacha qismini tashkil etadi. Sanoatda band bo'lganlar soni qariyb 45 ming kishini tashkil etadi. Sohaning 40 ga yaqin korxonasi, asosan, yuqori texnologiyali va jahon standartlariga javob beradigan sifatli mahsulotlar ishlab chiqaradigan birliklarning katta quvvatiga ega kimyo mahsulotlari ishlab chiqarish bilan shug'ullanadi.

Tarmoqning asosiy vazifasi mahsulotlarning ayniqsa muhim turlari bo'yicha xomashyo mustaqilligiga erishish uchun yangi turdagi mahsulotlarni o'zlashtirish orqali xomashyo importi hajmini sezilarli darajada qisqartirishdan iborat.

Bu maqsadni amalga oshirish eksport qilinadigan mahsulotlar turini kengaytirish va raqobatbardoshligini oshirish, mahalliy resurslardan foydalanish hisobiga tarmoqning eksport salohiyatini oshirish, mavjud ishlab chiqarishlarni

texnik qayta jihozlash va rekonstruksiya qilish, xorijiy hamkorlar bilan qo'shma korxonalar tashkil etish va xorijiy korxonalarni jalb etishni nazarda tutadi. sarmoya.

Sanoatning zamonaviy tuzilmasining asosini, asosan, sanoat yalpi mahsulotining yarmidan ko'prog'ini tashkil etuvchi mineral o'g'itlar, birinchi navbatda, azot va fosfor ishlab chiqarish rivojlangan. Keyingi yillarda sintetik materiallar va polimerlarni ishlab chiqarish va qayta ishlash, xalq iste'moli mollari ishlab chiqarish keyingi yillarda jadal sur'atlar bilan rivojlanmoqda.

“ O'zkiyosanoat ” DAK ta'kidlaganidek, soha rivojiga, ayniqsa, uchta omil ta'sir ko'rsatdi: birinchidan, ushbu tizim korxonalarini modernizatsiya qilish, ikkinchidan, ularning innovatsion salohiyatini sezilarli darajada oshirish, uchinchidan, mahalliy xomashyodan faol foydalanish, Bu bugungi kunda yangi turdagi yuqori sifatli mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish, ularning tannarxini pasaytirishga xizmat qilmoqda. Bularning barchasi DAKga 11 ta yirik innovatsion loyihalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishda davom etish imkonini beradi, uning yakuniy maqsadi talab qilinadigan mahsulotlarning yangi turlarini ishlab chiqarishni rivojlantirishdir. Ayni paytda, sanoat korxonalari allaqachon o'zlarining yangi ishlanmalari qatorini namoyish qilmoqdalar. 2009 yil oxirida Xalqaro sanoat yarmarkasi va Kooperatsiya birjasida, shuningdek, yarmarka auktsionlarida birinchi marta kimyoviy mahsulotlar va mineral o'g'itlarning yangi turlari: karbamid-ammiak aralashmasi, azot-fosforli o'g'it, suyuq suspenziyali fosfor namoyish etildi. -tarkibida nitrat, kaliy nitrat va boshqalar.

Navoiyazot ” OAJ O'zbekistondagi asosiy mineral o'g'it ishlab chiqaruvchilardan biri bo'lib, u ham o'z ishlanmalarida eng innovatsion hisoblanadi. Yuqori texnologiyalar va zamonaviy boshqaruv tizimlarini qo'llash asosida ishlab chiqarishning texnik darajasi va samaradorligini oshirish ko'zda tutilgan. “ Navoiyazot ” aksiyadorlik jamiyatida bugungi kunda amalga oshirilayotgan loyihalar zamonaviy yuqori samarali texnologiyalarni joriy etishga asoslangan bo'lib, mahsulot turlarini kengaytirish, mahalliy xomashyo asosida eksportbop mahsulotlarning yangi turlarini o'zlashtirish imkonini bermoqda.

Ushbu loyihalarning amalga oshirilishi dastlabki hisob-kitoblarga ko'ra, kimyo ishlab chiqarishining iqtisodiy samaradorligini oshiradi va korxonaning barqaror moliyaviy ahvoli uchun sharoit yaratadi.

O'zbekimiyosanoat " aksiyadorlik jamiyati mutaxassislar ta'kidlaganidek , respublikamizning ushbu yirik kimyo korxonasida bir vaqtning o'zida bir nechta asosiy yo'nalishlar bo'yicha ishlab chiqarishni texnik yangilash va modernizatsiya qilish ishlari olib borilmoqda: texnologik liniyalar, azot kislotasi agregatlari rekonstruksiya qilinmoqda, energiya tejovchi texnologiyalar joriy etilmoqda. . " Navoiyazot " aksiyadorlik jamiyatida yiliga 20 ming tonna ishlab chiqarish quvvatiga ega tajriba-ishlab chiqarish obyekti qurilishi nihoyasiga yetkazilmoqda. Ammiakli selitrada chiqindi fosforitlarni qo'shib olinadigan fosfatlangan ammiakli selitra undagi azot miqdorini kerakli darajada 26-28% gacha kamaytiradi. Shunday qilib, tuproq uchun juda zarur bo'lgan ikki ozuqa – azot va fosforni o'z ichiga olgan amalda yangi o'g'it yaratilmoqda, – deydi " Navoiyazot " mutaxassislar . Umuman olganda, texnik jihozlanishi va ishlab chiqarish hajmi bo'yicha " Navoiyazot " kimyo sanoatining yirik korxonalaridan biri bo'lib, bugungi kunda 60 turdan ortiq mahsulot ishlab chiqarilmoqda. Mineral o'g'itlar ishlab chiqarish bo'yicha yetakchilardan biri va sintetik tola nitron ishlab chiqaruvchi yagona korxonasi – " Navoiyazot " aksiyadorlik jamiyati Navoiy viloyatining butun sanoatida salmoqli ulush – 30 foizni tashkil etadi. Xarakterli jihat: bugungi kunda " Navoiyazot " aksiyadorlik jamiyatining savdo mahsulotlari mingdan ortiq doimiy iste'molchilar manziliga jo'natilmoqda . Uning geografiyasi ham hayratlanarli. MDH davlatlari – Rossiya, Ukraina, Belarus, Turkmaniston va boshqalar, shuningdek, xorijiy davlatlar – Turkiya, Hindiston, Xitoy, Afg'oniston an'anaviy savdo bozorlariga aylangan.

O'zbekistondagi eng yirik kimyo korxonalaridan biri bo'lgan " Farg'onazot " aksiyadorlik jamiyatining rivojlanishiga ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar sifati va mineral o'g'itlar segmentlarida talabning barqaror o'sib borayotgani katta yordam bermoqda.

Innovatsion faoliyat rivojlanishning hal qiluvchi elementidir. Ammiakli selitra, UZDEF defolianti va boshqa bir qator mahsulotlar sanoat, yengil va to'qimachilik va boshqa ko'plab sohalarning normal faoliyati uchun zarur bo'lganligi sababli mamlakatimiz agrobiznesining rivojlanishiga hissa qo'shmoqda. “ Farg‘onaazot ” mamlakatimiz ichki bozorining azotli o‘g‘itlarga bo‘lgan ehtiyojini to‘liq qondirmoqda. OAJ ishlab chiqarish quvvatlarini modernizatsiya qilish mahsulot sifatini oshirmoqda: 2008 yilda katta quvvatli blokni rekonstruksiya qilish yakunlandi. Rekonstruksiya natijasida ammiak ishlab chiqarish quvvatini yiliga 450 ming tonnaga, karbamidni 330 ming tonnaga, suyuq magniy xlorat ishlab chiqarish quvvatini yiliga 6500 tonnaga oshirish imkonini berdi, boshqa turdagi ishlab chiqarish ham ko‘paydi. Bundan tashqari, joriy etilgan ISO 9001:2000 sifat menejmenti tizimi bu erda ortiqcha hisoblanadi, bu korxonada mutaxassislarining fikriga ko'ra, ishlab chiqarish jarayonlari ko'rsatkichlarini sezilarli darajada yaxshilagan va eng muhimi, kelajakda yaxshilangan natijalarga erishishga yordam beradi. . Darvoqe, tarmoq innovatsion dasturida ishlab chiqarilayotgan azotli o‘g‘itlar, jumladan, fosfatlangan ammiakli selitra turlarini kengaytirish ko‘zda tutilgan.

Yana bir yangi mahsulot – tarkibida 28-30 foiz azot bo‘lgan va o‘g‘it sifatida muvaffaqiyatli qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan karbamid - ammiakli selitra (UAN) tizimning yana bir korxonasi – “ Maksam-Chirchiq ” OAJ tomonidan o‘zlashtirildi.

Kimyoviy mahsulotlardan tashqari, kompaniya mahsulotlari elektron, tibbiyot, metallurgiya, oziq-ovqat sanoati va qishloq xo‘jaligida ham keng qo‘llaniladi. Umuman olganda, u 165 milliarddan ortiq sotilgan.

Albatta, mehnat unumdorligi va moliyaviy aylanmaning o'sishi Maksam-Chirchiqqa xorijiy hamkorning kirib kelishi bilan bog'liq emas. 2007-yilda Ispaniyaning Maxacorp SAU kompaniyasi Chirchiq korxonasining 49 foiz ulushini qo‘lga kiritdi va qo‘shimcha inyeksiya hisobiga kelgusida rivojlanish istiqbollari paydo bo‘ldi. Hozirda “ Maksam-Chirchiq ” korxonasida iqtisodiyotning ko‘plab tarmoqlari uchun zarur bo‘lgan ammiakli selitra,

karbamid, nitrat kislota, katalizator va boshqa turdagi 30 dan ortiq turdagi mahsulotlar ishlab chiqarilmoqda. Shunisi e'tiborga loyiqki, Ispaniya tomoni jiddiy investitsiya majburiyatlarini o'z zimmasiga olgan: kompaniya nafaqat mineral o'g'itlar ishlab chiqarishni modernizatsiya qilmoqda, balki texnik ehtiyojlar uchun g'ovakli nitrat ishlab chiqarish uchun yangisini qurish niyatida, uning deyarli 100 foizi. eksport qilinadi.

“ O‘zkimyosanoat ” DAK korxonalari barcha yangi turdagi mahsulotlarni joriy etib, rivojlanmoqda. Bugungi kunda tizimda qishloq xo‘jaligida qo‘llaniladigan turli mineral o‘g‘itlar, sun‘iy tolalar, polimer materiallar, noorganik moddalar, kauchuk mahsulotlari, energetika, oltin qazib olish va yengil sanoat uchun kimyoviy reagentlar, o‘simliklarni kimyoviy himoya qilish vositalari, defoliantlar, plyonkalar ishlab chiqarilmoqda. Mamlakatimiz kimyo sanoatida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli modernizatsiya va loyihalarni bosqichma-bosqich amalga oshirish, mutaxassislarining fikricha, muvaffaqiyatli rivojlanish uchun barcha imkoniyatlarga ega, chunki bunga fan bilan integratsiya yordam bermoqda, bu esa o‘z navbatida o‘z navbatini bergan. yangi turdagi mahsulotlarni o‘zlashtirish, xususan, mineral o‘g‘itlar ishlab chiqarishni ko‘paytirish. “ O‘zkimyosanoat ” mutaxassislarining ta’kidlashicha , hukumat hujjatlari bunga qaratilgan va, albatta, sohada amalga oshirilayotgan loyihalar O‘zbekiston kimyo sanoatining ham ichki , ham tashqi bozordagi mavqeini barqarorlashtirishga xizmat qilayotganini tushunish, albatta. eksportga yo‘naltirilgan va import o‘rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishni ko‘paytirishga ko‘maklashish .

3.4.MINERAL VA HOMOSHIMALAR ASOSI

O‘zbekiston Respublikasi qudratli mineral-xom ashyo bazasiga va uni ko‘paytirishning katta istiqboliga ega, o‘rganilayotgan zaxiralar va foydali qazilmalarni qazib olishni yanada ko‘paytirish orqali mamlakat iqtisodiyotini yuksaltirishning real imkoniyatlariga ega. Turli foydali qazilmalarning 2700 dan

ortiq konlari va ko‘rinishlari topilgan bo‘lib, ularning 100 dan ortig‘i, ulardan 60 dan ortig‘i hozirda xalq xo‘jaligida foydalanilmoqda.

940 ta kon, shu jumladan 165 tasi neft, gaz va kondensat konlari o‘rganilgan; 3 - ko‘mir; 46 - olijanob metallar; 36 - rangli, nodir va reaktiv metallar; 17 - tog'-kon, 9 - tog'-kimyo va 21 yarim qimmatbaho xomashyo; 495 - turli maqsadlar uchun qurilish materiallari, maishiy, ichimlik, sanoat va balneologik maqsadlar uchun 151 yer osti suv konlari.

O‘rganilayotgan ob’ektlarning atigi 45% konchilikda ishtirok etadi. Temir, vermikulitning yangi konlarini qidirish ishlari olib borilmoqda, boshqa respublikalardan olib kelingan foydali qazilmalarni mahalliy mineral xomashyolar bilan almashtirish maqsadida noan’anaviy turdagi mineral xomashyo izlanmoqda, foydali qazilmalar olish manbalaridan biri sifatida gidromineral xomashyo o‘rganilmoqda. komponentlar.

Oltin, uran, mis, tabiiy gaz, volfram, kaliy tuzlari, fosforitlar, kaolinlar kabi bir qator muhim foydali qazilmalar bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi aniqlangan zahiralari va ularni ko‘paytirish istiqbollari bo‘yicha nafaqat jahonda yetakchi o‘rinlarni egallaydi. MDH davlatlari, balki dunyoda ham.

O‘rganilayotgan foydali qazilmalar zaxiralari 1 trillion dollardan ortiq, umumiy mineral-xomashyo salohiyati esa qariyb 3,5 trillion dollarni tashkil etadi. Ayni paytda 200 million dollarlik mineral xomashyo qazib olindi.

O‘zbekiston iqtisodiyotida foydali qazilmalarni qazib olish va qayta ishlash yetakchi o‘rinlardan birini egallab, xalq xo‘jaligini rivojlantirishga katta ta’sir ko‘rsatadi.

gaz konlari, konlar, shaxtalar, karerlar, zavodlar va boshqalar, 380 suv olish inshooti, balneologik poliklinikalar va stol, shifobaxsh va shifobaxsh suvlarni quyish zavodlari faoliyat ko‘rsatmoqda . .

Respublika yalpi milliy mahsulotida tog'-kon sanoati kompleksining ulushi qariyb uchdan bir qismini tashkil etadi.

Mineral xomashyoning tayyorgarlik zahiralarning hozirgi holati nafaqat mavjud tog'-kon komplekslarining barqaror ishlashini ta'minlaydi, balki bir qator

eng muhim foydali qazilmalar - oltin, uran, mis, qo'rg'oshin qazib olishni sezilarli darajada oshirish va qayta tashkil etish imkonini beradi. , rux, kumush, litiy, fosforitlar, kaliy tuzlari, gidroflorik shpati, vollastonit va boshqalar.

xlorsiz kaliyli o'g'itlar ishlab chiqarish uchun xom ashyo sifatida kaliy tuzi konlarini o'zlashtirishga alohida qiziqish bor . Noyob ishqoriy metallarning (litiy, rubidiy, seziy) juda istiqbolli koni bo'lib, unda rudalarni qayta ishlashning asl chiqindisiz texnologiyasi ishlab chiqilgan.

Tog'-kon xomashyosining katta zaxiralari tayyorlandi, tog'-kon va rangli metallurgiya, elektrotexnika, abraziv, o'tga chidamli, chinni va fayans sanoatida, fosfor va kaliyli o'g'itlarni tog'-kimyo ishlab chiqarishda, qishloq xo'jaligi rudalari (tabiiy shaklda) va boshqalarda foydalanildi.

Respublikada tog'-kon sanoati madaniyati yuqori darajada rivojlangan, sarmoya kiritish uchun taklif etilayotgan hududlarda qulay infratuzilma mavjud. Ko'pgina konlarni ochiq usulda, eng arzon usulda qazib olish mumkin. Foydali komponentlarni yuqori darajada olish imkonini beruvchi mineral xom ashyoni qayta ishlash texnologiyalari mavjud. Ishlab chiqarilgan mahsulotlar raqobatbardosh va doimiy bozorga ega.

Ishlab chiqarilayotgan mahsulot tannarxining arzonligi qo'shni davlatlardagi ana shunday loyihalarga nisbatan kapital qo'yilmalarning yuqori samaradorligini ta'minlamoqda.

O'zbekiston Respublikasining tog'-kon sanoatiga investitsiyalarni himoya qilishning asosiy kafolatlari mamlakatdagi siyosiy va iqtisodiy barqarorlik va xorijiy investorlar faoliyati uchun qulay rejimni ta'minlovchi qonunchilik bazasining mavjudligi hisoblanadi.

Qishloq xo'jaligi korxonalarida barcha imkoniyatlar mavjud bozor muhitiga moslashish, yaratish va rivojlantirish mahsulotlari qo'llaniladigan qo'shimcha sanoat tarmoqlari talab .

Nazorat savollari va topshiriqlari

1. Agrosanoat majmuasining birinchi sohasi nima ?
2. Agrosanoat majmuasining birinchi sohasiga qaysi tarmoqlar kiradi?

3. O‘zbekistonda agrosanoat majmuasining birinchi tarmog‘ining rivojlanishi haqida gapirib bering
4. O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi mashinasozligi qanday rivojlangan?
5. Agrosanoat majmuasining ishlab chiqarish sohasini takomillashtirish maqsadida qanday me‘yoriy hujjatlar yaratilgan?

3-BOB UCHUN BILIMLARNING NAZORATI UCHUN TESTLAR

I. To‘g‘ri javobni ko‘rsating (javoblar)

1. Agrosanoat majmuasining birinchi sohasi qaysi tarmoqlardan iborat?

- A. qishloq xo‘jaligiga ishlab chiqarish va texnik xizmat ko‘rsatish bilan shug‘ullanuvchi tarmoqlar
- B. dehqonchilik va chorvachilik bilan shug‘ullanuvchi sanoat tarmoqlari
- B. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash va sotish bilan shug‘ullanuvchi tarmoqlar

2. Qishloq xo‘jaligidagi vaziyatni tubdan o‘zgartirish quyidagilarni talab qiladi:

- A. har xil turdagi o‘g‘itlarni qo‘llash va o‘simliklarni himoya qilish texnikasini takomillashtirish va modernizatsiya qilish
  - B. qishloq xo‘jaligida band bo‘lgan kadrlarning malakasini oshirish
- uskunalarning eng yaxshi jahon modellari darajasida bo‘lgan yuqori unumdor va samarali, arzon ishlab chiqarish.

3. Qishloq xo‘jaligi texnikasining rivojlanishiga ta‘sir etuvchi asosiy muammolar quyidagilardan iborat:

- A. moliyaviy ta‘minotning past darajasi, yuqori malakali mutaxassislarning etishmasligi, etishmasligi maxsus texnologiya.
- B. texnologik asbob-uskunalar parkining eskirganligi, ishlab chiqarish quvvatlaridan samarasiz foydalanish, yuqori malakali mutaxassislarning yetishmasligi, tayyor mahsulotlarni mahalliyashtirish darajasining pastligi, xomashyo bazasining yo‘qligi, asbob-uskunalar iste‘molchilarining to‘lov qobiliyatining pastligi;
- B. mavjud ishlab chiqarishlarni texnik qayta jihozlash va rekonstruksiya qilish holatining pastligi, tarmoqning eksport salohiyatining kamligi;

4. Agrosanoat majmuasining birinchi sohasi salmog'iga deyarli ... .. ishlab chiqarish sanoatining umumiy hajmi, ... ishlab chiqarish fondlari va ... .. ishchilar soni to'g'ri keladi.

A. 15%, 13%, 22%

B. 13%, 22%, 15%

B. 22%, 15%, 13%

O'zselxozmash ” xolding yagona texnik siyosatining tarkibiy qismi sifatida korxonalarini texnik qayta jihozlashning pirovard maqsadi hisoblanadi.

A. xorijdan sotib olingan qishloq xo'jaligi texnikalari uchun ehtiyot qismlar va ishchi organlar ishlab chiqarish

B. respublikada kapital restavratsiya ishlarini olib borish uchun baza yaratish, sarmoyaviy hamkorlikni kengaytirish

B. qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini ko'p mahsulotli yo'nalish va oqimlar asosida qurilgan zamonaviy texnika va texnologiya bilan jihozlash.

6. Kimyo sanoatining asosiy vazifasi:

A. o'simliklarni kimyoviy himoya qilish vositalari, kimyoviy tolalar va iplar, sintetik yuvish vositalari, bo'yoq va laklar, spirt, rezina buyumlar ishlab chiqarish.

B. mahsulotlarning ayniqsa muhim turlari bo'yicha xomashyo mustaqilligiga erishish maqsadida yangi turdagi mahsulotlarni o'zlashtirish hisobiga xom ashyo importi hajmini sezilarli darajada qisqartirish.

B. sintetik materiallar va polimerlarni ishlab chiqarish va qayta ishlash, shuningdek, xalq iste'moli mollari ishlab chiqarish.

7. Kimyo sanoati ... dan ortiq yalpi ichki mahsulot va ... gacha. sanoat mahsulotlari:

A. 5%, 12%

B. 12%, 20%

B. 3%, 22%

8. Sanoatning zamonaviy strukturasi asosini asosan rivojlangan ishlab chiqarish ..... birinchi navbatda .... belgilab beradi, ular sanoat yalpi mahsulotining yarmidan ko'pini tashkil qiladi.

A. Mineral o'g'itlar/ azot va fosfor

B. mineral o'g'itlar/ kaliy va ammiak

B. kimyoviy himoya vositalari/ natriy magniy xlorat va karbamid

9. Yangi qishloq xo'jaligi mashinalarini ishlab chiqish va modernizatsiya qilish quyidagi uskunalarning deyarli barcha turlarini qamrab oladi :

A. G'alla va paxta yetishtirish va yig'ib olish

B. Shudgorlash, chigit tayyorlash, ekinlarni ekish , o‘simliklar zararkunandalariga qarshi kurash, yetishtirish va hosil yig‘ish.

B. ekishdan oldin yerga ishlov berish, kultivatsiya va hosilni yig‘ib olish

10. Ham azot, ham fosfor bo'lgan yangi o'g'it:

A. karbamid -ammiakli selitra

B. Fosfatlangan ammiakli selitra

B. ammoniyli selitra

11. Shuningdek, 28-30 foiz azotni o'z ichiga olgan va o'g'it sifatida muvaffaqiyatli qo'llanilishi mumkin bo'lgan yangi mahsulot:

A. karbamid - ammoniy nitrat (UAN)

B. Fosfatlangan ammiakli selitra

B. magniy xlorat natriy

12. Oltin, uran, mis, tabiiy gaz kabi bir qator muhim foydali qazilmalar bo'yicha O'zbekiston Respublikasi nafaqat MDH mamlakatlarida, balki jahonda ham yetakchi o'rinni egallaydi.

A. volfram, kaliy tuzlari, fosforitlar, kaolinlar

B. neft, karbamid, kaolinlar, fosfatlar, fosforitlar

B. kumush, ko‘mir, rux, qalay, fosforitlar

13. Noyob ..... juda istiqbolli koni. unga ko'ra rudani qayta ishlashning asl chiqindisiz texnologiyasi ishlab chiqilgan.

A. qimmatbaho metallar (oltin, kumush, platina)

B. ishqoriy metallar (litiy, rubidiy, seziy)

B. foydali qazilmalar (ko‘mir, qo‘rg‘oshin, mis)

Navoiyazot ” AJ ishlab chiqarishini texnik yangilash va modernizatsiya qilish bir vaqtning o‘zida bir nechta asosiy yo‘nalishlarda amalga oshirilmoqda:....., azot kislotasi agregatlari, energiya tejoychi texnologiyalarni joriy etish davom etmoqda.

A. Texnologik liniyalar rekonstruksiya qilinmoqda

B. birliklarning quvvati ortadi

B. qo‘shimcha moliyaviy resurslarni jalb qilish

15. Qaysi OAJ texnik ehtiyojlar uchun g‘ovak nitrat ishlab chiqarish bo‘yicha yangisini qurishni mo‘ljallamoqda, uning deyarli 100 foizi eksport qilinadi?

A. “ Farg‘onaazot ”

B. Navoiyazot _

V. “ Maksam-Chirchiq ”

II .To'liq

1..... agrosanoat majmuasini ishlab chiqarish vositalari bilan ta'minlovchi tarmoqlar, shuningdek, qishloq xo'jaligiga ishlab chiqarish-texnik xizmat ko'rsatish bilan shug'ullanuvchi tarmoqlardan iborat.

2. *Birinchi bo'g'in agrosanoat kompleksini ..... ya'ni . uning kuchayishining umumiy darajasini belgilaydi.*

3. Xoldingning yagona texnik siyosatining ajralmas qismi sifatida *korxonalarni texnik qayta jihozlashning yakuniy maqsadi* .....
4. O‘zbekiston *kimyo sanoati* tashkil topgan kundan boshlab asosan ..... ga e’tibor qaratdi .
5. По ряду важнейших полезных ископаемых, таких как золото, уран, медь, природный газ, вольфрам, калийные соли, фосфориты, каолины Республика Узбекистан по подтвержденным запасам и перспективам их увеличения занимает ..... не только в странах СНГ, но и *dunyoda*.

III .O'rnatish muvofiqlik

- Agrosanoat majmuasining birinchi sohasi* a) m mashinasozlik, mineral o‘g‘itlar, kimyoviy moddalar
- b) chorvachilik, o'simlikchilik
- v) to‘qimachilik sanoati, oziq-ovqat sanoati

1. *Mashinasozlik a)* “ O‘z kimyosanoat ” DAK
2. *Kimyo sanoati b)* “ O‘z selxoz mash -holding”
3. *Mineral xom ashyo bazasi c) tabiiy resurslar*

4-BOB Qishloq xo'jaligi mahsulotini qayta ishlash, qayta ishlash va iste'molchilarga yetkazib berish sohasi

4.1 OZIQ-OVQAT ZANJIRI

Agrosanoat majmuasining III sohasi yoki quyi oqim sektori - fermer xo'jaliklaridan to oxirgi iste'molchigacha bo'lgan mahsulot oqimini ta'minlovchi tarmoqlar majmui, ya'ni. xarid qilish tarmog'i, mahsulotlarni birlamchi va ikkilamchi qayta ishlash, ulgurji va chakana savdo tizimlari. Bu dastlab juda an'anaviy va kichik hajmdagi faoliyat sohasi tarixda ulkan sakrashni amalga oshirib, zamonaviy, yuqori texnologiyali va konsentrlangan sanoatga aylandi. Ushbu inqilobda supermarketlar va savdo markazlarini amalga oshirish imkoniyatini yaratgan o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish tizimining ochilishi, chakana savdo tarmoqlarining tarqalishi, savdo va oziq-ovqat kompaniyalarining vertikal va gorizontal konsentratsiyasi, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlashda yangi texnologiyalar katta ahamiyatga ega edi.

Agrosanoat majmuasida III sohaning ulushi juda tez o'sib bormoqda. Hatto sabzavot, meva va kartoshka kabi mahsulotlar iste'mol bozoriga tobora yuqori darajada qayta ishlangan shaklda kirib bormoqda. Bularning barchasi oziq-ovqat mahsulotlarining yakuniy chakana narxida qayta ishlash, transport, qadoqlash, reklama, savdo va barcha turdagi vositachilar ulushi ortib, dehqonlar ulushi esa mos ravishda kamayib borayotganiga olib keladi.

Agrosanoat majmuasining uchinchi sohasi tuzilishini batafsil ko'rib chiqamiz. Bular, birinchi navbatda, bozor institutlari bo'lib, ular orqali qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari o'z mahsulotlarini sotadilar. Kichik hajmdagi mahsulotlar to'g'ridan-to'g'ri iste'molchilarga yoki chakana sotuvchilarga dehqon do'konlari, shahar bozorlari yoki o'z-o'zidan ishlab chiqarish tizimlari orqali sotiladi. Muvaffaqiyatli to'g'ridan-to'g'ri marketing uchun ferma iste'molchilarga yaqin joylashgan bo'lishi kerak. Mahsulotlarni iste'molchilarga to'g'ridan-to'g'ri sotish fermer oilasining odatdagi ishlab chiqarish funktsiyalaridan tashqari savdo-

sotiq bilan ham shug'ullanishiga olib keladi. Bu qo'shimcha ishchilarni yollashni talab qiladigan ishlab chiqarishga ta'sir qilishi mumkin. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotishning ushbu usulining ijobiy tomonlari yaqqol ko'rinib turibdi - mahsulotlarni qayta jo'natish sonini kamaytirish va shunga mos ravishda ularning xavfsizligini oshirish, vositachilik xizmatlari uchun to'lovlarni tejash va mahsulotni yig'ish va tashish uchun maxsus texnika, xaridor va sotuvchilarning vositachilardan mustaqilligi. va uyushgan bozorlar, muvaffaqiyatsiz bitim taqdirda past xarajatlar, va hokazo .d. Ushbu shaklning kamchiliklari bozorga kirish va narxlash bilan bog'liq. Iste'mol markazlariga yaqin joylashgan yirik fermer xo'jaligida xaridor topishda muammolar bo'lmasa-da, kichik va uzoq ishlab chiqaruvchi uchun xaridor topish juda muammoli bo'lishi mumkin, bunda xaridorlar o'rtasida qandaydir raqobat paydo bo'lishi mumkinligi haqida gapirmasa ham bo'ladi.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini to'g'ridan-to'g'ri sotishda narx belgilash yanada katta muammo hisoblanadi. Bunday turdagi operatsiyalarda narxlar haqidagi ma'lumotlar odatda assimetrik bo'lib, tranzaksiyalarning sof shaxsiy, individual xususiyati tufayli uning ishonchliligi odatda past bo'ladi. Fermerlar bozorda shaharlik iste'molchilarga qaraganda ancha kam faol bo'lganligi sababli, bozor ma'lumotlariga kirishda nosimmetriklilikdan aynan ular aziyat chekmoqda. Natijada, to'g'ridan-to'g'ri sotish samarali narxlarni shakllantirishga yordam bermaydi. Shuning uchun rivojlangan bozor iqtisodiyoti sharoitida qishloq xo'jaligi mahsulotini sotishga ixtisoslashgan muassasalar mavjud. Bunday muassasalarning barchasini uyushgan bozorlar va boshqa ishlab chiqaruvchilar deb ataladigan qismlarga bo'lish mumkin. Uyushgan bozorlarga sotuvchilar va xaridorlar uchun uchrashuv joyi sifatida maxsus tashkil etilgan muassasalar kiradi. Bular birinchi navbatda tovar birjalari, ulgurji bozorlar va auktsionlardir. Don va chorva mollari odatda tovar birjalarida sotiladi. Birja savdosi mahsulotlarni yuqori darajada standartlashtirishni talab qiladi, chunki real tovarlar uzoq vaqt davomida zamonaviy birja auktsionlarida namoyish etilmagan va savdo fyuchers shartnomalarida amalga oshiriladi. Sotilgan mahsulot umumiy

hajmining arzimagan qismi (10% gacha) birjalar orqali o'tsa ham, birja kotirovkalari mahsulot narxini belgilaydi, boshqa barcha bitimlarda tomonlar ularga amal qiladilar.

Ulgurji bozorlar va auksionlar rivojlangan mamlakatlarda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotishning yana bir muhim kanalidir. Ular asosan chorvachilik, sabzavot, meva, gul, tamaki sotadi. Auksionning mohiyati bozorning bir tomonidagi odamlarning bozorning boshqa tomonidagi odamlar taklif qilayotgan narsalarni sotib olish yoki sotish huquqi uchun raqobatidadir. Auksionlarning ikkita asosiy va uchta lotin turi mavjud. Asosiy turlari ingliz va golland auksionlaridir.

Ingliz auksioni kim oshdi savdosining eng keng tarqalgan va mashhur shaklidir. Ushbu shakl lotin tiliga qaytadi *aisXis* , ya'ni "auksion" so'ziga to'liq mos keladi. "o'sish". Ingliz auksionida sotib olish huquqi uchun kurashda xaridorlar o'z narxlarini oshiradilar.

Gollandiya auksioni teskari tartibda tuzilgan, auksioner taklif qilingan sotish narxidan yuqoriroq narxdan boshlanadi va takliflar tugaguniga qadar xaridorlarning pastroq takliflarini qabul qiladi. Gollandiya auksioni qishloq xo'jaligi bozorlarida, ayniqsa Kanada va Evropada juda keng tarqalgan. Ingliz auksioni bilan solishtirganda, Gollandiya protsedurasi tezroq, garchi u odatda past narxga olib keladi.

Auksionlarning hosilaviy shakllariga qo'sh auksion, bir vaqtning o'zida tanlov auksioni va yopiq auksion kiradi. Ikki tomonlama kim oshdi savdosi tartibi tovar birjasi uchun xos bo'lib, bunda har kim o'z auksionchisi sifatida ishlaydi va shunga mos ravishda bozorning bir tomonida narxlarning pasayishi, ikkinchi tomonida esa o'sish kuzatiladi. Bunday auksionlarda (ya'ni, birjalarda) narxlar eng samarali hisoblanadi. Bir vaqtning o'zida raqobat auksioni ba'zan Yaponiya auksioni deb ataladi, chunki u Yaponiya baliq bozorlarida qo'llaniladi. Ushbu bozorlarda xaridorlar auksionerning signaliga ko'ra deyarli bir vaqtning o'zida o'z takliflarini taqdim etadilar. Eng ko'p taklif qilgan kishi lotni sotib oladi. Bunday kim oshdi savdosi shu qadar tez o'tadiki, u tashqi kuzatuvchiga deyarli

ko'rinmaydi. Uning samaradorligi Gollandiya auksionining samaradorligiga yaqin.

Yopiq kim oshdi savdosi sotib olish uchun yopiq (konvertlarda muhrlangan) takliflarni taqdim etishni o'z ichiga oladi. Ushbu turdagi auksion qishloq-oziq-ovqat savdosida deyarli qo'llanilmaydi.

Ko'pgina mamlakatlarda don, boshqa ekinlar va chorva mollari odatda xususiy ulgurji savdogarlar, savdogarlar va qayta ishlovchilar tomonidan sotib olinadi. Vositachilar orasida agentlar va chayqovchilarni farqlash kerak. Agentlar tovarlarni bevosita sotib olmaydilar, faqat sotuvchilar va xaridorlarni birlashtiradilar. Ular, qoida tariqasida, don, chorvachilik, meva-sabzavot mahsulotlarini qayta ishlash va yetkazib berishga ixtisoslashgan qayta ishlash korxonalari va yirik tayyorlov tashkilotlarining vakillari hisoblanadi. Agentlar oziq-ovqat brokerlari, komissionerlardir.

Bundan tashqari, oziq-ovqat zanjirining ushbu darajasida juda ko'p spekulyator-dilerlar mavjud. Spekulyator mahsulotga egalik huquqini qo'lga kiritadi va keyin uni mustaqil ravishda sotadi. Shunday qilib, chayqovchi to'liq xavfni o'z zimmasiga oladi.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining bir qismi to'g'ridan-to'g'ri qayta ishlovchilarga shartnoma asosida beriladi firmalar. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotish bo'yicha fermer kooperativlari kabi kanalning ulushi kattaligicha qolmoqda.

Har bir alohida mamlakatda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotish uchun u yoki bu kanal ustunlik qiladi. Skandinaviya mamlakatlari, Daniya, Niderlandiya kooperativ davlatlar hisoblanadi, Buyuk Britaniya va AQShda xususiy xarid firmalari ustunlik qiladi. Ispaniyada hukumat MERCASO ulgurji oziq-ovqat bozorlarining milliy tarmog'ini rivojlantirishga yordam berdi, shuning uchun bu mamlakatda bozor tizimi hukmronlik qilmoqda. Yaponiyada ham ulgurji bozorlarning yuqori darajada rivojlangan tizimi mavjud, Tokio ulgurji bozorlari dunyodagi eng yirik hisoblanadi. Niderlandiya auksion tizimi bilan mashhur.

Bundan tashqari, qishloq xo'jaligini qo'llab-quvvatlash bo'yicha davlatning milliy siyosati aniq davlat yoki yarim davlat xarid tuzilmalarini yaratishda ham ifodalanadi. Kanadada don sotib olish uchun shunday tizim mavjud. Qo'shma Shtatlarda 1930-yillarning boshidan beri. fermerlarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha davlat dasturlari doirasida ulardan mahsulot sotib oluvchi Tovar-kredit korporatsiyasi (KKK) mavjud. Bu sohada bozor kengashlari keng tarqalgan. Ular Buyuk Britaniyada Evropa Ittifoqiga qo'shilishidan oldin eng keng tarqalgan bo'lib, ular boshqa mamlakatlarda, masalan, Ispaniyada ham mavjud. Bozor kengashlari davlat tomonidan qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari manfaatlarini ko'zlab bozor operatsiyalarini amalga oshirish uchun tuziladi va ular majburiy a'zo bo'lgan fermerlar tomonidan boshqariladigan gorizontol tashkilotlardir. Bozor kengashlari tarmoq asosida tuziladi.

Oziq-ovqat zanjirining keyingi bosqichi - qayta ishlash sanoati. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari aholi tomonidan sof shaklda kamroq iste'mol qilinmoqda. Iste'molchi stoliga o'tayotganda, u sezilarli darajada qayta ishlanadi: muzlatilgan mahsulotlar, faqat mikroto'lqinli pechda isitishni talab qiladigan yarim tayyor mahsulotlar va boshqalarni iste'mol qilish ulushi o'sib bormoqda. Qishloq xo'jaligini qayta ishlash chiqindilari ham qayta ishlanadi va qishloq xo'jaligida (masalan, suyak uni yoki chorva ozuqasi sifatida) yoki iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarida ishlatiladi.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining katta qismi sanoat xom ashyosi sifatida ishlatiladi, shu jumladan paxta, zig'ir va boshqalar kabi an'anaviy mahsulotlar emas. So'nggi yillarda qishloq xo'jaligi xom ashyosidan noan'anaviy sohalarda, masalan, benzin va dizel yoqilg'isi o'rni bosuvchi kolza yog'idan foydalanish bo'yicha ishlanmalar amalga oshirildi.

milliy miqyosda ancha yuqori ulushni egallaydi iqtisodiyoti . 2014-2017 yillarda. gg. OECD mamlakatlarida oziq-ovqat sanoatining ulushi yalpi ichki mahsulotning o'rtacha 10-11% ni tashkil etdi, u iqtisodiyotda band bo'lganlarning 4,5-5% ni tashkil etdi.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash sohasida ham juda kichik korxonalar, ham transmilliy gigantlar faoliyat ko'rsatmoqda. EI-12da tarmoqning to'rtidan uch qismini 20 dan kam ishchisi bo'lgan korxonalar tashkil etadi, ular orasida mahalliy qishloq aholisini ish bilan ta'minlaydigan va mintaqada ishlab chiqarilgan mahsulotlarni birlamchi qayta ishlashni ta'minlaydigan ko'plab kooperativ korxonalar mavjud.

Biroq, bugungi kunda dunyodagi oziq-ovqatning asosiy qismi yirik, yuqori texnologiyali korxonalarda ishlab chiqariladi. Shunday qilib, Buyuk Britaniya va Frantsiyada qayta ishlash sanoatining umumiy mahsulotidagi o'nta yirik kompaniyaning ulushi qariyb 30 foizni, Germaniya va Ispaniyada 11 - 12 foizni tashkil etadi. Ayrim mahsulotlar (qahva, shakar, o'simlik moylari va boshqalar) bo'yicha eng yirik firmalarning umumiy ishlab chiqarish hajmidagi ulushi 70-80% ga etadi.

Financial Times reytingi bo'yicha) 15 ga yaqin oziq-ovqat kompaniyalarini o'z ichiga olganligini aytish kifoya ; Nestle , Unilever , Pepsico dunyodagi eng yaxshi 40 kompaniyalar qatoriga kiradi (taqqoslash uchun , Rossiyaning eng yirik kompaniyasi Gazprom 1997 yilda birinchi marta reytingga 421-o'rinda kirgan). Dunyoning 30 ta eng yirik oziq-ovqat kompaniyalari orasida 15 tasi Amerika va bir xil soni Yevropadir.

Yirik firmalar mahsulotning yangi turlarini tadqiq qilish va ishlab chiqish, ularni saqlash, qadoqlash va reklama qilish uchun katta miqdorda mablag' sarflaydi. Yuqori raqobatbardosh oziq-ovqat bozorida kichik kompaniyalar hayotiy emas.

Oziq-ovqat zanjirlarining keyingi darajasi oziq-ovqat mahsulotlarining ulgurji va chakana savdosidir. Keling, rivojlangan mamlakatlarda ushbu sohada paydo bo'lgan bir qancha nisbatan yangi tendentsiyalarni ko'rib chiqishga to'xtalib o'tamiz. Ulgurji savdo tarmog'ida biron bir alohida mahsulot yoki bir hil mahsulotlar guruhiga ixtisoslashgan emas, balki butun oziq-ovqat assortimentini sotib olib, chakana savdo tarmog'iga etkazib beradigan savdo kompaniyalari paydo bo'ldi. Ulgurji sotuvchilar nafaqat chakana sotuvchilarga mahsulot

yetkazib beradilar, balki ularni qayta ishlash, qadoqlash, saralash va o'z mijozlariga kredit va bozor ma'lumotlarini taqdim etishadi. Chakana savdoda chakana savdo tarmoqlari tizimi o'z o'rnini topmoqda, ya'ni. bitta kompaniyaning do'konlari tarmog'i (odatda kamida 11 do'kon). Birinchi chakana savdo tarmog'i 1859 yilda AQShda paydo bo'lgan (Buyuk Atlantika va Tinch okeani choy kompaniyasi). Bugungi kunda Qo'shma Shtatlarda oziq-ovqatning 60% gacha bo'lgan qismi ana shunday zanjirlar orqali sotiladi.

O'z-o'ziga xizmat ko'rsatish tizimining ochilishi supermarketlar va savdo markazlari davriga olib keldi. Evropada supermarketning savdo maydoni 400-2500 kv. m, savdo markazi - 2500 kv. m. Yevropa Ittifoqida oziq-ovqat mahsulotlarining 60-80% ushbu yirik chakana savdo tuzilmalari orqali sotiladi. Shu bilan birga, tan olish kerakki, ayrim mamlakatlarda, masalan, Fransiyada mayda savdogarlar bosimi ostida ularning rivojlanishini cheklovchi qonunlar qabul qilingan. Konsentrlangan va yuqori darajada tashkil etilgan savdoning yuqori ulushi oziq-ovqat chakana savdo bozoriga xosdir. Shunday qilib, agar bugungi kunda Frantsiyada nooziq-ovqat mahsulotlarining 73% kichik va tashkillashtirilmagan chakana savdo nuqtalari orqali sotilsa, oziq-ovqat uchun bu ulush atigi 1/3 ni tashkil qiladi.

So'nggi yillarda tobora ko'proq umumiy ovqatlanish korxonalarini oziq-ovqat mahsulotlarini yakuniy iste'mol qilish joyiga aylandi va oziq-ovqat mahsulotlarini uydan tashqarida iste'mol qilish ulushi ortib bormoqda. Masalan, Frantsiyada uydan tashqarida iste'mol qilinadigan oziq-ovqatga sarflangan xarajatlarning umumiy oziq-ovqat xarajatlaridagi ulushi 12,7% dan 17,2% gacha o'sdi; Evropa Ittifoqida o'rtacha bu ulush 15 dan 25% gacha, AQShda esa 43% ga etadi. Umuman olganda, bu juda konsentratsiyalangan sektor, ammo tez ovqatlanish tizimining rivojlanishi chakana savdo tarmoqlarini jamlash va rivojlantirish imkonini beradi. Bunga misol qilib, taniqli "McDonald's", "Pitsa Hut", "Burger King" va boshqalar zanjirlarini keltirish mumkin.

Agrosanoat kompleksi tarkibida (yalpi ichki mahsulotda, ishlovchilarning umumiy sonida, asosiy fondlarning umumiy hajmida) I va ayniqsa III sohalarning

ulushi ortib bormoqda, qishloq xo'jaligining ulushi esa kamaymoqda. Tarmoqlarning o'zaro kirib borishi va integratsiyasi kuchaymoqda.

Agrooziq -ovqat kompleksining uchinchi funktsional bosqichida xarid qilish, qayta ishlash, savdo-sotiq, jumladan yirik ulgurji bozorlar, eksport -import ta'minoti, ixtisoslashtirilgan ulgurji savdo, kichik xususiy korxonalar, kichik ulgurji firmalar va do'konlar; chakana savdo, umumiy ovqatlanish korxonalari, kafelar, restoranlar tarmog'i.

da ishlab chiqarish rejalashtirilgan joyni tugatish bilan bozor munosabatlari mexanizmining yetarli darajada rivojlanmaganligi, tartibga solinmaganligi narxlarni belgilash, transport tariflarining keskin oshishi buzilgan mavjud agrosanoat majmuasi mahsulotlarining mavjud almashinuvi . Iste'mol talabining kamayishi, pasayishi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi qayta ishlash va oziq-ovqat sanoatida ishlab chiqarish hajmining qisqarishiga va bu erda mavjud quvvatlarning sezilarli darajada to'liq foydalanilmasligiga olib keldi. Shu munosabat

bilan mavjud qayta ishlash korxonalaridan samaraliroq foydalanish bilan bog'liq muammolarni hal qilish uchun maxsus qayta jihozlash dasturini ishlab chiqish va katta darajada ularni qayta yo'naltirish va qayta yo'naltirish asosan chuqur qayta ishlash uchun faoliyat qishloq xo'jaligi xom ashyosi oldi.

Hozirgi iqtisodiy sharoitda rivojlanish qishloqda, viloyat markazlarida tadbirkorlikka olib keldi kichik korxonalarni tashkil etish jarayonini kengaytirish, mini-go'sht qadoqlash zavodlari. Biroq, hozirgi nuqtai nazar kichik rivojlanish jarayonini ma'qullagan iqtisodchi olimlar korxonalar yetarli darajada asoslanmagan.

Shunday qilib, AQShda allaqachon 1965 yilda qishloq xo'jaligi va qayta ishlash korxonalari o'rtasidagi munosabatlarning rivojlanishida aniq tendentsiya kuzatildi, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini standartlashtirishga intilish. Uchun so'yilgan fermalarda o'z ehtiyojlari chorva mollarining 2% dan, cho'chqalarning 3% dan, 2% dan ko'p bo'lmagan qo'ylar [121, b. 48] va bu tovar bo'lmagan fermer xo'jaliklariga nisbatan qo'llaniladi, qishloq xo'jaligi qayerda daromad

qo'shimchasi sifatida xizmat qilgan. Ustida chuqur ixtisoslashgan va ishlab chiqarishning innovatsion xususiyatiga ega bo'lgan tovar xo'jaliklari, xo'jalik ichidagi qayta ishlash amalda yo'q bo'lib ketdi. To'liq sanoatga o'tish mahsulotni qayta ishlash chorvachilik katta iqtisodiy ahamiyatga ega edi. Bu so'yish va sutni qayta ishlash mahsulotlarining yo'qotilishini bartaraf etish, ommaviy iste'molchining turli xil standart go'sht va sut mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojini qondirish bilan birga keldi. keng chakana narxlarni sifat va nav, iste'molchi bo'yicha farqlash xususiyatlari. Bu ham hissa qo'shdi dehqonchilikning ixtisoslashuvini jadal rivojlantirish, chunki u dehqonni samarasizdan ozod qildi qayta ishlash, saqlash va qo'shilgan mehnat yana sanoatlashtirish va in-line ishlab chiqarish tizimini rivojlantirish. Qayta ishlash korxonalarini ish ritmi masalasini hal qilish va o'z imkoniyatlaridan to'liq foydalanish, yuqori iste'molchi sifatlarini ta'minlash, standartlashtirish mahsulotlar to'g'ridan-to'g'ri aloqalarni rivojlantirish jarayonida amalga oshirildi korxonalar, qayta ishlash firmalari bilan fermer xo'jaliklari , markaziy yig'im taqsimoti , to'g'ridan-to'g'ri xaridlar to'g'ridan-to'g'ri fermer xo'jaliklarida o'zimizning ixtisoslashganlarimiz tomonidan eksport qilinadi transport. Bu dehqon uchun ham foydali, chunki tejaydi uni o'chiring maxsus transport vositalariga investitsiya qilish zarurati, qaysi bir fermer xo'jaligi miqyosida samarali foydalanish deyarli imkonsiz. Ilova an'anaviy qishloq yuk mashinalari nafaqat ajralish bilan bog'liq fermerning o'zi fermer xo'jaligidan va samarasiz, samarasiz mehnat, balki hayvonlarni tashish paytida tirik vaznning muqarrar ravishda yo'qolishi bilan. Ixtisoslashgan transport firma va korxonalarining chorva mollarini so'yish va qayta ishlash mablag'lari maxsus jihozlar, jumladan, ichimlik idishlari, dushlar bilan jihozlangan qurilmalar, issiq havoda kerak bo'lgan konditsionerlar iqlim. Ular tashkil qiladi holda qat'iy jadvalga muvofiq tashish haddan tashqari yuk va hayvonlarni so'yishdan oldin haddan tashqari haddan tashqari ta'sir qilmasdan .

Bozor iqtisodiyoti sharoitida bu amaliyot barham topadi ortiqcha vositachilik xarajatlaridan, shuningdek komissiyalardan, bozorda chorva

mollarini saqlash xarajatlari, auksionlar, katta miqdorda to'planishi mumkin boshiga so'yilgan hayvonlar soni korxonalar. To'g'ridan-to'g'ri fermer xo'jaliklarida shartnoma shartnomalari bo'yicha xaridlarni amalga oshirgan korxonalar

bozor sharoitidan qat'i nazar, chorva mollarining so'yish joylariga yetib borishi hamda import hajmiga muvofiq olib kirishni tartibga solish imkoniyatiga qat'iy kafolat oladi. korxonalar.

Ishlab chiqarishning yuqori ixtisoslashuvi va sanoat xarakteri chorvachilik rivojlanish integratorlarini talab qiladi xizmatlar, ta'minlash tegishli sanitariya darajasi, aniq jadval va tez yetkazib berish korxonalariga hayvonlar va qushlar qayta ishlash .

To'g'ridan-to'g'ri xaridlarning ko'payishiga chorva mollarini avtomobil transportida tashish va so'yish joylarini markazsizlashtirish yordam berdi. Ixtisoslashgan avtomobil transporti chorva mollarini 300 km dan ortiq masofalarga tashish ancha foydali bo'ldi temir yo'l. Avtomobil transporti asosan ixtisoslashgan kompaniyalar bilan ishlay boshladi. Shunday qilib, o'tgan asrning 60-yillari boshlarida, ularning AQShdagi ulushga to'g'ri keladi Bunday trafikning umumiy hajmining 61%. So'yilgan hayvonlarning 18 foizi go'shtni qayta ishlash korxonalariga tegishli avtomobil transportida, fermerlar esa o'z transportida atigi 21 foiz chorva mollarini tashdilar. Bunga parallel ravishda, so'yish joylari go'shtni qayta ishlashdan ajratildi . Yirik go'shtni qayta ishlovchi firmalar so'yish joylarini qurdilar zavodlar ishlab chiqarish maydonchalariga yaqinroq. So'yish operatsiyalari nisbatan o'tkazildi kichik, texnik jihatdan yaxshi go'sht ishlab chiqarish hududlarida joylashgan ixtisoslashtirilgan so'yish joylari bilan jihozlangan.

Mehnat taqsimoti va ixtisoslashuvni yanada chuqurlashtirish jarayonida faqat ayrim turdagi chorva mollari uchun emas, balki jins va yosh guruhlari uchun ham so'yish joylari mavjud edi. Biroq, bunday ixtisoslashuv faqat ommaviy semirishni tashkil etishda samarali va birida so'yish

muntazam ta'minlash mumkin bo'lgan hudud katta miqdorda etkazib berish ma'lum bir turdagi hayvonlar. Bir xil ishlab chiqarishga ixtisoslashgan korxonalarining miqdoriy ko'rsatkichlari alohida hududlar, zonalar, davlatlar. Shunday qilib, amerikalik mutaxassislarning hisob-kitoblariga ko'ra, Buyuk tekisliklarda (AQSh go'sht belbog'i) semizlik majmuasini tashkil etish. quyidagi optimal o'lchamlarni qabul qiladi uning tarkibiy elementlari (bu erda fermer xo'jaligining optimal hajmi hisobga olinadi, bu uning egasiga etarlicha yuqori pul daromadini beradi):

- semizlik korxonasi - 20-50 ming bosh . yiliga bir mushuk uchun;
- chorva mollarini so'yish korxonalari - 60 bosh . soatiga yoki 125 ming gol. yilda.

Qo'shma Shtatlardagi go'shtni qayta ishlash zavodlari tomonidan qoramol va cho'chqalarni sotib olishning optimal radiusi 200 km, qo'ylar - 250 km. Go'sht so'yish sanoatini markazsizlashtirish tendentsiyasi rivojlanishda davom etdi 1970 va 1980 yillarda AQShda asr. Markazsizlashtirishga yordam beruvchi muhim omil go'sht sanoati, avtomobil yo'llari qurilishi, ixtisoslashtirilgan avtomashinalar va sovutish uskunalari, vagonlar va go'shtni tashish uchun sovutgichli transport vositalari parkini ko'paytirish edi. Agrobiznesdagi bu tendentsiyalar 1980-yillarda Qo'shma Shtatlarga oziq-ovqat (go'sht, go'sht) ishlab chiqarish bo'yicha kapitalistik dunyoda birinchi o'rinni egallashga imkon berdi. sabzavotlar, mevalar, muzlatilgan mahsulotlar). 80-yillarning o'rtalarida AQShning oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishdagi ulushi kapitalistik dunyo mamlakatlari sanoatini tashkil etdi 28,9%, bu 2 GFR (14%) bilan solishtirganda baravar ko'p, ya'ni Ikkinchi o'rinda. Agrobiznes tuzilmasida xuddi shunday o'zgarish boshqa Evropa mamlakatlarida sodir bo'ldi. Jahon amaliyoti harakat yo'li ekanligiga olib keladi Ishlab chiqaruvchidan iste'molchigacha bo'lgan mahsulotni qayta ishlash, saqlash va sanoatlashtirish jarayoni qisqarmoqda marketing qishloq xo'jaligi mahsulotlari. Ob'ektiv rivojlanish jarayoni ijtimoiy bo'linishning chuqurlashishi ha,

takomillashtirish degani ishlab chiqarish va texnologik jahon amaliyotidagi jarayonlar aniqlangan dan ko'plab operatsiyalar o'z qishloq xo'jaligini mustaqil tarmoqlarga aylantirdi yoki ishlab chiqarish. Shunday qilib, Amerika Qo'shma Shtatlarida fermerlarga turli xil ishlab chiqarish xizmatlarini ko'rsatish, ayniqsa, maxsus malaka va jihozlarni talab qiladigan operatsiyalar uchun xizmatlar ishlab chiqilgan. Bularga ozuqa aralashmalarini sanoat tayyorlash, konsentrlangan protein qo'shimchalar, "premikslar", xizmat ko'rsatish muvozanatlashtiruvchi qo'shimchalar asosiy ozuqa, shuningdek, ozuqa qurilishi va yem aralashtirish korxonalari, ta'minot tarmoqlari tashkilotlar - fermerlarni omuxta yem, o'g'it va kimyoviy moddalar bilan ta'minlovchi dilerlar, do'konlar tarmog'i . Rivojlanish xizmat ko'rsatish tizimi Amerikada texnologik taraqqiyotning muhim omili edi chorvachilik, bu oxir-oqibatda chorva mahsuldorligining barqaror o'sishiga olib keldi va fermerning mahsuldorligini oshirish va umumiy hajmdagi qishloq xo'jaligi mahsulotlari ulushini ta'minlash imkonini berdi 20% gacha eksport allaqachon 80-yillarning boshlarida. Keyinchalik qisqartirish Amerika qishloq xo'jaligi eksporti tugaydi 80-yillar edi faqat vaziyatning o'zgarishi tufayli jahon bozorida. Buni asoslash uchun xorijiy tajribadan foydalanish muhim hududiy agrosanoat majmuasida bozor tuzilmalari va mehnat taqsimotini chuqurlashtirish jarayonlari; ixtisoslashuv, kooperatsiya. Qabul qilish Bunday hodisalarning jahon tajribasiga e'tibor qaratgan olimlar uchta asosiy yo'nalishni aniqladilar: 1) tegishli trening tibbiyot xodimlari va aholini tarbiyalash; 2) ayrim yangi oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqish va ekspertizadan o'tkazish; 3) yangi mahsulotlarni ishlab chiqarish va qo'llashni tashkil etish; va shunday bo'ldi ratsional ovqatlanish muammolarini qayd etdi alohida e'tiborga loyiqdir. Shu munosabat bilan, masalan, Sibir sharoitlariga moslashgan, antikanserogen yo'nalishga ega oziq-ovqat ratsionini ishlab chiqdi. Oziqlanishning aniq mavsumiyligini hisobga olgan holda, dietani yanada bir xil boyitish ta'minlandi.

Saqlash uchun muzlatgichlar tarmog'ini sezilarli darajada kengaytirish zarurati bilan bir qatorda tavsiya etilgan yaratish uchun mahalliy o'sishning rezavorlar va mevalarning yangi muzlatilgan shakli turli xil vitamin

qo'shimchalari mahalliy sabzavotlarning asosi resurslar, ayniqsa dengiz shimoli, mevalari katta bo'lgan karotenoidlar miqdori , tokoferol, askorbin kislotasi va pektin.

4.2.QISHLOQ XO`JALIK MAHSULOTLARINI SAQLASH QIMMATI, DAVLATI VA SAMARALIGI

Zamonaviy sharoitda mahsulotlarni maxsus ishlab chiqarish jarayoni sifatida saqlash asta-sekin agrosanoat majmuasi doirasida mustaqil faoliyat sohasiga aylanib bormoqda. Uning rivojlanishi oziq-ovqat muammosini hal qilish uchun katta ahamiyatga ega; oziq-ovqat va sanoat xomashyosi bilan uzluksiz ta'minlash faqat etarli zaxiralar mavjud bo'lganda mumkin.

Hosilning salmoqli qismi ekish (urug'lik) va em-xashak fondlari sifatida saqlanadi. Bundan tashqari, hosil yetishmasligi yoki tabiiy ofatlar sodir bo'lgan taqdirda davlat qishloq xo'jaligi mahsulotlarining strategik zaxirasiga ega bo'lishi kerak. Hozirgi vaqtda mahsulotni ishlab chiqaruvchidan iste'molchiga o'tkazishda yo'qotish katta. Shunday qilib, donning yillik yo'qotilishi hosilning 15-20 foizini, kartoshka, sabzavot va mevalarning 30-40 foizini tashkil qiladi. Progressiv saqlash usullaridan foydalanish ushbu yo'qotishlarni minimal darajada kamaytirishga imkon beradi. Mahsulotlarni uzoq muddatli saqlash uchun yotqizish qishloq xo'jaligi korxonalarini samaradorligini oshiradi, chunki uning ko'plab turlari (kartoshka, sabzavot, meva, don va boshqalar) qish va bahorda yuqori mavsumiy narxlarda sotiladi. Ushbu operatsiya uni ishlab chiqarish joylarida (to'g'ridan-to'g'ri qishloq xo'jaligi korxonalarida) ham, iste'mol qilish joylarida ham - shahar savdo bazalarida, liftlarda va hokazolarda amalga oshirilishi mumkin.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlashning iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlar tizimi bilan tavsiflanadi; asosiylari - saqlash sig'imlaridan foydalanish darajasi; saqlash yo'qotishlari; mahsulot birligini saqlash uchun

mehnat va moddiy va pul resurslari xarajatlari; umumiy va 1 tonna mahsulot uchun saqlashdan foyda; rentabellik darajasi.

foydalanish koeffitsienti ($K_x p$ - saqlash uchun saqlanadigan mahsulot hajmining nisbati (Of) va omborning loyihaviy sig'imi (Opr)):

$$\mathbf{u003d Of / Opr * 100\%}$$

Aniqroq natijalar mahsulotni saqlashning tonna -kunlari sonini hisoblash orqali olinadi :

$$\mathbf{Khr \ u003d Ofh / Ovh * 100\%}$$

Bu yerda Ofx - tonna -kundagi saqlashning haqiqiy hajmi, buxgalteriya hisobi ma'lumotlari bo'yicha hisoblanadi: $Ofx = O \sum_i \cdot Ci$, bu erda Oj - i-partiyaning ishlab chiqarish hajmi, Ci - davr.

i-chi partiyaning saqlash, kunlar; Ovx - tonna -kunlarda saqlashning mumkin bo'lgan hajmi : $Ovx = Opr \cdot S$, bu erda S - qishloq xo'jaligi mahsulotlarining mumkin bo'lgan saqlash muddati (turi va naviga qarab).

Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlash vaqtidagi yo'qotishlar (Ou) saqlash uchun saqlangan mahsulot miqdori (K 1) va saqlanganidan keyin sotilgan mahsulot miqdori (K2) o'rtasidagi farq sifatida aniqlanadi: **Ou = K1-K2.**

Yo'qotishlarning (D) saqlashga qo'yilgan mahsulotlarning umumiy hajmidagi ulushi quyidagi formula bilan aniqlanadi : **D \ u003d Oy / K 1 * 100%**

Saqlash xarajatlarini (Im) aniqlashda, saqlash uchun garovga qo'yilgan o'z ishlab chiqarishimiz mahsulotlarini tannarxida emas, balki to'liq narxida hisobga olish kerak: **Im \u003d C 1 * K1 + Zt**

bu erda C 1 - mahsulotlarni saqlash uchun qo'yish davridagi o'rtacha sotish narxlari (avgust - oktyabr); K1 - saqlash uchun saqlanadigan mahsulotlar miqdori; Zt - saqlash uchun moddiy va pul xarajatlari (saqlashning amortizatsiyasi, ishlab chiqarish xodimlarining ish haqi, elektr energiyasi iste'moli va boshqalar).

Mahsulotlarni saqlashdan keyin sotishdan olingan daromad (B) quyidagicha aniqlanadi:

$$\mathbf{V = C 2 * K2}$$

bu erda C 2 - mahsulotlarni saqlashdan keyin o'rtacha sotish narxi (yanvar - may). olingan foyda (Phr) formula bo'yicha hisoblanadi

$$P_{x} \cdot V - I_{x} \text{ yoki } P_{x} \cdot C_{2} \cdot K_{2} - (C_{1} \cdot K_{1} + Z_{t})$$

Y_x) garovga qo'yilgan mahsulot tannarxini hisobga olgan holda saqlashdan saqlash xarajatlarigacha olingan foydaning foizi sifatida hisoblanadi : /

$$T_{s1} \cdot K_{1} + Z_{t}.$$

Saqlashdan foydalanish darajasi muqarrar ravishda yildan-yilga keskin o'zgarishi mumkin bo'lgan ishlab chiqarish hajmiga, shuningdek, fermer xo'jaligida uzoq muddatli saqlash uchun mos keladigan pomologik navlarning mavjudligiga bog'liq. Hozirgi vaqtda saqlash hajmidan foydalanish darajasi 40 dan 80% gacha. Ulardagi mahsulotlarning yo'qotilishi juda katta (don 10% gacha, meva va sabzavotlar - 20% va undan ko'p yo'qoladi); Shunday bo'lsa- da , saqlash chakana narxlarning keskin mavsumiy tebranishlari tufayli 30-50% tejamkor operatsiya bo'lib qolmoqda. Saqlash samaradorligini yanada oshirishga ilg'or texnologiyalarni qo'llash, maxsus yetishtirilgan sifatli va saqlanadigan mahsulotlarni yotqizish yordam beradi.

4.3.QAYTA KAYTALASH SANOATINI HOZIRGI HOLI VA RIVOJLANISH TENDENTLARI.

Qayta ishlash sanoati 20 mingga yaqin korxonalar va sexlarni birlashtirgan 30 dan ortiq tarmoqni o'z ichiga oladi. Qishloq xo'jaligi xom ashyosining xossalari ularni joylashtirishga katta ta'sir ko'rsatadi. Shu munosabat bilan sanoatning ayrim tarmoqlari xom ashyo manbalariga (qand, meva-sabzavot, sut mahsulotlari va boshqalar), boshqalari esa tayyor mahsulotlarni (non, qandolat, makaron va boshqalar) iste'mol qilish joylariga qaratiladi.

Hozirgi vaqtda qayta ishlash sanoatining holati ishlab chiqarishning pasayishi, texnik quloqlik va asosiy fondlarni takror ishlab chiqarish uchun kapital qo'yilmalarning surunkali etishmasligi, qo'l mehnati xarajatlarining katta qismi (60% gacha) bilan tavsiflanadi. Asosiy sanoat va ishlab chiqarish

fondlarining eskirishi umuman qayta ishlash sanoatida 40% dan ortiq, sanoatning ayrim tarmoqlarida (qand, moy va moy va boshqalar) 45-65% dan ancha yuqori.

Mahalliy korxonalarda oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishning kamayishi bilan import hajmi keskin oshdi. Qayta ishlash sanoati import tovarlari bilan raqobatlashishga tayyor emas edi, oziq-ovqat bozorida mahalliy ishlab chiqaruvchilarni siqib chiqarish jarayoni davom etmoqda. Ko'pgina qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari o'zlarining qayta ishlash sexlarini qurishni boshladilar.

Shu bilan birga, yirik qayta ishlash korxonalari resurs zonalarini yo'qotib, ishlab chiqarish quvvatlaridan to'liq foydalana olmayapti, bu esa tarmoqdagi vaziyatning yanada yomonlashishiga olib kelmoqda. Oziq-ovqat sanoati korxonalari tomonidan qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari tomonidan yetkazib beriladigan xomashyoni qayta ishlash amaliyoti kengaymoqda.

O'zbekistonda har yili iqtisodiyot, ijtimoiy soha, infratuzilma, transport-kommunikatsiya tarmoqlarini yanada rivojlantirishga qaratilgan keng ko'lamli investisiya loyihalari amalga oshirilmoqda, buning natijasida yangi ish o'rinlari yaratilmoqda va shunga mos ravishda aholi daromadlari ortib bormoqda. Uzoqni ko'zlagan taraqqiyot strategiyasining amalga oshirilishi jahondagi kam sonli davlatlar qatorida mamlakatimizga yalpi ichki mahsulot va sanoat ishlab chiqarishining yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash imkonini berdi.

O'zbekistonda oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishning yillik o'sish sur'ati 10-15 foizni tashkil etadi.

Mamlakatimizda 2015-2019-yillarda ishlab chiqarishni tarkibiy o'zgartirish, modernizatsiya va diversifikatsiya qilishni ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlar dasturi qabul qilingan bo'lib, unga ko'ra 4 ta asosiy chora-tadbirlar ko'zda tutilgan.

Birinchi: eksport yetkazib berish

Dasturning amalga oshirilishi yangi va qayta ishlangan meva-sabzavot mahsulotlari eksportini 2,7 barobardan ortiq, shu jumladan konserva, konsentratlar va sharbatlar eksportini 2,5 barobar oshirishni ta'minlaydi.

Ikkinchidan: umumiy quvvati 60 ming tonna bo'lgan 15 ta savdo-logistika markazlarini yaratish .

Uchinchidan: quyidagilarni amalga oshirishni nazarda tutuvchi dasturlarni moliyalashtirish:

- qishloq xo'jaligi xomashyosini qayta ishlash hamda yarim tayyor mahsulotlar, tayyor mahsulotlar, shuningdek, idishlar va qadoqlash materiallari ishlab chiqarish bo'yicha yangi korxonalar qurish, mavjudlarini rekonstruksiya qilish va modernizatsiya qilish bo'yicha umumiy qiymati 595,9 million dollar bo'lgan 180 ta investitsiya loyihasi ;

- Qayta ishlangan go'sht-sut, meva-sabzavot va boshqa oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishni kengaytirish bo'yicha 416 ta hududiy loyiha.

To'rtinchidan: konteynerlar va qadoqlash ishlab chiqarishni rivojlantirish

Dasturda oziq-ovqat mahsulotlarini qadoqlash xizmatlarini zamonaviy talablar darajasida rivojlantirish maqsadida yetakchi xorijiy kompaniyalar bilan birgalikda quyidagilar nazarda tutilgan:

- respublika hududlarida gofirovka qilingan qadoqlash , polimer qadoqlash, plastik tagliklar va xalqaro standartdagi qutilar ishlab chiqarish bo'yicha yangi ishlab chiqarish quvvatlarini tashkil etish;

- vakuumli qadoqlash, neytral gaz muhitida qadoqlash, xalqaro standartdagi shisha idishlar, o'ralgan qopqoqlar , ko'p qatlamli oziq-ovqat plyonkasi va boshqalar kabi yangi zamonaviy turdagi oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishni o'zlashtirish.

4.4.QISHLOQ XO`JALIK MAHSULOTLARINI KAYTALASH SAMARALI VA UNNI OSHIRISH YO`LLARI.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlashning iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlar tizimi bilan tavsiflanadi, ularning asosiylari energiyadan foydalanish koeffitsienti, yakuniy mahsulot hosildorligi, mahsulot birligiga xom ashyo sarfi, bir birlik xom ashyoni qayta ishlashning mehnat zichligi. materiallar

yoki mahsulot birligini ishlab chiqarish, mahsulot birligining tannarxi, foyda va rentabellik darajasi.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining salmoqli qismi, birinchi navbatda, kam tashiladigan va tez buziladigan mahsulotlar fermer xo'jaliklari sexlarida qayta ishlanadi. Bunday ustaxonalar mavjud bo'lmagan joylarda undan noratsional foydalaniladi; mahsulotning salmoqli qismi yo'qotiladi, ishlab chiqarish xarajatlarini qoplamaydigan narxlarda sotiladi yoki chorva mollariga boqiladi. Ammo shuni hisobga olish kerakki, uni ishlab chiqarish joylarida xom ashyoni qayta ishlash samaradorligi ixtisoslashtirilgan oziq-ovqat sanoati korxonalariga qaraganda past. Masalan, qishloq xo'jaligi korxonalarida sexlarida kungaboqar yog'i ishlab chiqarish 25-30%, zavodlarda esa 38-40%, olma sharbati mos ravishda 56-60 va 90% ni tashkil qiladi. Qishloq xo'jaligi korxonalarining sanoat ishlab chiqarishida mehnat unumdorligi va qayta ishlashning rentabellik darajasi past.

Mahsulotni ishlab chiqarish joylarida qayta ishlashning past iqtisodiy samaradorligining asosiy sabablari quyidagilardan iborat: mahsulotlarning raqobatbardoshligi pastligi; xom ashyodan qayta ishlangan mahsulotlarning past rentabelligi; qishloq xo'jaligi xom ashyosining yuqori narxi; past sotish narxlari, shu jumladan marketingning etarli darajada o'tkazilmaganligi sababli; qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanmasligi.

So'nggi yillarda oziq-ovqat sanoatida quvvatlardan foydalanish darajasi keskin kamaydi; ayrim tarmoqlarda atigi 30-40% ni tashkil qiladi. Bu, birinchi navbatda, qishloq xo'jaligi korxonalarida ishlab chiqarishning qisqarishi bilan bog'liq bo'lib, ular barcha sotib olingan xomashyoning 95-98 foizini tashkil qiladi. Hozirgi sharoitda qayta ishlash korxonalarida o'z imkoniyatlaridan to'liq foydalana olmasa-da, ularning iqtisodiy ahvoli qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarinikidan ancha yaxshi. Xususan, ular ishlab chiqarayotgan mahsulotlar narxi, jumladan, savdo tashkilotlari ko'magida ancha tez o'sib bormoqda. Ularning ko'pchiligi aslida monopolist bo'lib, xom ashyo etkazib beruvchilar bilan munosabatlarda o'zlari uchun qulay iqtisodiy sharoitlarni

ta'minlay oladilar. Mavjud narxlar oziq-ovqat sanoati va savdo korxonalarining ko'pchiligining daromadli faoliyatini kafolatlaydi, qishloq xo'jaligi mahsulotlarining ko'p turlarini ishlab chiqarish esa rentabelsizligicha qolmoqda.

Qayta ishlash korxonasining xomashyo zonasi - xomashyo yetishtiruvchi, qayta ishlash korxonasiga hududiy jihatdan yondosh bo'lgan va u bilan barqaror ishlab chiqarish-xo'jalik aloqalariga ega bo'lgan xo'jaliklar majmui. Bunday zonaning fermer xo'jaliklari ekinlar va chorvachilikning oqilona tuzilishiga ega bo'lishi, qayta ishlash korxonasining xom ashyoga bo'lgan ehtiyojini to'liq qondirishi va uni tashish uchun minimal xarajatlarni ta'minlashi kerak.

Qayta ishlash sanoati samaradorligini oshirishning yana bir muhim yo'nalishi agrosanoat majmuasida tarmoqlararo munosabatlarni takomillashtirishdir. Pul massasining surunkali tanqisligi munosabati bilan qishloq xo'jaligi va qayta ishlash sanoati korxonalarini o'rtasidagi o'zaro hisob-kitoblar barter asosida amalga oshirila boshlandi. Oziq-ovqat sanoatining ko'plab tarmoqlari munosabatlarning tolling modeliga o'tdi. Ushbu modelga ko'ra, xom ashyoni qayta ishlovchi o'z faoliyati uchun to'lov sifatida yakuniy mahsulotning bir qismini saqlab qoladi va mahsulotning boshqa qismini xom ashyo etkazib beruvchiga qaytaradi. Demak, lavlagi ildizini qayta ishlovchi qand zavodlari ishlab chiqarilgan shakarining 35 foizini saqlab, 65 foizini esa uni yetishtirgan fermer xo'jaligiga qaytaradi. Bu model tarmoqlararo munosabatlarning eng mukammal shakli emas; balki inqiroz davrida keng tarqalgan majburiy choradir. Xususan, qishloq xo'jaligi va qayta ishlash korxonalarini agrosanoat ishlab chiqarishi hajmini oshirish va iqtisodiy samaradorligini oshirishni rag'batlantirmaydi. Shunga qaramay, hozirgacha u agrosanoat majmuasida iqtisodiy munosabatlarning eng maqbul shakli bo'lib qolmoqda, chunki u qishloq xo'jaligi korxonalarida ham, qayta ishlash sanoatida ham foydali ishlab chiqarishni ta'minlaydi.

Hozirgi sharoitda an'anaviy kontrakt shartnomalari o'zini oqlamaydi; qoida tariqasida, ular faqat bir martalik (tartibsiz) etkazib berishni o'z ichiga oladi. Bu oziq-ovqat sanoati korxonalarining xomashyo bilan notekis ta'minlanishiga va

pirovardida ishlab chiqarish samaradorligining pasayishiga olib keladi. Mahalliy va xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, qishloq xo'jaligi va qayta ishlash korxonalari o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar har xil turdagi integratsiyalashgan tuzilmalar: uyushmalar, qishloq xo'jaligi firmalari, xoldinglar, moliyaviy va sanoat guruhlari va boshqalar doirasida eng samarali tartibga solinadi.

Oziq-ovqat sanoatining iqtisodiy samaradorligini oshirishga qishloq xo'jaligi xom ashyosini kompleks qayta ishlash, ilg'or resurs tejovchi texnologiyalar va yangi texnikani joriy etish, avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish liniyalarini yaratish, ishlab chiqarishni kompleks ishlab chiqarish uchun mashina va mexanizmlarni joriy etish yordam beradi. yuklash-tushirish ishlarini mexanizatsiyalash, xomashyo yo'qotilishini kamaytirish va tayyor mahsulotlarni yaxshiroq saqlash, yirik korxonalarda marketing xizmatlarini yaratish.

subkompleksining I, II va III bloklarini rivojlantirish ilmiy va o'quv-uslubiy komplekslarni o'z ichiga olgan IV blokni tashkil qilishni talab qiladi. markazlar, konsalting xizmatlari, korxonalar madaniyat, turmush, ijtimoiy infratuzilma. Bu blok shakllanish jarayonida va bo'lish. Rivojlanadi va ilmiy-ta'lim markazi qayta tashkil etilmoqda bozor iqtisodiyoti talablariga muvofiq. kelsak qishloq xo'jaligi va qayta ishlash korxonalari, savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari tegishli fan yutuqlari, raqobat muhitining holati, ishlab chiqarish materiallari va raqobatdosh mahsulotlar narxlari to'g'risida o'z vaqtida ma'lumotga muhtoj.

Nazorat savollari va topshiriqlari

1. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlash va qayta ishlashning ahamiyati nimada?
2. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlash usullari va usullari qanday?
3. Mahsulotni saqlashning iqtisodiy samaradorligini hisoblash metodikasini ayting.
4. Qayta ishlash sanoatining asosiy tarmoqlari (un va yormalar, omuxta yem, qand, meva-sabzavot, yog'-moy, go'sht, sut)ning hozirgi holati va rivojlanish tendentsiyalarini tavsiflab bering.

5. Mahsulotni qayta ishlashning iqtisodiy samaradorligi qanday ko'rsatkichlar bilan tavsiflanadi?

6. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish joylarida qayta ishlashning afzalliklari va kamchiliklari qanday?

7. Hozirgi vaqtda qayta ishlash sanoatining ishlab chiqarish quvvatlaridan qanday foydalanilmoqda? Bu sohadagi salbiy tendentsiyalarning sabablari nimada.

8. Qayta ishlash sanoatida ishlab chiqarish rentabelligining pasayishiga qanday sabablar sabab bo'ldi?

9. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash samaradorligini oshirishning asosiy yo'llarini ko'rsating.

4-BOB BILIM TESTLARI

I. Belgilang to'g'ri javob bering (javoblar)

1. Agrosanoat majmuasining uchinchi sohasi yoki quyi oqim sektori deyiladi:

A. mahsulotlarning fermer xo'jaliklaridan yakuniy iste'molchigacha oqib kelishini ta'minlovchi tarmoqlar majmui, ya'ni. xarid qilish tarmog'i, mahsulotlarni birlamchi va ikkilamchi qayta ishlash, ulgurji va chakana savdo tizimlari.

B. o'rganilgan zahiralarni va tog'-kon sanoatini yanada mustahkamlash orqali mamlakat iqtisodiyotini yuksaltirish uchun real imkoniyatlarga ega bo'lgan qudratli mineral-xom ashyo bazasi.

B. traktor va qishloq xo'jaligi texnikasi, oziq-ovqat texnikasi, mineral o'g'itlar va o'simliklarni kimyoviy himoya qilish vositalari ishlab chiqarish.

2. Agrosanoat majmuasining III sohasi tarkibiga quyidagilar kiradi:

A. savdo va oziq-ovqat korxonalarining vertikal va gorizontal kontsentratsiyasi, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlashda yangi texnologiyalar.

supermarketlar va savdo markazlarini imkon yaratgan o'ziga xizmat ko'rsatish tizimi

B. bozor institutlari, ishlab chiqarish sanoati

3. Mahsulotlarni to'g'ridan-to'g'ri sotishning kamchiliklari ....

A. Bozorga kirish va narxlash

B. qo'shimcha ishchilarni yollash muammosi

B. transport muammosi

4. Rivojlangan bozor iqtisodiyoti sharoitida qishloq xo'jaligi mahsulotini sotishga ixtisoslashgan muassasalar mavjud. Ularni quyidagilarga bo'lish mumkin :

A. supermarketlari, ferma do'konlari, shahar bozorlari

B. uyushtirilgan bozorlar va boshqa etkazib beruvchilar

B. supermarketlar va savdo markazlari

5. Kim oshdi savdolarining asosiy turlari nimalardan iborat?

A. Ingliz va golland

B. ikki tomonlama auktsion va yopiq auktsion

B. Bir vaqtda raqobatli auktsion va yopiq auktsion

6. Ingliz auktsionida...

A. Xaridorlar auktsionerning signaliga ko'ra deyarli bir vaqtning o'zida o'z takliflarini taqdim etadilar.

B. Auktsionchi taklif qilingan sotish bahosidan yuqoriroq narxda qatnasha boshlaydi va takliflar tugaguniga qadar xaridorlarning pasayuvchi takliflarini qabul qiladi.

C. sotib olish huquqi uchun kurashda xaridorlar o'z narxlarini oshiradilar

7. Gollandiya auktsionida...

A. Xaridorlar auktsionerning signaliga ko'ra deyarli bir vaqtning o'zida o'z takliflarini taqdim etadilar.

B. Auktsionchi taklif qilingan sotish bahosidan yuqoriroq narxda qatnasha boshlaydi va takliflar tugaguniga qadar xaridorlarning pasayuvchi takliflarini qabul qiladi.

C. sotib olish huquqi uchun kurashda xaridorlar o'z narxlarini oshiradilar

8. Bozor maslahatlari -

A. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari manfaatlarini ko'zlab, muayyan bozor operatsiyalarini amalga oshirish uchun hukumat tomonidan tashkil etilgan va majburiy a'zolikka ega bo'lgan gorizontal fermerlar nazoratidagi tashkilotlardir.

B. qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari manfaatlarini ko'zlab ma'lum bozor operatsiyalarini amalga oshirish uchun kredit korporatsiyalari tomonidan tuziladi va majburiy a'zolikka ega bo'lgan agentlar tomonidan boshqariladigan gorizontal tashkilotlardir.

B. birja dallollari manfaatlarini ko'zlab ma'lum bozor operatsiyalarini amalga oshirish uchun nodavlat tashkilotlar tomonidan tuziladi va majburiy a'zolik bilan birja brokerlari tomonidan boshqariladigan gorizontal tashkilotlardir.

9. Buyuk Britaniya va Fransiyada qayta ishlash sanoatining umumiy mahsulotida o'nta yirik kompaniyaning ulushi taxminan ....., Germaniya va Ispaniyada - ..... ni tashkil qiladi.

A. 11%; o'ttiz%

B. 25%; 12%

B. 30%; 11-12%

10. Ulgurji savdo tarmog'ida savdo kompaniyalari paydo bo'ldi, ular sotib oladi va keyin chakana savdo tarmog'iga etkazib beradi.....

A. butun oziq-ovqat assortimenti

B. oziq-ovqat

B. go'sht va sut mahsulotlari

11. " Oziq-ovqat muammosini hal etishda uning rivojlanishi katta ahamiyatga ega; oziq-ovqat va sanoat xomashyosi bilan uzluksiz ta'minlash

” Agrosanoat majmuasi doirasidagi faoliyatning qaysi sohasi haqida gapiramiz:

A. traktor va qishloq xo'jaligi texnikasi

B. mahsulotlarni maxsus ishlab chiqarish jarayoni sifatida saqlash

B. har xil turdagi o'g'itlarni qo'llash va o'simliklarni himoya qilish

12. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlashning iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlar tizimi bilan tavsiflanadi; asosiylari quyidagilardir:

A. saqlash sig'imlaridan foydalanish darajasi; saqlash yo'qotishlari; mahsulot birligini saqlash uchun mehnat va moddiy va pul resurslari xarajatlari; umumiy va 1 tonna mahsulot uchun saqlashdan foyda; rentabellik darajasi.

B. saqlash sig'imidan foydalanish darajasi; saqlash yo'qotishlari; mahsulot birligini saqlash uchun mehnat va moddiy va pul resurslari xarajatlari; umumiy saqlash foydasi

B. saqlash sig'imidan foydalanish darajasi; saqlash yo'qotishlari; mahsulot birligini saqlash uchun mehnat va moddiy va pul resurslari xarajatlari; umumiy va 1 tonna mahsulot uchun saqlashdan foyda; narxlarning mavsumiy tebranishlari darajasi

13. Mahsulotni ishlab chiqarish joylarida qayta ishlashning iqtisodiy samaradorligi pastligining asosiy sabablari quyidagilardan iborat:

A. ishlab chiqarishning pasayishi, texnik qoloqlik va asosiy fondlarni takror ishlab chiqarish uchun kapital qo'yilmalarning surunkali etishmasligi, qo'l mehnati xarajatlarining katta qismi (60% gacha)

B. ularning resurs zonalarini yo'qotishi, ishlab chiqarish quvvatlarini to'liq yuklay olmaslik, bu esa tarmoqdagi vaziyatning yanada yomonlashishiga olib keladi.

B. ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning past raqobatbardoshligi; xom ashyodan qayta ishlangan mahsulotlarning past rentabelligi; qishloq xo'jaligi xom ashyosining yuqori narxi;

14. Oziq-ovqat sanoati korxonalarining xomashyo bilan notekis ta'minlanishiga nima sabab bo'ladi ?

A. an'anaviy kontrakt shartnomalari;

B. munosabatlarning tolling modeli;

B. pul massasining surunkali tanqisligi;

15. Oziq-ovqat sanoatining iqtisodiy samaradorligini oshirishga quyidagilar yordam beradi:

A. xomashyo yetkazib beruvchilar bilan munosabatlarda qulay iqtisodiy shart-sharoitlar yaratish.

B. ekinlar va chorvachilikning oqilona tuzilmalarini yaratish, qayta ishlash korxonasining xomashyoga bo'lgan ehtiyojini qondirish, uni tashish uchun minimal xarajatlarni ta'minlash.

B. qishloq xo'jaligi xom ashyosini har tomonlama qayta ishlash, ilg'or resurs tejovchi texnologiyalar va yangi texnikani joriy etish, xomashyo yo'qotilishini kamaytirish va tayyor mahsulotni yaxshiroq saqlash, yirik korxonalarda marketing xizmatlarini yaratish.

5-bob Agrosanoat majmuining ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmasi.

5.1. INFRATUZILMA TUSHUNCHASI VA MAQSADLARI

Infratuzilma (*lotincha infra — pastda, ostida va struktura — tuzilma, joylashuv*) — xizmat ko‘rsatish sohalari majmui: yo‘llar, kanallar, suv omborlari, portlar, ko‘priklar, aerodromlar, omborlar, transport, aloqa, ta‘lim, fan, sog‘liqni saqlash, oziq-ovqat bilan ta‘minlash. moddiy-texnikaviy va suv resurslari va boshqalar.

Qishloq xo‘jaligida mahsulot ishlab chiqarish hajmining oshishi bilan moddiy-texnika resurslari, zarur xomashyo, yordamchi materiallardan foydalanish hajmlari oshib bormoqda, shuningdek, aholining elektr energiyasi, aloqa va omborlarga bo‘lgan ehtiyoji ortib bormoqda, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining tobeligi ortib bormoqda. ta'mirlash-texnik xizmatlar, moddiy-texnik ta'minot tashkilotlari, muhandislik, veterinariya, agrokimyoviy xizmatlar va boshqa xizmatlar bo'yicha. Shu bilan birga, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini zarur hajmda olishga hissa qo‘shadigan tarmoqlarni ham, ishlab chiqarishlarni ham, mahsulotlardan samarali foydalanish va iste‘molchiga yetkazishni ta‘minlaydigan tashkilotlarni rivojlantirish ham birdek muhim.

Iqtisodiyotdagi bunday sanoat va xizmatlarning yig'indisi odatda ***infratuzilma deb ataladi.***

Infratuzilma - bu iqtisodiy va ijtimoiy takror ishlab chiqarish uchun normal sharoitlarni ta'minlash uchun mo'ljallangan sanoat va tarmoqlar majmuasidir. U korxonalar va tashkilotlarning samarali ishlashini ta'minlab, xo'jalikning yakuniy mahsulotini ko'proq va sifatli olishga qaratilgan. Qishloq xo'jaligi yalpi mahsuloti pirovard natijada sanoatning asosiy ishlab chiqarish fondlari va aylanma mablag'lar, mashinalar, asbob-uskunalar, mehnat resurslari bilan ta'minlanganlik darajasiga ham, xizmat ko'rsatish sohalari va xizmatlarning rivojlanish darajasiga ham bog'liq. Ular orasida agrokimyoviy, veterinariya, maslahat, axborot va boshqa xizmatlar muhim o'rin tutadi. Infratuzilma qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini intensivlashtirish va uning samaradorligini oshirishda muhim omillardan biri bo'lib xizmat qilmoqda.

Qishloq xo'jaligi infratuzilmasining iqtisodiy ahamiyati juda yuqori. Asosiy ishlab chiqarishga xizmat ko'rsatuvchi infratuzilma tarmoqlari o'z-o'zidan yakuniy mahsulot ishlab chiqarmasdan, ko'p jihatdan yakuniy natijalarni belgilab beradi, bu esa barcha agrosanoat faoliyatida asosiy yo'nalishga aylanadi. Infratuzilma elementlari umumiy ishlab chiqarish jarayonining o'ziga xos oraliq bo'g'inlaridir.

Ijtimoiy infratuzilma korxonalarida qishloqda normal turmush sharoitini ta'minlash, qishloq xo'jaligi sohasi nufuzini oshirishda muhim o'rin tutadi. Kinoteatrlar, madaniyat markazlari, bolalar bog'chalari, maishiy korxonalar tarmog'ini rivojlantirish talab etiladi. Oziq-ovqat kompleksining to'rtinchi bloki reproduktiv yondashuvga asoslangan yagona barqaror ishlaydigan tizimni yaratishni yakunlaydi, unda sifat jihatidan yangi tarkibiy tuzilmalar paydo bo'ladi. O'zbekiston hududlarida ulgurji oziq-ovqat bozorlari, maxsus ilmiy va loyiha tadqiqotlari, aniq tavsiyalar talab qilinadigan konsalting markazlari mavjud.

Agrosanoat kompleksi infratuzilmasining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat :

- ijtimoiy mehnat taqsimotini yanada takomillashtirish, ishlab chiqarishga xizmat ko'rsatish funksiyalarini bajarishdan keyingi qishloq xo'jaligi korxonalarida va ularning kuchlarini asosiy / ishlab chiqarish faoliyatiga jamlash.

- Respublikada oziq-ovqat muammosini hal qilishni belgilab beruvchi maksimal yakuniy natijalar va ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar xavfsizligini ta'minlash .

- qishloq xo'jaligi va barcha agrosanoat ishlab chiqarishining iqtisodiy samaradorligini oshirish .

Sanoatlashtirish, kimyolashtirish, melioratsiya va ishlab chiqarishning boshqa asosiy omillarini jadal rivojlantirish qishloq xo'jaligi uchun ishlab chiqarish vositalarining miqdoriy ko'payishinigina emas , moddiy va pul resurslaridan eng samarali foydalanishni ta'minlaydigan xizmat ko'rsatish tizimini tashkil etishni ham nazarda tutadi. Bozor munosabatlarining rivojlanishi sharoitida sanoat tarmoqlari va infratuzilmani ishlab chiqarish funktsiyalari sezilarli darajada o'zgardi. Biroq qishloq xo'jaligini moddiy resurslar, mashina va uskunalar bilan ta'minlash tizimi mavjud emas. Infratuzilma agrosanoat kompleksi uchun kadrlar tayyorlash va mehnat resurslarini takror ishlab chiqarishga yordam beradi. Infratuzilma tarkibiga kiradigan tarmoqlar ishlab chiqarish jarayoniga teng darajada ta'sir ko'rsatmaydi va ijtimoiy takror ishlab chiqarish tizimida tegishli o'rinni egallaydi. Shu munosabat bilan infratuzilma tarmoqlarini asosiy belgilariga ko'ra tasniflash katta amaliy ahamiyatga ega.

Katta amaliy ahamiyatga ega infratuzilma tarmoqlarini asosiy belgilari bo'yicha guruhlash, ya'ni. uning tasnifi. Infratuzilmani tasniflash, birinchidan, ijtimoiy takror ishlab chiqarish tizimida infratuzilmaning ham alohida elementlari, ham butun tarmoqlarining o'rnini aniqlash imkonini beradi; ikkinchidan, tarmoqlararo munosabatlarni o'rganish va shu asosda asosiy ishlab chiqarish va unga xizmat ko'rsatuvchi tarmoqlar o'rtasida optimal nisbatlarni o'rnatish; uchinchidan, maksimal yakuniy natijani ta'minlaydigan turdosh tarmoqlar majmuasini boshqarishni takomillashtirish.

Infratuzilma elementlarining ko'p qirrali xususiyatini hisobga olgan holda , uni biron bir mezon bo'yicha tasniflash mumkin emas . Shuning uchun agrosanoat kompleksi infratuzilmasining barcha elementlari to'rtta mezon bo'yicha

tasniflanadi; ishlab chiqarish jarayoniga ta'sir qilish darajasi, hududiy va tarmoq xususiyatlari va funktsional maqsadi bo'yicha.

Ishlab **chiqarish jarayoniga ta'sir qilish darajasi va ijtimoiy ishlab chiqarish tizimida** egallagan o'rniga ko'ra, agrosanoat kompleksi infratuzilmasi odatda ikki guruhga bo'linadi - ishlab chiqarish va ijtimoiy. Ishlab **chiqarish infratuzilmasi** qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishiga bevosita xizmat ko'rsatadigan tarmoqlarni o'z ichiga oladi : transport, elektr uzatish liniyalari, aloqa, logistika, ta'minot, marketing, shu jumladan saqlash, sovutish va lift inshootlari, suv ta'minoti bilan bog'liq tarmoqlar (meliorativ va irrigatsiya ob'ektlari, sovxozlar va kolxozlar bundan mustasno.), ilmiy va axborot xarakteridagi korxonalar va tashkilotlar tarmog'i; maxsus xizmat ko'rsatish bo'linmalari (agrotexnika, o'simliklarni himoya qilish, veterinariya, sun'iy urug'lantirish, ishga tushirish, parvarishlash, yuridik va boshqalar).

Ishlab chiqarish infratuzilmasi bir qator xususiyatlarga ega:

Uning mahsulotlari moddiy shaklga (turli xil xizmatlar) ega emas, shuning uchun ularni saqlash va to'plash mumkin emas;

- infratuzilma faoliyatining ta'siri uning chegaralaridan tashqarida ham namoyon bo'ladi, ya'ni. xizmat ko'rsatish sohalarida;
- infratuzilmaning rivojlanish darajasi asosiy ishlab chiqarish ehtiyojlari bilan belgilanadi;
- aksariyat infratuzilma ob'ektlarining harakatchanligi va manevr qobiliyati juda past.

Ijtimoiy infratuzilma qishloq xo'jaligi xodimlarining normal mehnat faoliyatini ta'minlaydigan, ishchi kuchini takror ishlab chiqarishga va ishchilarning turmush darajasini oshirishga yordam beradigan tarmoqlar va xizmatlarni o'z ichiga oladi . Bular xalq ta'limi va madaniyat, sport, uy-joy kommunal xo'jaligi, tibbiyot va bolalar maktabgacha ta'lim muassasalari, jamoat adabiyoti va savdo korxonalarini, transport (xizmat ko'rsatuvchi ishchi va xizmatchilar), mehnatni muhofaza qilish va xavfsizlik xizmati, o'quv-ishlab

chiqarish kombinatlari, sport-sogʻlomlashtirish muassasalaridir. hududlar va boshqalar.

Hududiy **asosda infratuzilma** milliy iqtisodiy, mintaqaviy va mahalliy boʻlinadi . **Milliy iqtisodiy infratuzilma** - bu butun qishloq xoʻjaligining samarali ishlashini taʼminlaydigan tarmoqlar tizimi . U koʻproq rivojlanish darajasi bilan tavsiflanadi va . uning tarkibiy elementlarining toʻliqligi. **Mintaqaviy infratuzilma** alohida iqtisodiy rayonlarning rivojlanishi, yirik hududiy ishlab chiqarish komplekslarining shakllanishi bilan bogʻliq . **Mahalliy infratuzilma** alohida korxonalarining samarali ishlab chiqarish faoliyatini taʼminlaydigan elementlardan iborat .

Sanoati **asosida infratuzilma** tarmoqlariga boʻlinadi **tarmoqlararo** va **tarmoqlararo** . Infratuzilmaning aksariyat sohalari tarmoqlararo xususiyatga ega. Ular xalq xoʻjaligining koʻplab tarmoqlariga xizmat qiladi. Bular transport, aloqa, elektr taʼminoti va boshqalar. Tarmoq ichidagi (ishlab chiqarish ichidagi) - muayyan tarmoqning faoliyatini taʼminlovchi infratuzilma. Sabzavotchilikda, masalan, agrokimyoviy xizmatlar , energiya taʼminoti, taʼmirlash va texnik xizmat koʻrsatish, konteyner ishlab chiqarish va boshqalar. Chorvachilikda veterinariya xizmati alohida oʻrin tutadi.

Funksional maqsadiga koʻra agrosanoat kompleksi infratuzilmasida - ikkita yoʻnalish ajratiladi: **a) bevosita qishloq xoʻjaligiga xizmat koʻrsatish sohasi (agroservis)** va **b) mahsulotning isteʼmolchiga koʻrsatilishini taʼminlaydigan soha** . APC infratuzilmasining birinchi sohasiga mashinalarni taʼmirlash va texnik xizmat koʻrsatish , transport, melioratsiya, suv taʼminoti, agronomiya, veterinariya va boshqa xizmatlar, ilmiy va axborot taʼminoti, yoʻl tizimi, aloqa, logistika va elektrlashtirish kiradi. Ikkinchi sohaga xarid qilish tizimi, qadoqlash, saqlash, sovutish va boshqalar kiradi.

xilma -xilligi ularning agrosanoat majmuasi bloklari bilan har xil aloqadorligini belgilaydi. Bir guruh agrosanoat majmuasining barcha uch blokiga xizmat koʻrsatuvchi infratuzilma tarmoqlaridan iborat boʻlib, ularni butun

majmua infratuzilmasi deb atash mumkin. Bunday tarmoqlarga yo'l-transport tizimi, aloqa, elektrlashtirish xizmatlari, axborot, logistika kiradi.

Yana bir guruh agrosanoat majmuasining II va III bloklari bilan bog'liq bo'lgan oziq-ovqat kompleksi va uning infratuzilmasini tashkil etuvchi tarmoqlardir. Bunga xarid qilish tizimi, saqlash, konteyner va sovutish moslamalari kiradi.

Eng katta uchinchi guruhga bevosita qishloq xo'jaligiga xizmat ko'rsatadigan infratuzilma bo'linmalari kiradi: ta'mirlash va texnik xizmat ko'rsatish, agrotexnika, melioratsiya, meliorativ va boshqa obodonlashtirish ishlari, veterinariya xizmatlari va hayvonlarni sun'iy urug'lantirish va ilmiy ta'minot.

Mamlakatning oziq-ovqat muammosini hal etish agrosanoat majmuasining barcha sohalarini rivojlantirishga kompleks yondashishni taqozo etadi. Tarmoq infratuzilmasi tegishli darajada rivojlanmagan holda ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqariladigan agrosanoat majmuasining birinchi tarmog'i ham, qishloq xo'jaligi to'g'ri yo'lga qo'yilgan ikkinchi soha ham, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash bo'lgan uchinchi soha ham mavjud emas. amalga oshirilsa, normal ishlay olmaydi.

Qishloq xo'jaligini moddiy-texnika resurslari bilan ishlab chiqarish ta'minotidan tashqari, ishlab chiqarish infratuzilmasi tarmoqning ishlab chiqarish xizmati uchun muhim vazifalarni bajarishga mo'ljallangan.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish jarayonini sanoatlashtirish jarayonlarining rivojlanishi natijasida moddiy-texnika resurslari bilan ta'minlash, texnik va ta'mirlash xizmatlari ko'rsatish, mineral o'g'itlar sotish va meliorativ ishlarni amalga oshirish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tashish, saqlash va qayta ishlash tarmoqlari yaratildi. Bugungi kunga qadar qishloq xo'jaligining barcha tarmoqlarida to'liq sanoatlashtirish, kompleks mexanizatsiyalash, elektrlashtirish, fan-texnika taraqqiyotini jadallashtirish va melioratsiya jarayonlari amalga oshirilmoqda.

Bozor munosabatlari davrida qishloq xo'jaligiga ko'p tomonlama xizmatlar ko'rsatuvchi infratuzilmani rivojlantirish quyidagi muammolarni hal qilishga yordam beradi:

1. Tuproq unumdorligini oshirish;
2. Naslchilik tadbirlarini tashkil etishda tub o'zgarishlarni amalga oshirish;
3. Har bir ekish turi bo'yicha agrotexnologik tadbirlarni o'tkazish;
4. Qishloq xo'jaligida mexanizatsiyalash muammolarini o'rganish va bartaraf etish.

Fermer xo'jaligida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish uchun qishloq xo'jaligiga qishloq xo'jaligi xizmatlari ko'rsatuvchi infratuzilmani qayta ko'rib chiqish va faoliyatini takomillashtirish zarur.

Xizmatlar bozorida quyidagi infratuzilma tuzilmalari mavjud:

- Agrokimyoviy xizmat;
- tanlash xizmati;
- Urug'lik xizmati;
- ICC xizmati;
- Yoqilg'i-moylash materiallari va ehtiyot qismlar bilan ta'minlash xizmati;
- Transport xizmatlari;
- lizing uskunalari xizmati;
- ulgurji birjalar;
- valyuta bozori;
- Kredit-moliya tizimiga xizmat ko'rsatish va boshqalar.

Fermer xo'jaliklarini rivojlantirish Davlat dasturida infratuzilma tarmoqlari o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni takomillashtirish va chuqurlashtirish, xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash hisobiga ishlab chiqarish hajmini oshirishga alohida e'tibor qaratilgan.

5.2. ISHLAB CHIQARISHNING IQTISODIY AHAMIYATI INFRASTRUKTURALAR

Sanoat infratuzilmasini shakllantirish tushunchasi, tarkibi va xususiyatlari. Ishlab chiqarish infratuzilmasi ishlab chiqarish ob'ektlarining normal ishlashini ta'minlaydigan va ularning ko'rsatkichlarini uzoq vaqt davomida saqlab turishga hissa qo'shadigan tarmoqlarni o'z ichiga oladi. Ishlab chiqarish infratuzilmasi quyidagilarni o'z ichiga oladi :

- bevosita qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishiga xizmat ko'rsatuvchi **tarmoqlar** ; sanoat maqsadlaridagi transport, ta'mirlash ustaxonalari, saqlash va sovutish inshootlari, aloqa tizimi, pochta-telegraf aloqalari, elektr uzatish liniyalari, texnik xizmat ko'rsatish stantsiyalari , **ilmiy** -ishlab chiqarish

laboratoriyalari, kompyuter markazlari. Bundan tashqari, bu o'simliklarni himoya qilish, agrotexnika, veterinariya, sun'iy sug'orish, parvarishlash, yuridik va boshqalar kabi maxsus xizmat ko'rsatish bo'linmalarini o'z ichiga oladi (2-rasm).

Ishlab chiqarish infratuzilmasining shakllanishiga ko'plab omillar ta'sir ko'rsatadi . Ular orasida tuproq- iqlim sharoitlari, relyefi, suv ta'minoti va er maydonining konfiguratsiyasi, yo'llarning holati va qoplamalar turi, - korxonalarining joylashuvi, ishlab chiqarish ob'ektlarining joylashuvi, foydalaniladigan texnologiyalar, ishlab chiqarishning ixtisoslashuvi va kontsentratsiyasi darajasi. Umuman ishlab chiqarish infratuzilmasining tarkibi ham, xo'jalik ichidagi bo'linmalarning hajmi ham, korxonalarining funktsional faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari ham ko'p jihatdan ushbu omillarga bog'liq.

Fermerlik faoliyatini rivojlantirish, sifatli va arzon mahsulot yetishtirish uchun infratuzilma va xizmat ko'rsatish tashkilotlarini rivojlantirish, zamonaviy ish uslublarini qo'llash zarur.

Sanoat infratuzilmasi tejamkor. Uning samaradorligi yo'qotishlarni kamaytirish va yakuniy mahsulot sifatini yaxshilashda, mahsulot birligiga moddiy, pul va mehnat xarajatlarini kamaytirishda namoyon bo'ladi.

Ishlab chiqarish infratuzilmasi iqtisodiy samaradorligining asosiy ko'rsatkichi infratuzilma ob'yektlarini, xizmat ko'rsatish va bo'linmalarni yaratish xarajatlarining qoplanishi hisoblanadi. U quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi:

$$O_i \setminus u003d Sp / Mi$$

Bunda O_i - ishlab chiqarish infratuzilmasi uchun xarajatlarning qoplanishi, so'm

C_n - qishloq xo'jaligining yakuniy mahsuloti tannarxi, so'm

M_i - sanoat infratuzilmasini yaratish uchun sarflangan moddiy xarajatlar , so'm

qishloq xo'jaligida sanoat infratuzilmasini yaratish xarajatlari 4-6 yil ichida o'zini oqlaydi.

5.3. IJTIMOYIY INFRATUZILMA VA UNING QISHLOQ XO`JALIGI RIVOJLANISHDAGI O`RNI.

samarali ishlab chiqarish faoliyati ishchilar uchun ham mehnat jarayonida, ham mehnat resurslarini takror ishlab chiqarishda zarur shart-sharoitlarni yaratishni talab qiladi . Ushbu vazifani ijtimoiy infratuzilmaning bo'linmalari va xizmatlari amalga oshirish ko'zda tutilgan.

Ijtimoiy infratuzilma jamiyatning ishlab chiqaruvchi kuchlarining bir qismi bo'lib, ular ishlab chiqarish jarayonida ishchilarning samarali faoliyat yuritishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan. Ijtimoiy infratuzilmaning asosiy vazifasi qishloq aholisining ijtimoiy-maishiy sharoitlarini yanada yaxshilashdan iborat.

Ijtimoiy infratuzilma tarmoqlari yakuniy mahsulot yaratishda bevosita ishtirok etmaydi, lekin ular ishlab chiqarish jarayonining normal rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni ta'minlaydi. Ijtimoiy infratuzilmaning o'ri shundan iboratki, u ishlab chiqarishning zarur malakaga ega bo'lgan kadrlarga bo'lgan ehtiyojini qondirishga yordam beradi, ularni ko'paytirish va qishloqda saqlashga yordam beradi, mehnat muhofazasi va xavfsizligini ta'minlaydi. Ijtimoiy infratuzilma bo'linmalari korxonada xodimlarining ham, ularning oila

a'zolarining ham kommunal ehtiyojlarini qondirish uchun sharoit yaratish bilan shug'ullanadi .

qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ijtimoiy infratuzilma ob'ektlari qishloq xo'jaligi korxonalari mablag'lari va qishloq aholisi mablag'lari hisobidan ham, turar-joy binolari, bolalar bog'chalari, maktablar, madaniyat uylari, poliklinikalar, aloqa punktlari, qurilishga davlat investitsiyasidan samarali foydalanish hisobiga ham yaratiladi. Qishloq joylaridagi ijtimoiy infratuzilma bo'linmalari nafaqat qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida band bo'lgan ishchilarga , balki korxonada hududida yashovchi aholining boshqa qismiga ham xizmat qiladi .

Qishloqda ijtimoiy infratuzilma ob'ektlari, qoida tariqasida, xalq xo'jaligi hududi bo'ylab tarqalib ketgan, bu esa ulardan samarali foydalanishni qiyinlashtiradi. Qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishning mavsumiyliги ijtimoiy infratuzilma bo'linmalari va xizmatlari ishida o'z izini qoldiradi.

Ijtimoiy infratuzilma ob'ektlarini yaratish va ulardan oqilona foydalanish yaqin vaqtgacha ular hududida joylashgan qishloq xo'jaligi korxonalari iqtisodiyotining rivojlanish darajasiga bog'liq edi . Iqtisodiyot ijtimoiy infratuzilma bo'linmalarini shakllantirish uchun zarur moddiy, pul va mehnat resurslarini ajratdi.

Ijtimoiy infratuzilmaning tarkibi va tuzilishi. Qishloq xo'jaligida ijtimoiy infratuzilma ob'yektlariga uy-joy kommunal xo'jaligi, tibbiyot va maktabgacha ta'lim muassasalari, umumiy ovqatlanish tashkilotlari, o'quv-ishlab chiqarish korxonalari, mehnatni muhofaza qilish xizmatlari, sport va dam olish tashkilotlari, ishchi va xizmatchilarga xizmat ko'rsatuvchi transport, aloqa va axborotlashtirish xizmatlari kiradi.

Ijtimoiy infratuzilmaning mo'ljallangan maqsadi, shakllanish manbalari, hududiy taqsimlanishi va ishlab chiqarish jarayonida ishtirok etishi, barcha ob'ektlari va xizmatlariga ko'ra ikki guruhga bo'lish mumkin (3-rasm). Birinchi guruhga iqtisodiyotning tarkibiy bo'linmalarida joylashgan korxonalar mablag'lari hisobidan yaratilgan va ishlab chiqarish jarayonida mehnat sharoitlarini,

xavfsizlikni va ishchilarning dam olishini yaxshilashga qaratilgan ob'ektlar kiradi . Ushbu guruhga brigadalar va chorvachilik fermalaridagi maishiy binolar, bo'linmalardagi umumiy ovqatlanish ob'ektlari (bufetlar, oshxonalar, oshxonalar), sog'liqni saqlash, madaniyat va dam olish maskanlari (ambulatoriyalar, vrachlar kabinetlari, qizil burchaklar, o'quv zallari va boshqalar), yong'in punktlari kiradi. xavfsizlik. Ular chorvachilik komplekslarida, fermalarda, ustaxonalarda, traktor brigadalarida, dala stansiyalarida joylashgan.

Ikkinchi guruhga qishloq xo'jaligi korxonalarining aholi punktlari hududida joylashgan, aholining ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishga mo'ljallangan hamda, qoida tariqasida, davlat resurslari va yirik korxonalarining maxsus mablag'lari hisobidan yaratilgan ijtimoiy infratuzilma ob'yektlari kiradi. va agrosanoat tuzilmalari . Bularga uy-joy kommunal xo'jaligi, maishiy xizmat ko'rsatish, sog'liqni saqlash muassasalari (poliklinikalar, shifoxonalar, ambulatoriyalar), sport, maktablar va maktabgacha ta'lim muassasalari, madaniyat markazlari va klublar, savdo korxonalarini kiradi. Mazkur ijtimoiy infratuzilma ob'ektlari mehnat ko'lami va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, barcha qishloq aholisiga xizmat ko'rsatishga mo'ljallangan.

Ijtimoiy infratuzilma ob'ektlari bilan ta'minlash. Aholining ijtimoiy infratuzilma xizmatlari bilan ta'minlanishi ijtimoiy ishlab chiqarishning

iqtisodiy samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi, chunki maishiy va dam olish sharoitlarini yaxshilash, ishchilarning malakasini oshirish mehnat unumdorligini oshirishga yordam beradi. Biroq bozor munosabatlariga o'tish sharoitida ushbu muhim sohaga yetarlicha e'tibor berilmayapti .

Qishloqning ijtimoiy infratuzilma ob'ektlari bilan ta'minlanganlik darajasi, - daromad miqdori qishloq xo'jaligida malakali kadrlarni saqlashga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatmoqda. Bunday sharoitda fan-texnika taraqqiyoti yutuqlaridan qishloq xo'jaligida foydalanish imkoniyatlari kengaydi. Rivojlangan xizmat ko'rsatish tarmog'i qishloq xo'jaligi xodimlariga ish vaqtidan unumli foydalanish, shaxsiy kamolotga ko'proq e'tibor qaratish, ijtimoiy hayotda faol ishtirok etish imkonini beradi.

Nazorat savollari va topshiriqlari

1. Qishloq xo'jaligi infratuzilmasi kontsepsiyasiga nima investitsiya qilinadi?
2. Qishloq xo'jaligi infratuzilmasi oldida qanday muammolar bor?
3. infratuzilmasi qaysi sohalarga bo'linadi?
4. Ishlab chiqarish infratuzilmasi nima?
5. infratuzilmasini tashkil etuvchi asosiy tarmoqlarni ayting.
6. infratuzilmasi tarkibiga qanday bo'linmalar va xizmatlar kiradi ?
7. Ishlab chiqarish infratuzilmasi samaradorligini qanday ko'rsatkichlar xarakterlaydi?
8. Ijtimoiy infratuzilma ob'ektlarini yaratishning ob'ektiv zarurati nimadan iborat ?
9. Qishloq xo'jaligida ijtimoiy infratuzilmaning xususiyatlarini ayting .
10. ijtimoiy infratuzilmasi tarkibiga qanday ob'ektlar va xizmatlar kiradi ?

5-BOB UCHUN O'Z-O'ZI-O'ZI-BO'LISH SINOVLARI

1. Infratuzilma nima?

A. umumiy ishlab chiqarish jarayonidagi oraliq bo'g'inlar.

B. iqtisodiy va ijtimoiy takror ishlab chiqarish uchun normal sharoitlarni ta'minlashga mo'ljallangan xalq xo'jaligining xizmat ko'rsatish tarmoqlari majmuasi .

B. mahsulotlardan unumli foydalanish va uni iste'molchiga yetkazishni ta'minlovchi tashkilotlar.

2. Infratuzilmaning asosiy vazifalariga quyidagilar kiradi:

A. qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini intensivlashtirish va uning samaradorligini oshirish.

B. Sanoatlashtirishning jadal rivojlanishi, qishloq xo'jaligi uchun ishlab chiqarish vositalarining miqdoriy ko'payishi , moddiy va pul resurslaridan eng samarali foydalanishni ta'minlovchi xizmat ko'rsatish tizimlarini tashkil etish.

C. Ijtimoiy mehnat taqsimotini yanada takomillashtirish, qishloq xo'jaligi korxonalarini ishlab chiqarishga xizmat ko'rsatish funksiyalarini bajarishdan ozod qilish va ularning kuchlarini asosiy / ishlab chiqarish faoliyatiga jamlash.

3. Infratuzilma yordam beradi...

A. Agrosanoat kompleksi uchun kadrlar tayyorlash va mehnat resurslarini takror ishlab chiqarishda

B. qishloq xo'jaligi uchun ishlab chiqarish vositalarini ko'paytirishda , moddiy va pul resurslaridan eng samarali foydalanishni ta'minlaydigan xizmat ko'rsatish tizimlarini tashkil etishda.

B. ishlab chiqarish jarayonida, shu orqali yakuniy natijalar aniqlanadi

4. Agrosanoat kompleksi infratuzilmasi 4 ta belgi bilan belgilanadi:

A. qishloq xo'jaligining moddiy va ishlab chiqarish resurslari, kadrlar va ta'minot tizimi bilan ta'minlanganlik darajasiga ko'ra

B. ishlab chiqarish jarayoniga ta'sir qilish darajasi, hududiy va tarmoq xususiyatlari va funksional maqsadi bo'yicha.

B. bozor munosabatlarining rivojlanish darajasiga va moddiy va pul resurslaridan samarali foydalanishga ko'ra

5. Ishlab chiqarish infratuzilmasi bir qator xususiyatlarga ega, jumladan:

A. mahsuloti moddiy shaklga (turli xil xizmatlar) ega emas, shuning uchun ularni saqlash va to'plash mumkin emas.

B. butun qishloq xo'jaligining samarali ishlashini ta'minlovchi tarmoqlar tizimidir .

B. qishloq xo'jaligi xodimlarining normal mehnat faoliyatini ta'minlovchi, ishchi kuchini takror ishlab chiqarishga ko'maklashuvchi va mehnatkashlarning turmush darajasini yuksaltiruvchi xizmatlar mavjud.

6. Sanoati bo'yicha infratuzilma tarmoqlari quyidagilarga bo'linadi :

A. Mintaqaviy va mahalliy

B. tarmoqlararo va tarmoqlararo

B. ishlab chiqarish ichidagi va xalq xo'jaligi

7. Sanoat infratuzilmasining shakllanishiga qanday omillar ta'sir qiladi?

A. tuproq- iqlim sharoiti, reliefi, suv ta'minoti va yer maydonining konfiguratsiyasi, yo'l sharoiti va qoplamalar turi, korxonalarining joylashuvi,

ishlab chiqarish ob'yektlarining joylashuvi, foydalaniladigan texnologiyalar , axborot xavfsizligi darajasi.

B. moddiy -texnik holati, suv ta'minoti va yer maydonining konfiguratsiyasi, yo'llarning holati va qoplamalar turi, korxonalarining joylashuvi, ishlab chiqarish quvvatlarining joylashuvi, qo'llaniladigan texnologiyalar, ishlab chiqarishning ixtisoslashuv darajasi va konsentratsiyasi.

B. tuproq- iqlim sharoiti, relyefi, suv ta'minoti va yer maydonining konfiguratsiyasi, yo'l holati va qoplama turi, korxonalarining joylashuvi, ishlab chiqarish ob'yektlarining joylashishi, qo'llaniladigan texnologiyalar, ishlab chiqarishning ixtisoslashuv darajasi va konsentratsiyasi.

8. Ob'ektlar, xizmatlar va infratuzilma bo'linmalarini yaratish xarajatlarini qoplash qanday formula bo'yicha hisoblanadi?

A. $O_i \cdot S_p / M_i$

B. $O_i \cdot S_p \cdot M_i$

V. $O_i \cdot M_i / S_p$

9. Ishlab chiqarishning zarur malakaga ega bo'lgan kadrlarga bo'lgan ehtiyojini qondirish, ularning qishloq joylarda ko'payishi va saqlanishiga ko'maklashish, mehnat muhofazasi va xavfsizligini ta'minlash qaysi turdagi infratuzilmaga tegishli?

A. ishlab chiqarish infratuzilmasi

B. Ijtimoiy

B. iqtisodiy

10. Qishloq xo'jaligining ijtimoiy infratuzilmasi tarkibiga qanday ob'ektlar va xizmatlar kiradi ?

A. uy-joy kommunal xo'jaligi, bolalar uchun tibbiy va maktabgacha ta'lim muassasalari , o'quv-ishlab chiqarish majmualari, ma'muriy muassasalar, mehnatni muhofaza qilish xizmatlari, sport va dam olish tashkilotlari, ishchi va xizmatchilarga xizmat ko'rsatadigan transport, aloqa va axborot xizmatlarining bo'linmalari.

B. uy-joy kommunal xo'jaligi, bolalar uchun tibbiy va maktabgacha ta'lim muassasalari, oliy o'quv yurtlari, umumiy ovqatlanish tashkilotlari, o'quv-ishlab chiqarish korxonalarini, mehnatni muhofaza qilish xizmatlari, sport va dam olish tashkilotlari, aloqa va axborot xizmatlarining bo'linmalari.

C. uy-joy kommunal xo'jaligi, tibbiyot va maktabgacha ta'lim muassasalari , umumiy ovqatlanish tashkilotlari, o'quv-ishlab chiqarish korxonalarini, mehnatni muhofaza qilish xizmatlari, sport va dam olish tashkilotlari , ishchilar va xizmatchilarga xizmat ko'rsatadigan transport, aloqa va axborot xizmatlari.

ko'ra ikki guruhga bo'linadi :

A. mo'ljallangan maqsad, shakllanish manbalari, hududiy taqsimoti va ishlab chiqarish jarayonidagi ishtiroki

B. mo'ljallangan maqsad, ta'minlash manbalari, hududiy taqsimlanishi va ishlab chiqarish jarayonida ishtirok etishi

B. maqsadi, shakllanish manbalari, hududiy taqsimoti va ijtimoiy jarayondagi ishtiroki

12. Ijtimoiy infratuzilmaning birinchi guruhiga ... ob'ektlar kiradi.

A. aholining ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishga mo'ljallangan va, qoida tariqasida, davlat resurslari hamda yirik korxonalar va agrosanoat tuzilmalarining maxsus mablag'lari hisobidan yaratilgan qishloq xo'jaligi korxonalarining aholi punktlari hududida joylashgan .

B. xalq xo'jaligining tarkibiy bo'linmalarida joylashgan korxonalar - mablag'lari hisobidan yaratilgan va ishlab chiqarish jarayonida ishchilarning mehnat sharoitlarini, xavfsizligini va dam olishini yaxshilashga qaratilgan.

qishloq xo'jaligi korxonalarining aholi punktlari hududida byudjet mablag'lari hisobidan ishlab chiqarish jarayonini yaxshilashga mo'ljallangan.

13. Ijtimoiy infratuzilmaning ikkinchi guruhiga ob'ektlar ... kiradi.

A. xalq xo'jaligining tarkibiy bo'linmalarida joylashgan korxonalar - mablag'lari hisobidan yaratilgan va ishlab chiqarish jarayonida ishchilarning mehnat sharoitlarini, xavfsizligini va dam olishini yaxshilashga qaratilgan .

B. aholining ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish uchun mo'ljallangan va, qoida tariqasida, davlat resurslari hamda yirik korxonalar va agrosanoat tuzilmalarining maxsus mablag'lari hisobidan yaratilgan qishloq xo'jaligi korxonalarining aholi punktlari hududida joylashgan .

B. qishloq xo'jaligi korxonalarining aholi punktlari hududida byudjet mablag'lari hisobidan ishlab chiqarish jarayonini yaxshilashga mo'ljallangan.

14. Ijtimoiy infratuzilma ob'ektlarini yaratishning ob'ektiv zarurati nimadan iborat ?

A. ishlab chiqarish jarayonida xodimlarning samarali ishlashi va korxonalar xodimlarining ham, ularning oila a'zolarining ham kommunal va maishiy ehtiyojlarini qondirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish.

B. turar-joy binolari, maktabgacha ta'lim muassasalari, maktablar, madaniyat uylari, poliklinikalar, aloqa uzellari va boshqalarni qurishda davlat mablag'laridan samarali foydalanishda.

B. ishlab chiqarish jarayonining yakuniy mahsulotini yaratishda bevosita ishtirok etishda

15. Qishloqda ijtimoiy infratuzilma ob'ektlaridan samarali foydalanishga nima to'sqinlik qiladi?

ular hududida joylashgan qishloq xo'jaligi korxonalarini iqtisodiyotining rivojlanish darajasi.

B. moddiy, pul va mehnat resurslarining yetarli emasligi

C. korxonalar xodimlarining ham, ularning oila a'zolarining ham maishiy ehtiyojlarini qondirish uchun sharoit yo'qligi

6-BOB. YER FONDLARI VA ULARDAN FOYDALANISH SAMARALI FOYDALANISH

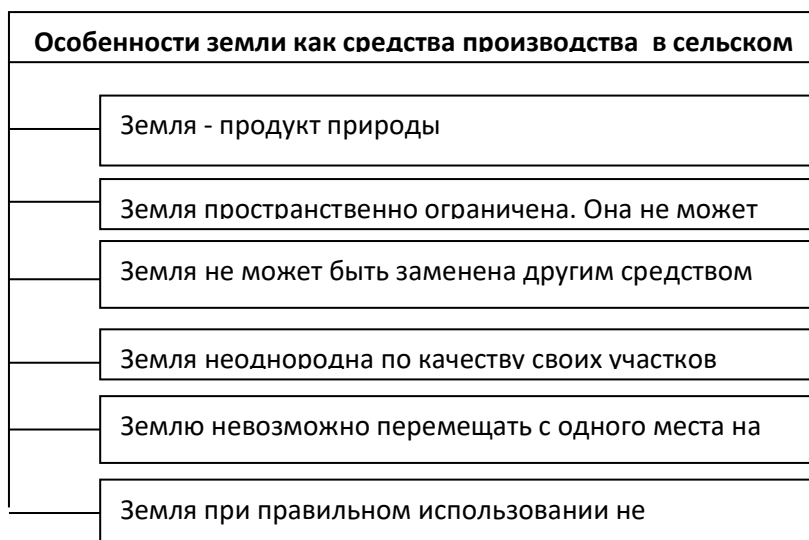
6.1. Qishloq xo'jaligida ER - ASOSIY ISHLAB CHIQRISH VAROITI

Qishloq xo'jaligida yer muhim ishlab chiqaruvchi kuch bo'lib, usiz qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish jarayonini tasavvur qilib bo'lmaydi.

Qishloq xo'jaligida yer inson o'zining yuqori gorizontida - tuproqda harakat qilganda va ekinlarning o'sishi va rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratganda ob'ekt vazifasini bajaradi. Shu bilan birga, tuproqning mexanik, fizik va biologik xususiyatlaridan o'simliklar yetishtirishda qishloq xo'jaligi mahsulotlari olishda foydalanilganda yer ham mehnat quroli hisoblanadi. Binobarin , yer qishloq xo'jaligida faol ishlab chiqarish vositasiga aylanadi. U mehnat jarayonining zarur moddiy sharti, ishlab chiqarishning muhim moddiy omillaridan biri bo'lib xizmat qiladi. Yer qishloq xo'jaligida takror ishlab chiqarilmaydigan ishlab chiqarish vositalariga kiradi va o'ziga xos, noyob va almashtirib bo'lmaydigan ishlab chiqarish vositasidir.

boshqa sohalar vositalaridan sezilarli darajada ajratib turadi va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi iqtisodiyotiga katta ta'sir ko'rsatadi (1-sxema).

Sxema 1

Erning ishlab chiqarish vositasi sifatida qayd etilgan barcha xususiyatlari barqaror dehqonchilik nazariyasi va amaliyoti asosida yotadi. Inson tuproq unumdorligiga faol ta'sir qilishi mumkin. Ushbu ta'sir darajasi ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanish holati bilan belgilanadi . qishloq xo'jaligida texnologik qo'llash (fan va texnika yutuqlari, ilg'or ishlab chiqarish texnologiyalari, ilg'or tajriba va boshqalardan foydalangan holda) mutaxassisligi bo'yicha . Tuproq unumdorligining mohiyati tuproqning ekinlarning o'sishi va rivojlanishining barcha davrlarida va barcha davrlarida o'simlikning zarur oziq moddalarga bo'lgan ehtiyojini ta'minlash qobiliyati bilan tavsiflanadi. Biroq, tuproq unumdorligi undagi ozuqa moddalarining mavjudligi, namligi, strukturasi holatiga bog'liq emas, balki o'simliklarni qayta ishlash va etishtirish jarayoniga (melioratsiya, organik va mineral o'g'itlar berish va boshqalar) qo'shimcha mablag'larga ham bog'liq. Binobarin , unumdor tuproqlar dehqonchilikning o'ziga xos sharoitlarida sodir bo'ladigan tabiiy (tabiiy) va iqtisodiy jarayonlarning o'zaro ta'siri natijasidir.

Iqtisodiyot fanida tuproq unumdorligi tabiiy, sun'iy va iqtisodiy farqlanadi. Tabiiy unumdorlik (tabiiy) tabiatning tabiiy kuchlari - quyosh, shamol, suv ta'sirida tuproq hosil bo'lish jarayoni natijasida shakllangan. U tuproqning ma'lum fizik, kimyoviy va biologik xususiyatlari bilan ajralib turadi va qishloq xo'jaligi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Biroq, tabiiy unumdorlik faqat erning sifati bilan tavsiflanadi. Tuproq ozuqa moddalariga boy bo'lishi mumkin, ammo ikkinchisi, namlik va issiqlik etishmasligi tufayli, o'simliklar uchun erishib bo'lmaydigan yoki ozgina kirish mumkin bo'lgan shaklda bo'lishi mumkin.

Tuproqqa ishlov berishni yaxshilash, kimyolashtirish va melioratsiyani rivojlantirish jarayonida o'simliklar tomonidan ishlatiladigan oziq moddalar miqdorini oshirish mumkin. Binobarin, insonning faol faoliyati natijasida yaratilgan tuproq unumdorligi sun'iy unumdorlikdir. Bu ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanish darajasiga bog'liq va shuning uchun jamiyat taraqqiyotining turli bosqichlarida bir xil emas. Qishloq xo'jaligi ishlab

chiqarishida sun'iy unumdorlik sug'orish va tuproqni muhofaza qilish ishlari, ohaktoshlash, organik va mineral o'g'itlar berish va boshqa tadbirlar orqali ta'minlanadi. Shu tariqa o'stiriladigan tuproqlar unumdor bo'lib, ulardagi ekinlarning hosildorligi doimo oshib boradi.

Tabiiy va sun'iy tug'ilish birgalikda iqtisodiy va samarali tug'ilishdir. Boshqacha qilib aytganda, bu jamiyat ishlab chiqaruvchi kuchlari rivojlanishining ma'lum darajasida qishloq xo'jaligi o'simliklari foydalanishi mumkin bo'lgan tuproq unumdorligi. Tabiiy va sun'iy unumdorlik organik birlikda mavjud bo'lib, o'simliklarning rivojlanishiga yordam beradi.

Iqtisodiy unumdorlik yerning unumdorligini to'liq aks ettiradi. Bu tuproqning tabiiy unumdorligini saqlash, undan samarali foydalanish va oshirishni nazarda tutadi. Tuproqning sun'iy unumdorligini oshirish uning tabiiy unumdorligidan unumliroq foydalanish imkoniyatini beradi. Tuproq unumdorligi faqat qishloq xo'jaligida foydalanish jarayonida amalga oshiriladi, natijada hosil bo'ladi. Iqtisodiy unumdorlikning bevosita ko'rsatkichi - ekinlar hosildorligi.

Yerdan oqilona foydalanish bir xil maydondan olinadigan mahsulotning barqaror o'sishini ta'minlaydi. Yerdan foydalanish xarakteri ko'pgina tabiiy, tarixiy, texnik va iqtisodiy omillar bilan belgilanadi.

6.2. DAVLAT YER KADASTRI VA YER MONITORINGI

O'zbekiston Respublikasining barcha yerlari yagona davlat yer fondini tashkil etadi. Yagona davlat yer fondiga quyidagi toifadagi yerlar kiradi: qishloq xo'jaligi yerlari, sanoat, transport, konchilik va boshqa tashkilot va korxonalarining yerlari, shuningdek, kurort va qo'riqxonalar; shaharlar, posyolkalar va boshqa aholi punktlarining yerlari; davlat zaxirasidagi yerlar.

Eng katta yer maydonlari qishloq xo'jaligi korxonalari va tashkilotlariga birlashtirilgan.

"Umumiy er maydoni" va "qishloq xo'jaligi erlari maydoni" kabi tushunchalarni ajratish odatiy holdir. Umumiy yer maydoni tarkibiga qishloq

xo'jaligi korxonasiga birlashtirilgan butun hudud kiradi. Qishloq xo'jaligi erlari umumiy er maydonida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish uchun foydalaniladigan erlarni ifodalaydi, odatda er maydoni tarkibi deb ataladi va qishloq xo'jaligi erlarining umumiy miqdoridagi alohida er turlarining foizi qishloq xo'jaligi erlari tarkibini ifodalaydi.

Qishloq xo'jaligi yerlarining tarkibi erdan foydalanishning zonal xususiyatlariga bog'liq bo'lib, iqtisodiy rayonlarda sezilarli farqlar bilan tavsiflanadi.

Qishloq xo'jaligi erlarini turli tuzilmalar bilan solishtirish uchun shartli ekin maydonlari kabi ko'rsatkich qo'llaniladi. Oddiy ekin maydonlarining bir birligi uchun 1 ga ekilgan o'tlar olinadi. Tabiiy pichanzorlar va yaylovlarni shartli ekin maydonlariga aylantirish koeffitsienti quyidagi formula bilan hisoblanadi:

$$K = \frac{Y_{CH}}{Y_T}$$

qaerda Y_{CH} - y pichanzorlar va yaylovlardagi pichan yoki yashil massa hosili, c/ga;

Y_T - haydaladigan erlarda pichan yoki yashil massa hosili, c / ga.

Shartli ekin maydonlari ko'rsatkichi yordamida qishloq xo'jaligi yerlari tarkibidagi farqlar tekislanadi. Biroq, bunda tuproqlarning sifat xususiyatlari va unumdorligi hisobga olinmaydi.

Yerdan oqilona foydalanish va uning unumdorligini doimiy oshirib borishni ta'minlash yerlarning yagona yer kadastri asosida har tomonlama miqdoriy va sifat hisobini tashkil etish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Davlat yer kadastri - bu yerlarning huquqiy rejimi, ularning yer egalari tomonidan taqsimlanishi, yer toifalari, shuningdek, yerlarning sifat ko'rsatkichlari va qiymati to'g'risidagi zarur ma'lumotlar va hujjatlar tizimidir. Davlat yer kadastri to'g'risidagi nizom O'zbekiston Respublikasining "Yer kadastri to'g'risida"gi qonuni bilan qabul qilingan.

Erдан foydalanish va muhofaza qilishni rejalashtirishda davlat yer kadastrining ma'lumotlaridan majburiy foydalaniladi; ularni olib qo'yish va ta'minlash; yer uchun to'lovlarni belgilash; yer tuzish ishlarini olib borish; iqtisodiy faoliyatni baholash; yerlardan foydalanish va ularni muhofaza qilish bilan bog'liq davlat nazoratini amalga oshirish, bundan tashqari, davlat yer kadastrining materiallaridan qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini hududlar va iqtisodiy rayonlar bo'yicha joylashtirish va ixtisoslashtirish hamda fermerlik va dehqonchilikning ilmiy asoslangan tizimlarini joriy etishni asoslash uchun foydalaniladi. chorvachilik.

Davlat yer kadastrida yerlarning miqdori va sifatining huquqiy holati hamda ularni iqtisodiy baholash to'g'risidagi ishonchli ma'lumotlar va hujjatlar mavjud.

Barcha darajadagi davlat yer kadastrini joriy etish yer resurslari bo'yicha tegishli qo'mitalar tomonidan amalga oshiriladi. Yerlardan samarali foydalanish ustidan nazoratni amalga oshiruvchi oliy organ O'zbekiston Respublikasi Yer resurslari davlat qo'mitasi bo'lib, unga tegishli viloyat, respublika va boshqa yer resurslari va yer tuzish qo'mitalari bo'ysunadi.

Tuman yer islohoti va yer resurslari qo'mitasi quyidagi vazifalarni bajaradi:

egalik qilish , egalik qilish, foydalanish va ijaraga berish ob'ektlari va sub'ektlari to'g'risidagi ma'lumotlarni ro'yxatga olish ;

- kanallar yer resurslarining mavjudligi va sifati to'g'risidagi ma'lumotlar banklarini yaratadi;

- yer egalaridan o'tgan o'zgarishlar to'g'risida ma'lumot to'playdi va yer kadastr hujjatlariga o'zgartirishlar kiritadi;

- har yili yer uchastkalarining mavjudligi va ulardan foydalanish to'g'risida

Davlat qo'mitasiga hisobot taqdim etadi yer islohoti va yer resurslari.

Yer monitoringi – o‘lchovlarni o‘z vaqtida aniqlash, ularni baholash, salbiy jarayonlarning oldini olish va oqibatlarini bartaraf etish maqsadida yer fondi holatini monitoring qilish tizimi.

Er monitoringining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- yer monitoringining normativ, ilmiy, uslubiy va axborot bazasini shakllantirish;

- asosiy salbiy jarayonlarning turlari va ularning yer holatiga ta’sir darajasi bo‘yicha maydonlarini ajratgan holda respublika hududini landshaft-ekologik rayonlashtirish;

- er monitoringining texnik vositalari va texnologiyalarining mavjud usullarini takomillashtirish va yangi usullarini joriy etish .

holati ustidan nazoratni amalga oshirish imkonini beradi. yerlar, ulardan foydalanish va muhofaza qilish yuqori sifat darajasida .

6.3. Qishloq xo'jaligida yerlarning IQTISODIY BAHOLANISHI

Yerning iqtisodiy bahosi uning qishloq xo‘jaligida maxsus ishlab chiqarish vositasi sifatidagi qiyosiy qiymatini tegishli tabiiy va iqtisodiy rayonlardagi obyektiv sharoitlardan kelib chiqqan holda aks ettiradi. Iqtisodiy baholash ishlab chiqarishning tabiiy va iqtisodiy sharoitlaridan kelib chiqqan tuproq sifatidagi farqlarga asoslanadi. Yerni iqtisodiy baholashda tuproq sifatining yalpi mahsulot, yalpi va sof daromad, foyda va boshqalar kabi muhim iqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'sir darajasi aniqlanadi.

Erning iqtisodiy bahosi ikki yo'nalishda amalga oshiriladi: ishlab chiqarish vositasi sifatida yerning umumiy iqtisodiy bahosi va alohida ekinlarni etishtirish samaradorligini xususiy baholash. Erni iqtisodiy baholash metodologiyasi qishloq xo'jaligi ekinlarining haqiqiy hosildorligi va ularni etishtirishning moddiy xarajatlari to'g'risidagi kamida oxirgi besh yildagi ommaviy ma'lumotlarga asoslanadi. Hisoblangan ko'rsatkichlar qishloq xo'jalik ishlab chiqarish guruhlari

bo'yicha, sug'oriladigan, qurigan va meliorativ bo'lmagan erlar uchun alohida-alohida hisoblab chiqiladi .

Yer rentasi iqtisodiy kategoriya sifatida yer egalari yerdan foydalanlik uchun to'lov shaklida oladigan daromadidir. Rentaning turli shakllari uchun umumiy jihati shundaki, u yerga egalik huquqini amalga oshirishning iqtisodiy shaklidir.

Differensial er rentasi - unumdorligi va joylashuvi bo'yicha o'rtacha va eng yaxshi er uchastkalari bo'yicha teng darajada yuqori xarajatlarda mehnat unumdorligidagi farq sifatida kelib chiqadigan qo'shimcha foyda bilan tavsiflanadigan er rentasi shakli. Differensial er rentasini shakllantirish shartlari er unumdorligi darajasida, sotish bozorlariga nisbatan uchastkalarni joylashtirishda, shuningdek, yer resurslariga qo'shimcha kapital qo'yilmalarni qaytarishda farqlarning mavjudligi hisoblanadi. Differensial rentaning manbai nisbatan yaxshi va qulay joylashgan yerdan yoki yerga qo'shimcha investitsiyalar unumdorligini oshirish hisobiga olinadigan qo'shimcha sof daromaddir. Yerni baholash amaliyotida differensial renta differensial daromad deb ham ataladi.

Qo'shimcha foydani takror ishlab chiqarish usuliga ko'ra differensial rentaning ikki turi ajratiladi: differensial renta I va differensial renta II. Differensial renta I - unumdorligi va joylashuvi har xil bo'lgan teng er uchastkalarida bir xil mehnat sarflarining turli hosildorligi natijasida olinadigan barqaror qo'shimcha foyda. Uning ikki xili bor: yer unumdorligiga ko'ra differensial renta I va yerning joylashishiga ko'ra differensial renta I.

Differensial renta II - bu bir xil yerga ketma-ket qo'shimcha kapital qo'yilmalarining har xil mahsuldorligi natijasida olinadigan barqaror qo'shimcha foyda. Bu qishloq xo'jaligini intensivlashtirish jarayoni bilan uzviy bog'liq bo'lib, uning maqsadi berilgan kapital xarajatlari bilan er birligiga to'g'ri keladigan mahsulot ishlab chiqarishni ko'paytirishdan iborat.

Differensial renta I differensial renta II ga nisbatan tarixan ancha oldin paydo bo'lgan va ekstensiv qishloq xo'jaligining rivojlanishi bilan o'sib boradi. U xo'jalik aylanmasiga yangi yer uchastkalarining jalb etilishi hisobiga ortadi.

Differensial renta I massasi texnikaning ma'lum darajasida ham eng yomon yerdan eng yaxshi yerga o'tishda ham, eng yaxshi yerdan eng yomon yerga o'tishda ham ortishi mumkin. er uchastkalari. Ikkinchi holda, ijara massasi o'rtacha foydalaniladigan yerning katta maydoni tufayli qo'shimcha foydaning oshishi munosabati bilan o'sadi.

Qishloq xo'jaligida xususiy mulkchilik sharoitida yerga monopoliyaning ikki turi mavjud: yerga bo'lgan iqtisodiyot monopoliyasi va yerga egalik monopoliyasi. Birinchi holda, er ijarachilar tomonidan boshqaruv ob'ekti sifatida monopollashtiriladi va har bir er uchastkasini alohida ijarachi boshqaradi. Bu boshqa ijarachilarga o'z kapitalini xuddi shu erga investitsiya qilish imkoniyatini bermaydi. Ikkinchi holda, er er egasining mulki ob'ekti sifatida monopollashtiriladi va har bir er uchastkasi ma'lum bir er egasiga tegishli. Ikkinchisi ijarachiga o'z kapitalini boshqa bironing eriga kiritish imkoniyatini berish yoki bermaslik to'g'risida qaror qabul qiladi.

Mulkdorning yerdagi monopoliyasi mutlaq rentani keltirib chiqaradi, u yerning sifatidan qat'iy nazar foydalanganlik uchun to'lanadi. Mutlaq renta qishloq xo'jaligi mahsulotlari narxini ishlab chiqarishning ijtimoiy maqsadidan yuqori ko'tarish mexanizmi orqali yuzaga keladi .

Qishloq xo'jaligida yerdan foydalanishning iqtisodiy samaradorligi tabiiy va xarajat ko'rsatkichlari tizimi bilan tavsiflanadi. Ulardan asosiylari quyidagilardir:

- qishloq xo'jaligi ekinlarining hosildorligi, ts/ga;
  - yalpi mahsulot tannarxi, 1 ga yalpi va sof daromad, so'm ;
  - yer resurslaridagi xarajatlar rentabelligi, moddiy xarajatlarning 100 so'mi uchun so'm ;
  - differensial daromad, so'm /ga;
  - ishlab chiqarish rentabelligi. %. Yalpi mahsulot qiymati hosilning hosilasi sifatida aniqlanadi
- qishloq xo'jaligi ekinlari (asosiy va qo'shimcha mahsulotlar) va muayyan turdagi mahsulotning kadastr narxi (Kc):

Kts \ u003d Sp + Pp ,

bu yerda Si - ma'lum turdagi mahsulot ishlab chiqarish tannarxi, so'm /s;

Pp - ortiqcha mahsulot hajmi, so'm / ts.

Ortiqcha mahsulot hajmi, qoida tariqasida, tannarxning foizi sifatida belgilanadi. Demak, agar 1 q donning tannarxi 400 so'm bo'lsa va ortiqcha mahsulot ishlab chiqarish tannarxining 40 foizini tashkil etsa, u holda donning kadastr bahosi 560 so'm bo'ladi .

Yerni iqtisodiy baholash mezonlari 1 ga tuproq farqi uchun yalpi mahsulot qiymati, yalpi va sof daromad hisoblanadi. Sifat ko'rsatkichlari va uzoq muddatli o'rtacha iqtisodiy ko'rsatkichlar bo'yicha eng yaxshi erlar 100 ball bilan baholanadi. 100 ball standarti uchun janubiy, chuqur chernozemlarning ko'rsatkichlari olinadi. Tuproqlarning boshqa turlarini baholash shkalasi tuproqlarning har bir solishtirilayotgan agromahsulot guruhining yalpi mahsuloti, yalpi va sof daromadlari qiymatining standart ko'rsatkichlariga nisbati sifatida aniqlanadi .

xarajatlarning qoplanishi (Oz) quyidagi formula yordamida aniqlanadi:

$$O_3 = \frac{3_M}{\Pi_B}$$

qaerda Pv -c kadastr narxlarida yalpi mahsulot tannarxi, so'm /ga;

Zm - 1 ga yer uchun moddiy xarajatlar, so'm .

Mahsulotning individual bahosi - bu ishlab chiqarishni tashish xarajatlari doirasidagi me'yoriy ish haqi, moddiy resurslar xarajatlari yig'indisi standart rentabellikka ko'paytiriladi, bu esa takror ishlab chiqarishni kengaytirishni ta'minlaydi va hosilni bozorga olib chiqish uchun transport xarajatlarini qo'shadi.

Erdan foydalanish samaradorligini aniqlashda qo'shimcha ko'rsatkichlar sifatida quyidagilardan foydalanish mumkin:

- umumiy yer maydonidagi qishloq xo'jaligi yerlarining ulushi , %;
- qishloq xo'jaligi yerlari tarkibida ekin maydonlarining ulushi , %;
- ekin maydonlaridagi qishloq xo'jaligi ekinlarining ulushi, %. Qishloq xo'jaligi

ishlab chiqarishini ko'paytirish muvaffaqiyatli bo'lishi mumkin yerdan foydalanish samaradorligini sezilarli darajada oshirish sharti bilangina amalga oshiriladi. Zamonaviy sharoitda bu alohida ahamiyatga ega.

yuqori mahsuldor hayvonlarning istiqbolli navlari va duragaylarini joriy etish shaklida qo'shimcha moddiy va pul resurslarini qo'yishni nazarda tutadi . Bularning barchasi pirovardida yer resurslaridan yanada samarali foydalanishga xizmat qiladi.

6.4. BOZOR MUNOSABATLARI SHARTOTIDA QISHLOQ XO'JALIGIDA YER ISLOHOTI.

Agrar islohotlarni amalga oshirishda asosiy masala qishloq xo'jaligida mulkchilik shakllarini rivojlantirish hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining yer qonunchiligi mulkchilikning davlat, kolxoz-kooperativ, xususiy, jamoa-ulush shakllarining xilma-xilligi va tengligini, shuningdek, xo'jalik yuritishning barcha shakllarini qo'llab-quvvatlashni tasdiqlaydi.

O'zbekistonda yer islohoti qonunlar va hukumat qarorlarining qabul qilinishi bilan belgilandi. Bu , birinchi navbatda, Yer kodeksi, "Fermer xo'jaligi to'g'risida", "Dehqon xo'jaligi to'g'risida"gi qonunlar va boshqalar.

Yer ulushining miqdori gektarlarda yoki ballogektarlarda qishloq xo'jaligi erlarining umumiy maydonini egalik qilish huquqiga ega bo'lgan shaxslar soniga bo'lish yo'li bilan hisoblanadi. Er ulushini olish huquqi va umumiy mulkdagi yer maydonini belgilash bilan bog'liq nizolar sud tomonidan hal qilinadi.

Yer ulushining egasi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi uchun o'zining qisqa muddatli ijara shartnomasini dehqon (fermer) xo'jaligini tashkil etish uchun natura shaklida olgan boshqa yer ulushlari egalariga tuzishga haqli. Ushbu maqsadlar uchun ular o'rtasida belgilangan shaklda shartnoma tuziladi.

Yer ulushining har bir egasi uni qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish uchun sotishi mumkin. Yer ulushlari egalari tuzilgan shartnoma asosida ayirboshlashlari mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Yer fondi 01.01.2022 y

№	Yo'nalishlar	ming ga	%
1.	Qishloq xo'jaligi yo'nalishi	20261.6	45.13
2.	Aholi punktlari	221.2	0,49
3.	Sanoat, transport, mudofaa va boshqalar.	857.1	1.91
4.	Atrof-muhit, salomatlik va boshqalar.	704.4	1.57
5.	Tarixiy -madaniy manzil	14.3	0,003
6.	o'rmon fondi	11153.3	28.84
7.	Suv fondi	833,7	1.86
8.	Aksiya	10846.8	24.16
	Jami	44892.4	100,0

FROM

Qishloq xo'jaligi erlari quyidagilarga beriladi:

Fuqarolar - dehqon (fermer) xo'jaligini yuritish, shaxsiy yordamchi xo'jalik, bog'dorchilik, bog'dorchilik uchun.

Fuqarolar kooperativlari - bog'dorchilik, bog'dorchilik, chorvachilik uchun

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish uchun davlat, kooperativ va boshqa fermer xo'jaliklari

Ilmiy-tadqiqot, o'quv va boshqa qishloq xo'jaligi muassasalari - ilmiy-tadqiqot, o'quv maqsadlari, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi uchun

Yordamchi dehqonchilik uchun qishloq xo'jaligi bo'lmagan korxonalar

Quyidagilar yer uchun to'lovdan ozod qilinadi:

Qo'riqxonalar, milliy va dendrologik bog'lar, botanika bog'lari

Xalq hunarmandchiligi (hunarmandchilik) bilan shug'ullanuvchi korxonalar va fuqarolar

Ilmiy tashkilotlar, tajriba, tajriba va o'quv-tajriba xo'jaliklari

Madaniyat, ta'lim, sog'liqni saqlash, sport-sog'lomlashtirish majmualari muassasalari

samarasiz olgan korxonalar, muassasalar, tashkilotlar va fuqarolar

Nazorat savollari va topshiriqlari

1. Qishloq xo'jaligida yer qanday rol o'ynaydi?
2. Yerning qanday xususiyatlari bor?
3. Yagona yer fondi nima?
4. Yerni baholash nima?
5. O'zbekistonda yer islohotlari?

6-BOB UCHUN O'ZI-O'ZI-O'ZI-BO'SHARSH SINOVLARI

1. Mehnat jarayonining zaruriy moddiy sharti, ishlab chiqarishning muhim moddiy omillaridan biri nima?

A. Xodimlar

B. yer

B. moddiy va pul resurslari

2. Tuproq unumdorligi nafaqat ozuqa moddalarining mavjudligi, namligi, tuzilishi holatiga, balki ....

A. tuproq hosil bo'lish jarayonining holati, tuproqning o'simliklarning zarur oziq moddalarga bo'lgan ehtiyojini ta'minlash qobiliyatiga oid.

B. o'simliklarni qayta ishlash va yetishtirish jarayoniga qo'shimcha mablag'lar (melioratsiya, organik va mineral o'g'itlar kiritish va boshqalar).

B. barqaror dehqonchilik amaliyotidan va texnologiyani qishloq xo'jaligida qo'llash darajasidan

3. Davlat yer fondiga qanday yerlar kiradi?

kurort va qo‘riqxonalar yerlari ; shaharlar, posyolkalar va boshqa aholi punktlarining yerlari;

B. qishloq xo‘jaligi va sanoat ob‘yektlari uchun ajratilgan yerlar,

B. qishloq xo‘jaligi erlari, sanoat, transport, konchilik va boshqa tashkilot va korxonalar, shuningdek, kurort va qo‘riqxonalar yerlari; shaharlar, posyolkalar va boshqa aholi punktlarining yerlari; davlat zaxirasidagi yerlar.

4. Tabiiy pichanzorlar va yaylovlarni shartli ekin maydonlariga aylantirish koeffitsienti quyidagi formula bilan hisoblanadi:

A. $K \cdot U_{SP} / U_T$

B. $K \cdot U_T / U_{SP}$

V. $K \cdot Y_{SP} \cdot Y_T$

5. Yer monitoringining asosiy vazifalari quyidagilardir

A. yer monitoringining normativ, ilmiy, uslubiy va axborot bazasini shakllantirish; yer monitoringi uchun texnik vositalar va texnologiyalarning mavjud usullarini takomillashtirish va yangi usullarini joriy etish.

B. landshaft -respublika xududini ekologik rayonlashtirish, asosiy salbiy jarayonlarning turlari va ularning yer holatiga ta'sir qilish darajasi bo'yicha maydonlarni ajratish;

B. barcha javoblar to‘g‘ri

6. Yerni iqtisodiy baholashda quyidagilar aniqlanadi:

A. tuproq sifatining yalpi mahsulot, yalpi va sof daromad, foyda va boshqalar kabi muhim iqtisodiy ko‘rsatkichlarga ta'sir qilish darajasi.

B. tuproq sifatining yalpi mahsulot, foyda va boshqalar kabi muhim iqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'sir qilish darajasi.

C. tuproq sifatining yalpi va sof daromad, foyda va boshqalar kabi muhim iqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'sir qilish darajasi.

7. Differensial yer rentasi a (differensial daromad) yer rentasining bir shakli, ...

A. unumdorligi va joylashuvi bo‘yicha o‘rtacha va eng yaxshi yer uchastkalarida teng darajada yuqori xarajatda mehnat unumdorligidagi farq sifatida yuzaga keladigan qo‘shimcha foyda bilan tavsiflanadi.

B. yer egalarining yerdan foydalanganlik uchun to‘lov shaklida oladigan daromadlarini ifodalaydi.

B. qishloq xo‘jaligi ekinlarining haqiqiy hosildorligi va ularni yetishtirishga sarflangan moddiy xarajatlar to‘g‘risidagi kamida oxirgi besh yildagi ommaviy ma'lumotlarga asoslanadi.

8. Differensial renta I hisoblanadi

A. bir yerga ketma-ket qo‘shimcha kapital qo‘yilmalarining har xil mahsuldorligi natijasida olinadigan barqaror qo‘shimcha foyda.

B. unumdorligi va joylashuvi har xil bo‘lgan teng yer uchastkalarida bir xil mehnat sarflarining turli hosildorligi natijasida olingan barqaror qo‘shimcha foyda.

B. bir xil yerga ketma-ket kapital qo‘yilmalarining har xil mahsuldorligi natijasida olingan doimiy qo‘shimcha foyda.

9. Xususiy mulkdagi qishloq xo'jaligida yer monopoliyasining turlari mavjud:

A. yer monopoliyasi, yerga egalik monopoliyasi

B. yer monopoliyasi, tabiiy monopoliya

B. yer monopoliyasi, davlat monopoliyasi

10. Yer resurslarida xarajatlarning qoplanishi (Oz) quyidagi formula yordamida aniqlanadi.

A. $O_z \approx Z_M + P_v$

B. $O_z \approx Z_M \times P_v$

V. $O_z \approx Z_M / P_v$

11. Qishloq xo'jaligi yerlari quyidagilarga berilmaydi:

A. Fuqarolar - dehqon (fermer) xo'jaligi, shaxsiy yordamchi xo'jalik, bog'dorchilik, avtotransport xo'jaligini yuritish uchun

B. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish uchun davlat, kooperativ va boshqa fermer xo'jaliklari

B. barcha javoblar noto'g'ri

12. Quyidagilar yer uchun to'lovdan to'liq ozod etilmaydi:

A. Qo'riqxonalar, milliy va dendrologik bog'lar, botanika bog'lari

B. Fuqarolar - dehqon (fermer) xo'jaligini yuritish, shaxsiy yordamchi xo'jalik, bog'dorchilik, bog'dorchilik uchun

B. Ilmiy tashkilotlar, tajriba, tajriba va o'quv-tajriba xo'jaliklari

13. O'zbekiston Respublikasining yer to'g'risidagi qonun hujjatlari:

A. mulkchilikning davlat, kolxoz-kooperativ, xususiy, jamoa-ulush shakllarining xilma-xilligi va tengligi, shuningdek, boshqaruvning barcha shakllarini qo'llab-quvvatlash.

B. mulkchilikning davlat, xususiy, jamoa-ulush shakllarining xilma-xilligi va tengligi, shuningdek, boshqaruvning barcha shakllarini qo'llab-quvvatlash.

B. mulkchilikning davlat, kolxoz-kooperativ, xususiy, jamoa shakllarining xilma-xilligi va tengligi, shuningdek, boshqaruvning barcha shakllarini qo'llab-quvvatlash.

14. Hukumat tomonidan qabul qilingan yer islohoti bo'yicha asosiy qonun :

A. Yer kodeksi

B. "Dehqonchilik haqida"

V. "Dehqon xo'jaligi to'g'risida"

15. Yer ulushining egasi huquqqa ega

A. uni xususiy shaxslarga yoki yer ulushlarining boshqa egalariga sotish va oldi-sotdi shartnomasini tuzish

B. qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi uchun o'zining qisqa muddatli ijarasini fermer xo'jaligi tashkil etish uchun ularni natura shaklida olgan boshqa yer ulush egalariga topshirish.

B. qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi uchun o'zining qisqa muddatli ijara haqini fermer xo'jaligi tashkil etish uchun ularni natura shaklida olgan boshqa yer ulush egalariga sotish va ijaraga berish.

7-BOB. ASM RESURSLARI VA ULARNING FOYDALANISHI

7.1. MEHNAT RESURSLARINING TUSHUNCHASI VA TUZILISHI, AKS SANOATIDA FOYDALANISH XUSUSIYATLARI.

Mehnat jamiyat boyligining asosiy manbai, uning mavjudligi va rivojlanishining ajralmas shartidir.

Mehnat - bu insonning maqsadli faoliyati bo'lib, uning jarayonida moddiy va ma'naviy qadriyatlar yaratiladi. Mehnat jarayoni - insonning tabiat elementlarini o'z ehtiyojlariga moslashtirish uchun ularga ta'sir qilish jarayoni. Mehnat jarayoni quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi: mehnat vositalari, mehnat ob'ekti va mehnatning o'zi. Ishlab chiqarish vositalarisiz mehnat jarayonini tasavvur qilib bo'lmaydi, lekin inson mehnatisiz ham ishlab chiqarish vositalari o'lik va hech narsa yarata olmaydi. Faqat odamlarning mehnati ishlab chiqarish vositalarini harakatga keltiradi, ularning maqsadlarini amalga oshirishga yordam beradi. Mehnat vositalari va ob'ektlarini yaratib, tabiatga ta'sir ko'rsatadigan inson o'zini o'zgartiradi, ko'nikma va bilimlarini rivojlantiradi.

Mehnat iqtisodiy kategoriya bo'lib, uning tabiatini ishlab chiqarish munosabatlari belgilaydi. O'zbekiston agrosanoat majmuasida amalga oshirilayotgan o'zgarishlar ishlab chiqarish munosabatlarini o'zgartirishga, mehnatkashlarning salmoqli qismini yer va boshqa ishlab chiqarish vositalarining egalariga aylantirishga, dehqonlar o'rtasida tashabbuskorlik va tadbirkorlikni rivojlantirishga qaratilgan. Inson o'z ishiga befarqlik, yollanma ishchi sifatida emas, ishbilarmonlik, yakuniy natija uchun mas'uliyat bilan yondashishi uchun sharoit yaratilmoqda.

Mehnat resurslari - bu mamlakat aholisining xalq xo'jaligida ishlash uchun jismoniy imkoniyatlari, bilimlari va amaliy tajribasi majmuiga ega bo'lgan qismidir. Ularga ayollar uchun 16 yoshdan 55 yoshgacha bo'lgan va erkaklar uchun 16 yoshdan 60 yoshgacha bo'lgan mehnatga layoqatli barcha aholi, shuningdek, xalq xo'jaligida amalda band bo'lgan mehnatga layoqatli yoshdan katta va kichik shaxslar (ishlaydigan pensionerlar va maktab o'quvchilari) kiradi.

Mehnat resurslari jamiyatning asosiy va ishlab chiqaruvchi kuchi sifatida ishlab chiqarishning muhim omili bo'lib, ulardan oqilona foydalanish agrosanoat majmuasida ishlab chiqarishning o'sishini va uning iqtisodiy samaradorligini ta'minlaydi.

Iqtisodiy faol aholi (ish kuchi) - bu mahsulot ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatishda ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'lgan shaxslar yig'indisidir. U ish bilan band bo'lganlarni ham, ishsizlarni ham o'z ichiga oladi; 2018 yil 1 yanvar holatiga uning soni 14357,3 ming kishini tashkil etdi.

Ish bilan band aholi - ishlab chiqarish va noishlab chiqarish faoliyati bilan shug'ullanuvchi shaxslar. Bularga xodimlar, tadbirkorlar, frilanserlar, harbiy xizmatchilar, kunduzgi kasb-hunar ta'limi talabalari; ularning soni 2018 yil boshida 13520,3 ming kishini tashkil etdi.

Ishsizlar qatoriga ishi va daromadi bo'lmagan, munosib ish topish uchun bandlik xizmatida ro'yxatdan o'tgan va ishga kirishishga tayyor bo'lgan mehnatga layoqatli fuqarolar kiradi. Ishsizlar soni 2018-yil 1-yanvar holatiga 837,0 ming kishini tashkil etadi.

Qishloq xo'jaligida bugungi kunda 3671,3 ming kishi yoki xalq xo'jaligi tarmoqlarida band bo'lganlar umumiy sonining 27,2 foizi mehnat qilmoqda.

Qishloq xo'jaligi va qayta ishlash korxonalarining mehnat resurslari ishlab chiqarish xodimlari va noishlab chiqarish bo'linmalarida (uy-joy kommunal xo'jaligi, madaniy-maishiy va bolalar muassasalari xodimlari va boshqalar) band bo'lgan xodimlarga bo'linadi. Ishlab chiqarish xodimlari - ishlab chiqarish va uni saqlash bilan shug'ullanadigan xodimlar. Tarmoqlari bo'yicha ular qishloq xo'jaligi, sanoat va boshqalar ishchilariga bo'linadi.

Mehnat resurslariga ishchilarning bir nechta toifalari kiradi: menejerlar, mutaxassislar, ishchilar, xizmatchilar, kichik xizmat ko'rsatuvchi xodimlar. Ishlab chiqarish xodimlarining eng ko'p toifasi ishchilar - boylik yaratishda bevosita ishtirok etadigan yoki ishlab chiqarish xizmatlarini ko'rsatishda ishlaydigan ishchilar; ular asosiy va yordamchiga bo'linadi. Ularning asosiylariga bevosita mahsulot yaratadigan va texnologik jarayonlarni amalga oshirish bilan

shug'ullanadigan ishchilar va yordamchi ishchilar - asosiy ishlab chiqarishga xizmat ko'rsatuvchi ishchilar, shuningdek, yordamchi bo'linmalarning barcha ishchilari kiradi.

Korxonada ishlash muddatiga ko'ra ishchilar doimiy, mavsumiy va vaqtinchalik bo'linadi. Doimiy xodimlar muddatsiz yoki 6 oydan ortiq muddatga, mavsumiy - mavsumiy (6 oydan ko'p bo'lmagan muddatga), vaqtinchalik - 2 oygacha bo'lgan muddatga ishlaganlar deb hisoblanadi. oylar, va vaqtincha ishlamagan ishchilarni almashtirishda 4 oygacha. Doimiy ishchilar kasblari (traktorchi, kombaynchi, mashina sog'ish operatori, chorvador va boshqalar), malakasi (I, II, III toifali traktorchi va boshqalar), yoshi, jinsi, ish staji, ma'lumoti va boshqalarga ko'ra bo'linadi. d.

Menejerlar va mutaxassislar ishlab chiqarish jarayonini tashkil etishni amalga oshiradilar va uni boshqaradilar. Qishloq xo'jaligi korxonalarida rahbarlar tarkibiga direktor (rais), bosh iqtisodchi, buxgalter, muhandis, agronom, chorvachilik mutaxassisi, mexanik va boshqa bosh mutaxassislar, shuningdek ularning o'rinbosarlari kiradi. Mutaxassislar - oliy yoki o'rta maxsus ma'lumotga ega bo'lgan xodimlar: iqtisodchi, agronom, chorvachilik mutaxassislari, muhandislar, mexaniklar, buxgalterlar va boshqalar. Xodimlar toifasiga hujjatlarni tayyorlash va qayta ishlash, hisobga olish va nazorat qilish, xo'jalik xizmatlarini ko'rsatadigan xodimlar (kassirlar, kotiblar) kiradi. , kotiblar - mashinistlar, statistiklar, buxgalterlar, xronometrlar va boshqalar). Kichik xizmat ko'rsatuvchi xodimlar ofis binolariga texnik xizmat ko'rsatish, shuningdek boshqa ishchilarga (to'rchilar, farroshlar, kurerlar va boshqalar) xizmat ko'rsatish uchun lavozimlarni egallaydi.

Korxonaning mehnat resurslari ma'lum miqdoriy, sifat va tarkibiy xususiyatlarga ega bo'lib, ular tegishli mutlaq va nisbiy ko'rsatkichlar bilan o'lchanadi: korxonada xodimlarining tarkibi; xodimlarning o'rtacha va o'rtacha yillik soni; eskirish darajasi; kadrlar almashinuvi darajasi; ishga qabul qilish darajasi; xodimlarning barqarorlik koeffitsienti; ishchilarning ayrim toifalari uchun o'rtacha ish staji.

Korxonaning mehnat resurslari tarkibi - bu foiz, turli toifadagi ishchilarning umumiy soniga nisbati. Qishloq xo'jaligi korxonalarida xodimlari tarkibida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida ishlaydigan ishchilar 85-90%, shu jumladan doimiy ishchilar 70-75% (shundan traktorchilar - 13-18%), mavsumiy va vaqtinchalik ishchilar 5-8%, menejerlar va mutaxassislar 8-12%. Ushbu tuzilma ko'plab omillar bilan belgilanadi: korxonaning hajmi va ixtisoslashuvi, integratsiya jarayonlarida ishtirok etish darajasi, tabiiy sharoitlar va boshqalar. Shuningdek, u yosh, jins, ta'lim darajasi, ish tajribasi kabi xususiyatlar bo'yicha ham hisoblanishi mumkin. malaka va boshqalar.

Yil uchun xodimlarning o'rtacha soni barcha oylar uchun bir xil ko'rsatkichni yig'ish va olingan miqdorni 12 ga bo'lish yo'li bilan aniqlanadi. Xuddi shunday, oy uchun o'rtacha son ish haqi fondidagi har bir kalendar kuni uchun ishchilar sonini yig'ish yo'li bilan hisoblanadi. oy va olingan summani o'ying kalendar kunlari soniga bo'lish (bu ma'lumot buxgalteriya registrlarida mavjud).

Xodimlarning o'rtacha yillik soni fermer xo'jaligi xodimlarining yil davomida ishlagan umumiy ish vaqtini (odam-soat yoki kishi-kun hisobida) ish vaqtining yillik fondiga bo'lish yo'li bilan aniqlanadi.

darajasi (K_{vk}) - ma'lum bir davr uchun barcha sabablarga ko'ra ishdan bo'shatilgan xodimlar sonining o'sha davrdagi xodimlarning o'rtacha soniga nisbati:

$$K_{vk} = \frac{TR_{uv}}{TR} * 100$$

bu erda TR_{uv} - barcha sabablarga ko'ra ishdan bo'shatilgan xodimlar soni, odamlar;

TR - xodimlarning o'rtacha soni, kishi.

Ishga qabul qilish koeffitsienti (K_p) korxonadan ma'lum vaqt davomida ishga qabul qilingan xodimlar sonini shu davrdagi xodimlarning o'rtacha yillik soniga bo'lish yo'li bilan aniqlanadi:

$$K_p = \frac{TP_p}{TP} * 100$$

bu erda TRP - ishlaydigan ishchilar soni, pers.

Kadrlar almashinuvi koeffitsienti (K_t) o'z xohishiga ko'ra ketgan va mehnat intizomini buzganlik uchun ishdan bo'shatilgan xodimlar sonini ma'lum bir davr uchun (TR_{vu}) o'sha davrdagi xodimlarning o'rtacha soniga bo'lish yo'li bilan hisoblanadi:

$$K_t = TR_{vu} / TR * 100$$

K xodimlar barqarorligi koeffitsientidan foydalanish tavsiya etiladi:

$$K = (1 - TR_{uv} / TR_b + TR_p / TR) * 100$$

bu erda TR_{uv} - hisobot davrida korxonani o'z xohishiga ko'ra va mehnat intizomi buzilganligi sababli tark etgan xodimlar soni, odamlar;

TR_b va TR_o - asosiy va hisobot davrlarida ushbu korxonada xodimlarning o'rtacha soni, odamlar; TR_p - hisobot davri uchun yangi ishga qabul qilingan xodimlar soni, odamlar.

Mehnat resurslarini qayta taqsimlashning keng tarqalgan shakli mehnat migratsiyasi - mehnatga layoqatli aholining ommaviy harakati va ko'chishi hisoblanadi. Mamlakat chegarasini kesib o'tish yoki o'tmaganligiga qarab, ichki va tashqi migratsiya farqlanadi. Ishchi kuchining ichki migratsiyasi (mamlakat viloyatlari o'rtasida, qishloqdan shaharga) aholi tarkibi va joylashishini o'zgartirish omili hisoblanadi; uning soni esa o'zgarmaydi. Tashqi migratsiya mamlakat aholisiga ta'sir qiladi, uni migratsiya balansi hajmiga ko'paytiradi yoki kamaytiradi. Ikkinchisi mamlakatdan tashqariga ko'chib kelganlar soni (emigrantlar) va mamlakatga ko'chib kelganlar soni o'rtasidagi farqdir . uning chegaralari (immigrantlar).

O'zbekiston mehnat resurslari hozirda mamlakat aholisining qariyb 50 foizini tashkil qiladi. Qishloq xo'jaligi korxonalarida xodimlarining o'rtacha yillik soni islohotlar yillarida kamaydi, ularning tarkibida sezilarli o'zgarishlar ro'y berdi. Fermer xo'jaliklari tashkil etilishi munosabati bilan yirik qishloq xo'jaligi korxonalaridan 700 mingdan ortiq ishchi-xizmatchilar ushbu tarmoqqa ko'chib o'tdi. Aholining shaxsiy yordamchi xo'jaliklarining kengayishi natijasida ularda band bo'lgan ishchilar soni ham ortdi.

Qishloq xo'jaligi va qayta ishlash sanoatida mehnat resurslaridan foydalanishning o'ziga xosligi ishlab chiqarish davri va ish davri o'rtasidagi nomuvofiqlik tufayli yuzaga keladigan ancha yuqori mavsumiylikdir. Bu, ayniqsa, o'simlikchilik va qayta ishlash sanoati uchun to'g'ri keladi. Mavsumiylik ekish, o'simliklarni parvarish qilish, o'rim-yig'im, qishloq xo'jaligi xom ashyosini qayta ishlash jarayonida ishchi kuchiga bo'lgan ehtiyojning keskin oshishiga va qish davrida ham keskin kamayishiga olib keladi. Chorvachilikda, sanoat ishlab chiqarishida va avtotransportda mehnat xarajatlari yil davomida bir xil bo'ladi.

Mehnatning mavsumiyligi bir necha ko'rsatkichlar bilan tavsiflanadi:

yillik foiz sifatida . Mehnatdan bir xil foydalanish bilan o'rtacha oylik xarajatlar 8,33% ni tashkil qiladi (100:12).

2. Mavsumiylik diapazoni (R_s) - maksimal oylik mehnat xarajatlarning (ZT_{max}) minimal CT_{min} ga nisbati :

$$P_c \approx ZT_{maks} / ZT_{min}$$

3. Mehnat resurslaridan foydalanishda mavsumiylik koeffitsienti (K_c) - bu iqtisodiyotda maksimal yoki minimal ish hajmi oyidagi mehnat xarajatlarning o'rtacha oylik mehnat xarajatlariga nisbati (Z_{tav}):

$$K_s = ZT_{max} / ZT_{min} \text{ yoki } K_c = ZT_{min} / Z_{Tav}$$

4. Mehnat mavsumiyligining yillik koeffitsienti (K_{gs}) - haqiqiy mehnat xarajatlarning oylar bo'yicha og'ishlari yig'indisining (ZT_i) o'rtacha oylik mehnat xarajatlariga ($\sum ZT_i$) nisbati:

$$K_{rc} \approx \sum(ZT_i - Z_{Tav}) / \sum ZT_i$$

Qishloq xo'jaligida mehnatning mavsumiyligini to'liq bartaraf etib bo'lmaydi; ammo ko'pgina korxonalar tajribasi shuni ko'rsatadiki, uni minimal darajaga tushirish juda realdir. Amaliyot agrosanoat majmuasida mehnatdan foydalanishning mavsumiyligini yumshatishning turli usullarini ishlab chiqdi, ular orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- eng ko'p mehnat talab qiladigan ishlab chiqarish jarayonlarini maksimal darajada mexanizatsiyalash va band bo'lgan davrda ishlatiladigan yuqori unumdor mexanizm va uskunalarni joriy etish. Shunday qilib, smorodina mevalarni yig'ib

olishni mexanizatsiyalash imkonini beruvchi bitta reza yig'im-terim mashinasidan foydalanish 300-350 terimchini chiqaradi;

- o'sish davri turlicha bo'lgan ekinlar va navlarning, shuningdek, mehnat sarfini tenglashtirishga yordam beradigan tarmoqlarning iqtisodiyotidagi kombinatsiyasi. Masalan, sabzavot ekinlarining erta, o'rta va kech navlarini yetishtirish sabzavot ekish (ekish) va yig'im-terim davrida mehnatdan tengroq foydalanish imkonini beradi;

-qishloq xo'jaligi korxonalarida yordamchi hunarmandchilikni rivojlantirish, bu qishloq xo'jaligi xodimlarini qish mavsumida ishga joylashtirish imkonini beradi;

-qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish joylarida qayta ishlash va uzoq muddat saqlashni tashkil etish, ya'ni agrosanoat integratsiyasini rivojlantirish. Shunday qilib, meva saqlash uchun mo'ljallangan bog'dorchilik xo'jaliklarida hosilni yig'ishtirib olish davrida ishchi kuchiga bo'lgan ehtiyoj 1,5-2 baravar kamayadi, kech kuz va qish mavsumlarida esa doimiy ishchilar bandligi sezilarli darajada oshadi. tovarni qayta ishlash va mevalarni sotish tozalash vaqtida va bog'da ish tugagandan so'ng amalga oshirilmaydi;

- qayta ishlash korxonalarida xom ashyoni ommaviy yetkazib berish davrida kam mehnat talab qiladigan mahsulotlar va yarim tayyor mahsulotlar ishlab chiqarish, eng kam stressli (qish-bahor) davrida esa ulardan tayyor mahsulot ishlab chiqarish, qayta ishlash maqsadga muvofiqdir. xom shakar va boshqalar.

Agrosanoat majmuasida mehnatning mavsumiyligini pasaytirish yil davomida eng kam ishchilar soni bilan ko'proq mahsulot ishlab chiqarish imkonini beradi.

Qishloq xo'jaligida mehnat resurslaridan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari ishchilarning bir nechta mehnat funksiyalarini birlashtirish zarurligini ham o'z ichiga oladi, bu ishlarning xilma-xilligi va ularni bajarishning qisqa muddatlari bilan bog'liq; nafaqat jamoat joylarida, balki shaxsiy yordamchi xo'jaliklarda ham ishlash zarurati; mehnat natijalarining tabiiy sharoitlarga bog'liqligi. Bundan tashqari, o'simlik va hayvonlardan ishlab chiqarish vositasi

sifatida foydalanish sanoatda kooperatsiya va mehnat taqsimotining o'ziga xos shakllarini belgilaydi .

7.2. BANDLIK VA ISHSIZLIK

Bandlik iqtisodiy kategoriya sifatida aholini ish bilan ta'minlash va uning iqtisodiy faoliyatda ishtirok etishi bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlar tizimidir. Ish haqi to'lanadigan ish bilan bog'liq bo'lishi shart emas (masalan, bolalarni tarbiyalash, uy-ro'zg'or ishlari, xizmatdan tashqari ta'lim, ijtimoiy ishlar). Shunga qaramay , ish bilan band aholining asosiy qismini iqtisodiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi, ya'ni tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarishda ishtirok etuvchi shaxslar tashkil etadi. Bularga quyidagilar kiradi:

- ❖ ishlagan (to'liq yoki yarim kunlik);
- ❖ kasallik, parvarish, ta'til, ish tashlash va shunga o'xshash boshqa sabablarga ko'ra vaqtincha ishda bo'lmagan;
- ❖ da ishtirok etish tadbirkor faoliyat ;
- ❖ oilaviy korxonada ish (ish haqisiz) qilish.

«Bandlik» atamasi odamlarning ijtimoiy foydali faoliyatning turli turlari bilan shug'ullanishga bo'lgan ehtiyojini ham, bu ehtiyojni qondirish darajasini ham (xususan, aholini ish bilan ta'minlashni) anglatishi mumkin. Ikkita bandlik darajasi mavjud: to'liq va yarim kunlik. Birinchi holda, biz butun ish kuni, hafta, yil davomida ishlash imkoniyati haqida, ikkinchisida - ish vaqtidan majburiy ravishda kam foydalanish haqida gapiramiz.

Ish bilan bandlikning miqdoriy ko'rsatkichlari:

- umumiy raqam ish bilan ta'minlangan ;
- ish kunidagi xodimlar soni ;
- ma'lum bir davrda (odatda bir yil) ishlagan odam-kunlar yoki kishi-soatlar soni.

Bozor iqtisodiyoti ishsizlik bilan tavsiflanadi - iqtisodiy faol aholining bir qismi tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarishda band bo'lmagan vaziyat. Ishsizlik iqtisodiy vaziyatning holatini aks ettiradi va ishchi kuchi taklifining unga bo'lgan

talabdan ortiqligini ifodalaydi. Shunday qilib, ishsizlar bandlar bilan bir qatorda mehnat bozorida taklif etilayotgan jami ishchi kuchini tashkil qiladi. Ishsizlar qatoriga ko'rib chiqilayotgan davrda: ish joyiga ega bo'lmagan mehnatga layoqatli yoshdagi shaxslar kiradi ; ishlashga qodir va ishlashga tayyor; ish qidirmoqda; ishga kirishga tayyor.

Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiq, ishsizlar ish joyi va daromadi (mehnat daromadi) bo'lmagan, davlat bandlik xizmati organlarida ish izlovchi sifatida ro'yxatga olingan, mehnatga layoqatli va ishlashga tayyor bo'lgan mehnatga layoqatli fuqarolar deb rasman tan olinadi. va kimga bu xizmat hali mos ish taklif qilmagan. Ishsizlar orasida nafaqat turli sabablarga ko'ra ishdan bo'shatilganlar, balki o'z ixtiyori bilan ishdan bo'shab, yangi ish topishga urinayotganlar ham bor. Shunday qilib, ishsizlar to'rt toifaga bo'linadi:

- ✓ ishdan bo'shatish natijasida o'z ishini yo'qotgan;
- ✓ ixtiyoriy ravishda chap ish ;
- ✓ tanaffusdan keyin mehnat bozoriga kirganlar;
- ✓ mehnat bozoriga yangi kelganlar.

Ishsizlikning miqdoriy ko'rsatkichlari uning darajasi va davomiyligi hisoblanadi. Ishsizlik darajasi - rasmiy ro'yxatga olingan ishsizlarning iqtisodiy faol aholi tarkibidagi ulushi. U formula bo'yicha hisoblanadi

$$U = \frac{B}{Yo'q} * 100$$

bu erda U - ishsizlik darajasi, %; B - ishsizlar soni, odamlar; Ne – iqtisodiy faol aholi soni (mehnat kuchi), kishi.

Ishsizlikning davomiyligi - ishdan bo'shatilgan o'rtacha vaqt, ya'ni ishni yo'qotish va yangi ish joyida ishga joylashish o'rtasidagi vaqt.

2018-yil 1-yanvar holatiga mavjud hisob-kitoblarga ko'ra, O'zbekistonda ishsizlar soni 837,0 ming kishini tashkil etdi.

Agrosanoat kompleksidagi ishsizlik ko'plab sabablarga ko'ra yuzaga keladi - ishlab chiqarishning umumiy pasayishi, yuqori mahsuldor mehnat qurollari va mehnatni tejaydigan texnologiyalardan foydalanish, ishlab chiqarishdagi tarkibiy

o'zgarishlar (mehnatni ko'p talab qiladigan chorvachilik mahsulotlarini ishlab chiqarishning keskin qisqarishi), mulkchilik va boshqaruvning tashkiliy-huquqiy shakllarining o'zgarishi, kam ish haqi va yomon mehnat sharoitlari tufayli odamlarning ishlashdan bosh tortishi, demografik jarayonlar (migratsiya) va boshqalar.

Ishsizlikning bir nechta turlari mavjud: ishqalanish, tizimli, tsiklik, mavsumiy va yashirin.

Friktsion ishsizlik ish joylari va yashash joyining o'zgarishi bilan bog'liq bo'lgan kadrlar almashinuvini aks ettiradi. Umumiy ishchi kuchining bir qismi doimiy ravishda harakatda bo'lib, yangi ish joylariga o'tadi. Bu harakat kam haq to'lanadigan ishdan yuqori haq to'lanadigan ishga o'tish, kasbni o'zgartirish va bir mintaqadan ikkinchisiga o'tish bilan bog'liq. Friktsion ishsizlik ixtiyoriy va muqarrar deb hisoblanadi.

Tarkibiy ishsizlik ishchi kuchiga talab va taklif tarkibi o'rtasidagi nomuvofiqlik tufayli yuzaga keladi. Turli sanoat va hududlarda turli toifadagi ishchilarga talab va taklif o'rtasidagi munosabatlar bir xil emas. Iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlar har doim ishsizlikning ushbu turining kuchayishiga olib keladi.

Tsiklik ishsizlik iqtisodiy muhitning tsiklik tebranishlari bilan bog'liq. Ishlab chiqarishning pasayish bosqichida bandlar soni kamayadi, o'sish bosqichida esa ko'payadi. Tsiklik ishsizlik ko'rsatkichi haqiqiy va tabiiy ishsizlik darajasi o'rtasidagi farqdir.

Ishsizlikning tabiiy darajasi - ish haqi va narxlarni ko'taruvchi va pasaytiruvchi omillarning muvozanatda bo'lgan darajasi; bandlikning yanada o'sishi endi mumkin emas. Bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarda ishsizlikning tabiiy darajasi odatda 5-6% ni tashkil qiladi.

Mavsumiy ishsizlik yil davomida ishchi kuchiga bo'lgan talabning keskin o'zgarishi sodir bo'ladigan bir qator tarmoqlar (qishloq xo'jaligi, qayta ishlash sanoati, qurilish va boshqalar) ishlab chiqarish hajmining o'zgarishi bilan bog'liq. Mehnatga bo'lgan talabning mavsumiy tebranishlari, qoida tariqasida, ishlab

chiqarishning yillik ritmining o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Shu sababli, mavsumiy ishsizlikning hajmini oldindan taxmin qilish va ishchilarni yollashda hisobga olish mumkin.

Yashirin ishsizlik - bu to'liq quvvat bilan ishlashni xohlovchi odamlarni samarasiz ish bilan ta'minlash shakli. Bu ishlab chiqarishga zarar etkazmasdan ishdan bo'shatilishi mumkin bo'lgan ortiqcha ishchilarni mehnat jamoalarini saqlab qolish manfaati uchun korxonalarda xizmat ko'rsatish bilan bog'liq. Yashirin ishsizlik to'liq bo'lmagan ish vaqti, ish vaqtining qisqarishi, haq to'lanmaydigan ta'tillar va boshqalar bilan tavsiflanadi.

Uzoq muddatli ishsizlik davriy va tarkibiy, qisqa muddatli - mavsumiy va ishqalanishni o'z ichiga oladi.

Ishsizlik har doim ma'lum iqtisodiy va ijtimoiy xarajatlar bilan bog'liq. Iqtisodiy yo'qotishlar ishlab chiqarilmagan mahsulot va xizmatlar tannarxi, davlat byudjetiga soliq tushumlarining qisqarishi, ishsizlik nafaqalarini to'lash xarajatlarining oshishi va aholi bandligini ta'minlash xizmatlarini saqlash xarajatlari bilan o'lchanadi. Ishsizlik salbiy ijtimoiy jarayonlarning kuchayishiga, jamiyatda keskinlikning kuchayishiga olib keladi. Ishsiz odam nafaqat o'z bilim va ko'nikmalaridan foydalana olmaydi, daromadi va tirikchiligini yo'qotadi, balki jamiyatdagi mavqei va ahamiyatini yo'qotadi, psixologik jihatdan beqaror, kelajakka ishonchsiz bo'ladi.

Ishsizlik dinamikasiga ta'sir qiluvchi ko'plab omillar mavjud; ulardan eng muhimlari:

aholining jinsi va yosh tarkibidagi, o'rtacha umr ko'rish darajasining, migratsiya oqimlari yo'nalishlari va hajmlarining o'zgarishi natijasida iqtisodiy faol aholi ulushining o'zgarishi ;

texnik-iqtisodiy - mehnatni tejashga olib keladigan ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning sur'ati;

iqtisodiy - umumiy iqtisodiy vaziyat, foiz stavkalari, narxlar darajasi va inflyatsiya;

tashkiliy-iqtisodiy - mulkchilik va xo'jalik yuritish shakllarini o'zgartirish, iqtisodiyotni tarkibiy qayta qurish.

Ishsizlik bozor iqtisodiyotining doimiy hamrohi bo'lib, u agrosanoat kompleksi uchun ma'lum yo'qotishlar bilan bog'liq. Oqilona siyosat - bu yo'qotishlarni minimallashtirishga harakat qilish.

7.3. ASMDA MEHNAT BOZORI

Agrosanoat majmuasida bozor munosabatlarining rivojlanishi unda ishlab chiqarish vositalari, qishloq xo'jaligi xom ashyosi, oziq-ovqat va yer bozorlari bilan bir qatorda bozor iqtisodiyotining ajralmas qismi bo'lgan mehnat bozorini shakllantirishni nazarda tutadi. 8-rasm).

Mehnat bozori tovarning alohida turi sifatida ishchi kuchi harakatining iqtisodiy shakli bo'lib, har qanday tovar bozori kabi talab va taklif mexanizmiga asoslanadi. Bu holda talab ish beruvchilarning bo'sh ish o'rinlarini to'ldirish va ishlarni bajarishga bo'lgan ehtiyoji shaklida, taklif esa ish izlayotgan ishsiz ishchi kuchi mavjudligida namoyon bo'ladi. Mehnat bozorida xodimlar o'rtasida ish o'rinlarini olish (ishlarni bajarish) va ish beruvchilar o'rtasida zarur malakaga ega ishchilarni jalb qilish uchun raqobat mavjud.

Qishloq xo'jaligidagi mehnat bozorini shakllantirish jarayonida qishloq xo'jaligida amalga oshirilayotgan o'zgarishlar tufayli bandlik muammolari keskinlashib, yangilari paydo bo'lmoqda. Tug'ilishning kamayishi va o'limning ko'payishi natijasida qishloq joylarda aholining tabiiy o'sishi kamaymoqda, ishsizlikning yashirin shakli kengaymoqda, yuqori malakali ishchilar va qishloq xo'jaligi mutaxassislari soni, mehnatga layoqatli aholi soni kamaymoqda. kamayib, qishloq xo'jaligida mehnat qilayotganlarning o'rtacha yoshi ortib bormoqda.

Shu bilan birga, aholining qishloqdan migratsiyasi qisqardi; bu qishloqdagi vaziyatning yaxshilanishi bilan emas, balki shaharda ishchi kuchiga bo'lgan talabning kamayishi bilan bog'liq edi. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, qishloq xo'jaligi mehnat bozori qishloq mehnat resurslaridan

foydalanishni sezilarli darajada yaxshilashi, shu bilan birga qishloq xo'jaligida ularga bo'lgan ehtiyojni keskin kamaytirishi mumkin.

Bozorga o'tish bir qancha salbiy ijtimoiy oqibatlarga olib keldi, ulardan eng amlamli ishsizlikdir. G'arbda ishsizlikning o'sishining odatiy asosi bozorning tugashi hisoblanadi, bunda bandlikni yanada kengaytirish oziq-ovqat mahsulotlarini ortiqcha ishlab chiqarishni va demak, qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari foydasini kamaytirishni anglatadi. Hozircha agrosanoat majmuasida ortiqcha ishlab chiqarish belgilari yo'q; demak, qishloq xo'jaligi va qayta ishlash sanoatidan bo'shatilgan ishchilar uchun yangi ish o'rinlari yaratilishi mumkin.

Asosiy to'siq - etarli investitsiyalar etishmasligi. Shu sababli, kelgusi yillarda qishloq xo'jaligi mehnat bozori asosan muvozanatsiz bo'ladi, ya'ni bir vaqtning o'zida ham kadrlar etishmasligi, ham ishsizlik kuzatiladi.

Mehnat bozorining shakllanishiga qishloq xo'jaligi va qayta ishlash sanoatida ishlab chiqarishning mavsumiyliги katta ta'sir ko'rsatadi. Qishloq xo'jaligi korxonalarida ishchi kuchiga ehtiyoj bahor va yoz oylarida, qayta ishlash tarmoqlarida esa kuzda, qishloq xo'jaligi xom ashyosini ommaviy qayta ishlash davrida keskin ortadi. Mehnat resurslariga bo'lgan ehtiyoj, ayniqsa, qishloq xo'jaligi ekinlarini yetishtirish bilan shug'ullanuvchi, ishini mexanizatsiyalash darajasi past bo'lgan fermer xo'jaliklari – sabzavot, meva, rezavor meva va boshqalar doimiy ishchilar sonidan 4 barobar ko'p bo'ladi. Hozirgi vaqtda qishloq xo'jaligi ishlarini bajarish uchun sanoat ishchilari ish haqisiz ta'tilda keng qo'llaniladi, bu yashirin ishsizlikni kamaytirishga yordam beradi. Ammo kuz-qish mavsumida qishloq xo'jaligi korxonalarini, ayniqsa, qishloq xo'jaligi korxonalarining ko'plab doimiy ishchilari ish bilan ta'minlanmagan. Bu qishloqda yashirin ishsizlikning o'sishida muhim omil bo'lmoqda.

Shuni ta'kidlash kerakki, qishloq joylarda ishdan bo'shatilgan ishchilar sonining o'sish sur'atlari allaqachon shaharlarga qaraganda yuqori. Qishloq xo'jaligida ishsizlikning kuchayishi ishlab chiqarishning davom etayotgan

pasayishi oqibatidir. Uning yana bir manbasi - aholining sezilarli darajada ishsiz (uy bekalari va boshqalar) mavjudligi; qishloq joylarida ular barcha mehnatga layoqatli aholining 12% ni tashkil qiladi. Aynan shu ishsizlar ishsizlar safiga qo'shila boshlaydilar . Shuni ham hisobga olish kerakki, qishloq xo'jaligi korxonalarining ko'plab rahbarlari ishlab chiqarishning qisqarishiga qaramay, bo'sh ish o'rinlarini qisqartirish, ishchilarga eng kam ish haqi miqdorini belgilash, ularni maoshsiz uzoq muddatli ta'tilga chiqarishga majburlash orqali mavjud kadrlarni saqlab qolishga harakat qilmoqdalar. yashirin ishsizlikni oshiradi. Ishsizlar safini amaldagi soliq, narx va kredit siyosatiga ko'ra, o'z ishini saqlab qolish qiyin bo'lgan bankrot fermerlar ham to'ldirmoqda. Nihoyat, qochqinlar va muhojirlar soni o'sishda davom etmoqda.

Agrosanoat majmuasida mehnat bozorini barqarorlashtirishga yakka tartibdagi mehnat faoliyatining turli turlarini, kichik biznesni rivojlantirish, boshqaruvning yangi shakllarini tashkil etish hisobiga qo'shimcha ish o'rinlarini yaratish yordam berishi mumkin edi. Bu davlat tomonidan qo'llab-quvvatlovchi choralarni talab qiladi. Shuni ta'kidlash kerakki, mehnat bozoridagi vaziyat har qanday holatda ham qiyin bo'ladi. Ishsizlarning demografik tarkibi tahlili shuni ko'rsatadiki, ularning 2/3 qismini ayollar; bu, birinchi navbatda, chorvachilik mahsulotlari hajmining qisqarishi, qishloq xo'jaligi korxonalarida mutaxassislar va xodimlar sonining kamayishi, shuningdek, qishloqning ijtimoiy-madaniy sohasining izdan chiqishi bilan bog'liq.

Bandlik xizmatlari (markazlari) oldida turgan murakkab vazifalarni hal qilish uchun yetarli imkoniyatlarga ega emas; bundan tashqari, ular mehnat bozori kon'yunkturasini hisobga olgan holda kadrlarni qayta tayyorlashga mas'uldirlar.

Bozor munosabatlarining rivojlanishi jarayonida qishloq aholisining bandligi tarkibida, uning sifat tarkibida, boshqaruv xodimlari, mutaxassislar va ishchilar nisbatida ma'lum o'zgarishlar ro'y beradi. Shu munosabat bilan qishloq bandlik xizmatlari va tuman hokimliklari oldiga qishloq xo'jaligida madaniyatli mehnat bozorini shakllantirish asosida bandlikning bir tuzilmasidan boshqasiga o'tishni ta'minlashdek muhim vazifa turibdi.

Mehnat bozori siyosati ishidan ayrilgan, ammo samarali ishlashni xohlovchi va yangi faoliyat turlarini faol izlayotgan mehnatga layoqatli qishloq aholisini qo'llab-quvvatlash bo'yicha davlat chora-tadbirlarini o'z ichiga olishi kerak. Ulardan asosiylari aholi bandligining o'sishini rag'batlantirish va davlat sektorida ish o'rinlari sonini ko'paytirish, ishchi kuchini tayyorlash va qayta tayyorlash, ishchilarni yollashga ko'maklashish, ishsizlik bo'yicha nafaqalar uchun ajratiladigan mablag'larni ko'paytirishdan iborat.

7.4. MEHNAT RESURSLARI BILAN XAVFSIZLIK VA ULARDAN FOYDALANISH SAMARALILIGI

Ishchi kuchidan foydalanish darajasi va agrosanoat ishlab chiqarishi samaradorligiga ta'sir etuvchi muhim omil korxonalar uchun mehnat resurslarining mavjudligi hisoblanadi. Ularning yetishmasligi ishlab chiqarish rejasining bajarilmasligiga, dala ishlarining optimal agrotexnik muddatlariga rioya etilmasligiga, pirovardida qishloq xo'jaligi mahsulotlari hajmining qisqarishiga olib kelishi mumkin. Aksincha, ishchi kuchining ortiqcha bo'lishi uning to'liq foydalanilmasligiga va mehnat unumdorligining pasayishiga olib keladi.

Iqtisodiyotning ishchi kuchi bilan ta'minlanishi 100 gektar er maydoniga to'g'ri keladigan xodimlar soni bilan tavsiflanadi:

$$Tob \setminus u003d TR / PL * 100$$

Bu erda Tob - ishchi kuchi taklifi , pers. 100 ga uchun; TR - xodimlar, odamlar soni;

PL - qishloq xo'jaligi erlari yoki haydaladigan erlar maydoni, ga.

Xavfsizlik koeffitsienti (Kob) mavjud mehnat resurslarining (TRN) ishlab chiqarish rejasini bajarish uchun zarur bo'lgan (TRpl) nisbati sifatida aniqlanadi:

$$Kob \setminus u003d TPn / TPpl$$

Shuningdek, korxonaning mehnat resurslari bilan ta'minlanganlik darajasini 1 nafar xodimga to'g'ri keladigan qishloq xo'jaligi erlari maydoni bo'yicha ham baholash mumkin. Biroq, bu ko'rsatkich etarli ma'lumotga ega emas, chunki u qishloq xo'jaligi korxonalarini o'rtasidagi intensivlik va ixtisoslashuv bo'yicha

farqlarni hisobga olmaydi. Shuning uchun, taqqoslashda xavfsizlik omilidan foydalanish yaxshiroqdir.

Mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi birinchi navbatda mehnat unumdorligi, ya'ni ish vaqti birligiga ma'lum miqdorda mahsulot ishlab chiqarish qobiliyati bilan tavsiflanadi. Iqtisodiy tahlilda buning uchun bir qancha ko'rsatkichlar qo'llaniladi, ularning asosiylari mahsulot ishlab chiqarish va mehnat zichligi hisoblanadi.

Ishlab chiqarish - bu ish vaqti birligiga yoki 1 nafar xodimga ma'lum bir davrda (soat, smena, oy, yil) ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi. Ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi ham jismoniy, ham qiymat jihatidan o'lchanishi mumkin.

Agrosanoat majmuasida mahsulot ishlab chiqarish quyidagi formulalar bo'yicha hisoblanadi:

1. Soatlik (kunlik) mahsulot - ishlab chiqarish hajmining jismoniy yoki pul ko'rinishidagi (VP) ish vaqtining odam-soat yoki odam-kun (T) qiymatiga nisbati:
2. Yillik ishlab chiqarish - yalpi mahsulot hajmining pul ifodasida o'rtacha yillik ishchilar soniga nisbati (P):

Mehnat unumdorligini baholashda ko'pincha teskari ko'rsatkich ishlatiladi - mehnat zichligi (Tem); bu ish vaqti tannarxining mahsulot hajmiga nisbati (odatda fizik jihatdan):

Mehnat unumdorligining bilvosita ko'rsatkichlari ma'lum hajmdagi ishlarni bajarish uchun uning xarajatlarini tavsiflaydi. Jumladan, 1 ga ekin maydonlariga, 1 ga bog' va rezavorzorlarga, turlar bo'yicha 1 bosh hayvonga mehnat xarajatlari; 1 ishchiga ekin maydonlari yoki meva-berry plantatsiyalarining yuki; vaqt birligi uchun bajarilgan ish hajmi; individual operatsiyalarni bajarish uchun mehnat xarajatlari (shudgorlash, kultivatsiya, ekish va boshqalar). Bilvosita ko'rsatkichlar ishlab chiqarishning oraliq bosqichlarida hisoblab chiqiladi va yil davomida mehnat xarajatlarining o'zgarishini tezda kuzatib borish, aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish va yakuniy ishlab chiqarish natijalarining o'sishiga hissa qo'shish imkonini beradi.

Mehnat xarajatlari ham to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita bo'linadi . To'g'ridan-to'g'ri xarajatlarga ma'lum turdagi mahsulot ishlab chiqarish bilan bevosita bog'liq bo'lgan ishchilarning (mexaniklar, chorvadorlar va boshqalar) mehnati kiradi. Bilvosita xarajatlar - bu sanoat yoki butun iqtisodiyotni saqlash va boshqarish bilan shug'ullanadigan ishchilarning (agronomlar, chorvachilik mutaxassislari, muhandislik-texnik xodimlar va boshqalar) mehnati. Bilvosita xarajatlar mahsulot turlari bo'yicha to'g'ridan-to'g'ri ish haqi miqdoriga mutanosib ravishda taqsimlanadi (ishlab chiqarishni tashkil etish va boshqarish xarajatisiz).

Ishlab chiqarish jarayonida nafaqat tirik inson mehnati, balki ishlab chiqarish vositalarida (mashinalar, ekish materiallari, yoqilg'i, urug'lar, ozuqa va boshqalar) gavdalangan o'tmish ham ishtirok etadi. Hosildorlik va ijtimoiy mehnatning oshishi shundan iboratki, jonli mehnat ulushi qisqaradi va moddiylashtirilgan mehnat ulushi ortadi, lekin ishlab chiqarish birligi tarkibidagi umumiy mehnat massasi kamayadi.

Hozirgi vaqtda faqat tirik mehnat unumdorligi darajasini hisoblash odatiy holdir. Materiallashtirilgan mehnat xarajatlari bevosita ish vaqtida hisobga olinmaydi, ular faqat pul ko'rinishida hisobga olinadi (ishlab chiqarish tannarxini hisoblashda). Shunga qaramay , ular qishloq xo'jaligiga xizmat ko'rsatadigan sohalarida ishchining o'rtacha ish haqiga asoslangan mehnat miqdori bo'yicha ham hisoblanishi mumkin.

Qishloq xo'jaligida mehnat resurslaridan foydalanishni baholash uchun boshqa ko'rsatkichlardan ham foydalanish mumkin: kunning ish vaqtidan foydalanish koeffitsienti, bir ishchining yiliga ishlagan odam-kunlari soni, mehnat resurslaridan foydalanish darajasi.

Kunning ish vaqtidan foydalanish koeffitsienti (K_d) kunning o'rtacha haqiqiy uzunligining (V_f) iqtisodiyotda o'rnatilgan standartga (V_n) nisbati sifatida aniqlanadi:

$$K_d = V_f / V_n$$

Davlat sektorida bir xodim tomonidan yiliga ishlagan kunlar soni (R_f) formula bo'yicha hisoblanadi.

\ u003d Tf / Trf

bu yerda Tf - korxonaning barcha xodimlari ishlagan kunlar soni;

TRf - xodimlar soni.

Mehnat resurslaridan foydalanish darajasi (St) - bu bitta xodim yil davomida amalda ishlagan kunlar sonining ish vaqtining mumkin bo'lgan fondiga nisbati:

$$St \ u003d Rf / Rv * 100$$

qaerda Pv — mumkin bo'lgan ish vaqti fondida (290 kun).

Agrar islohotni amalga oshirish jarayonida agrosanoat majmuasi tarmoqlarida mehnat unumdorligi pasaydi. Qishloq xo'jaligi korxonalarida bir ishchiga to'g'ri keladigan qishloq xo'jaligi yalpi mahsuloti hajmi qariyb 25 foizga kamaydi. O'zbekistonda qishloq xo'jaligida mehnat unumdorligi bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarnikidan 7-10 barobar past.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining ayrim turlari, ayniqsa, jun yetishtirish, chorva mollarining tirik vaznini oshirish, sut, kungaboqar va qand lavlagining mehnat sig'imi sezilarli darajada oshdi. Ushbu mahsulotlar birligiga mehnat sarfi deyarli ikki baravar ko'paydi, bu asosan hayvonlarning mahsuldorligi va ekinlar hosildorligining pasayishi bilan bog'liq.

Agrosanoat majmuasida mehnat unumdorligi ko'pgina tabiiy va iqtisodiy omillarga bog'liq bo'lib, ularni to'rt guruhga bo'lish mumkin:

tashkiliy-iqtisodiy - ixtisoslashtirishni chuqurlashtirish, ishlab chiqarish va mehnatni tashkil etishni takomillashtirish, mehnatni me'yorlash, tashkiliy sabablarga ko'ra ishlamay qolishni bartaraf etish, xizmat ko'rsatuvchi xodimlar sonini qisqartirish;

texnik-iqtisodiy - ishlab chiqarishni texnologiya va kompleks mexanizatsiyalashni takomillashtirish, yangi texnikani qo'llash, texnik sabablarga ko'ra ishlamay qolishlarini bartaraf etish;

ijtimoiy-iqtisodiy - mehnatni moddiy va ma'naviy rag'batlantirishni yaxshilash, mehnat intizomiga rioya qilish, xodimlarning malakasini oshirish, kadrlar

almashinuvini bartaraf etish, mehnat sharoitlarini, ishchilarning turmush va dam olishini yaxshilash, mehnat jamoalarida raqobatni jonlantirish;
tabiiy omillar - iqlim va tuproq unumdorligi.

Qishloq xo'jaligida moddiy ishlab chiqarishning boshqa tarmoqlaridan farqli o'laroq, mehnat natijalari ko'proq tabiiy sharoitga bog'liq. Bir xil mehnat xarajatlari bilan, ob-havo sharoiti va tuproq unumdorligiga qarab, siz boshqa miqdorda mahsulot olishingiz mumkin. Shuning uchun qishloq xo'jaligi mehnat unumdorligini oshirish faqat atrof-muhit omillarini maksimal darajada hisobga olgan holda mumkin.

Mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi ko'p jihatdan xodimlarni rag'batlantirish darajasiga bog'liq. Motivatsiya - bu insonni mehnatning eng yuqori natijalariga erishish uchun o'z qobiliyatlaridan to'liq foydalanishga undaydigan rag'batlantirish tizimi.

Hozirgi vaqtda eng samarali rag'batlantiruvchi omil - bu insonning o'z mehnatining moddiy sharoitlaridan (jumladan, ish haqi, mukofotlar, ish tajribasi uchun mukofotlar, imtiyozlar, o'z xodimlariga imtiyozli narxlarda mahsulot sotish va boshqalar) qoniqishidir. Shu bilan birga, mehnat unumdorligining o'sish sur'ati ish haqining o'sish sur'atlaridan yuqori bo'lishi kerak. Ishchilarni ma'naviy rag'batlantirish, ularni o'z vaqtida lavozimga ko'tarish, malakasini oshirish, jamoada qulay psixologik muhitni yaratish, topshirilgan vazifa uchun mustaqillik va mas'uliyatni rag'batlantirish samarali mehnatga rag'batlantirishning yana bir muhim shaklidir.

Sanoatda mehnat unumdorligini oshirishning asosiy omili ishlab chiqarishni kompleks mexanizatsiyalash va elektrlashtirish bo'lib qolmoqda. Qishloq xo'jaligida qo'l mehnati hali ham keng qo'llaniladi, ko'pgina ishlab chiqarish jarayonlarini mexanizatsiyalash darajasi juda past. Yangi, samaraliroq uskunalarni joriy etish, mashinalar tizimini takomillashtirish nafaqat qo'l mehnati tannarxini minimal darajaga tushirishga, balki ish sifatini yaxshilash va ularni optimal darajada bajarish orqali hosildorlikni oshirishga imkon beradi. vaqt.

Qishloq xo'jaligini rivojlantirishning hozirgi bosqichida juda past darajada bo'lgan ekinlar hosildorligi va chorvachilik mahsulдорligini oshirish nihoyatda muhim ahamiyatga ega . Bu muammoni hal qilmasdan sanoatda mehnat unumdorligini oshirish mumkin emas.

Nazorat savollari va topshiriqlari

1. Mehnat resurslari va ishchi kuchi deganda nima tushuniladi?
2. Mehnat resurslarining asosiy miqdoriy, sifat va tarkibiy belgilarini sanab bering.
3. Agrosanoat kompleksi tarmoqlarida mehnat resurslaridan foydalanish xususiyatlari nimalardan iborat.
4. Agrosanoat majmuasida mehnatning mavsumiyligi qanday ko'rsatkichlar bilan tavsiflanadi? Uni engillashtirish usullarini sanab o'ting.
5. Ish bilan bandlik deb nimaga aytiladi? Xo'jalik faoliyati bilan kim shug'ullanadi ?
6. Ishsizlikning mohiyati nimada? Rasmiy statistik ma'lumotlarga ko'ra kimlar ishsiz hisoblanadi?
7. Ishsizlikning miqdoriy ko'rsatkichlari nimalardan iborat. Ishsizlik dinamikasiga qanday omillar ta'sir qiladi?
8. Ishsizlikning asosiy turlarini aytib bering.
9. Mehnat bozori nima?
10. Korxonani mehnat resurslari bilan ta'minlash ko'rsatkichlarini sanab o'ting.
11. Mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi ko'rsatkichlari qanday hisoblanadi?
12. Qishloq xo'jaligida mehnat unumdorligi qanday omillarga bog'liq?

I. 7-BOB BO'YICHA O'Z-O'ZI TESTLAR

1. Mehnat bu....

A. insonning maqsadli faoliyati, uning jarayonida moddiy va ma'naviy qadriyatlar vujudga keladi.

B. insonning tabiat elementlariga ta'sir etish jarayoni

B. mehnat vositalari va predmetlarini harakatga keltiruvchi jarayon

2. Hozirda qishloq xo'jaligida band

- A. 5,5 million kishi yoki xalq xo'jaligi tarmoqlarida band bo'lganlar umumiy sonining 10 foizi.
B. xalq xo'jaligi tarmoqlarida band bo'lganlar umumiy sonining 15% yoki 10 mln

B. 7,7 million kishi yoki xalq xo'jaligi tarmoqlarida band bo'lganlar umumiy sonining 12 foizi.

3. Ishlab chiqarish xodimlarining eng ko'p toifasi ..... bevosita boylik yaratish yoki ishlab chiqarish xizmatlarini ko'rsatish bo'yicha ish bilan shug'ullanadigan; ular asosiy va yordamchiga bo'linadi .

- A. ishchilar
B. idora xodimlari
B. mutaxassislar

4. Qaysi toifa ..... hujjatlarni tayyorlash va rasmiylashtirish, buxgalteriya hisobi va nazorati, iqtisodiy xizmatlar bilan shug'ullanadigan xodimlar kiradi

- A. mutaxassislari
B. ishchilar
B . xodimlar

5. Mehnat resurslarining asosiy miqdoriy, sifat va tarkibiy belgilarini sanab o'ting:

A. korxonalar xodimlarining tarkibi; xodimlarning o'rtacha va o'rtacha yillik soni; eskirish darajasi; kadrlar almashinuvi darajasi; ishga qabul qilish darajasi; xodimlarning barqarorlik koeffitsienti; ishchilarning ayrim toifalari uchun o'rtacha ish staji.

B. korxonalar xodimlarining tarkibi; xodimlarning o'rtacha va o'rtacha yillik soni; kadrlar almashinuvi darajasi; ishga qabul qilish darajasi; xodimlarning barqarorlik koeffitsienti; ishchilarning ayrim toifalari uchun o'rtacha ish staji.

B. korxonalar xodimlarining tarkibi; xodimlarning o'rtacha va o'rtacha yillik soni; eskirish darajasi; kadrlar almashinuvi darajasi; ishga qabul qilish darajasi; kadrlar migratsiyasi darajasi; ishchilarning ayrim toifalari uchun o'rtacha ish staji.

6. Qishloq xo'jaligi xodimlarining shaxsiy tarkibi ko'pgina omillar bilan belgilanadi:

A. korxonaning ixtisoslashuvi, xodimlarning o'rtacha va o'rtacha yillik soni
B. korxonaning hajmi va ixtisoslashuvi, integratsiya jarayonlarida ishtirok etish darajasi, tabiiy sharoit va boshqalar.

B. turli toifadagi ishchilarning umumiy sonidagi ulushi

7. O'zbekistonning mehnat resurslari hozirda mamlakat aholisining ... ..ga yaqinini tashkil etadi.

- A. 70%
B. 45%
B. 50%

8. Qishloq xo'jaligi va qayta ishlash tarmoqlarida mehnat resurslaridan foydalanishning o'ziga xosligi ....

A. ishlab chiqarish davri va ish davri o'rtasidagi nomuvofiqlik tufayli yuzaga kelgan ancha yuqori mavsumiylik.

B. yil davomida ancha yuqori mehnat xarajatlari va fermer xo'jaligida minimal ish hajmi

mehnat xarajatlarining ancha keskin kamayishi va mavsumiylikning pastligi

9. Mehnatning mavsumiyligi bir qancha ko'rsatkichlar bilan tavsiflanadi:

A. ekish davrida fermer xo'jaligida bajariladigan ishlar hajmi koeffitsienti, qishloq xo'jaligi korxonalarini xodimlarining o'rtacha yillik soni, yil davomidagi va yildagi mehnat sarflari, yillik mehnat mavsumiylik koeffitsienti.

B. yillik foiz sifatida mehnat xarajatlarini oylik taqsimlash, mavsumiylik diapazoni, mehnat resurslaridan foydalanishning mavsumiylik omili, yillik mehnat mavsumiylik omili

B. mehnat mavsumiyligining yillik koeffitsienti, qishloq xo'jaligi korxonalarini xodimlarining o'rtacha yillik soni, mehnat resurslaridan foydalanishning mavsumiylik koeffitsienti, yil davomidagi mehnat sarfi.

10. Ishsizlik darajasi quyidagi formula bilan hisoblanadi:

A. $U_b = \frac{B}{N_e} + 100$

B. $U_b = \frac{B}{Y_o'q} / 100$

V. $U_b = \frac{B}{N_e} * 100$

11. Ishsizlik dinamikasiga ta'sir etuvchi omillarni sanab o'ting:

A. demografik, texnik-iqtisodiy, iqtisodiy, tashkiliy-iqtisodiy

B. ijtimoiy-iqtisodiy, demografik, texnik-iqtisodiy, iqtisodiy

B. demografik, texnik-iqtisodiy, siyosiy, tashkiliy-iqtisodiy

12. Mehnat bozori - bu...

A. Ishchi kuchini tovarning alohida turi sifatida tartibga solish mexanizmi va har qanday tovar bozori kabi talab va taklif mexanizmiga asoslanadi.

B. ishchi kuchi harakatining iqtisodiy shakli tovarning alohida turi sifatida va har qanday tovar bozori kabi talab va taklif mexanizmiga asoslanadi.

B. tovarning alohida turi sifatida ishchi kuchining tuzilishi va har qanday tovar bozori kabi talab va taklif mexanizmiga asoslanadi.

13. Iqtisodiyotning ishchi kuchi taklifi quyidagilar bilan tavsiflanadi:

A. $U_b = \frac{B}{Y_o'q} * 100$

B. $K_o'b = \frac{TP_n}{TP_{pl}}$

V. $T_o'b = \frac{TR}{PL} * 100$

14. Sutkaning ish vaqtidan foydalanish koeffitsienti (Kd) quyidagilar bilan aniqlanadi:

A. $K_d = \frac{V_f}{V_n}$

B. $C_d = V_n / V_f$

V. $K_d = \frac{K_n}{K_f}$

15. Sanoatda mehnat unumdorligini oshirishning asosiy omili :

A. ishlab chiqarishni kompleks mexanizatsiyalash va elektrlashtirish

B. ishlab chiqarish va mehnatni tashkil qilishni takomillashtirish

B. xodimlarni ma'naviy rag'batlantirish

Moslikni toping

1. Korxonada bo'lish muddatiga ko'ra ishchilar doimiy, mavsumiy va vaqtinchalik bo'linadi . Mos sanalarni toping.

	oydan ortiq emas
Mavsumiy	2 oygacha
Vaqtinchalik	oydan ortiq

2. Ishsizlikning bir necha turlari mavjud: ishqalanish , tarkibiy, tsiklik, mavsumiy va yashirin. Xususiyatlarning turlariga mos keladiganini toping

friksion ishsizlik	haqiqiy va tabiiy ishsizlik darajasi o'rtasidagi farq
Strukturaviy ishsizlik	yil davomida ishchi kuchiga bo'lgan talabda keskin o'zgarishlar yuz beradi
Tsiklik ishsizlik	ish joylari va yashash joyining o'zgarishi bilan bog'liq kadrlar almashinuvi
mavsumiy ishsizlik	to'liq quvvat bilan ishlashni xohlovchi odamlarni samarasiz ish bilan ta'minlash shakli
yil davomida ishchi kuchiga bo'lgan talabda keskin o'zgarishlar yuz beradi	ishchi kuchiga talab va taklif tarkibi o'rtasidagi nomuvofiqlik

Qishloq xo'jaligining moddiy-texnika resurslari 8-BOB.

8.1. Moddiy-TEXNIK RESURSLAR TUSHUNCHASI VA TASNIFI.

"Resurslar" atamasi (fransuzcha resurs - manbadan) ishlab chiqarish jarayonida yordamchi vositani anglatadi. So'zning keng ma'nosida resurslar deganda moddiy ne'matlar , tabiiy resurslar, shuningdek, ishlab chiqarish va iste'mol jarayonida ishtirok eta oladigan odamlar tushuniladi.

Iqtisodiyotdagi resurslar ijtimoiy ishlab chiqarishda foydalaniladigan barcha turdagi texnologik omillarning zahiralari va real oqimlaridir. Agar resurslar tushunchasi ularning potentsial zahiralarni o'z ichiga olsa, u holda biz resurs salohiyati haqida gapiramiz. Tor ma'noda, resurslar tushunchasi faqat

keyinchalik o'zgartirilishi mumkin bo'lgan moddiy (moddiy va energiya) oqimlarini qamrab oladi. Ilmiy-texnika taraqqiyotining ta'siri bu erda asosan ushbu resurslar sifatining oshishi sifatida hisobga olinadi.

Resurslar tasnifi. Barcha resurslar quyidagicha tasniflanadi (1-sxema):

- ❖ kelib chiqishi bo'yicha;
- ❖ ishlab chiqarishga nisbatan;
- ❖ foydalanish xususiyatiga ko'ra;
- ❖ ko'paytirish yo'li bilan.

Kelib chiqishiga ko'ra resurslar tabiiy va iqtisodiy turlarga bo'linadi . Tabiiy resurslar tabiiy sharoit va atrof-muhitni ifodalaydi. Bularga quruqlik, suv, o'rmon, mineral, shuningdek, hayvonot dunyosi resurslari, quyosh energiyasi, suv toshqini energiyasi kiradi.

Iqtisodiy resurslar iqtisodiy salohiyatning asosiy elementidir . Iqtisodiy salohiyat mamlakatning iqtisodiy qudratini tavsiflaydi va butun xalq xo'jaligi ishlab chiqarish ko'lamining rivojlanish darajasiga bog'liq. Boshqacha aytganda, iqtisodiy resurslar ishlab chiqarish jarayonining vositalari yoki manbalari, imkoniyatlaridir. Ular orasida ob'ektlar, sanoat binolari va inshootlari, barcha turdagi asbob-uskunalar, asboblari, mashinalar, turli aloqa va transport vositalari, son-sanoqsiz mehnat turlari, shuningdek, yer va barcha turdagi foydali qazilmalar muhim o'rin tutadi.

navbatida moddiy , mehnat va moliyaviy resurslarga bo'linadi .

Moddiy resurslar - bu jamiyat mavjud bo'lgan va kengaytirilgan takror ishlab chiqarish jarayonida foydalanadigan mehnat vositalari va mehnat ob'ektlari yig'indisidir. Ular ishlab chiqarishning barcha moddiy elementlarini qamrab oladi: tabiiy materiallar, xom ashyo, asboblari.

Moliyaviy resurslar davlat, korxonalar, tashkilot va muassasalar ixtiyorida mablag'larni ifodalaydi . Moliyaviy resurslarni shakllantirish , taqsimlash va ulardan foydalanish moddiy va tovar boyliklarining harakatiga asoslanadi va milliy daromadni taqsimlash va qayta taqsimlash bilan bog'liq.

Moliyaviy resurslar kengaytirilgan takror ishlab chiqarishni, uni zamonaviy texnika va texnikani keng joriy etish asosida intensivlashtirishni ta'minlash, jamiyatning moddiy va ijtimoiy-madaniy ehtiyojlarini qondirish uchun mo'ljallangan. Moddiy ishlab chiqarish tarmoqlarida olinadigan sof daromad, asosiy ishlab chiqarish fondlarini takror ishlab chiqarish uchun foydalaniladigan amortizatsiya fondi, shuningdek, davlat kredit fondlari va boshqalar moliyaviy resurslarning asosiy manbalari hisoblanadi.

Ishlab chiqarishga nisbatan resurslar funktsional va potentsialga bo'linadi . Amaldagi resurslar iqtisodiy aylanmada foydalaniladigan jami resurslarning faol qismini tashkil etadi. O'z navbatida, potentsial resurslar aniqlangan, ammo ishlab chiqarish jarayoniga hali jalb qilinmagan resurslardir. Ular mamlakat zahiralari ifodalaydi.

Resurslardan foydalanish tabiati bo'yicha ishlab chiqarish va noishlab chiqarishga bo'linadi . Ishlab chiqarish resurslari ishlab chiqarish sohasida jamiyatning moddiy boyliklarini yaratish uchun ishlatiladi. Ishlab chiqarish resurslari tarkibiga yer resurslari, moddiy va mehnat resurslari kiradi. Yer resurslari ishlab chiqarishga jalb qilingan yer fondining maydoni bilan ifodalanadi. Moddiy resurslarga mehnat vositalari va mehnat predmetlari bilan ifodalanadigan ishlab chiqarish vositalari kiradi. Binobarin, moddiy resurslar ishlab chiqarish jarayonida qayta ishlash va foydalanish uchun mo'ljallangan mavjud moddiy elementlar majmuasidir . Tabiiy tarkibi bo'yicha moddiy resurslarga xom ashyo, asosiy va yordamchi materiallar, yoqilg'i, energiya, shuningdek, ishlab chiqarishda qayta ishlanmagan yarim tayyor mahsulotlar kiradi. Mehnat resurslari - bu mehnat qobiliyatiga ega bo'lgan odamlar yig'indisidir. Bu, birinchi navbatda, mehnatga layoqatli aholi. Bu resurslardan noishlab chiqarish sharoitida ham foydalanish, aholi turmush darajasini normal ta'minlash uchun sharoit yaratish mumkin.

Qishloq xo'jaligida moddiy resurslar bir qator xususiyatlarga ega bo'lib, ulardan samarali foydalanishda hisobga olinishi kerak (2-sxema).

Ko'paytirish usuliga ko'ra resurslar takrorlanuvchi va takrorlanmaydiganlarga bo'linadi . Qayta tiklanadigan resurslarga ishlab chiqarish jarayonida foydalanish mumkin bo'lgan inson mehnati bilan yaratilgan barcha moddiy materiallar kiradi. Qayta tiklanmaydigan resurslar tabiatning o'zi tomonidan yaratilgan resurslar bilan ifodalanadi. Bular, birinchi navbatda, foydali qazilmalar, o'rmonlar, suv resurslari va boshqalar.

Iqtisodiy adabiyotlarda "bir- birini to'ldiruvchi resurslar " tushunchasi ham mavjud . Bular ishlab chiqarish jarayonida ma'lum munosabatlarda foydalaniladigan yoki ularga bo'lgan talab bir vaqtning o'zida taqdim etiladigan resurslardir. Shunday qilib, bir turdagi resurs miqdorining ko'payishi boshqa resursdan foydalanish hajmining oshishiga olib keladi. Masalan, qishloq xo'jaligida dizel yoqilg'isidan foydalanishning ko'payishi motor moyi, shuningdek, dizel traktorlari va avtomobillarni ta'mirlash uchun ehtiyot qismlar iste'molini oshirishga olib keladi.

Resurslarning to'liq bandligi va to'liq ishlab chiqarish. Jamiyat o'zining kam resurslaridan unumli foydalanishga intiladi. U cheklangan resurslardan ishlab chiqarilgan foydali tovar va xizmatlarning maksimal miqdorini olishni xohlaydi . Bunga erishish uchun jamiyat ham to'liq bandlikni, ham to'liq ishlab chiqarishni ta'minlashi kerak.

To'liq bandlik barcha mavjud resurslardan foydalanishni anglatadi. Jamiyat barcha mehnat resurslarining bandligini ta'minlashi kerak. Shu bilan birga, mashina va asbob-uskunalar, kapital qo'yilmalar va yer resurslari harakatsiz qolmasligi kerak. Boshqacha qilib aytganda, ishlab chiqarish jarayonida barcha mavjud resurslardan foydalanish kerak.

To'liq ishlab chiqarish resurslarni eng samarali taqsimlash va shuning uchun ular umumiy ishlab chiqarishga eng qimmatli hissa qo'shadigan tarzda taqsimlanishi kerakligini anglatadi. Ishlab chiqarishni alohida tarmoqlarda joylashtirish ushbu hududlarda mavjud sharoit va resurslarga muvofiq amalga oshirilishi kerak. To'liq ishlab chiqarish hajmi tegishli texnologiyalardan foydalanishni ham nazarda tutadi. Zamonaviy sharoitda don ekinlarini, masalan, ot o'roq mashinalari yordamida yig'ib olish, urushdan oldingi davrdagi ishlab chiqarish liniyalarida avtomashinalarni yig'ish samarali emas. Resurslar tanqisligini hisobga olsak, to'liq bandlik, to'liq ishlab chiqarish iqtisodiyoti tovar va xizmatlarni cheksiz yetkazib bera olmaydi. Qaysi tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarilishi va qaysi biri bekor qilinishi mumkinligi to'g'risida qarorlar har bir holatda qabul qilinishi kerak.

Barcha iqtisodiy resurslar yoki ishlab chiqarish omillari bitta muhim xususiyatga ega: ular kam yoki cheklangan miqdorda mavjud . Tabiatda jamiyat tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarishda foydalanishi mumkin bo'lgan cheklangan miqdordagi resurslar mavjud. Bular, birinchi navbatda, foydali qazilmalar, yer resurslari, asosiy jihozlar, ishchi kuchi bo'lib,

ularning mavjudligi ma'lum chegara bilan cheklangan. Ishlab chiqarish resurslarining kamligi va ularning tanqisligi ishlab chiqarish faoliyatiga bog'liq bo'lgan chegara tufayli ishlab chiqarish hajmining o'zi ham majburiy ravishda cheklangan. Jamiyat olmoqchi bo'lgan tovar va xizmatlarning butun hajmini ishlab chiqarish va iste'mol qilishga qodir emas.

Cheklangan resurslar, texnologik, ekologik va boshqa cheklovlar tovar va xizmatlarning iqtisodiy jihatdan maqbul hajmini ishlab chiqarish muammosini keltirib chiqaradi. Resurslarning mukammal almashtirilishining yo'qligi mavjud resurslarni iste'mol qilishning ko'payishiga olib keladi. Ko'pgina mamlakatlarda ishlab chiqarish quvvati vaqt o'tishi bilan har xil sur'atlarda bo'lsa ham ortadi. Energiya va moddiy resurslar tugaydi, garchi ularning manbalari tobora ko'proq ochilmoqda.

Resurslarning iqtisodiy va texnologik almashinuvi ulardan foydalanishning uchta variantini ajratishga imkon beradi:

- bitta resurs - turli xil foydalanish;
- turli resurslar - bitta maqsad;
- boshqacha keyingi ketma-ketlik foydalanish resurslar .

Tovar va xizmatlar ishlab chiqarishda resurslardan foydalanishga iqtisodiy yondashuv, resurslarning texnologik o'zaro almashinishi va ma'lum yakuniy mahsulotni ishlab chiqarishda texnologik usullarning o'zgaruvchanligi optimal ishlab chiqarishning maqbul variantlari majmuasini shakllantirish uchun asos bo'ladi. cheklangan resurslardan foydalanish .

Moddiy, shuningdek, mehnat va moliyaviy resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlash, yo'qotishlarni kamaytirish va zarur foydali samarani olishda ularni to'liq bartaraf etish uchun korxonalar resurslarni tejash tizimi bo'lgan tashkiliy, iqtisodiy, ishlab chiqarish va texnik tadbirlarni ishlab chiqadilar .

ASM RESURS TEJMASINING ASOSIY YO'LLARI.

Resurslarni tejash tushunchasi va vazifalari. Resurslarni tejash - bu barcha turdagi resurslardan yanada oqilona va samarali foydalanishga, ularni yakuniy mahsulot birligiga kamaytirishga qaratilgan ilmiy-texnikaviy, tashkiliy, iqtisodiy va tarbiyaviy tadbirlar tizimi. Bu jamiyat taraqqiyotining ijtimoiy va ishlab chiqarish muammolarini hal etishning eng muhim shartidir.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini intensivlashtirish sanoat samaradorligini oshirishga qaratilgan bo'lib, uning manbalari mahsulot sifatini

oshirish bilan birga inson mehnatini tejash, mahsulotning moddiy sarfini va energiya sarfini kamaytirishdir.

Bu muammoni hal qilish ko'p jihatdan barcha turdagi ishlab chiqarish resurslaridan foydalanish samaradorligiga va ularning birlik xarajatlarini kamaytirishga, ikkinchi darajali resurslarni muomalaga jalb qilishga bog'liq.

Resurslarni tejashning ahamiyati shundan iboratki, qishloq xo'jaligini real rivojlanayotgan sharoitlarda mutanosib rivojlanishiga erishish uchun xom ashyo, materiallar, barcha turdagi energiya va boshqa resurslarni tejash zarur: Bu materialning kamayishini anglatadi. ishlab chiqarish intensivligi, energiya intensivligi va metall zichligi.

Shunday qilib, resurslarni tejash nafaqat majburiy shart, balki qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini intensivlashtirishning eng muhim rezervidir. Resurslardan tejamkor foydalanishning muhim omili bu ularni qayta ishlash, ishlab chiqarish va iste'mol chiqindilarini xo'jalik muomalasiga kiritishdir.

Resurslarni tejashni iqtisodiy tartibga solish. Boshqaruvning bozor tizimi resurslarni samarali taqsimlashga yordam beradi. Raqobatbardosh bozor tizimi resurslarni jamiyatga eng zarur bo'lgan tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarishga yo'naltiradi. U ishlab chiqarish uchun resurslarni birlashtirishning eng samarali usullaridan foydalanishni talab qiladi va yangi, yanada samarali ishlab chiqarish texnologiyalarini ishlab chiqish va joriy etishga yordam beradi. Bu maksimal iqtisodiy samaradorlikni anglatadi.

Resurslarning tanqisligi va zaxiralarni ko'paytirish imkoniyatlarining cheklanganligi butun iqtisodiyot uchun iqtisodiy o'sish uchun jiddiy to'siqlarni keltirib chiqaradi.

Resurslarni tejashni iqtisodiy tartibga solish tizimi quyidagi elementlarni o'z ichiga olishi kerak:

- resurslardan foydalanish , mahsulotning tozaligi va atrof- muhitning ifloslanishi standartlari;
- standartlarga rioya qilish va ulardan chetga chiqish uchun to'lovlar, sanksiyalar va imtiyozlar tizimi;

tejashning iqtisodiy shartlariga rioya etilishini nazorat qilish tizimi .

Texnik taraqqiyot ishlab chiqarish samaradorligini oshirish orqali jamiyatga bir xil miqdordagi resurslardan ko'proq mahsulot ishlab chiqarish imkonini beradi. Ishlab chiqarish resurslarga bo'lgan talabni belgilaydi. Resurslar iste'molchining ehtiyojlarini to'g'ridan-to'g'ri emas, balki bilvosita, tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarish orqali qondiradi. Bu shuni anglatadiki, har qanday resursga bo'lgan talabning barqarorligi quyidagilarga bog'liq bo'ladi :

- mahsulot yaratishda resurs unumdorligi;
- berilgan resurs bilan ishlab chiqarilgan tovarning bozor qiymati yoki narxi.

Bularning barchasi resursning narxini belgilaydi. Resurslarga narxlarni shakllantirish zaruratining bir qancha sabablari bor.

Naqd pul daromadlari. Korxonalarining iqtisodiy resurslarni qo'lga kiritishda qilgan xarajatlari, odatda, ularni bozorga taklif qiluvchilarning daromadlari sifatida ishlaydi.

Resurslarni taqsimlash. Resurs narxlari kam yoki kam resurslarni turli sanoat va korxonalar o'rtasida taqsimlashni osonlashtiradi. Korxonalar uchun resurs narxlari ishlab chiqarish xarajatlari bo'lib, maksimal foyda olish uchun u eng foydali mahsulotlarni va ishlab chiqarish uchun eng samarali texnologiyani tanlashi kerak.

Talab va taklifning bozor kuchlariga hukumatlar va korxonalarining siyosati va amaliyoti ta'sir ko'rsatadi. Resursga bo'lgan talab mahsulotga bo'lgan talabdan kelib chiqqanligi sababli, mahsulotga bo'lgan talabning har qanday o'zgarishi resursga bo'lgan talabning o'zgarishiga olib keladi (*ceteris paribus*).

Har qanday resursning ishlashini qo'llaniladigan texnologiyani takomillashtirish va resurs sifatini yaxshilash orqali ham o'zgartirish mumkin. Boshqa resurslar narxining o'zgarishi ma'lum bir resursga bo'lgan talabning o'zgarishiga olib kelishi mumkin. O'rinbosarning mavjudligi, shuningdek, qo'shimcha resurslar narxining o'zgarishi resursga bo'lgan talabning o'zgarishiga olib keladi.

8.3. BOZOR SHARTLARIDA MODDIY-TEXNIK RESURSLARNI SHAKLLANISH XUSUSIYATLARI.

Resurslarni shakllantirishda lizingning roli. Qishloq xo'jaligi uchun moddiy-texnika resurslari bozorini shakllantirish moddiy resurslarning ulgurji bozorlarini tashkil etish, shuningdek, ishlab chiqaruvchilar bilan bevosita aloqalarni kengaytirish yo'li bilan amalga oshirilishi ko'zda tutilgan. Qishloq xo'jaligi logistikasida lizing ko'lamini kengaytirishning muhim zaxirasi lizing xizmatlari uchun to'lovni naqd pulda emas, balki natura ko'rinishida amalga oshirish, shu jumladan, kelgusi hosil uchun forvard bitimlari asosida qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetkazib berish istiqbolidir. Lizing kompaniyalarining keng tarmog'ini yaratish qishloq xo'jaligi iste'molchilari uchun texnika va uskunalarni narxini pasaytirishga yordam beradi.

Uskunalarini lizing asosida yetkazib berishni rivojlantirish, - mamlakatimizning turli hududlarida tijorat lizing kompaniyalarini tashkil etishga alohida e'tibor qaratish lozim. Qishloq xo'jaligi korxonalarini va moddiy-texnik bazasi zaif dehqon (fermer) xo'jaliklari uchun lizing asosida texnika yetkazib berish katta ahamiyatga ega . Qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilariga xizmat ko'rsatuvchi mashina-texnologik stansiyalar lizing asosida ishlashi mumkin.

Qishloq xo'jaligi korxonalarini va dehqon (fermer) xo'jaliklariga lizing asosida asbob-uskunalar yetkazib berish yangi mashinalar sotib olish bilan solishtirganda ma'lum iqtisodiy afzalliklarga ega. Bugungi murakkab sharoitda lizing qishloq xo'jaligi korxonalariga asosiy fondlarni yangilash muammosini hal qilish imkonini beradi. Lizing - korxonalarini lizing asosida ishlab chiqarish vositalarini yangilash uchun moliyalashtirish shakli . Lizing shartnomasi bo'yicha ijaraga olingan mulk foydalanuvchi korxonada balansida aks ettirilmaydi va mulk huquqi lizing beruvchida qoladi .

lizing oluvchi tomonidan ishlab chiqarish maqsadlarida foydalaniladigan asbob-uskunalar, qurilish maydonchalari, mashinalar, murakkab texnik tizimlarni uzoq muddatga ijaraga berish . Boshqacha aytganda, lizing - bu asosiy vositalarni

sotib olish uchun uzoq muddatli kredit bo'lib, bunda mablag'lar sotilmaydi, balki ijaraga beriladi.

ishlab chiqarishni moliyalashtirish, texnik qayta jihozlash, rekonstruksiya qilish va rivojlantirish muammolarini hal qilishni tezlashtirishga qodir bo'lgan juda moslashuvchan iqtisodiy vositadir . Lizingga asoslangan ijara qimmat uskunalar uchun ham, unchalik murakkab bo'lmagan uskunalar uchun ham yaxshi . Uskunalar va mexanizmlar ma'lum muddatga, ma'lum haq evaziga ijaraga olinadi, bu ularni sotib olish xarajatlarini qoplashi va lizing beruvchiga foyda keltirishi kerak.

Lizing asosiy shartlardan birining mavjudligini o'z ichiga oladi:

- shartnoma muddati tugagandan so'ng, mulk ijarachiga o'tadi . Ikkinchisi kelajakda o'z xohishiga ko'ra texnika va jihozlardan foydalanishi mumkin;
- ijarachiga shartnomaning butun muddati davomida mulkni sotib olish huquqi beriladi;
- ijara muddati mashinalar, asbob-uskunalar yoki mulkning ko'p muddati uchun bo'lishi kerak. Shunday qilib, agar traktorning standart xizmat muddati 10 yil bo'lsa, unda shartnoma tuzilishi mumkin bo'lgan muddat kamida 6-8 yil bo'lishi kerak;
- lizing to'lovlari miqdori asosiy vositalar qiymatidan kattaroq yoki teng bo'lishi kerak.

Lizingning o'ziga xos xususiyati shundaki, kapital ssudada naqd pulda emas, balki asbob-uskunalar, mashinalar, binolar ko'rinishida taqdim etiladi. Shu bilan birga , lizing oluvchi tomonidan ishlab chiqarish maqsadlarida foydalaniladigan ob'ekt lizing beruvchining mulki bo'lib qoladi, bu lizingni tovar kreditidan ajratib turadi.

Yana bir muhim omil shundaki, lizing to'lovlari lizing oluvchi mahsulot tannarxiga kiritiladi. Shu bilan birga, soliqqa tortiladigan foyda miqdori kamayadi, chunki lizing muddati tugagunga qadar asbob-uskunalar lizing beruvchining balansida uning mulki sifatida ro'yxatga olinadi. Ijara shartnomasi bo'yicha ijaraga olingan aktivlar uchun amortizatsiya ajratiladi.

Agrosanoat majmuasini mashinasozlik mahsulotlari bilan ta'minlashni yaxshilash maqsadida 1997 yildan beri federal va mintaqaviy byudjet mablag'lari, shuningdek, mashinasozlikdan tushadigan mablag'lar hisobidan shakllantiriladigan maxsus lizing fondi tuzilib, doimiy ravishda to'ldirilib borilmoqda. agrosanoat majmuasi uchun mashinasozlik mahsulotlarini yetkazib beruvchi korxonalar. So'nggi yillar tajribasi qishloq xo'jaligini zarur texnika bilan ta'minlashning hozirgi real imkoniyatlari sharoitida uni lizing turi bo'yicha uzoq muddatli lizingga o'tkazish mumkinligini ishonchli ko'rsatdi.

Dunyoning rivojlangan mamlakatlarida lizing operatsiyalari keng rivojlangan . AQShda lizingning umumiy investitsiyalardagi ulushi 27%, Buyuk Britaniyada 20%, Yevropa mamlakatlarida esa 8% ga yaqin.

korxonalari va tashkilotlarining og'ir iqtisodiy ahvoli , ularning qishloq xo'jaligi texnikasi va ehtiyot qismlarini sotib olish uchun mablag' etishmasligi, lizing fondi hajmining qisqarishi mahsulot ishlab chiqarish va yetkazib berishning o'sishiga yordam bermayapti. moddiy-texnika resurslari.

Moddiy-texnika resurslarini moliyalashtirish va kreditlash . Moddiy resurslarni shakllantirish lizing asosida ham , fermer xo'jaliklariga tijorat krediti berish yo'li bilan ham amalga oshirilishi mumkin . Tovar krediti oldindan to'lov vositasi sifatida qishloq xo'jaligidagi inqiroz natijasida vujudga keldi. Pul yo'qligi sababli xo'jaliklarda yoqilg'i-moylash materiallari, mashinalar uchun ehtiyot qismlar, o'g'itlar, qurilish materiallari va boshqa ishlab chiqarish vositalari sotib olishga hech narsa yo'q. Qiyin vaziyatdan chiqish maqsadida qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilariga bo'lajak hosil evaziga kredit asosida texnika, yoqilg'i ajratilmoqda.

Zamonaviy sharoitda qishloq xo'jaligining moddiy resurslarini shakllantirishni turli yo'llar bilan amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Bu tovar va moliyaviy ssudalar, lizingga mashinalar berish, dehqon (fermer) xo'jaliklarining kooperatsiyasiga asoslangan uskunalardan foydalanish va boshqa shakllar bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, qishloq xo'jaligi va sanoat

mahsulotlarining narxлари va ayirboshlash nisbatlarini davlat tomonidan tartibga solish zarur.

Moddiy resurslar samaradorligini oshirishning asosiy yo'nalishlari – ularning yo'qotilishini kamaytirish, qishloq xo'jaligi yerlari va hayvonlarning mahsuldorligini oshirish, kam chiqindi, chiqindisiz va resurslarni tejaydigan texnologiyalardan foydalanish, qishloq xo'jaligi mahsulotlari va materiallari sifatini oshirish, ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar raqobatbardosh mahsulotlar. Qishloq xo'jaligini moddiy-texnik ta'minotini boshqarish, kreditlash va moliyalashtirish usullarini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega.

Bu tendentsiyalarning barchasi pirovardida qishloq xo'jaligi mahsulotlarining moddiy intensivligining pasayishida namoyon bo'ladi . U yalpi mahsulot birligi, sof mahsulot (yalpi daromad), sof daromad, foyda ishlab chiqarishga sarflangan materiallar miqdorini ifodalaydi. Amalda ko'pincha moddiy xarajatlarning qishloq xo'jaligi yalpi mahsuloti qiymatiga nisbati sifatida hisoblangan moddiy zichlik ko'rsatkichi qo'llaniladi. Biroq, bu ko'rsatkich resurs ta'minotini tavsiflamaydi . Sof ishlab chiqarish bo'yicha moddiy iste'molni hisoblash (yalpi daromad) bunday kamchilikka ega emas, chunki u moddiy xarajatlarni o'z ichiga olmaydi. Ushbu ko'rsatkich material va energiyani tejashni rag'batlantiradi , chunki u sarflangan materiallar, energiya va yangi yaratilgan qiymat (sof mahsulot) nisbatini ko'rsatadi.

Muhim qarshi -xarajat rolini sof daromad asosida hisoblangan moddiy iste'mol ko'rsatkichi o'ynaydi . U moddiy xarajatlarning barcha yalpi mahsulotga emas, balki uning faqat bir qismiga, asosiy va aylanma mablag'larning o'tkazilgan qiymati va ish haqini olib tashlagan holda nisbatini tavsiflaydi.

ishlab chiqarish uchun moddiy resurslarni qisqartirishning eng muhim omili ishlab chiqarishni intensivlashtirish bo'lib, bunda har gektarga xarajatlar ko'payadi va mahsulot birligiga tushadigan xarajatlar kamayadi. Shunday qilib, - boshhoqli don ekinlari hosildorligi gektariga 18 sentnerdan 26 sentnerga oshishi bilan 1 sentner boshiga moddiy resurslar: urug'lik uchun – 31 foiz, o'g'it va pestitsidlar – 11-13 foiz, yoqilg'i-moylash materiallari – 11-13 foizga oshdi. 10%.

Bu ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, yer maydoni birligiga to'g'ri keladigan moddiy xarajatlarning o'sishi bilan yerning ham, moddiy resurslarning ham qaytarilishi ortadi.

Qishloq xo'jaligining moddiy resurslarining faol qismini organik va mineral o'g'itlar tashkil etadi. Ulardan foydalanish nafaqat ekinlar hosildorligini oshirish, balki tuproq unumdorligini qayta ishlab chiqarishni ham ta'minlash imkonini beradi. Bozor sharoitida mineral o'g'itlar narxi yuqori bo'lganligi sababli ulardan foydalanish keskin qisqardi. Tuproqdagi oziq moddalar balansida katta tanqislik yuzaga keladi va buning natijasida tuproqdagi chirindi miqdori kamayadi, ekin maydonlarining unumdorligi pasayadi.

Gumusning taqchilligisiz balansini yaratish uchun har yili tuproqqa 1 milliard tonnagacha organik o'g'itlar va kamida 17,5 million tonna mineral o'g'itlar kiritish kerak, bu esa shunga mos ravishda amaldagidan 12 baravar ko'p qo'shilishi kerak. hozirda qo'llaniladi.

Nazorat savollari va topshiriqlari

1. Qishloq xo'jaligida moddiy-texnika resurslari qaysi sohalarga bo'linadi?
2. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishidagi moddiy-texnika resurslarining asosiy xususiyatlarini sanab o'ting.
3. Resurslarning to'liq bandligi va to'liq ishlab chiqarish nima?
4. Qishloq xo'jaligini isloh qilish davrida moddiy-texnika resurslarining asosiy turlari iste'moli nima uchun kamaydi ?
5. energiya bilan ta'minlash va quvvatning og'irlik nisbati kabi ko'rsatkichlariga tavsif bering .
6. Qishloq xo'jaligi jarayonlarini mexanizatsiyalash qanday rol o'ynaydi ?
7. mexanizatsiyadan foydalanishning ko'rsatkichlari qanday .
8. Qishloq xo'jaligida resurslarni tejashning asosiy usullarini ochib bering.
9. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida lizing nima?
10. moddiy-texnika resurslarini shakllantirish qanday amalga oshiriladi?

8-BOB UCHUN O'Z-O'ZI TEKSHIRILGAN TESTLAR

1. Iqtisodiy resurslar quyidagilarga bo'linadi

- A. xom, pul, noishlab chiqarish
- B. takrorlanuvchi, takrorlanmaydigan, mehnat
- B. moddiy, mehnat, moliyaviy

2. .... iqtisodiy aylanmada foydalaniladigan jami resurslarning faol qismini ifodalaydi

- A. Faoliyati
- B. salohiyat
- V. ishlab chiqarish

ishlab chiqarish jarayoniga hali jalb etilmagan

- A. ishlaydi
- B. salohiyat
- V. ishlab chiqarish

4. Qishloq xo'jaligi moddiy-texnika resurslarining tarkibiy qismi:

- A. kapital talab qiluvchi ko'chma birliklar
- B. agrosanoat majmuasining barcha bo'g'inlari
- B. yer

5. Iqtisodiy resurslar yoki ishlab chiqarish omillari qanday umumiy mulkka ega?

- A. ular tabiiy va iqlim sharoitiga bog'liq
- B. ular ishlab chiqarish faoliyatining tarkibiy qismi hisoblanadi
- C. ular kam uchraydi yoki cheklangan

6. Cheklangan resurslardan optimal foydalanishning mumkin bo'lgan variantlari to'plamini shakllantirish uchun nima asos bo'ladi ?

- A. Tovar va xizmatlar ishlab chiqarishda resurslardan foydalanishga iqtisodiy yondashuv, resurslarning texnologik o'zaro almashinishi va ma'lum yakuniy mahsulotni ishlab chiqarishda texnologik usullarning o'zgaruvchanligi.
- B. resurslarni tejash tizimi bo'lgan tashkiliy-iqtisodiy, ishlab chiqarish-texnik - tadbirlar
- B. zarur foydali samarani olishda moddiy, shuningdek mehnat va moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish, yo'qotishlarni kamaytirish va ularni to'liq bartaraf etish .

7 . Qishloq xo'jaligida texnikadan foydalanish samaradorligi ko'rsatkichlari:

- A. Ishlab chiqarish va texnik resurslar, yangi texnologiya samaradorligi, ekspluatatsiya xarajatlarini kamaytirish, aniq kapital qo'yilmalarni qisqartirish, qo'shimcha investitsiyalarni qoplash muddati
- B. Mexanizatsiyalash darajasi, yangi texnologiya samaradorligi, ekspluatatsiya xarajatlarini kamaytirish, aniq kapital qo'yilmalarni qisqartirish, qo'shimcha investitsiyalarni qoplash muddati
- B. Mexanizatsiyalash darajasi, yangi asbob-uskunalarining samaradorligi, ekspluatatsiya xarajatlarining kamayishi, aniq kapital qo'yilmalarning qisqarishi, qo'shimcha qo'yilmalarning o'zini oqlash muddati, mavjud asbob-uskunalaridan foydalanish xarajatlari.

8. Barcha turdagi resurslardan yanada oqilona va samarali foydalanishga, ularni yakuniy mahsulot birligiga kamaytirishga qaratilgan ilmiy-texnikaviy, tashkiliy, iqtisodiy va tarbiyaviy chora-tadbirlar tizimi nimaga aytiladi?

A. Mehnat samaradorligi

Ishlab chiqarishning moddiy-texnik vositalaridan samarali foydalanish tizimi

B. Resurslarni tejash

9. Qaysi tizimda resurslardan foydalanish , mahsulotning tozaligi va atrof- - muhit ifloslanishi standartlari mavjud; standartlarga rioya qilish va ulardan chetga chiqish uchun to'lovlar, sanktsiyalar va imtiyozlar tizimi; resurslarni tejashning iqtisodiy shartlariga rioya etilishini nazorat qilish tizimi ?

A. Ishlab chiqarish resurslari va moddiy-texnika vositalari tizimi

B. Mavjud va yangi jihozlarning ishlash tizimi

B. Resurslarni tejashni iqtisodiy tartibga solish tizimi

10. Har qanday resursga bo'lgan talabning barqarorligi quyidagilarga bog'liq bo'ladi :

A. pul daromadlari, mahsulot ishlab chiqarish va xizmatlardan olinadigan foyda

B. eng foydali mahsulot ishlab chiqarish uchun ishlab chiqarish xarajatlari, tovar yaratishda resurs unumdorligi;

B. mahsulot yaratishda resurs unumdorligi; berilgan resurs bilan ishlab chiqarilgan tovarning bozor qiymati yoki narxi.

11. Qishloq xo'jaligi korxonalarining asosiy fondlarini yangilash muammosini hal qilish uchun nima imkon beradi?

A. sarmoya

B. davlat subsidiyalari

B. lizing

12. Lizing - bu ....

chiqarish vositalarini lizing asosida yangilashini moliyalashtirish shakli

B. garovga qo'yilgan ko'chmas mulk qarzdorning egaligi va foydalanishida qoladigan, kreditor esa o'z majburiyatini bajarmagan taqdirda, sotish yo'li bilan qoniqish huquqini qo'lga kiritadigan garov shakllaridan biri. ushbu mulkdan.

C. daromad olish va (yoki) boshqa foydali samaraga erishish maqsadida tadbirkorlik va (yoki) boshqa faoliyat ob'ektlariga qo'yilgan pul mablag'lari , qimmatli qog'ozlar , boshqa mulk , shu jumladan mulkiy huquqlar, pul qiymatiga ega bo'lgan boshqa huquqlar .

13. Moddiy resurslarni shakllantirish ..... asosida ham, fermer xo'jaliklarini ..... bilan ta'minlash orqali ham amalga oshirilishi mumkin.

A. kredit / davlat ajratmalari

B. lizing /savdo krediti

B. investitsiya /moliyaviy kredit

14. Qishloq xo'jaligi uchun moddiy resurslarning faol qismini ... tashkil etadi.

A. Texnika va inson resurslari

B. qishloq xo'jaligi mahsulotlari

B. organik va mineral o'g'itlar

15. Moddiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishning asosiy yo'nalishlari ...

A. ularning yo'qotilishini kamaytirish, qishloq xo'jaligi yerlari, hayvonlarning mahsuldorligini oshirish, kam chiqindi, chiqindisiz va resurslarni tejaydigan texnologiyalardan foydalanish, qishloq xo'jaligi mahsulotlari va materiallari sifatini oshirish, raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish.

B. ularning yo'qotilishini kamaytirish, qishloq xo'jaligi yerlari, hayvonlarning mahsuldorligini oshirish, kam chiqindi, chiqindisiz va resurslarni tejaydigan texnologiyalardan foydalanish, qishloq xo'jaligi mahsulotlari va materiallari sifatini oshirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish.

C. ularning yo'qotilishini kamaytirish, qishloq xo'jaligi yerlari, hayvonlarning mahsuldorligini oshirish, kam chiqindili, chiqindisiz va resurslarni tejaydigan texnologiyalardan foydalanish, qishloq xo'jaligi mahsulotlari va materiallari sifatini oshirish, resurslarni samarali tejash.

9-BOB. FAN VA TEXNOLOGIYA RIVOJLANISHI. ASMDa INNOVATSION FAOLIYAT

9.1. ILMIY-TEXNIK Taraqqiyot kontsepsiyasi VA ASOSIY Yo'nalishlari.

Raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish fan-texnika taraqqiyoti yutuqlaridan foydalangandagina, ishlab chiqarishni uzluksiz yangilab turish imkonini beruvchi tegishli investitsiyalar orqali amalga oshiriladi.

Ilmiy-texnika taraqqiyoti (FTP) fan va texnikaning progressiv, o'zaro bog'liq va o'zaro bog'liq rivojlanishi bo'lib, u ishlab chiqarish vositalari, texnologiyalar, ishlab chiqarishni boshqarish va tashkil etish usullarini takomillashtirishda namoyon bo'ladi. Bu murakkab ko'p qirrali jarayon bo'lib, ilmiy izlanishlar, mashinalar va boshqa ishlab chiqarish vositalarini loyihalash va ishlab chiqarish, istiqbolli o'simlik navlarini tanlash va ko'paytirish, chorvachilikning yangi zotlarini ko'paytirish, dehqonchilik usullarini takomillashtirishni o'z ichiga oladi.

Ilmiy-texnika taraqqiyoti rivojlanishning ikki shakliga ega - evolyutsion va inqilobiy. Ishlab chiqaruvchi kuchlar doimo rivojlanib boradi, texnologiya, texnologiya va ishlab chiqarishning boshqa jihatlari doimiy ravishda takomillashib boradi. Uzoq vaqt davomida bu rivojlanish ma'lum chegaralarda, bir xil sifat asosida davom etishi mumkin. Ilmiy-texnikaviy bilimlarni to'plash va ularni ishlab chiqarishga joriy etish doimiy ravishda amalga oshirilmoqda. Bu ilmiy-texnik taraqqiyotning evolyutsion shaklidir. Biroq, ertami-kechmi eski texnika, texnologiya, o'simlik navlari va chorva zotlarini an'anaviy usullar bilan takomillashtirish imkoniyatlari tugaydigan, ularni qo'llash kerakli samarani bermaydigan payt keladi. Bunda fan va texnika yutuqlarining yangi avlodiga, energiya, materiallar, asbob-uskunalar va texnologiyaning prinsipial jihatdan yangi turlaridan foydalanishga o'tish sodir bo'lmoqda. Bu hozirgi davrga xos bo'lgan ilmiy-texnika taraqqiyotining inqilobiy shaklidir.

Agrosanoat kompleksidagi ilmiy-texnikaviy taraqqiyot o'ziga xos xususiyatlarga ega. Avvalo, ayrim innovatsiyalarning tuproq unumdorligiga va atrof-muhitga ta'sirini hisobga olish kerak. Hech qanday holatda ular buzilmasligi kerak, bu yangi materiallar, uskunalar va texnologiyalardan foydalanish uchun juda qattiq asosni qo'yadi.

Bundan tashqari, biz o'simliklar va hayvonlarning rivojlanishining biologik xususiyatlarini unutmashimiz kerak. Ushbu sohadagi so'nggi yutuqlar tabiiy tsikllarga faol ta'sir ko'rsatishga imkon beradi, lekin siz ularni o'zboshimchalik bilan o'zgartira olmaysiz. Nihoyat, tabiiy-iqlim sharoitlari qishloq xo'jaligida fan-texnika taraqqiyotining rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ular asosan mashinalar tizimini, qishloq xo'jaligi ekinlari navlari va chorva zotlarini tanlashni, xo'jalik yuritish shakllarini belgilaydi.

Agrosanoat kompleksi tarmoqlarida fan-texnika taraqqiyotining yo'nalishlari ko'p jihatdan mehnatning mavsumiyliги bilan belgilanadi. Bu korxonalarni (ayniqsa, qishloq xo'jaligida) yuqori texnik jihozlashni, turli ishlarda qo'llanilishi mumkin bo'lgan universal mashinalardan foydalanishni talab qiladi. Kam tashiladigan va tez buziladigan mahsulotlarning katta hajmining mavjudligi agrosanoat integratsiyasining yangi tashkiliy shakllarini asoslashda uni saqlash va qayta ishlashning samarali usullarini ishlab chiqishni taqozo etadi.

Ilmiy-texnika taraqqiyoti agrosanoat ishlab chiqarishini intensivlashtirishning asosidir. Fan va texnika yutuqlarini ishlab chiqarishga joriy etish qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish va mehnat unumdorligini oshirish, uning barqarorligini oshirish, tannarxini pasaytirish va mahsulot sifatini yaxshilash, tarmoq rentabelligini oshirish, ishchilarning mehnat sharoitlari va funktsiyalarini o'zgartirish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Agrosanoat majmuasida ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

- ❖ yangi, yanada samarali ishlab chiqarish vositalarini yaratish, ishlab chiqarishni kompleks mexanizatsiyalash, avtomatlashtirish va elektrlashtirish;
- ❖ qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishning intensiv va resurs

tejaydigan texnologiyalarini ishlab chiqish;

- ❖ qishloq xo'jaligi xom ashyosini qayta ishlash, ulardan to'liq foydalanish imkonini beruvchi chiqindisiz texnologiyalarni ishlab chiqish;

- ❖ qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlashning ilg'or usullarini ishlab chiqish, ularning yo'qotilishini minimallashtirish va yangi iste'mol qilish muddatlarini uzaytirish;

- ❖ o'simliklar va hayvonlarni himoya qilish vositalaridan, gerbitsidlardan, mineral o'g'itlardan samarali foydalanish;

- ❖ sug'orish va yerlarni quritishning ilg'or yo'llari va usullarini asoslash;

- ❖ qishloq xo'jaligi ekinlarining serhosil, immunitetli va yuqori samarali navlarini tanlash;

- ❖ qimmatli biologik va iqtisodiy foydali sifatlar majmuasiga ega chorva zotlarini ko'paytirish;

- ❖ ixtisoslashuvni chuqurlashtirish va ishlab chiqarish konsentratsiyasini oshirish;

- ❖ yuqori unumli mehnatni tashkil etish va rag'batlantirish shakllarini takomillashtirish;

- ❖ mulkchilik va xo'jalik yuritishning turli shakllarini rivojlantirish;

- ❖ qishloq xo'jaligining xalq xo'jaligining boshqa tarmoqlari bilan integratsiyalashuvi.

Ilmiy-texnika taraqqiyotining asosiy yo'nalishlaridan biri tabiiy va maqsadli yaratilgan tirik tizimlardan, birinchi navbatda, mikroorganizmlardan sanoatda foydalanishga asoslangan biotexnologiyadir. U allaqachon agrosanoat majmuasida (non pishirish, vinochilik, pishloq tayyorlash, yem-xashak oqsillarini ishlab chiqarish) keng qo'llaniladi. Hozirgi vaqtda gen muhandisligi, ayniqsa, yangi o'simlik navlari va hayvonlar zotlarini yaratishda katta istiqbollarni ochmoqda.

Ilmiy-texnika taraqqiyotining turli sohalari bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Shunday qilib, mineral o'g'itlardan foydalanish samaradorligi ko'p jihatdan ularni qo'llash uchun mashinalarning sifati bilan belgilanadi.

Qishloq xo'jaligini kimyolashtirish o'g'itlarga javob beradigan ekin navlarini talab qiladi. Bu navlar intensiv resurs tejoychi texnologiyalar talablariga ham javob berishi kerak (xususan, hosilni tez va sifatli mashinada yig'ish imkonini beradi).

Chorvachilikda mahsuldorligi yuqori bo'lgan chorva zotlarini ko'paytirish, uni to'liq, ozuqa va mikroelementlari bilan muvozanatli ozuqa bilan ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Ilmiy-texnika taraqqiyotining ushbu sohalari bir-biri bilan chambarchas bog'liq: yangi zotlarning yuqori potentsial mahsuldorligiga faqat to'liq oziqlantirish bilan erishish mumkin.

Texnika va texnologiyani takomillashtirish mehnat va boshqaruvni tashkil etishning yangi shakllarini talab qiladi; ularning xilma-xilligi sohaning ilmiy va moddiy-texnika salohiyatidan oqilona foydalanishga xizmat qilishi kerak.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida nafaqat mehnat va kapital sarfini kam sarflagan holda mahsulot ishlab chiqarish, balki ularni muvaffaqiyatli sotish ham muhim ahamiyatga ega. Shu bois qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqaruvchilarni qayta ishlash korxonalarini va savdo bilan integratsiyalashuvi, marketing xizmatlarini tashkil etish ustuvor yo'nalish hisoblanadi. Shunday qilib, agrosanoat majmuasini muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun fan va texnikaning alohida, hatto muhim bo'lsa-da yutuqlaridan foydalanmaslik, balki ularni rivojlantirishga kompleks yondashuvni ta'minlash katta ahamiyatga ega.

9.2. AICda INNOVATSION FAOLIYAT

Ishlab chiqarishni sifat jihatidan yaxshilash bozor sharoitida investitsiya jarayonining asosini tashkil etuvchi innovatsiyalar shaklida amalga oshiriladi. Talabning rivojlanishi, uni diversifikatsiya qilish uni qondirish usullarini takomillashtirish zaruriyatiga olib keladi. Innovatsiyalar bu muammoni hal qilishning yangi usuli bo'lib, u foydali samarani oshiradi va qoida tariqasida fan va texnika yutuqlariga asoslanadi.

“Innovatsiya” atamasi o'tish iqtisodiyoti davrida ham mustaqil ravishda ham, bir qator o'zaro bog'liq tushunchalar – “innovatsion faoliyat”, “innovatsion

jarayon” va boshqalarga nisbatan faol qo‘llanila boshlandi. Innovatsiya (innovatsiya) innovatsion faoliyatning yakuniy natijasidir. , bozorga kiritilgan yangi yoki takomillashtirilgan mahsulot shaklida mujassamlangan; yangi yoki takomillashtirilgan texnologik jarayon; ijtimoiy xizmatlarga yangi yondashuv.

Innovatsion faoliyat – ilmiy-texnikaviy g‘oyalar, ixtirolar, ishlanmalarni amaliy foydalanish uchun yaroqli natijaga yetkazish bo‘yicha chora-tadbirlar tizimi. U har xil turdagi ilmiy tadqiqotlar (fundamental va amaliy), konstruktorlik, texnologik, eksperimental ishlanmalar hamda ishlab chiqarishdagi innovatsiyalarni o‘zlashtirish chora-tadbirlarini o‘z ichiga oladi . Innovatsion faoliyat natijasida yangi mahsulotlar, texnologiyalar, ishlab chiqarishni tashkil etish va boshqarish shakllari paydo bo'ladi; bu fan-texnika taraqqiyotining muhim jihati va bozor iqtisodiyoti sharoitida qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilarining samarali ishlashi uchun zarur shart-sharoitlardan biridir.

Innovatsion jarayon kengroq tushunchadir. U voqealarning izchil maqsadini ifodalaydi, bunda innovatsiya g‘oyadan ma’lum mahsulot, texnologiya yoki xizmatga “pishib”, iqtisodiy amaliyotda tarqaladi. Bu jarayon amalga oshirish deb ataladigan narsa bilan tugamaydi, balki undan keyin ham davom etadi, chunki innovatsiya iqtisodiyotda tarqalishi bilan u yaxshilanadi, samaraliroq bo'ladi va yangi iste'mol xususiyatlariga ega bo'ladi. Texnologik ko‘rsatkichlariga ko‘ra innovatsiyalar mahsulot va texnologik innovatsiyalarga bo‘linadi . Birinchisi printsiptial jihatdan yangi mahsulotlarni ishlab chiqish bilan, ikkinchisi ishlab chiqarishning yangi yoki sezilarli darajada takomillashtirilgan usullari, texnologiyalari, ishlab chiqarishni tashkil etish va boshqarish shakllarini ishlab chiqish bilan bog'liq.

Yangilik darajasiga ko'ra innovatsiyalar sanoat uchun yangi va ma'lum korxonalar (korxonalar guruhlari) uchun yangilarga bo'linadi. Kiritilgan o'zgarishlarning chuqurligiga qarab, asosiy ixtirolarni amalga oshiradigan va yangi avlodlar va texnologiyalarni rivojlantirish va innovatsiyalarni takomillashtirish yo'nalishlarini shakllantirish uchun asos bo'ladigan radikal (asosiy) innovatsiyalar ajralib turadi. Bunday holda, biz ilmiy-texnika tsiklining

taqsimlanishi va barqaror rivojlanishi bosqichida hukmronlik qiladigan kichikroq miqyosdagi o'zgarishlar haqida gapiramiz. Modifikatsiyalash (xususiy) innovatsiyalar texnika va texnologiyalarning eskirgan avlodlarini qisman takomillashtirish va yangi sharoitlarga moslashtirishga qaratilgan. Innovatsiyalarni rivojlantirishni rag'batlantirish mexanizmi birinchi navbatda bozor raqobatidir. Agrosanoat kompleksi korxonalarini eskirgan texnika va texnologiyalardan foydalanganda zarar ko'radi, shuning uchun innovatsiyalarni joriy etish orqali xarajatlarni kamaytirishga majbur bo'ladi. Samarali innovatsiyalarni birinchi bo'lib o'zlashtirgan korxonalar raqobat kurashida o'z pozitsiyalarini sezilarli darajada mustahkamlaydi.

Innovatsion faoliyat agrosanoat majmuasida ishlab chiqarishning pasayishini bartaraf etish, uning tarkibiy o'zgarishini ta'minlash, bozorni turli xil raqobatbardosh mahsulotlar bilan to'ldirishning muhim dastagi hisoblanadi. Iqtisodiyotning innovatsion modeliga o'tish nafaqat barqarorlashtirish, balki mahalliy ishlab chiqarishning texnik va texnologik darajasini doimiy oshirish demakdir.

Agrosanoat majmuasida innovatsiyalarning asosiy yo'nalishlariga quyidagilar kiradi:

- ✓ ishlab chiqarish, saqlash va qayta ishlashning energiya va resurslarni tejovchi texnologiyalarini ishlab chiqish;
- ✓ ichki bozorni arzon va sifatli oziq-ovqat mahsulotlari bilan to'ldirishga xizmat qiluvchi innovatsiyalar;
- ✓ texnologiya va asbob-uskunalarining unumdorligini, samaradorligini, texnik xizmat ko'rsatish qobiliyatini oshirish, ularning xizmat muddatini uzaytirish bo'yicha innovatsiyalar;
- ✓ innovatsion iqtisodiyotni barpo etishni hisobga olgan holda agrosanoat kompleksi uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlash;
- ✓ atrof-muhitni yaxshilash bo'yicha chora-tadbirlar.

Innovatsion faoliyatda eng muhim rol davlatga tegishli, chunki u quyidagilarni ta'minlaydi: moliyalashtirish va innovatsion sohada ustuvor

yo'nalishlarni tanlash, strategik rejalashtirish, davlat buyurtmasi ob'ekti bo'lishi mumkin bo'lgan tovarlar va xizmatlar ro'yxatini aniqlash, o'zini o'zi yaratish. - innovatsion sohada mexanizmlarni tashkil etish, innovatsion loyihalarda investorlarni rag'batlantirish; bunday loyihalarni tekshirish va tahlil qilish.

Innovatsion faoliyat uchun zarur shart-sharoitlar innovatsiyalar monitoringi, shuningdek, korxonalariga ilmiy-texnikaviy faoliyat natijalari to'g'risidagi ma'lumotlarni, agrosanoat ishlab chiqarishining turli jihatlari bo'yicha aniq tavsiyalarni tezkor yetkazib berishga xizmat qiluvchi rivojlangan innovatsion infratuzilma hisoblanadi. Bu erda axborot va maslahat xizmatlari katta rol o'ynashi mumkin; agrosanoat majmuasida bevosita ishlaydigan yuqori malakali mutaxassislar sonining qisqarishi hisobiga ularning ahamiyati keskin ortadi.

Innovatsion faoliyatning eng muhim tarkibiy qismi tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlarini olib borishdir. Agrosanoat majmuasini rivojlantirishni ilmiy ta'minlashni hozirda 150 dan ortiq ilmiy-tadqiqot institutlari va tajriba stansiyalari, 5 ga yaqin qishloq xo'jaligi oliy o'quv yurtlari amalga oshirmoqda, ularda tajriba-ishlab chiqarish bazasi sifatida 300 dan ortiq tajriba-ishlab chiqarish va o'quv xo'jaliklari mavjud.

Bozor munosabatlariga o'tish sharoitida oziq-ovqat, mehnat va ishlab chiqarish vositalari bozori bilan bir qatorda, raqobat tamoyillari asosida muvozanatli ta'minot va ishlab chiqarish vositalarini ta'minlashga qaratilgan ilmiy-texnikaviy mahsulotlar bozori asta-sekin shakllana boshladi. ushbu mahsulotlarga talab. Afsuski, ko'pchilik qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarining ilmiy ishlanmalarga qiziqishi yo'qolganligi sababli bu yerda hali katta muvaffaqiyatlarga erishilmagan.

Shu sababli, turli tashkiliy shakllarda (tadqiqot institutlarini amalga oshirish bo'limlari, mustaqil tashkilotlar va boshqalar) amalga oshiriladigan maxsus amalga oshirish tadbirlariga ehtiyoj qolmoqda. Ularning vazifasi ilmiy ishlanmalarni ishlab chiqarishga olib kirishni jadallashtirish, ilmiy mahsulotlarni ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'rtasida ularning o'zaro manfaatlariga

javob beradigan iqtisodiy aloqalarini o‘rnatgan holda ularni amaliy amalga oshirishni tashkil etishdan iborat.

Agrosanoat majmuidagi innovatsion faoliyat natijasi ekinlar hosildorligi va chorvachilik mahsuldorligi, mehnat unumdorligi oshishi, mahsulot birligi tannarxi va material sarfining kamayishi, foydaning oshishi va iqtisodiy zararining kamayishi hisoblanadi. atrof-muhitning ifloslanishi.

Agrosanoat kompleksidagi innovatsiyalarning iqtisodiy samarasini quyidagi formula yordamida hisoblash maqsadga muvofiqdir:

$$\Theta = \left[\frac{\Pi_H}{A_H} - \frac{\Pi_6}{A_6} \right] \cdot A_H$$

bu erda E - iqtisodiy samara (foydaning o'sishi), so'm .; Pb, Mon - asosiy va yangi variantlar uchun foyda, summa ; Ab , An - asosiy va yangi variantlarga muvofiq ishlab chiqarilgan mahsulotlar hajmi, ya'ni.

Innovatsion faoliyatning iqtisodiy samaradorligi olingan iqtisodiy samaraning uni keltirib chiqargan xarajatlarga nisbati bilan tavsiflanadi. Ta'sir yalpi va sof mahsulot, foyda bilan ifodalanishi mumkin. Bunda xarajatlar deganda innovatsiyalarni joriy etishga sarflangan moddiy va pul resurslari yig'indisi tushuniladi. Innovatsion loyihalarni iqtisodiy baholashda kapital qo'yilmalarning qiyosiy samaradorligi ko'rsatkichlaridan foydalaniladi.

Qishloq xo'jaligi korxonalarini uchun yanada samarali uskunalarni joriy etish bilan bog'liq innovatsiyalar alohida ahamiyatga ega. Eski mashinalarni yanada ilg'or mashinalarga almashtirish samarasi mehnat unumdorligini oshirishda, ishlab chiqarish (ish) tannarxini pasaytirishda, mahsulot hosildorligini oshirishda (eng yaxshi agrotexnik muddatlarda olib borilayotgan ishlar tufayli) namoyon bo'ladi. Bularning barchasi yangi qishloq xo'jaligi texnikasini baholashda hisobga olinishi kerak va shuning uchun quyidagi ko'rsatkichlar tizimidan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Ish vaqti (mahsulot) birligiga tayanch va yangi mashinalarning ishlashi uchun odam- soatdagi umumiy mehnat xarajatlari (St):

$$3t = 3te + 3tr + 3tu + 3tp$$

bu erda Z_{me} - asosiy ishlab chiqarish jarayonini amalga oshirish uchun mehnat xarajatlari;

Z_{tr} - bir xil, texnik nosozliklarni bartaraf etish uchun;

3_{tu} - rejali texnik xizmat ko'rsatish uchun;

Z_{tp} - boshqa mehnat xarajatlari (mashinalarni o'rnatish, ishga tushirish, qayta jihozlash, saqlash uchun).

Baza va yangi mashinaning ishlashi uchun jami yillik mehnat xarajatlari (Z_{tg}):

$$Z_{tg} \approx Z_t * V_z$$

bu yerda B_z - mashinaning zonali yillik ish vaqti.

Ish vaqti (mahsulot) birligiga to'g'ridan-to'g'ri ekspluatatsiya xarajatlari (Y_{iu}) so'mda:

$$\approx 3 + A + R_k + R_t + H + P,$$

bu erda 3 - xizmat ko'rsatuvchi xodimlarning ish haqi; A - ta'mirlash xarajatlari;

R_k - kapital ta'mirlash uchun; R_t - joriy ta'mirlash va rejali texnik xizmat ko'rsatish uchun; H - neft mahsulotlari (yoqilg'i va boshqalar) elektr energiyasi uchun; P - boshqa to'g'ridan-to'g'ri xarajatlar.

4. Baza va yangi mashina uchun so'mdagi xususiy kapital qo'yilmalar (K_u):

$$K_y = \frac{B}{T_3 \cdot W_{3K}}$$

bu erda B - mashinaning kitob narxi; T_3 - uning zonali yillik yuki; W_{3K} - ish vaqti birliklarida 1 soatlik ish vaqti uchun mashinaning unumdorligi.

5. Asosiy va yangi mashinaning ish vaqti yoki ishlab chiqarish birligiga (P_u) so'mda kamaytirilgan xarajatlar quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi:

$$P_u \approx K_u * E + I_u,$$

Bu erda E - investitsiya samaradorligining me'yoriy koeffitsienti (0,15 ga teng).

6. Baza va yangi dastgohlarning yillik ish hajmiga (P_g) so'mda kamaytirilgan xarajatlar:

$$P_g \approx P_u * V_z.$$

Yangi mashinani odam-soatda ishlatishda yillik mehnat tejamkorligi (Et):

$$Et = Ztb - Ztn$$

bu yerda Ztb , Ztn mos ravishda baza va yangi mashinalarning yillik operatsion xarajatlari.

8. Yangi dastgohni ekspluatatsiya qilishda kapital qo'yilmalarni tejash (En) (so'mda):

$$En = Kgb - Kgn$$

bu erda Kg 6 , Kg - asosiy va yangi mashinalarning mos ravishda yillik ish hajmiga asoslangan kapital qo'yilmalar.

Yangi mashinani ishga tushirishda to'g'ridan-to'g'ri ekspluatatsiya xarajatlarining yillik tejash (Ep) (so'mda):

$$Ep = Igb - Ign$$

bu yerda Igb , Ign mos ravishda baza va yangi mashina uchun yillik bevosita ekspluatatsiya xarajatlari.

10. Yangi mashinaning ishlashi va asosiy materiallarning sarflanishi jarayonida olingan mahsulot miqdori va sifatining o'zgarishidan so'm (U)dagi iqtisodiy samara:

$$Y \setminus u003d (Sdn - Sdb) + (Smb - Smn)$$

bu erda Sdn , Sd 6 - yangi va asosiy mashinadan foydalanganda olingan ish vaqti birligi uchun ishlab chiqarish xarajatlari;

Cmb , Cmn - yangi va asosiy mashinalarning (urug'lar, o'g'itlar, gerbitsidlar va boshqalar) ish vaqti birligiga asosiy va yordamchi materiallarning narxi.

11. Qabul qilinadigan mahsulot miqdori va sifatining o'zgarishi hamda asosiy materiallar sarfini hisobga olgan holda yangi mashinalarni ishlatishdan yillik iqtisodiy samara (Ege) so'mda:

$$u003d ((Pub - Pun) + Y) * Vz$$

Baza bilan solishtirganda yangi asbob-uskunalarni ekspluatatsiya qilishda xarajatlarni pasaytirish darajasi (Ci) foizda:

$$C_1 = \frac{3_{16} - 3_{16}}{3_{16}} \cdot 100$$

Bu erda 3gb, Zgn - mos ravishda yangi mashinaning yillik ish hajmiga (odam-soat, so'm) hisoblangan asosiy va yangi mashina uchun yillik xarajatlar (mehnat xarajatlari, to'g'ridan-to'g'ri ekspluatatsiya xarajatlari, kapital qo'yilmalar, qisqartirilgan xarajatlar).

Yuqoridagi ko'rsatkichlar tizimi yangi texnologiyani joriy etishning iqtisodiy samaradorligini baholash uchun etarli ma'lumot beradi.

Olimlar mamlakatimiz paxtachiligida ham salmoqli muvaffaqiyatlarga erishdi – turli iqlim zonalarida yetishtirishga yaroqli bir qancha yangi yuqori samarali g'oz navlari yaratildi va qishloq xo'jaligi majmuasi uchun joriy etilmoqda . Ilm-fanning eng yirik yutug'i , ishlab chiqilgan gen-nokaut texnologiyasidan foydalangan holda yuqori tola sifati va rivojlangan ildiz tizimiga ega bo'lgan, ertapishar va serhosil g'oz navlarining to'rtta yangi navini yaratish bo'ldi. Mamlakatimiz olimlari tomonidan kartoshka urug'ini yetishtirishning yuqori samarali hujayrali biotexnologiyasi ishlab chiqilib, Toshkent va Qashqadaryo viloyatlari fermer xo'jaliklarida sanoat sinovidan o'tkazilib, 300 tonnadan ortiq elita navli kartoshka urug'i olindi. Bu bilan olimlarimiz birlamchi urug'chilik muammosini amaliy jihatdan hal etishdi. Kelgusida mamlakatimiz kartoshka urug'ini import qilishdan bosh tortibgina qolmay, uning o'zi ham eksport qiluvchiga aylanadi, kartoshkachilik xo'jaliklari mahalliy sifatli urug'lik material bilan ishonchli ta'minlanadi. Mamlakatimizning yirik kimyo va neft-kimyo korxonalarida mahalliy innovatsion texnologiyalar asosida yangi turdagi import o'rnini bosuvchi o'g'itlar, defoliantlar, o'sish stimulyatorlari va boshqalar ishlab chiqarish yo'lga qo'yildi. Ushbu va boshqa jahon ahamiyatiga ega bo'lgan fundamental va amaliy natijalarga erishildi. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining ilmiy izlanishlari ilmiy-texnikaviy salohiyatni rivojlantirish, barqaror o'sish sur'atlarini ta'minlash, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish va mamlakat iqtisodiy xavfsizligi kafolatlarini yaratishga xizmat qilmoqda.

Respublikamizning oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash maqsadida ichki bozorni to'ldirish maqsadida chorvachilik mahsulotlari hajmini oshirish bo'yicha

keng ko‘lamli chora-tadbirlar amalga oshirildi. Natijada 2015 yilda qoramollar soni 11,6 million boshdan oshdi, barcha toifadagi fermer xo‘jaliklarida tirik vaznda 2033,5 ming tonna go‘sht (2010 yilga nisbatan 39,1 foizga ko‘p), 9028, 2 ming tonna sut (46,3 foizga) yetishtirildi. , 5526,0 mln. tuxum (80,5 foizga), 36,0 ming tonna jun (35,8 foizga).

Har bir alohida hududda chorvachilikning rivojlanishi o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Respublikamizning turli rayonlarining tabiiy-iqtisodiy sharoiti yem-xashak sanoati uchun ham o‘ziga xos bo‘lib, respublika viloyatlaridagi em-xashak bazasining o‘zi energiya va mineral oziqlanish jihatidan juda xilma-xildir. Ushbu xususiyatlar va farqlarni hisobga olgan holda olimlar qishloq xo‘jaligi hayvonlarini boqish uchun ularning tarkibiga kiruvchi ozuqa guruhlarining solishtirma og‘irligi (energiya, mineral va vitamin ozuqaviy qiymati) bilan farq qiluvchi tipik parhezlarni ishlab chiqadilar. Sut chorvachiligining jahon amaliyotida ishlab chiqaruvchilar yemlar to‘plamida keskin farq qiluvchi parhezlar bo‘yicha yuqori mahsuldorlikka erishgan holatlar mavjud. Demak, Daniyada, masalan, sog‘in mollar qishda ko‘plab ildiz ekinlari bilan oziqlanadi, qo‘pol ozuqa - pichan va somon esa oz miqdorda beriladi. Skandinaviya mamlakatlarida, aksincha, qishda sigirlar ko‘p dag‘al va ozgina shirali - silos va ildiz ekinlarini oladi [15]. Ma‘lum bo‘lishicha, eng yangi texnologiyalardan foydalangan holda parhezni mohirona va malakali optimallashtirish bilan nafaqat katta iqtisodiy foyda olish va ishlab chiqarish rentabelligini oshirish, balki butun chorva mollarining sog‘lig‘ini kerakli darajada saqlash mumkin. Shunday qilib, biz ishonch bilan aytishimiz mumkinki, O‘zbekistonda qisqa vaqt ichida tub islohotlar amalga oshirilib, aholini asosiy oziq-ovqat mahsulotlari bilan deyarli to‘liq ta‘minlash, ularning bir qismini keng ko‘lamli eksport qilishni yo‘lga qo‘yish imkonini berdi. Ammo agrar islohot uni mantiqiy davom ettirishni taqozo etishi ham yaqqol ayon . Fundamental va amaliy agrar fanni moliyalashtirishning yetarli darajada emasligi, ilmiy-texnikaviy ishlanmalarni yaratish, xususiy va davlat investitsiyalari hamda ularning agrobiznesga integratsiyalashuvi, qishloq xo‘jaligida innovatsion infratuzilma, innovatsion faoliyatni rivojlantirish va

rag'batlantirish mexanizmlarining rivojlanmaganligi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining o'sishiga to'sqinlik qilmoqda. Qishloq xo'jaligi uchun innovatsiyalarning samaradorligi va yuksak ahamiyatini e'tirof etgan holda shuni ta'kidlash kerakki, innovatsion faoliyatni nazorat ostida rivojlantirishga o'tish qishloq xo'jaligini rivojlantirish uchun ilmiy-texnik, boshqaruv va tashkiliy sharoitlarni ta'minlashga qaratilgan yangi tashkiliy- iqtisodiy mexanizmni yaratishni taqozo etadi. sanoatning innovatsion rivojlanishi. Ushbu mexanizmni ishlab chiqish qishloq xo'jaligi fani va ishlab chiqarishni uyg'unlashtirish orqali qishloq xo'jaligining asosiy muammolaridan biri – tarmoqning ilmiy-texnik salohiyatini oshirish, xususan:

- innovatsiyalarni real ishlab chiqarishga olib kirish tizimini shakllantirish orqali yangi bilimlarni joriy etishni jadallashtirish;

- investitsiya faolligini oshirish va iqtisodiyotning agrar sektorining investitsion jozibadorligini oshirish;

- yirik korxonalarining talab qilinmagan resurslaridan oqilona va samarali foydalanish;

- innovatsion faoliyat sub'ektlarining munosabatlarni tartibga soluvchi va ma'muriy resurslar majmuiga ega bo'lgan hokimiyat organlari bilan integratsiyalashuvi uchun shart-sharoitlar yaratish.

Nazorat savollari va topshiriqlari

1. Ilmiy-texnika taraqqiyotiga ta'rif bering.
2. Agrosanoat kompleksidagi fan-texnika taraqqiyotining xususiyatlarini ayting.
3. Agrosanoat kompleksidagi fan-texnika taraqqiyotining asosiy yo'nalishlarini sanab o'ting.
4. "Innovatsiya", "innovatsion faoliyat", "innovatsion jarayon" tushunchalariga ta'rif bering.
5. Innovatsiyalar qanday tasniflanadi?
6. Agrosanoat kompleksidagi innovatsion faoliyatni tavsiflab bering.
7. Innovatsiyaning iqtisodiy samarasi qanday hisoblanadi?

8. Qishloq xo'jaligiga yangi texnologiyani joriy etishning iqtisodiy samaradorligi qanday ko'rsatkichlar bilan tavsiflanadi?

I. 9-BOB BO'YICHA TESTLARNI O'Z-O'ZI TEKSHIRISH

vositalari, texnologiyalari, ishlab chiqarishni boshqarish va tashkil etish usullarini takomillashtirishda namoyon bo'ladigan fan va texnikaning progressiv, o'zaro bog'langan va o'zaro bog'liq rivojlanishi nima?

A. jamoat/ijtimoiy

B. tarixiy

B. ilmiy-texnikaviy

2. Gap fan-texnika taraqqiyotining qaysi shakli haqida bormoqda: ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi ancha uzoq vaqt davomida ma'lum chegaralarda, bir xil sifat asosida davom etishi va ilmiy-texnikaviy bilimlarning doimiy to'planishiga sabab bo'lishi va ularning ishlab chiqarishga joriy etish.

A. evolyutsion

B. siklik

V. inqilobiy

3. Qishloq xo'jaligida fan-texnika taraqqiyotining rivojlanishiga nimalar katta ta'sir ko'rsatadi?

A. moddiy-texnika resurslaridan samarali foydalanish

B. tabiiy-iqlim sharoitlari

B. fan va texnika yutuqlarini ishlab chiqarishga joriy etish

4. Agrosanoat majmuasida fan-texnika taraqqiyotining asosiy yo'nalishlaridan biri nima?

A. biotexnologiya

B. elektrlashtirish va mexanizatsiyalash

B. yuqori unumli mehnat

5. "Innovatsiya" so'ziga to'g'ri ta'rifni bering:

A. kerakli natijaga erishish usullari va vositalari majmui; keng ma'noda - amaliy muammolarni hal qilish uchun ilmiy bilimlarni qo'llash

B. o'rganilayotgan predmet mazmunining ichki o'z-o'zini harakati shaklini anglash.

B. foydali samarani oshiruvchi va qoida tariqasida fan va texnika yutuqlariga asoslangan holda ushbu muammoni hal qilishning yangi usuli.

6. .... - ilmiy-texnikaviy g'oyalar, ixtirolar, ishlanmalarni amaliy foydalanish uchun yaroqli natijaga yetkazish bo'yicha chora-tadbirlar tizimi.

A. innovatsion faoliyat

B. sanoat faoliyati

B. ilmiy faoliyat

7. Texnologik ko'rsatkichlariga ko'ra innovatsiyalar quyidagilarga bo'linadi:

A. asosiy va radikal

B. mahalliy va modifikatsiya

B. oziq-ovqat va jarayon

8. Innovatsiyalar rivojlanishini rag'batlantirish mexanizmi nima?

A. fan-texnika taraqqiyotining rivojlanishi

B. bozor raqobati

B. ishlab chiqarish samaradorligining pasayishi

9. Innovatsiyaning asosiy yo'nalishlari nimalardan iborat?

A. qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish, saqlash va qayta ishlash uchun energiya va resurslarni tejovchi texnologiyalarni ishlab chiqish; ichki bozorni arzon va sifatli oziq-ovqat mahsulotlari bilan to'ldirishga xizmat qiluvchi innovatsiyalar; texnologiya va asbob-uskunalarining unumdorligini, samaradorligini, texnik xizmat ko'rsatish qobiliyatini oshirish, ularning xizmat muddatini uzaytirish bo'yicha innovatsiyalar; innovatsion iqtisodiyotni barpo etishni hisobga olgan holda agrosanoat kompleksi uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlash; atrof-muhitni yaxshilash bo'yicha chora-tadbirlar

B. qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish, saqlash va qayta ishlashning energiya va resurslarni tejovchi texnologiyalarini ishlab chiqish; ichki bozorni arzon va sifatli oziq-ovqat mahsulotlari bilan to'ldirishga xizmat qiluvchi innovatsiyalar; texnologiya va asbob-uskunalarining unumdorligini, samaradorligini, texnik xizmat ko'rsatish qobiliyatini oshirish, ularning xizmat muddatini uzaytirish bo'yicha innovatsiyalar; innovatsion iqtisodiyotni barpo etishni hisobga olgan holda agrosanoat kompleksi uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlash;

B. energiya va resurslarni tejaydigan ishlab chiqarish texnologiyalarini, ichki bozorni arzon va sifatli oziq-ovqat mahsulotlari bilan to'ldirishga xizmat qiluvchi innovatsiyalarni rivojlantirish; texnologiya va asbob-uskunalarining unumdorligini, samaradorligini, texnik xizmat ko'rsatish qobiliyatini oshirish, ularning xizmat muddatini uzaytirish bo'yicha innovatsiyalar; innovatsion iqtisodiyotni barpo etishni hisobga olgan holda agrosanoat kompleksi uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlash; atrof-muhitni yaxshilash bo'yicha chora-tadbirlar

10. Innovatsion faoliyat uchun zarur shart-sharoitlar quyidagilardan iborat:

A. ilmiy-texnikaviy mahsulotlar bozorini shakllantirish

B. innovatsiyalar monitoringi, shuningdek rivojlangan innovatsion infratuzilma

B. agrosanoat kompleksini ilmiy ta'minlash

11. Innovatsion loyihalarni iqtisodiy baholashda quyidagilar qo'llaniladi:

A. innovatsiyalarni joriy etishga sarflangan moddiy va pul resurslari yig'indisi.

B. mehnat unumdorligi ko'rsatkichlari

B. kapital qo'yilmalarning qiyosiy samaradorligi ko'rsatkichlari.

12. Agrosanoat majmuasida innovatsion faoliyat natijasi:

A. ekinlar hosildorligi va hayvonlarning mahsuldorligini, mehnat unumdorligini oshirish, mahsulot birligining tannarxi va moddiy sarfini kamaytirish, foydani ko'paytirish, shuningdek, atrof-muhitning ifloslanishidan iqtisodiy zararni kamaytirish.

B. Ekinlar hosildorligi va hayvonot mahsuldorligini oshirish, kimyolashtirishdan foydalanish samaradorligi, mahsulot birligining tannarxi va material sarfini kamaytirish, foydani oshirish, shuningdek, atrof-muhitning ifloslanishidan iqtisodiy zararni kamaytirish.

B. ekinlar hosildorligi va hayvonot mahsuldorligini, mehnat unumdorligini oshirish, kimyolashtirishdan foydalanish samaradorligini oshirish, mahsulot birligining tannarxi va material sarfini kamaytirish, foydani oshirish, shuningdek, atrof-muhitning ifloslanishidan iqtisodiy zararni kamaytirish.

13. Agrosanoat kompleksidagi innovatsiyalarning iqtisodiy samarasi quyidagi formula bilan hisoblanadi:

A. $E \left[P_n \times A_n - P_b / A_b \right] - A_n$

B. $E \left[P_n / A_n - P_b / A_b \right] - A_n$

V.E $\left[P_n \times A_n - P_b / xA_b \right] - A_n$

14. Qishloq xo'jaligi korxonalarini uchun quyidagilar alohida ahamiyatga ega:

A. samaraliroq texnologiyani joriy etish bilan bog'liq innovatsiyalar.

B. kimyolashtirish tizimini joriy etish bilan bog'liq innovatsiyalar

B. mehnat unumdorligi samaradorligini oshirish bilan bog'liq yangiliklar

15. $3t = 3te + 3tr + 3tu + 3tp$ formulasi nima uchun ishlatiladi?

A. mehnat unumdorligi samaradorligini baholash uchun

B. innovatsiyalarni joriy etishga sarflangan moddiy va pul resurslarini baholash

B. yangi qishloq xo'jaligi texnikasini baholash

10-BOB. Agrosanoat majmuida marketing tadqiqotlari. JAHON BOZORIDA QISHLOQ XO'JALIK MAHSULOTLARINI SOTISH

10.1. AIKS SANOATLARINING YALPI VA TIJORAT MAHSULOTI

Yalpi mahsulot - korxonalar, tarmoqlar va hokazolarda ma'lum vaqt davomida ishlab chiqarilgan mahsulotning umumiy hajmi. Qishloq xo'jaligi yalpi mahsulotiga o'simlikchilik va chorvachilik mahsulotlari kiradi. Yalpi mahsulot ishlab chiqarishga ekinlarning yalpi hosili (shu jumladan, qo'shimcha mahsulotlar), ko'p yillik o'simliklar ekish xarajatlari, yosh ko'p yillik plantatsiyalarni yetishtirish xarajatlari va tugallanmagan ishlab chiqarish hajmining ko'payishi kiradi. Chorvachilik yalpi mahsulotiga hayvonlarni so'yish (sut, jun, tuxum), nasl, boqilayotgan yosh va katta qoramollarning o'sishi bilan bog'liq bo'lmagan tayyor mahsulotlar, shuningdek, qo'shimcha mahsulotlar kiradi.

Qishloq xo'jaligi yalpi mahsuloti fizik va qiymat ko'rsatkichlarida qayd etiladi. Jismoniy jihatdan u alohida turdagi mahsulotlar bilan belgilanadi.

Yalpi mahsulot tannarxi turli usullar bilan hisoblanishi mumkin: solishtirma narxlarda; haqiqiy joriy (joriy) narxlarda (mahsulotning tovar qismi - sotish bahosida, tovar bo'lmagan - tannarx bo'yicha); narxida. Ishlab chiqarishning umumiy hajmini aniqlash, uning dinamikasidagi o'zgarishini tahlil qilish, shuningdek, yerdan, moddiy va mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi ko'rsatkichlarini (urning daromadliligi, kapital unumdorligi, mehnat unumdorligi va boshqalar), yalpi mahsulot hajmini hisoblash. solishtirma narxlarda hisoblab chiqiladi.

Yalpi qishloq xo'jaligi mahsuloti yalpi aylanma usuli yordamida aniqlanadi. Bu shuni anglatadiki, hisob-kitobda barcha bo'limlar tomonidan ma'lum bir davrda ishlab chiqarilgan mahsulotlar, keyinchalik ishlab chiqarish uchun korxonada ishlatilganmi yoki tashqariga sotilganmi , qat'i nazar, jamlanadi . Shunday qilib, oraliq mahsulotlar-urug'lik, yem-xashak va boshqalarni ikki marta hisoblashga ruxsat beriladi.Sanoatning yalpi mahsuloti ikki usulda hisoblanadi. Birinchidan, uni yalpi va zavod ichidagi aylanma o'rtasidagi farq sifatida aniqlash mumkin:

VP \u003d VO - OT,

bu erda VP - yalpi ishlab chiqarish; VO - yalpi aylanma; VZ - zavod ichidagi aylanma. Zavod ichidagi aylanma - bu bir xil vaqt ichida ba'zilar tomonidan ishlab chiqarilgan va boshqa do'konlar tomonidan iste'mol qilingan mahsulotlarning qiymati.

Ikkinchidan, yalpi mahsulot tovar mahsuloti (TP) va tugallanmagan ishlab chiqarish balansidagi o'zgarishlar yig'indisi sifatida hisoblanishi mumkin: VP \u003d TP + (HH-NK), bu erda Hn , Hk - ishlab chiqarish balansining qiymati. bu davr boshida va oxirida taraqqiyot. Yalpi mahsulot muhim iqtisodiy ko'rsatkichdir; ishlab chiqarishning umumiy hajmini tavsiflaydi, agrosanoat kompleksi tarmoqlarining umumiy ijtimoiy mahsulotdagi ulushini, ishlab chiqarishning tarmoq tarkibini, ishlab chiqarilayotgan mahsulotda ayrim toifadagi

xo'jaliklarning rolini aniqlash zarur. Shu bilan birga, u korxonaning iqtisodiy faoliyati natijalarini ob'ektiv baholash uchun foydalanishga imkon bermaydigan bir qator kamchiliklarga ega.

Birinchidan, yalpi mahsulot moddiy resurslarning narxini o'z ichiga oladi va yangi yaratilgan (qo'shilgan) mahsulot hajmi haqida tasavvur bermaydi. Ikkinchidan, qishloq xo'jaligining qishloq xo'jaligining o'simlikchilik va chorvachilik hajmining yig'indisi sifatida hisoblangan yalpi mahsulot qayta hisoblanishi mumkin (korxonada ishlab chiqarilgan va o'sha yili iste'mol qilingan yem ikki marta hisobga olinadi: o'simlikchilik va chorvachilik mahsulotlarining bir qismi sifatida. xarajatlar). Uchinchidan, yalpi ishlab chiqarishni joriy narxlarda baholashda uning haqiqiy qiymati buziladi, chunki mahsulotning tovar bo'lmagan qismi bozor narxlaridan past yoki yuqori bo'lishi mumkin bo'lgan tannarx bo'yicha baholanadi. To'rtinchidan, solishtirma baholarda hisoblangan yalpi mahsulot ko'rsatkichi mahsulot sifatini aks ettirmaydi.

Tovar mahsuloti - sotish uchun mo'ljallangan yalpi mahsulotning bir qismi. Sanoatdan (korxonadan) tashqarida haqiqatda chiqarilgan va iste'molchi yoki savdo tashkiloti tomonidan to'langan mahsulotlar sotilgan deb ataladi (har ikkala ko'rsatkich ham joriy narxlarda hisoblanadi). Biroq amalda ham, adabiyotda ham bu iboralar ko'pincha sinonim sifatida ishlatiladi; sotilgan mahsulotlar deganda ko'pincha pul tushumlari bilan ifodalangan sotilgan deb tushuniladi. Qishloq xo'jaligi korxonalarining hisobot va statistik materiallarida tovar mahsuloti ko'rsatilmagan. Umuman korxonaning tovar mahsulotlarini va tarmoqlar bo'yicha farqlash kerak. Korxonada, tarmoq va alohida turdagi mahsulotlarning tovar qobiliyatini tavsiflovchi asosiy ko'rsatkichlar tovar darajasi va tovar mahsulotining umumiy hajmi; qishloq xo'jaligida yer birligi va chorva mollari boshiga tovar mahsuloti hosildorligi ko'rsatkichlari ham qo'llaniladi.

(Ut) - sotilgan mahsulotning yalpi ga nisbati , foizda ifodalangan:

$$Ut = TP / VP * 100\%$$

TP mahsulot sotiladigan joyda, rubl; VP - yalpi mahsulot, so'm

Ayrim turdagi mahsulotlarning (don, qand lavlagi, sut va boshqalar) tovarga yaroqlilik darajasini aniqlashda yalpi va sotilgan mahsulot hajmi fizik ko'rishda, uni tarmoq yoki umuman korxonaga bo'yicha aniqlashda esa tannarxi hisoblab chiqiladi. ko'rsatkichlar qo'llaniladi. Bunda yalpi va sotilgan mahsulotlarning bir xil narxlarida (masalan, solishtirma narxlarida) hisoblanishi muhim ahamiyatga ega. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining tovarlilik darajasi fermer xo'jaliklari toifalari bo'yicha sezilarli darajada farq qiladi. U eng yuqori qishloq xo'jaligi korxonalarida, eng past - uy xo'jaliklarida. Bu tabiiy hol, chunki qishloq xo'jaligi korxonalarida asosan sotish uchun mahsulot ishlab chiqaradi, uy xo'jaliklari esa oilaning oziq-ovqatga bo'lgan ehtiyojini qondirish uchun mahsulot ishlab chiqaradi. Shu bilan birga, keyingi yillarda qishloq xo'jaligi korxonalarida mahsulotning tovarkorlik darajasi ham pasaygan. Qishloq xo'jaligi va qayta ishlash sanoatining tovar darajasi o'sishining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat: qishloq xo'jaligi ekinlari hosildorligi va chorvachilik mahsuldorligini oshirish hisobiga yalpi mahsulot hajmini oshirish, xomashyodan tayyor mahsulot (shakar, kungaboqar yog'i, sharbat va boshqalar) hosildorligini oshirish. .

Qishloq xo'jaligida qo'llaniladigan qishloq xo'jaligi ekinlarining navlari va duragaylarining potentsial hosildorligi hali ham 30-50% dan foydalaniladi; ishlab chiqarish ehtiyojlari uchun mahsulot (urug'lik, ozuqa, xom ashyo va boshqalar) uchun xo'jalik ichidagi iste'molni kamaytirish; chigit va ozuqa sifatini oshirish, ulardan tejamkor foydalanish; ishlab chiqarish, saqlash, tashish jarayonida mahsulot va xom ashyoning yo'qotilishini kamaytirish; mahsulot sifatini yaxshilash; agrosanoat kompleksi korxonalarida samarali marketing xizmatini tashkil etish. Zamonaviy sharoitda agrosanoat ishlab chiqarishining tovarlik darajasi ko'p jihatdan bozor kon'yunkturasi, talab va taklif bilan belgilanadi.

10.2. MAHSULOT SIFATINI BOSHQARISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida har qanday korxonaning raqobatbardoshligi, bozordagi barqaror mavqei ko'p jihatdan ishlab chiqarayotgan mahsulot sifati bilan belgilanadi. Mahsulot sifati - bu uning maqsadiga ko'ra ehtiyojni qondirish qobiliyatini tavsiflovchi xususiyatlar to'plami. Xaridor o'ziga kerak bo'lgan sifatlil mahsulotlarni hisobga oladi; bir xil mahsulot ba'zi maqsadlarda foydalanilganda bozor tomonidan yuqori baholanishi va boshqalar uchun past bo'lishi mumkin.

Mahsulot sifati bilan bog'liq muammolarni hal qilish birinchi navbatda standartlashtirishni tashkil etish va texnologiyasiga bog'liq . Standartlashtirish - ishlab chiqarish texnologiyasi va mahsulot sifati normalari, qoidalari, xususiyatlarini ishlab chiqish va belgilashga, iste'molchining tegishli sifatlil tovarlarni arzon narxlarda sotib olish huquqini ta'minlashga qaratilgan faoliyat; standartlarni ishlab chiqish, nashr etish va qo'llashda ifodalanadi.

Standart - ko'pchilik manfaatdor shaxslarning kelishuvi asosida ishlab chiqilgan va tegishli organ tomonidan tasdiqlangan, standartlashtirishning ayrim ob'ektlariga tegishli umumiy tamoyillar, xususiyatlar, talablar va usullarni belgilaydigan normativ hujjat. Bunday ob'ekt mahsulotlar, xizmatlar va jarayonlar bo'lishi mumkin. Mahsulot standartlari mahsulotlarning tijorat sifati bo'yicha javob berishi kerak bo'lgan talablarni belgilaydi; ular shuningdek, uni o'lchash, nazorat qilish va sinovdan o'tkazish usullarini tartibga soladi. Standartlar majburiy va tavsiya etilganlarga bo'linadi . Majburiylar doimiy ravishda bajarilishi kerak; Tavsiya etilgan (istiqbolli) standartlar nafaqat ishlab chiqarishda qo'llanilgan, balki kelajakda o'zlashtirilishi kerak bo'lgan sifat parametrlarini ham o'z ichiga olganligi bilan ajralib turadi. Ushbu standartlar ishlab chiqaruvchini mahsulot sifatiga yuqori talablarga yo'naltiradi, bu esa bir necha yil ichida umumiy qabul qilinadi.

Ehtiyojlari tarmoqlararo xususiyatga ega bo'lgan ommaviy mahsulotlar, ishlar va xizmatlar uchun davlat standartlari ishlab chiqiladi. Ushbu toifadagi

standartlar Davlat standarti tomonidan qabul qilinadi; ularda majburiy talablar (masalan, mahsulot xavfsizligi bo'yicha) va maslahat talablari mavjud. Sanoat standartlari ma'lum bir sanoat sohasidagi mahsulotlarga ishora qiladi. Ularning talablari davlat standartlarining majburiy talablariga, shuningdek, sanoat uchun belgilangan qoidalar va xavfsizlik standartlariga zid bo'lmasligi kerak. Ushbu standartlar davlat organlari (masalan, vazirliklar) tomonidan qabul qilinadi, ular ham ularning bajarilishini nazorat qiladi.

Korxonalar standartlari ma'lum bir korxonalar tomonidan ishlab chiqiladi va tasdiqlanadi. Standartlashtirish ob'ektlari odatda ishlab chiqarish jarayonida qo'llaniladigan texnologik operatsiyalar, qoidalar, talablar, ishlab chiqarish usullari va usullari hisoblanadi. Yetkazib berilayotgan mahsulotlar uchun korxonalar standartlari tasdiqlanmagan. Jamoat birlashmalarining (ilmiy-texnik jamiyatlar, muhandislik jamiyatlari) standartlari, qoidalar, yangi mahsulot turlari uchun ishlab chiqiladi. Ularning maqsadi e'tiborga molik fan va texnika yutuqlarini, fundamental va amaliy tadqiqotlar natijalarini ommalashtirishdan iborat.

Texnik shartlar mahsulotlarning ayrim turlari uchun belgilanadi (davlat yoki sanoat standartlashtirish ob'ektlari sifatida tasniflanganlar bundan mustasno. Texnik shartlar tarmoq printsipligiga muvofiq tasdiqlanadi. Davlat standartlari xalq xo'jaligining barcha tarmoqlarida foydalanish uchun majburiydir, sanoat standartlari va texnik shartlar). Ushbu tarmoq korxonalar, shuningdek, ushbu tarmoq mahsulotlarini iste'mol qiluvchilar uchundir. Korxonalar standartlari faqat ishlab chiquvchi korxonada amal qiladi. Qishloq xo'jaligida qo'llaniladigan standartlarni quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin: qishloq xo'jaligi mahsulotlari uchun standartlar. uning sifatiga qo'yiladigan talablarni, tayyorlov va marketing tashkilotlariga yetkazib berish tartibini belgilaydigan; qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida (o'g'itlar, mashinalar, materiallar va boshqalar) qo'llaniladigan mexanizatsiyalashgan etishtirish, yig'ish, tovarni qayta ishlash, qadoqlash, tashish va saqlashning standart texnologiyasi uchun texnik standartlar. qishloq xo'jaligi mahsulotlar.

Ayni paytda agrosanoat majmuasida 40 ga yaqin davlatlararo va shtat, 40 ga yaqin texnik shartlar mavjud.

Mahsulot sifati, yuqorida ta'kidlanganidek, korxonalar raqobatbardoshligining eng muhim omilidir, shuning uchun unga doimiy e'tibor berish kerak. Har bir inson bu muammo bilan shug'ullanishi kerak - har qanday operatsiyada birinchi menejerdan ma'lum bir ijrochigacha va bu harakatlarning barchasi yaxlit tizimga birlashtirilishi kerak.

Sifat menejmenti - mahsulot sifatining zarur darajasini saqlab qolish uchun uni yaratish, ishlatish yoki iste'mol qilish jarayonida amalga oshiriladigan harakatlar. Bu holatda nazorat ob'ektlari, qoida tariqasida, olingan mahsulotlarning sifati bog'liq bo'lgan texnologik jarayonlar (erga ishlov berish, ekish, o'simliklarni parvarish qilish va boshqalar) hisoblanadi. Boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish texnologik jarayonning haqiqiy holati to'g'risidagi ma'lumotlarni me'yoriy hujjatlarda (standartlar, texnik shartlar, ishlab chiqarish vazifalari va boshqalar) nazarda tutilgan xususiyatlar bilan taqqoslash orqali amalga oshiriladi. Iste'molchining talablariga javob beradigan, amaldagi standartlar va texnik shartlarga mos keladigan va daromad olish imkonini beradigan mahsulotlar ishlab chiqarishni ta'minlash kerak. Mahsulot sifatini boshqarish tizimli bo'lishi kerak, ya'ni marketing bilan bog'liq bo'lgan aniq tashkiliy tuzilmaga kiritilishi kerak; bu mahsulot hayotiy tsiklining barcha bosqichlarida uning iste'molchiga e'tiborini qaratadi.

Sifatni yaxshilash qimmatga tushadi, lekin u odatda o'zini oqlaydi. Amerikalik ekspertlarning fikriga ko'ra, ko'pgina kompaniyalarda ushbu tizimning narxi sotuvning 20% ga etadi va ularning yillik o'sishi kuzatilmoqda. Mahsulot sifati ko'pgina omillarga, birinchi navbatda foydalaniladigan ishlab chiqarish resurslariga - yer, moddiy va mehnatga bog'liq. Qishloq xo'jaligida yer asosiy ishlab chiqarish vositasi bo'lib, tuproq unumdorligiga nafaqat hosil, balki uning sifati ham bog'liq. Shunday qilib, eng yaxshi kartoshka granulometrik tarkibida engil (qumli) tuproqlarda olinadi. Asosiy va aylanma mablag'larning sifat ko'rsatkichlari bir xil darajada muhimdir. Ekish standartlari yuqori bo'lgan

urug'lardan foydalanish hosilning sifatiga bevosita ta'sir qiladi, tegishli ko'rsatkichlarga ega bo'lgan sut va go'sht olish uchun yaxshi ozuqa kerak va yuqori sifatli urug'lardan ko'proq yakuniy mahsulot (shakar, kungaboqar yog'i va boshqalar) olinishi mumkin. xom ashyolar. Ishonchli, yuqori unumli uskunalarda barcha qishloq xo'jaligi ishlarini o'z vaqtida, maqbul vaqtda bajarish va natijada mahsulot sifatini yaxshilash imkonini beradi.

Ko'p narsa mehnat resurslarining sifat tarkibiga ham bog'liq; ishchilarning malakasi ko'p jihatdan texnologiya talablari qanchalik to'liq bajarilishini belgilaydi. Birinchi toifali mexanizator, qoida tariqasida, qishloq xo'jaligi ishlarini uchinchi toifali traktor haydovchisiga qaraganda ancha yaxshi bajaradi. Bu oxir-oqibat mahsulot sifatiga ta'sir qiladi.

Biroq, hozirgi iqtisodiy sharoitda bajarilgan ishlarning sifati ko'proq darajada moddiy rag'batlantirishga bog'liq; ish haqi darajasini ushbu ko'rsatkich bilan yanada yaqinroq bog'lash kerak.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining hosildorligini tartibga solishning muhim vositasi - sug'orish; shu bilan birga, ortiqcha sug'orish mahsulotlarning tijorat sifatini sezilarli darajada pasaytiradi. Har bir madaniyat uchun sug'orishning optimal muddatlari va stavkalari mavjud; Shunday qilib, mevali ekinlar uchun tuproq namligini umumiy dala sig'imining 65-70% darajasida saqlash tavsiya etiladi. Respublikamizning ko'plab hududlarida sug'ormasdan sifatli sabzavot mahsulotlarini yetishtirishning iloji yo'q.

Sifat menejmenti tizimining muhim elementi sertifikatlashdir; sertifikat yoki muvofiqlik belgisi mahsulot yoki xizmat muayyan standartlarga yoki boshqa me'yoriy hujjatlarga muvofiqligini tasdiqlaydi. Sertifikatlash yordamida mahsulot sifatini yakuniy baholash amalga oshiriladi. Sertifikatlash majburiy yoki ixtiyoriy bo'lishi mumkin. Majburiy sertifikatlashtirish qonunlar va normativ hujjatlar asosida amalga oshiriladi; tovarlarning standartlarning majburiy talablariga muvofiqligini tasdiqlaydi. Ixtiyoriy sertifikatlash mahsulot uchun mavjud standartlar yoki boshqa me'yoriy hujjatlar talablariga qat'iy muvofiqligi ta'minlanmagan hollarda amalga oshiriladi.

10.3. AIC MAHSULOTLARINING MARKETINGI

Ingliz tilidan tarjima qilingan "marketing" atamasi "bozorni egallash" degan ma'noni anglatadi. Marketing - bu iste'molchilarning ma'lum tovarlarga bo'lgan ehtiyojlarini eng yaxshi qondirishni ta'minlaydigan va shu bilan maksimal foyda keltiradigan korxonaning ishlab chiqarish va marketing faoliyatini tashkil etish. Marketingning mohiyatini quyidagicha umumlashtirish mumkin: faqat maksimal foyda bilan albatta sotiladigan narsani ishlab chiqarish kerak . Marketingga yo'naltirilgan korxonalar harakatlarining mantiqiy sxemasi quyidagicha: birinchidan, ishlab chiqarilishi mumkin bo'lgan mahsulotlarga bo'lgan iste'molchilar talabini o'rganish, raqobatchilarning o'xshash mahsulotlari parametrlarini baholash va shundan keyingina ishlab chiqarish va marketingni tashkil etish haqida o'ylash kerak.

Ishlab chiqarilgan tovarlar bir vaqtning o'zida barcha xaridorlarni xursand qila olmaydi, chunki ular juda ko'p, ular geografik jihatdan tarqoq bo'lib, ehtiyojlari va odatlari bilan bir-biridan farq qiladi. Shuning uchun birinchi qadam bozorni segmentlarga ajratishdir. Bozor segmentatsiyasi - uni qismlarga yoki segmentlarga bo'lish jarayoni.

Bozor segmenti - bu mahsulotga o'xshash talablarga ega bo'lgan va ularga bir xil talabni ko'rsatadigan iste'molchilar guruhi. Raqobat darajasi yuqori bo'lsa, ishlab chiqarilgan mahsulotlarni sotish qiyin bo'lsa, segmentatsiya iqtisodiy jihatdan oqlanadi . Shunga o'xshash holat hozirda qayta ishlash sanoatining ko'plab tarmoqlarida, ayniqsa go'sht, meva-sabzavot konservalari, non mahsulotlari va boshqalarda shakllangan.

U yoki bu printsip bo'yicha segmentatsiyalashda tovar ishlab chiqaruvchisi bozorni bir hil qismlarga ajratadi, so'ngra maqsadli (eng foydali) segmentni yoki bir nechta segmentlarni tanlaydi, ularning har biri uchun mahsulot assortimentini belgilaydi va keyin bozorni tashkil etishga kirishadi. mahsulotlarni ishlab chiqarish va sotish. Segmentatsiyaning eng ko'p qo'llaniladigan to'rtta prinsipi

jug'rofiy (mintaqaviy), psixografik (iste'molchining turmush tarzi, shaxsiyat turi), xulq-atvor (iste'molchi ushbu mahsulotdan izlayotgan foyda, iste'mol intensivligi) va demografik (jins, yosh, oila tarkibi, oila tarkibi va boshqalar). daromad darajasi). Iste'molchilar sanab o'tilgan xususiyatlarga ko'ra guruhlariga bo'lingandan so'ng, quyidagi qarorlar qabul qilinishi kerak:

- 1) nechta segmentni qamrab olish kerak;
- 2) korxonaga uchun eng foydali segmentlarni qanday aniqlash mumkin.

Tovar ishlab chiqaruvchi bozorni qoplashning uchta variantidan birini tanlashi mumkin. Birinchi variant: agar tanlangan segmentlarning tahlili ular orasidagi farqlar ahamiyatsiz ekanligini ko'rsatsa, tadbirkor ularni e'tiborsiz qoldirishi va o'z mahsulotini bir vaqtning o'zida butun bozorga taklif qilishi mumkin. Bunday holda marketing dasturi ishlab chiqiladi, uning maqsadi bir xil ehtiyoj va so'rovlarga ega bo'lgan eng ko'p xaridorlarni jalb qilishdir. Ushbu bozorni qamrab olish strategiyasi tabaqalanmagan marketing deb ataladi; bu iqtisodiy va katta xarajatlarni talab qilmaydi. Ammo, agar bir vaqtning o'zida bir nechta korxonalar bunday strategiyaga murojaat qilsalar, kuchli raqobat yuzaga keladi va boshqa variantlarni izlash kerak.

Ikkinchi variant: kompaniya bozorning bir nechta segmentlarida ishlashga qaror qildi va ularning har biri uchun ularning xususiyatlarini hisobga olgan holda alohida marketing dasturi (mahsulot, narxlar, reklama va boshqalar) tayyorlanmoqda. Bunday holda, siz mahsulotlarni xarid qilishning ko'payishiga ishonishingiz mumkin, chunki ular har bir bozor segmenti talablariga moslashtirilgan. Ushbu strategiya tabaqalashtirilgan marketing deb ataladi va keng turdagi mahsulotlarni ishlab chiqarish va ularni bozorga chiqarish uchun etarli mablag'ga ega bo'lgan yirik korxonalar uchun tavsiya etiladi.

Uchinchi variant: tovar ishlab chiqaruvchisi kuchlarini bir segmentga jamlashga qaror qiladi. Bu konsentrlangan marketing strategiyasi; bu xavf darajasining oshishi bilan bog'liq. Tanlangan segment, ayniqsa raqobatchilar unga kirsa va mahsulotlarga bo'lgan talab pasaysa, kutilgan natijalarga mos kelmasligi mumkin.

Bozorni qoplash strategiyasini tanlashda quyidagi qoidalarni yodda tuting:
cheklangan resurslar bilan, eng oqilona konsentrlangan marketing strategiyasi;

tabaqalanmagan marketing sifat jihatidan bir hil bo'lgan mahsulotlarga (masalan, tuz, shakar, kraxmal va boshqalar) mos keladi. Bir-biridan bir necha jihatdan farq qilishi mumkin bo'lgan mahsulotlar uchun (go'sht va sut mahsulotlari, meva-sabzavot konservalari va boshqalar) tabaqalashtirilgan yoki konsentrlangan marketing strategiyasi maqbulroqdir;

bozorga yangi mahsulot bilan kirayotganda, tabaqalanmagan yoki konsentrlangan marketingdan foydalangan holda yangilikning faqat bitta versiyasini taklif qilish tavsiya etiladi.

Eng daromadli segment quyidagi shartlarga javob berishi kerak: sotishning eng yuqori darajasi va yuqori o'sish sur'atlari; rentabellikning eng yuqori darajasi (daromad darajasi); raqobatning past darajasi. Bozorni segmentlarga bo'lgandan so'ng, kompaniya raqobatchilardan oldinga o'tish va maksimal sotishni ta'minlash uchun mahsulotni bozorda joylashtirish to'g'risida qaror qabul qilishi kerak.

Tovarni bozorda (bozor segmentida) joylashtirish uning raqobatchilar mahsulotlariga nisbatan aniq farqlovchi afzalliklarini ta'minlashni anglatadi. Joylashtirishning ikkita varianti mavjud - shunga o'xshash mahsulotlarni ishlab chiqaradigan korxonalarining tovarlari bilan parallel ravishda va bozorda hali mavjud bo'lmagan yangi mahsulotni ishlab chiqish orqali. Birinchi variant, agar taklif etilayotgan mahsulot raqobatchilarning mahsulotlaridan sezilarli darajada ustun bo'lsa, bozor hajmi etarlicha katta bo'lsa va kompaniya raqobatchilarga qaraganda ko'proq moddiy-texnik resurslarga ega bo'lsa, samara beradi. Ikkinchi variantni tanlab, siz yangi mahsulotga muhtoj bo'lgan iste'molchilarni yutib olishingiz mumkin, ammo siz yangi mahsulotni ishlab chiqish (odatda sezilarli) xarajatlarni to'lash yoki yo'qligini baholashingiz kerak. Joylashtirish reklama, ko'rgazmalar, yarmarkalar tashkil etish, kompaniya do'konlarida tovarlarni sotish yordamida amalga oshirilishi mumkin.

Marketing ishlarini bajarish uchun (sotish bozorlarini o'rganish, mahsulot assortimentini rejalashtirish, sotish narxlarini belgilash) korxonaga marketing xizmatiga ega bo'lishi kerak. Ushbu turdagi maxsus xizmatni yaratishning maqsadga muvofiqligi bir qator omillarga bog'liq bo'lib, ularning asosiylari ishlab chiqarilgan mahsulotlarning soni, ularni ishlab chiqarishning rejalashtirilgan hajmlari, raqobatdosh korxonalar va raqobatdosh mahsulotlar soni, bozor sig'imi, reklama va sotishni rag'batlantirish bo'yicha ish hajmi. Masalan, qishloq xo'jaligi korxonasi o'z mahsulotining asosiy qismini ma'muriy tuman doirasida qaymoq yoki go'sht kombinatiga sotsa, u holda marketing xizmatini yaratishdan qo'shimcha samara ololmaydi. Aksincha, mamlakatimizning boshqa hududlari bozorlarida doimiy faoliyat yurituvchi, shuningdek, o'zining sanoat qayta ishini olib boruvchi korxonaga marketing bo'yicha mutaxassissiz mahsulot sotishning yuqori samaradorligini ta'minlay olmaydi.

Marketing xizmatini birinchi navbatda keng turdagi mahsulot ishlab chiqaruvchi yirik korxonalarda (agrofimlar, uyushmalar, yirik bog'dorchilik va sabzavotchilik xo'jaliklari, qayta ishlash korxonalari) tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Ikkinchidan, mahsulotining salmoqli qismini o'z ma'muriy tumani yoki viloyatidan tashqarida sotayotgan fermer xo'jaliklarida bunday xizmat o'zini oqlaydi. Qoida tariqasida, bu yuqori ixtisoslashgan korxonalar (urug'chilik, bog'dorchilik va boshqalar). Marketing xizmatining tuzilmasi sotuvga qo'yilayotgan tovarlarning xususiyatlari va korxonaga o'z oldiga qo'ygan maqsadlari bilan belgilanadi. Shunday qilib, o'simlik va chorvachilik mahsulotlarini sotishning asosiy vazifasi bozor ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda sotish hajmini bashorat qilishdir. Shuning uchun qishloq xo'jaligi korxonasining marketing bo'yicha mutaxassisi bajaradigan asosiy funktsiyalar bozor kon'yunkturasini o'rganish va sotishni tashkil etish bo'ladi. Marketolog bozorda qanday mahsulotlar va qanday sifat talab qilinishini aniqlashi, aniq iste'molchilarni topishi va ular bilan iqtisodiyot uchun eng qulay shartlarda bitimlar tuzishi kerak.

Qayta ishlash korxonasining marketing xizmati oldida yanada murakkab vazifalar turibdi. Uning maqsadi xorijiy va mahalliy ishlab chiqaruvchilarning raqobatbardoshligi sharoitida mijozlarning maksimal darajada qoniqishiga erishishdir. Shu sababli, bozorni o'rganish va sotishni tashkil etish bilan bir qatorda, marketologlar mahsulot assortimentini rejalashtirish, yangi turdagi mahsulotlarni ishlab chiqish va reklama qilish, mahsulotning qadoqlanishini yaxshilashga majbur.

Qoidaga ko'ra, qayta ishlash korxonasining marketing xizmati to'rtta bo'limni o'z ichiga oladi: marketing tadqiqotlari, mahsulotni sotish, mahsulot assortimentini rejalashtirish va reklama. Marketing tadqiqotlari bo'yicha mutaxassislar quyidagi asosiy funktsiyalarni bajaradilar: bozorni o'rganish; bozor segmentatsiyasi; yangi bozorlarni aniqlash; iste'molchilar ehtiyojlarini o'rganish. Mahsulotlarni sotish bo'limi iste'molchilar buyurtmalarini qabul qilish va qayta ishlash, partiyalarni tayyorlash va jo'natish, savdo operatsiyalarini hisobga olish va tahlil qilish, kompaniya do'konlari ishini tashkil etish bilan shug'ullanadi.

Mahsulot turlarini rejalashtirish bo'limi assortiment va ishlab chiqarish hajmlari, narx siyosati, tovarlarni loyihalash va qadoqlash bo'yicha rejalarni ishlab chiqadi. Va nihoyat, reklama bo'limi mutaxassislari reklama kampaniyalarini, yangi mahsulotlar ko'rgazmalarini tashkil qiladi, ulgurji yarmarkalar ishida qatnashadi va iste'molchilar talabini rag'batlantiradi (xizmat ko'rsatishni yaxshilash, narxlarni chegirma tizimidan foydalanish va boshqalar).

Marketing faoliyati, ayniqsa bozorni o'rganish va reklama bilan bog'liq bo'lganlar qimmatga tushadi. Kuchli raqobat sharoitida bunday sarf-xarajatlarning zarurligi ravshan va butun dunyoda tan olingan. Xorijiy qishloq xo'jaligi va qayta ishlash korxonalarini tajribasi shuni ko'rsatadiki, marketing usullaridan foydalanishdan olinadigan qo'shimcha foyda, qoida tariqasida, marketing xarajatlaridan 10-20 barobar ko'p bo'ladi.

Kichik hajmdagi ishlab chiqarish va sotish bilan fermer xo'jaligida marketing xizmatini yaratish maqsadga muvofiq emas. Ammo bu mahsulotning katta qismini ma'muriy tuman yoki viloyat doirasida sotadigan kichik va o'rta korxonalar tovarlarning bozor narxlari, qaysi mahsulotlarni ishlab chiqarish foydaliroq va kimga sotish foydaliligi to'g'risida ma'lumotga ega bo'lishlari mumkin degani emas. Ularni va nihoyat, malakali yordamisiz. iste'molchilar bilan operatsiyalarda. Zamonaviy sharoitda samarali ishlash uchun zarur bo'lgan ushbu ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish mintaqadagi bunday ma'lumotlarga muhtoj bo'lgan barcha korxonalarga tijorat asosida xizmat ko'rsatadigan markazlashtirilgan marketing xizmati tomonidan ta'minlanishi mumkin. Ko'pgina tumanlarda qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat bo'limlari negizida bunday bo'linmalar tashkil etilgan. Biroq, marketing xizmati qishloq xo'jaligi bo'limining tarkibiy bo'linmasi bo'lishi mutlaqo shart emas. Bu mustaqil korxonalar ham bo'lishi mumkin - masalan, tovar ishlab chiqaruvchilarning nazorat paketiga ega bo'lgan aksiyadorlik jamiyati. Bunda mahsulot ishlab chiqaruvchi shaxslar manfaatlari ustuvorligi ta'minlanadi.

Tuman marketing xizmati holatida turli profilli marketing, shuningdek, kompyuter ma'lumotlarini qayta ishlash bo'yicha mutaxassislar bo'lishi kerak. Uning soni bo'yicha yakuniy qaror kutilayotgan ish hajmini hisobga olgan holda mahalliy darajada qabul qilinadi. Bunday tizim so'rov bo'yicha qishloq xo'jaligi korxonalarini rahbarlari va mutaxassislariga o'z mahsulotlariga bozorlardagi talab va taklif hajmi, uni qayerda va qanday narxda sotish ular uchun foydaliroq ekanligi to'g'risida ma'lumotlarni taqdim etish imkonini beradi; u marketing tadqiqotlarida va muayyan marketing strategiyasini amalga oshirishda yordam berishi mumkin.

10.4. MAHSULOT SOTISH KANALLARI

Agrosanoat kompleksi tarmoqlarining iqtisodiy samaradorligi ko'p jihatdan mahsulot sotishni tashkil etish, uni amalga oshirish kanallarini tanlashga bog'liq. Aksariyat ishlab chiqaruvchilar o'z mahsulotlarini iste'molchiga vositachilar orqali taklif qiladilar, bu esa tovarlarni sotish bilan bog'liq ish hajmini kamaytiradi.

vositachi yoki savdo ishtirokchisi bo'lgan, boshqa birovga mulk huquqini o'z zimmasiga oladigan yoki o'tkazishga yordam beradigan yuridik va jismoniy shaxslar yig'indisidir .

Sotilgan mahsulotlarning har bir turi o'ziga xos tarqatish kanaliga va savdoning tashkiliy shakliga ega. Vositachilar soniga qarab, nol darajali amalga oshirish kanallari, bir, ikki, uch darajali kanallar va boshqalar mavjud. Nol darajali kanal o'z mahsulotini to'g'ridan-to'g'ri iste'molchilarga sotadigan ishlab chiqaruvchidan iborat. To'g'ridan-to'g'ri sotishning eng keng tarqalgan usuli - o'z do'konlaringiz orqali sotish.

Peer-to-peer havolasi bitta vositachini o'z ichiga oladi; odatda chakana savdo nuqtasi. Ikki darajali kanalga ikkita vositachi (ulgurji va chakana savdo), uch darajali kanal uchta (ulgurji, kichik ulgurji va chakana savdo) kiradi.

O'simlikchilik (don, kungaboqar, qand lavlagi va boshqalar) va sanoat mahsulotlarining asosiy qismi ulgurji savdo orqali sotiladi. Sut chorvachiligida tovar ishlab chiqaruvchilar ko'pincha kichik partiyalarda va kundalik mahsulotlarni sotadilar.

Tovarlarni yakuniy iste'molchiga ilgari surishda vositachi rolini ulgurji va chakana savdo tizimi o'z zimmasiga oladi.

Ulgurji savdo - bu tovarlarni sotib oladigan va saqlaydigan, so'ngra ularni qayta sotadigan (chakana yoki boshqa ulgurji sotuvchilarga) yuridik va jismoniy shaxslar yig'indisidir. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ulgurji xarid qilish tayyorlov tashkilotlari, tovar birjalari, qayta ishlash korxonalari tomonidan amalga oshiriladi; bu ishlab chiqaruvchilarga o'z mahsulotlarini ishlab chiqarish joylarida tezda sotish imkonini beradi.

Chakana savdo - bu shaxsiy (oilaviy) foydalanish uchun oxirgi iste'molchilarga tovarlarni sotish bilan bog'liq tadbirkorlik faoliyati. Bu sohada yirik firmalar ham, ko'plab xususiy tadbirkorlar ham faoliyat yuritmoqda.

Birjalar, auktsionlar va yarmarkalar orqali ulgurji savdo eng keng tarqaldi. Iqtisodiy nuqtai nazardan, tovar birjasi - bu ma'lum bir joyda tashkil etilgan, belgilangan qoidalarga muvofiq muntazam faoliyat yuritadigan, namunalar va standartlar yoki kelajakda ularni etkazib berish shartnomalari bo'yicha savdo qilinadigan ulgurji bozor.

Birjada savdoning natijasi sotuvchilar va xaridorlar o'rtasida bitimlar tuzish hisoblanadi. Birja bitimi - birjada muomalaga qo'yilgan tovarlarga nisbatan huquq va majburiyatlarni o'zaro o'tkazish to'g'risidagi shartnoma bo'lib, u birja savdosi qatnashchilari tomonidan tuziladigan birja shartnomasida (shartnomasida) aks ettiriladi. Bunday operatsiyalar odatda ikki guruhga bo'linadi: real tovarlar bilan va ularsiz.

Haqiqiy mahsulot bilan operatsiyalarning eng oddiy turi bu darhol yetkazib berish (yoki qisqa yetkazib berish muddati) bilan amalga oshiriladigan bitimdir. Bular naqd pul tovarlari, ya'ni birja omborida savdo qilish vaqtida bo'lgan yoki shu kuni kelishi kutilayotgan tovarlar bo'yicha operatsiyalardir.

Real tovarlar bilan operatsiyalarning yana bir turi forvard (shoshilinch) operatsiyalari; bu holda huquq va majburiyatlarning o'zaro o'tishi darhol sodir bo'ladi, lekin tovarlarni etkazib berish (shartnomani bajarish) kelajakda ma'lum bir sanaga qoldiriladi. Haqiqiy tovarlarsiz operatsiyalar fyuchers va opsiyonalarga bo'linadi .

Fyuchers bitimlari birja tovarini yetkazib berish bo'yicha standart shartnomalarga nisbatan huquq va majburiyatlarning o'zaro o'tkazilishini ifodalaydi. Bunday bitimning o'ziga xos xususiyati shundaki, uning ob'ekti tovar emas, balki ayirboshlash shartnomasidir. Fyuchers operatsiyalari qishloq xo'jaligi birjalari uchun odatiy hisoblanadi; ular o'rim-yig'imdanda ancha oldin xulosa qilishlari mumkin.

Fyuchersning mantiqiy davomidir . Opsion egasi (xaridori) kelajakda ma'lum muddatga oldindan kelishilgan narxda ma'lum miqdordagi fyuchers shartnomalarini sotib olish yoki sotish huquqini oladi. Bunday shartnomalar asosan fyuchers savdosi bilan bog'liq risklarni himoya qilish uchun ishlatiladi.

Rivojlangan mamlakatlar bozor infratuzilmasida birja savdosi o'ziga xos o'ringa ega; tovarlarning umumiy hajmining 5-10% dan ko'pi odatda ushbu tizim orqali o'tadi, ammo bu bozordagi narxlarni aniqlash uchun etarli. Ulgurji oziq-ovqat bozorlari tovarlarning 20-25 foizini, asosiy qismi esa 65-75 foizini ishlab chiqaruvchilar tomonidan turli vositachi tashkilotlar orqali tijorat tuzilmalari va xomashyo iste'molchilariga sotilishini ta'minlaydi. Yaqin vaqtgacha qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotishda davlat xaridlari asosiy o'rin tutib kelgan.

Xarid qilish – qishloq xo'jaligi mahsulotlari, xomashyo, oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqaruvchilardan (yetkazib beruvchilardan) keyinchalik qayta ishlash yoki iste'molchiga (xaridorga) o'zaro manfaatli shartlarda sotish uchun tashkiliy ravishda sotib olish shaklidir. Bundan tashqari, federal va mintaqaviy fondlarga qishloq xo'jaligi mahsulotlari va oziq-ovqat mahsulotlarini etkazib berish tizimi mavjud. Bozorda turli savdo-sotib olish tuzilmalari paydo bo'lishi bilan mahsulotlarni davlat kanallari orqali sotish keskin kamaydi. Tovar ishlab chiqaruvchilar va qayta ishlash sanoati korxonalarini va savdo o'rtasidagi bevosita aloqalar juda samarali; ular qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish, tashish, qayta ishlash va saqlash bosqichlarida yo'qotilishini kamaytiradi. Bundan tashqari, mahsulotni iste'molchiga etkazib berish muddati sezilarli darajada qisqaradi, uning sifati yaxshilanadi va sotish xarajatlari kamayadi. Ko'pincha qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari o'z mahsulotlarini federal va mintaqaviy oziq-ovqat jamg'armalariga, qayta ishlash korxonalariga, fermer xo'jaliklariga ish haqi hisobiga, o'z shaxobchalari, savdo birjalari, auksionlar, kooperativ tayyorlov tashkilotlari orqali, shartnomalar, to'g'ridan-to'g'ri aloqalar va ayirboshlash asosida sotadilar. operatsiyalar .

Nazorat savollari va topshiriqlari

1. Yalpi mahsulot nimaga aytiladi?
2. Qishloq xo'jaligi va sanoat tarmoqlari yalpi mahsulotining qiymati qanday aniqlanadi?
3. Tovar va sotiladigan mahsulotlar deganda nima tushuniladi?
4. Mahsulotning tovarchanligini qanday ko'rsatkichlar xarakterlaydi? Bozorlik darajasiga ta'sir etuvchi omillarni sanab o'ting.
5. Mahsulotlarning raqobatbardoshligi nima deyiladi?
6. Mahsulot sifati nima va unga qanday omillar ta'sir qiladi?
7. Standartlashtirish va mahsulotni sertifikatlashning mohiyati nimada?
8. Mahsulot sifatini tavsiflash uchun qanday standartlar qo'llaniladi?
9. Sifatni boshqarish deganda nima tushuniladi?

10. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari marketingining mohiyati nimada?
11. Agrosanoat majmuasi korxonalarida marketing xizmatining vazifalarini sanab o'ting.
12. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotishning asosiy kanallari qanday.
13. Tovar birjasida qanday operatsiyalar amalga oshiriladi?
14. Qishloq xo'jaligi xom ashyosi va oziq-ovqat bozori qanday tuzilishga ega?
15. Qishloq xo'jaligi xom ashyosi va oziq-ovqat bozorining xususiyatlarini sanab o'ting.

I. 10-BOB BO'YICHA O'Z-O'ZI-O'ZI-O'ZI-BO'LSH UCHUN TESTLAR

1. Yalpi mahsulot nimaga aytiladi?

- A. korxonada, sanoatda va hokazolarda ma'lum vaqt davomida ishlab chiqarilgan mahsulotning ma'lum hajmi.
- B. butun vaqt davomida korxonada, sanoatda va hokazolarda ishlab chiqarilgan mahsulotlarning umumiy hajmi.
- B. korxonada, sanoat va boshqalar tomonidan ma'lum vaqt davomida ishlab chiqarilgan mahsulotning umumiy hajmi.

2. Qishloq xo'jaligi yalpi mahsuloti quyidagi usul bilan aniqlanadi:

- A. Yalpi aylanma
- B. qiymat ifodasi
- B. moddiy va mehnat resurslari ko'rsatkichlari

3. Yalpi mahsulotning kamchiliklaridan birini ayting?

- A. Yalpi mahsulotga moddiy resurslar xarajatlari kiradi va yangi yaratilgan (qo'shilgan) mahsulot hajmi haqida tasavvur bermaydi.
- B. ishlab chiqarishning umumiy hajmini tavsiflamaydi va agrosanoat majmuasi tarmoqlarining solishtirma salmog'ini aniqlamaydi.
- B. yer, moddiy va mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi ko'rsatkichlarini hisoblamaydi

4. Yalpi mahsulotning sotish uchun mo'ljallangan qismi qanday nomlanadi?

- A. ishlab chiqarish
- B. amalga oshirish mumkin
- V. tovar

5. Korxonada, tarmoq va ayrim turdagi mahsulotlarning tovar qobiliyatini tavsiflovchi asosiy ko'rsatkichlar ... hisoblanadi.

- A. yalpi mahsulot ko'rsatkichlari
- B. tovarlik darajasi va tovar mahsulotining umumiy hajmi
- B. yalpi va sotilgan mahsulot hajmi

6. Mahsulotlarning maqsadiga ko'ra ehtiyojni qondirish qobiliyatini tavsiflovchi xususiyatlar to'plami nima?

- A. mahsulot xususiyati
- B. ishlab chiqarish darajasi
- B. mahsulot sifati

7. Standartlashtirish nima?

A. ishlab chiqarish texnologiyasi normalari, qoidalari, xususiyatlarini ishlab chiqish va belgilash, iste'molchining sifatli tovarlarni arzon narxda sotib olish huquqini ta'minlashga qaratilgan faoliyat; standartlarni ishlab chiqish, nashr etish va qo'llashda ifodalanadi.

B. mahsulot ishlab chiqarish va sifati normalari, qoidalarini ishlab chiqish va belgilashga, iste'molchining sifatli tovarlarni arzon narxda sotib olish huquqini ta'minlashga qaratilgan faoliyat; standartlarni ishlab chiqish, nashr etish va qo'llashda ifodalanadi.

B. ishlab chiqarish texnologiyasi va mahsulot sifati normalari, qoidalari, xususiyatlarini ishlab chiqish va belgilashga, iste'molchining tegishli sifatli tovarlarni arzon narxda sotib olish huquqini ta'minlashga qaratilgan faoliyat; standartlarni ishlab chiqish, nashr etish va qo'llashda ifodalanadi.

8. Ehtiyojlari tarmoqlararo xususiyatga ega bo'lgan ommaviy mahsulotlar, ishlar va xizmatlar uchun qanday standartlar ishlab chiqilmoqda?

- A. davlat
- B. filiali
- B. korxonalar standartlari

9. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari hosildorligini tartibga solishning muhim vositasi hisoblanadi

- A. moddiy rag'batlantirish
- B. sug'orish
- B. yuqori samarali texnologiya

10. Mahsulot sifatini yakuniy baholash qanday amalga oshiriladi?

- A. ishlab chiqarish faoliyatini monitoring qilish
- B. mahsulot sifati monitoringi
- B. sertifikatlash

11. Marketing nima?

A. xaridorlarning ma'lum tovarlarga bo'lgan ehtiyojlarini eng yaxshi qondirishni va shu orqali maksimal foyda olishni ta'minlaydigan korxonaning ishlab chiqarish va marketing faoliyatini shunday tashkil etish.

B. boshqaruvi, yo'nalishi, tasarruf etish, egalik qilish, boshqarish qobiliyati) ishlab chiqarish – ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarni rivojlantirish va yaratish (tashkil etish), eng samarali foydalanish (boshqarish) va nazorat qilish.

C. atrof-muhit va jamiyatda sodir bo'layotgan hodisa va jarayonlarni doimiy monitoring qilish tizimi, uning natijalari odamlar va xo'jalik ob'ektlarining xavfsizligini ta'minlash bo'yicha boshqaruv qarorlarini asoslashga xizmat qiladi.

12. Bozor segmentatsiyasi nima?

- A. bozorda hududiy bo'linish jarayoni
- B. bozorni qismlarga bo'lish jarayoni
- B. bozorda sanoatning bo'linish jarayoni

13. Bozorni segmentatsiyalashning qanday tamoyillari mavjud?

- A. hududiy, xulq-atvor, demografik, ijtimoiy-psixologik
- B. maqsad, mahsulot, geografik, peredencheskie , psixografik
- B. geografik, psixografik , xulq-atvor, demografik

14. Bozorni qamrab olish strategiyasini tanlash qoidalaridan biri:

- A. tabaqalashtirilgan yoki konsentrlangan marketing strategiyasi
- B. sotish hajmi marketing strategiyasi
- B. ishlab chiqarish tannarxini hisoblash strategiyasi

15. Mahsulotlarni sotish uchun kanal hisoblanadi

A. Bular ishlab chiqaruvchidan iste'molchigacha bo'lgan yo'lda ma'lum bir tovarga egalik huquqini o'z zimmasiga oladigan yoki boshqa birovga o'tkazishda vositachi yoki savdo ishtirokchisi sifatida faoliyat yurituvchi yuridik shaxslardir.

B. mahsulot ishlab chiqarishda vositachi yoki ishtirokchi bo'lib, ishlab chiqaruvchidan iste'molchigacha bo'lgan yo'lda ma'lum bir mahsulotga egalik huquqini o'z zimmasiga oladigan yoki boshqa birovga o'tishiga ko'maklashuvchi yuridik va jismoniy shaxslar majmui.

) ishlab chiqaruvchidan iste'molchigacha bo'lgan yo'lda ma'lum bir mahsulotga egalik huquqini boshqa birovga o'tkazishda yoki sotishda vositachi yoki ishtirokchi sifatida harakat qiladigan yuridik va jismoniy shaxslar majmui .

Moslikni toping

Ulgurji savdo	shaxsiy (oilaviy) foydalanish uchun oxirgi iste'molchilarga tovarlarni sotish bilan bog'liq tadbirkorlik faoliyati
Chakana savdo	ma'lum bir joyda tashkil etilgan, belgilangan qoidalarga muvofiq muntazam faoliyat yurituvchi, tovarlar namunalari va standartlari yoki kelajakda ularni etkazib berish shartnomalari bo'yicha sotiladigan ulgurji bozor.
tovar birjasi	tovarlarni sotib oladigan va saqlaydigan, keyin ularni qayta sotadigan (chakana yoki boshqa ulgurji sotuvchilarga) yuridik va jismoniy shaxslar majmui
Forvard (shartlar) operatsiyalari	Opsion egasi (xaridori) kelajakda ma'lum muddatga oldindan kelishilgan narxda ma'lum miqdordagi fyuchers shartnomalarini sotib olish yoki sotish huquqini oladi.
Fyuchers bitimlari	huquq va majburiyatlarning o'zaro o'tishi darhol sodir bo'ladi, lekin tovarlarni etkazib berish (shartnomani bajarish) kelajakda ma'lum bir sanaga qoldiriladi.
Opsion savdolari	birja tovarini yetkazib berish bo'yicha namunaviy shartnomalarga nisbatan huquq va majburiyatlarni o'zaro o'tkazish

11-BOB. AGRAR-MAJMASINI DAVLAT TARTIBI VA QUVVATLASH. ASMNING MOLIYA-KREDIT TIZIMI

11.1. QISHLOQ XO`JALIK MALZUMASINI DAVLAT TARTIBI VA QO`LLAB-QUVVATLASH

Har qanday zamonaviy mamlakatda davlat milliy iqtisodiyotning faoliyat yuritishi va rivojlanishida juda muhim rol o'ynaydi. Bugungi kunda bozor iqtisodiyotini davlatdan mustaqil tasavvur qilish deyarli mumkin emas. Iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish muammolari bilan shug'ullanuvchi olimlar bu hodisaga, qoida tariqasida, ikki pozitsiyadan yondashadilar. Bir guruh tadqiqotchilar davlat tomonidan tartibga solishni chora-tadbirlar tizimi, ya'ni hodisa sifatida ko'rib, iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solishga quyidagicha ta'rif beradilar: "Bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish – qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va nazorat qiluvchi chora-tadbirlar tizimidir. davlat tomonidan mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy o'sishini ta'minlash maqsadida amalga oshiriladi » .Olimlarning yana bir guruhi iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solishni jarayon sifatida ko'rib chiqadi va davlat tomonidan tartibga solish jarayoni tomonidan kiritilgan qonunlarning bajarilishini ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlar majmuidan iborat ekanligini ta'kidlaydi. davlat organlari narxlarni belgilash, standartlar va sohaga kirish shartlarini belgilash orqali xo'jalik faoliyatini rag'batlantirish yoki cheklash. Ammo davlat tomonidan tartibga solishning eng to'liq ta'rifi "Bozor iqtisodiyotini davlat tomonidan tartibga solish" kitobida berilgan (Kushlin VI): davlat tomonidan tartibga solish - bu "makroiqtisodiy maqsadlarga erishish uchun davlat organlarining jamiyatdagi iqtisodiy jarayonlarga ta'siri (to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita)). muvozanat va iqtisodiyotning umuman normal ishlashini ta'minlash . "

Jahon sivilizatsiyasi taraqqiyoti tarixida davlatning iqtisodiyotdagi rolini baholashga turlicha yondashuvlar mavjud bo'lgan. Ular orasida merkantilizm, klassik yondashuv, marksizm, keynschilik, monetarizm, neokeynschilik mavjud. Oxirgi o'rta asrlardagi asosiy iqtisodiy maktab merkantilizm maktabi edi. Merkantilizm - 18-asr fransuz iqtisodchilari o'rtasida vujudga kelgan qarash bo'lib, uning mazmun-mohiyati davlatning mamlakat va qirolning boyligini oshirish uchun mamlakat iqtisodiy hayotida faol rol o'ynashi kerakligidan iborat edi.

Merkantilizm tarafdorlari davlat xazinasini to'ldirish uchun iqtisodiyotga davlatning faol aralashuvi zarurligini e'lon qildilar. O'sha davrdagi iqtisodiy rivojlanishning o'ziga xos xususiyatlarini, ya'ni mamlakat boyligining asosiy ko'rsatkichi oltin miqdori ekanligini hisobga olib, merkantilistlar eksportni rag'batlantirish va importni cheklashga chaqirdilar.

Klassik yondashuvga ko'ra, davlat inson hayoti va mulki xavfsizligini ta'minlashi, nizolarni hal qilishi, boshqacha aytganda, shaxs o'zi qila olmaydigan yoki samarasiz bajarishi kerak. Asosiysi, barcha tadbirkorlik sub'yektlariga asosiy iqtisodiy erkinliklar, ya'ni: faoliyat sohasini tanlash erkinligi, raqobat erkinligi va savdo erkinligi kafolatlanishi kerak edi.

Davlat tomonidan tartibga solish modelini o'zgartirish talab orqali takror ishlab chiqarishga ta'sirni rad etish va buning o'rniga taklifga ta'sir qilishning bilvosita choralarini qo'llashdan iborat edi. Bu nazariyaga muvofiq, davlat «kapital jamg'arish jarayoni va ishlab chiqarish unumdorligini oshirish uchun shart-sharoitlarni ta'minlashi» kerak.

Bu yo'lda asosiy to'siqlar soliqlarning yuqoriligi va inflyatsiya hisoblanadi. Yuqori soliqlar kapital qo'yilmalarning o'sishini cheklaydi, inflyatsiya esa kreditni qimmatlashtiradi va shuning uchun qarz mablag'larini jamg'arish uchun foydalanishni qiyinlashtiradi . Shu sababli , iqtisodiyotga aralashmaslik tarafdorlari inflyatsiyaga qarshi choralarni (monetaristlarning tavsiyalari asosida) amalga oshirishni va tadbirkorlarga soliq imtiyozlarini berishni taklif qilishdi. Monetaristlarning neoklassik nazariyasiga ko'ra , davlat iqtisodiyotga faqat bilvosita ta'sir ko'rsatishi mumkin. Mamlakatning iqtisodiy rivojlanishini amalga oshirishda asosiy rol bozor munosabatlariga beriladi. Neoklassik nazariya doirasida mavjud bo'lgan monetaristik yondashuv pul taklifi va ularning aylanish tezligining ishlab chiqarish hajmi va narx darajasi o'rtasidagi qattiq bog'liqlik postulatiga asoslanadi.

Neokeynschilar tsiklik tebranishlar va inflyatsiya yalpi xarajatlar va pul massasining o'zgarishi natijasida yuzaga keladi, degan iqtisodiy nazariya tarafdorlari. Neokeynschilar fiskal vositalardan afzalroq foydalanish bilan faol barqarorlashtirish siyosatini yoqlaydilar.

Davlatning iqtisodiyotdagi o'rni haqidagi nazariy qarashlarning bunday ko'pligi, avvalambor, iqtisodiy hayotda sodir bo'layotgan hodisalarni yaxlit konseptual tushunishning yo'qligi, iqtisodiyotda davlatning iqtisodiyotdagi o'rni haqida ma'lumotlarga empirik yondashuvning ustuvorligi bilan bog'liq ekanligiga shubha yo'q. iqtisodiy jarayonlarni ilmiy umumlashtirishni ishlab chiqish.

Iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solishning ob'ektiv imkoniyati iqtisodiy rivojlanishning ma'lum darajasiga erishish, ishlab chiqarish va kapitalning kontsentratsiyasi bilan paydo bo'ladi. Iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solishni amalga oshirish zarurati iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish uchun mo'ljallangan tobora kuchayib borayotgan muammolardadir. Shuni ta'kidlash kerakki, davlat tomonidan tartibga solish u yoki bu darajada milliy iqtisodiyotning barcha tarmoqlariga taalluqlidir. Qishloq xo'jaligini rivojlantirishda bir qator ob'ektiv va sub'ektiv sabablarga ko'ra juda muhim rol o'ynaydi.

Agrar sohani davlat tomonidan tartibga solish usullari

Mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishi, uning milliy xavfsizligi, aholi turmush darajasi ko'p jihatdan agrosanoat majmuasining holatiga bog'liq. Qishloq xo'jaligi ko'plab sanoat va xizmatlar mahsulotlari iste'molchisi bo'lib, millionlab mehnatga layoqatli aholini ish bilan ta'minlamoqda.

Agrosanoat majmui tarmoqlarida zamonaviy texnologiyalarni qo'llamasdan, zarur miqdorda yangi texnika vositalaridan foydalanmasdan turib, ish holatini yaxshilash mumkin emas. Bozor iqtisodiyotiga o'tish munosabati bilan qishloq xo'jaligini davlat tomonidan tartibga solish muammolari ham kam ahamiyatga ega bo'ldi. Ma'lumki, qishloq xo'jaligi o'ziga xos tarmoq bo'lib, uning daromadi o'zining monopolist emasligidan kelib chiqib, har doim boshqa tarmoqlardan orqada qoladi.

Deyarli barcha mamlakatlarda qishloq xo'jaligi davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan sohalardan biridir. Davlat tomonidan tartibga solish - bu mavjud ijtimoiy-iqtisodiy tizimni barqarorlashtirish va o'zgaruvchan sharoitlarga moslashtirish maqsadida vakolatli davlat muassasalari va jamoat tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladigan qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va nazorat xarakteridagi tipik chora-tadbirlar tizimi.

Qishloq xo'jaligini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash foydasiga muhim dalil qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari daromadlarining boshqa tarmoqlarga nisbatan pasayishi hisoblanadi. Davlat aralashuvi adolatni tiklashga urinishdir. Mutaxassislarining fikricha, hozirgi vaqtda qishloq xo'jaligida barqarorlik o'z-o'zidan bo'lishi mumkin emas. Qishloq xo'jaligini faqat faol davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash bilan tiklash mumkin.

Agrosanoat majmuini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash bo'yicha jahonda eng to'liq amalda qo'llaniladigan chora-tadbirlar maqsadli yo'nalishlar bo'yicha guruhlangan. Bevosita va bilvosita davlat tomonidan tartibga solish choralarini ajratadi. To'g'ridan-to'g'ri davlat tomonidan tartibga solish chora-tadbirlari qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarining daromadlarini qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga oladi: to'g'ridan-to'g'ri davlat kompensatsiya to'lovlari; tabiiy ofatlardan etkazilgan zarar uchun to'lovlar; ekin maydonlarini qisqartirish uchun ishlab chiqarish to'lovlarini qayta tashkil etish bilan bog'liq zararlar uchun to'lovlar.

Agrosanoat kompleksini bilvosita davlat tomonidan tartibga solish chora-tadbirlariga quyidagilar kiradi:

1. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining ichki narxlarini qo'llab-quvvatlash, kvotalar va tariflarni belgilash, oziq-ovqat mahsulotlari eksporti va importiga soliqlarni belgilash orqali oziq-ovqat bozoriga narxlar intervensiyasi;

2. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarining mablag'larni o'zlashtirish, ishlab chiqarish xarajatlarini ta'minlash orqali qoplash;

3. Bozorni rivojlantirishga ko'maklashish, bozor dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish uchun davlat mablag'larini ajratish, mahsulotlarni saqlash va mahsulotlarni tashish bo'yicha tashish ishlari uchun subsidiyalar ajratishni ta'minlash;

4. Ishlab chiqarish infratuzilmasini rivojlantirishga ko'maklashish, bunda ishlab chiqarish samaradorligining o'sishini ta'minlaydigan uzoq muddatli chora-tadbirlarga – ishlab chiqarish binolarini qurishga, yerlarning meliorativ holatini yaxshilashga dotatsiyalar hisobidan davlat mablag'larini ajratish nazarda tutiladi.

Agrooziq-ovqat siyosati sub'ektlarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash byudjet va byudjetdan tashqari qo'llab-quvvatlash shakllari bo'yicha tasniflanadi. Qo'llab-quvvatlashning byudjet shakllariga barcha darajadagi byudjetlar hisobidan byudjet xizmatlarini ko'rsatish, shuningdek, qishloq xo'jaligini tartibga solish dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish kiradi. Qo'llab-quvvatlashning byudjetdan tashqari shakllariga davlat yoki munitsipal byudjetlar mablag'larini sarflashni talab qilmaydigan, shu jumladan narxlar va tariflarni tartibga solish, imtiyozlar, taqiqlar va cheklovlar belgilashni o'z ichiga olgan qishloq-oziq-ovqat siyosati choralari kiradi.

Byudjet xizmatlari - bu davlat majburiyatlarini bajarishni o'z zimmasiga oladigan funksiyalardir. Davlatning mazkur majburiyatlari qishloq xo'jaligida tegishli organlar oldida turgan maqsad, funktsiya va vazifalardan kelib chiqadi.

11.2. O'ZBEKISTONDA QISHLOQ XO'JALIGI ISHLAB CHIQRISHDA KAPITAL SARMAYOTLARNING O'RNI.

Qishloq xo'jaligi korxonalarini rivojlantirish agrosanoat majmuasida kutilayotgan takror ishlab chiqarish loyihalarini amalga oshirish uchun zarur kapital qo'yilmalar yoki investitsiyalarni asoslashni nazarda tutadi.

bu agrosanoat majmuasining ishlab chiqarish va noishlab chiqarish tarmoqlarida asosiy fondlarni oddiy yoki kengaytirilgan takror ishlab chiqarish uchun mo'ljallangan moliyaviy resurslar . Ishlab chiqarish maqsadlaridagi kapital qo'yilmalar - bu mashinalar, asbob-uskunalar va inventarlarni sotib olish, chorvachilik binolarini qurish va jihozlash, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash korxonalari, suv xo'jaligi, elektrlashtirish, bog'lar va ko'p yillik ko'chatlar qurish xarajatlari. Noishlab chiqarish maqsadlariga yo'naltirilgan kapital qo'yilmalarga uy-joy kommunal ob'yektlarni qurish, ta'lim, madaniyat, sog'liqni saqlash xarajatlari kiradi.

Davlatning investitsion siyosati agrosanoat kompleksiga kapital qo'yilmalar samaradorligini oshirishga, ularning takror ishlab chiqarish tarkibini

takomillashtirishga, moddiy, moliyaviy va mehnat resurslari kontseptsiyasiga, birinchi navbatda, mavjud korxonalarni texnik jihatdan qayta jihozlash va rekonstruksiya qilishga qaratilishi kerak. ijtimoiy infratuzilmani yaratish. Eng konservativ hisob-kitoblarga ko'ra, bu maqsadlar uchun har yili respublika milliy daromadining kamida 16-18 foizini ajratish kerak, ya'ni. agrosanoat majmuining ishlab chiqarish tarmog'iga kapital qo'yilmalar hajmini 1,6-1,7 barobarga, qayta ishlash sanoatining moddiy-texnik bazasini mustahkamlashga qariyb 2 barobarga oshirish.

Agrosanoat kompleksiga kapital qo'yilmalar qo'llaniladi:

- Sanoat va noishlab chiqarish maqsadlarida, shu jumladan qurilish-montaj ishlarini bajarish, asbob-uskunalar va inventarlarni sotib olish uchun;
- Bog'lar, rezavorlar, uzumzorlar va boshqa ko'p yillik o'simliklar ekish uchun;
- Yerni yaxshilash chora-tadbirlari uchun - madaniy, texnik va boshqa inventarizatsiyadan tashqari ishlarni bajarish;
- Asosiy mahsuldor va ishlaydigan chorva mollarini shakllantirish uchun;
- Boshqa kapital xarajatlar uchun (masalan, loyihalash va tadqiqot ishlari va boshqalar).

Jamiyat ishlab chiqaruvchi kuchlarini yanada rivojlantirish, mehnat unumdorligini oshirish texnik taraqqiyot, ishlab chiqarish fondlarini kengaytirish, korxonalarni qayta jihozlash va yangi ishlab chiqarish texnologiyasini joriy etish va ishlab chiqarishni tashkil etish bilan uzviy bog'liqdir. Bunga qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini takomillashtirishga yo'naltirilgan investitsiyalar natijasida erishish mumkin.

Kapital qo'yilmalarning moddiy va moddiy tarkibi juda xilma-xil bo'lib, sanoat rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlariga bog'liq.

Qishloq xo'jaligi va ta'mirlash ishlab chiqarishi uchun bular eng yangi traktorlar, avtomobillar, kombaynlar, qishloq xo'jaligi mashinalari, chorvachilikda mehnat talab qiladigan jarayonlarni mexanizatsiyalash uchun moslamalar va agregatlar, stanoklar, frezerlar, ta'mirlash va texnologik jihozlar, yangi ta'mirlash

ustaxonalari va boshqalar.

Rejalashtirilgan kapital qo'yilmalarning umumiy qiymati strategik rejada nazarda tutilgan loyihalash ishlarini amalga oshirish uchun barcha umumiy xarajatlarni o'z ichiga oladi. Qishloq xo'jaligiga yo'naltirilgan kapital qo'yilmalar uning asosiy fondlarini ko'paytiradi va yangi texnologiyani tizimli joriy etish hisobiga ularning samaradorligini oshiradi.

Tajriba shuni ko'rsatadiki, fermer zarur texnikani sotib olishi yoki ijaraga olishi mumkin. Uskunani tashqaridan yoki uni sotib olishda samarali jalb qilish quyidagi formula bo'yicha aniqlanishi mumkin:

$Ge \cdot OZ / Tchas - E.$

bu erda Ge - yillik yuk uchun samaradorlik chegarasi, soat;

OZ - ma'lum bir hosilni etishtirish uchun ushbu turdagi uskunalardan foydalanish bilan bog'liq asosiy ishlab chiqarish xarajatlari;

Tur - uskunani ijaraga olishning bir soatlik narxi, so'm ;

E - uskunadan foydalanish bilan bog'liq operatsion xarajatlar, so'm / soat.

11.3.INVESTITSİYALARNING TUZILISHI

Kapital qo'yilmalarning tarkibi shunday shakllantirilishi kerakki, investitsiyalarni amalga oshirishda mablag'larning faol qismining ulushi doimiy ravishda oshib borsin.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash quvvatlarini rivojlantirish, qayta ishlash korxonalarini xomashyo zaxiralariga yaqinlashtirish markaziy muammodir. Binobarin, kichik va o'rta quvvatli mahalliy statsionar va ko'chma zavodlar (tsexlar) olish va yaratish, ularni qurish uchun yengil yig'ma konstruksiyalar ishlab chiqarishni tashkil etish zarur.

Bularning barchasi qishloq xo'jaligi mahsulotlarining yo'qotilishini sezilarli darajada kamaytirish, uni tashish va saqlash uchun samarasiz xarajatlarni kamaytirish imkonini beradi.

Ayniqsa, kapital qo'yilmalar tarkibida rekonstruksiya qilish va texnik qayta jihozlash uchun mablag'lar ulushini oshirish zarurligini alohida ta'kidlash lozim,

bu esa investitsion davrni qisqartiradi va kapital sig'imini kamaytiradi.

marketing va boshqa tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi kichik va o'rta korxonalar tarmog'ini jadal shakllantirishni taqozo etadi . Mazkur korxonalarni kooperatsiya asosida bank kreditlari va o'z moliyalashtirish manbalari hisobidan tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Qishloq xo'jaligining noishlab chiqarish sohasiga kapital qo'yilmalar har yili sanoatga yo'naltirilgan investitsiyalarning kamida 35-40 foizini tashkil qilishi kerak.

Qishloqni ijtimoiy rekonstruksiya qilishga sarmoya kiritish aholiga to'liq ijtimoiy va maishiy xizmat ko'rsatishni yaratish, qishloq aholi punktlarini muhandislik-texnik ta'minlash va obodonlashtirishga qaratilishi kerak. Milliy an'analar, tabiiy- iqlim sharoitlarini hisobga olgan holda qishloqning ifodali qiyofasini yaratishga alohida e'tibor qaratish lozim .

Qishloq xo'jaligiga kapital qo'yilmalar salmog'ining barcha moliyalashtirish manbalari hisobidan kamayishi mexanizatsiyalash, kimyolashtirish va melioratsiyani rivojlantirishga to'sqinlik qilmoqda.

Bu holat bir necha sabablarga ko'ra yuzaga keladi. Bir tomondan, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining tabiiy xususiyatlari va xususiyatlariga ko'ra kapital qo'yilmalarni qo'llash davri odatda bir necha yildan keyin sodir bo'ladigan tayyor mahsulot olish davriga to'g'ri kelmaydi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining mavsumiyligi va yuqori darajada ixtisoslashgan asosiy fondlarning, ayniqsa mashinalarning ustunligi ulardan foydalanishning juda cheklangan davriga va kapital zichligi oshishiga olib keladi, bu asosiy vositalarning universallashtirilmaganligi va murakkabligiga ham ta'sir qiladi ularning tarkibida binolar, inshootlar va asosiy fondlarning boshqa passiv elementlari ustunlik qiladi.

Boshqa tomondan, kapital qo'yilmalarning samaradorligiga oid materiallarni o'rganish shuni ko'rsatadiki, kapital qo'yilmalar unumdorligining pasayishi ko'p jihatdan ishlab chiqarish fondlaridan qoniqarsiz foydalanish, dehqonchilik madaniyatining yetarli emasligi, qishloq xo'jaligi ekinlari

hosildorligi va chorvachilik mahsuldorligining sekin o'sishi, har doim ham undan oqilona foydalanilmasligi bilan bog'liq. mablag'lar va boshqa sabablar.

Ko'pgina fermer xo'jaliklarida dehqonchilik madaniyati past, yerlarning meliorativ holati va qishloq xo'jaligi aylanmasi sifati past, irrigatsiyaga oid o'zlashtirilayotgan yerlar tushib ketadi, ko'pincha sanoat va maishiy ob'yektlar qurish uchun eng yaxshi yerlar tortib olinmoqda, ko'pincha sug'oriladigan ekin maydonlarining kattaligi. yerlardan ekin ekish uchun foydalanilmaydi.

11.4.QISHLOQ XO`JAJLIGI KORXONALARINI INVESTITSIYA SAMARADORLIGI

Agrosanoat kompleksi sohasida kapital qo'yilmalarni shakllantirish manbalari quyidagilar bo'lishi mumkin:

- 1) Fermer xo'jaligi (dehqon) xo'jaligi a'zolarining pul va moddiy resurslari;
- 2) Tovarlarni, ishlarni, xizmatlarni, shuningdek boshqa faoliyat turlarini sotishdan olingan daromad (foйда);
- 3) Qimmatli qog'ozlardan olingan daromadlar;
- 4) Kreditlar;
- 5) xorijiy investitsiyalar;
- 6) Yuridik va jismoniy shaxslarning tekin xayriya va boshqa badallari;
- 7) Qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa manbalar.

Sanoat ob'ektlarini qurish, asosiy vositalarni sotib olish uchun uzoq muddatli kreditlash va fermer xo'jaligining joriy ishlab chiqarish (takror ishlab chiqarish) faoliyati uchun qisqa muddatli kreditlash kredit shartnomasi asosida amalga oshiriladi.

Imtiyozli shartlarda fermer xo'jaliklari ularga xizmat ko'rsatish uchun bank muassasalari tomonidan tuzilgan maxsus kredit fondidan foydalanadilar.

Birlamchi rivojlantirishga (yo'llar, elektr tarmoqlari va kommunikatsiyalari, suv ta'minoti, gazlashtirish, telefonlashtirish, yer tuzish,

melioratsiya qurish) davlat kapital qo'yilmalari hisobidan ishlab chiqarish va ijtimoiy ob'ektlardan foydalaniladigan hududda fermer xo'jaliklari tashkil etilganda. Davlat agrotexnika xizmatlari tizimi orqali fermer (dehqon) xo'jaliklariga aylanma mablag'lar – nav urug'lari, qishloq xo'jaligi ekinlari uchun ekish materiallari, organik va mineral o'g'itlar, ekinlarni zararkunandalar va kasalliklardan himoya qilish vositalari, shuningdek, yetkazib berish xizmatlari ko'rsatilmoqda. parvarishlash sifatida.

Qishloq xo'jaligi korxonalari (kengaytirilgan takror ishlab chiqarish uchun) qishloq xo'jaligi texnikasi, asbob-uskunalari va inventarlarini lizing asosida sotib olishlari mumkin.

Dehqon (fermer) xo'jaliklarining asosiy investitsiya manbai foyda hisoblanadi . Yuqori rentabelli korxonalar ishlab chiqarishni qayta jihozlash uchun ko'proq imkoniyatlarga ega. Foydadan tashqari kapital qo'yilmalarning manbai asosiy ishlab chiqarish fondlarining amortizatsiya ajratmalari hisoblanadi.

Bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarda amortizatsiyani hisoblash tartibini davlat belgilaydi, tadbirkorlarga (fermerlarga) tezlashtirilgan amortizatsiya hisobiga soliqqa tortiladigan foyda miqdorini kamaytirish imkonini beradi. Shu bilan birga, asosiy vositalar qiymatining jadal hisobdan chiqarilishi tadbirkorni eskirish bilan bog'liq bo'lishi mumkin bo'lgan yo'qotishlardan sug'urta qiladi, qishloq xo'jaligi ishlariga yangi texnika va texnologiyalarni tezroq joriy etishni rag'batlantiradi.

Tezlashtirilgan amortizatsiya foydalanishning birinchi yilida amortizatsiya normasini ikki baravar oshirishni o'z ichiga oladi, ikkinchi yilda qoldiq qiymatdan 20% chegiriladi va hokazo. Natijada, asosiy vositalar qiymatining 2/3 qismi foydalanish muddatining yarmida amortizatsiya qilinadi.

Fermer xo'jaliklari asosiy fondlarni sotishdan tushgan mablag'larni va ularni tugatishdan tushgan mablag'larni kapital qo'yilmalarga yo'naltiradi.

Bundan tashqari, qishloq xo'jaligi korxonalari uchun kapital qo'yilmalar manbalari chorva mollarini sotishdan olingan daromadlardir.

Bank kreditlari alohida o'rin tutadi. “ Zaminbank ” mijozlarining asosiy

qismini kichik va xususiy korxonalar, aksiyadorlik jamiyatlari, fermer va dehqon xo'jaliklari tashkil etadi. Bankning asosiy vazifalari yer va boshqa ko'chmas mulk bilan ta'minlangan moliyaviy resurslarni to'plash va investitsiya qilishdir.

Ayni paytda mamlakatimizning deyarli barcha hududlarida joylashgan 200 dan ortiq kichik va xususiy tadbirkorlik, dehqon va fermer xo'jaliklari, aksiyadorlik jamiyatlari "Zamin bank" kreditlaridan foydalanmoqda. Kredit evaziga fermer va dehqon xo'jaliklari zamonaviy qishloq xo'jaligi texnikasi va uskunalarini xarid qilish, chorva mollarini ko'paytirish, mehnat unumdorligini oshirish imkonini bermoqda.

Fermer, dehqon xo'jaliklari va tomorqa yer egalarini qo'llab-quvvatlash jamg'armasi tashkil etildi. Kengash qoshida yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan holda tashkil etilgan. Uni shakllantirish manbalari va mablag'lardan foydalanish yo'nalishlari aniqlanadi (*quyidagi jadvalga qarang*).

Shakllanish manbalari	Mablag'lardan foydalanish bo'yicha ko'rsatmalar
Mehnat vazirligi huzuridagi Jamoat ishlari jamg'armasidan bir martalik tekinga 350 mlrd . so'm va Bandlikka ko'maklashish davlat jamg'armasi mablag'lari hisobidan 150 mlrd .	Fermer, dehqon xo'jaliklari va tomorqa yerlari egalariga 3 yilgacha muddatga, shu jumladan 1 yilgacha bo'lgan imtiyozli davr bilan foiz stavkasi bilan kreditlar berish uchun " Mikrocreditbank " ATB , " Agrobank " AT va "Xalq bank" AT mablag'larini joylashtirish. yillik 7%, bankning 2% marjasini hisobga olgan holda
Fuqarolarga umrbod meros qilib qoldiriladigan yer uchastkalarini kim oshdi savdosida sotishdan tushgan tushumning 10 foizi.	Markaziy bankning qayta moliyalash stavkasi bo'yicha tijorat banklari orqali bankning 2 foizlik marjasini hisobga olgan holda kreditlar berish, " Tomorqaxizmati" MChJ, qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish sohasidagi boshqa ishlab chiqarish, qayta ishlash, tayyorlov, ta'minot, savdo tashkilotlari va lizing tashkilotlariga kreditlar berish; moddiy-texnika bazasini, qishloq xo'jaligi texnikasi va transport vositalarini xarid qilish, fermer, dehqon xo'jaliklari va tomorqa yer egalari uchun issiqxonalar

	o‘rnatish uchun materiallar va butlovchi qismlar xarid qilish;
Jamg‘armaga yuklangan vazifalarni amalga oshirish uchun jalb qilingan xalqaro moliya institutlari, xorijiy davlat tashkilotlari va boshqa donorlarning kreditlari (qarzlari) va grantlari	Jamg'arma faoliyatini mazmuni va moddiy-texnik ta'minoti
Jamg'armaning daromadlari, shu jumladan depozit hisobvaraqlariga pul mablag'larini joylashtirishdan olingan daromadlar	“ Tomorqaxizmati ” MChJning aylanma mablag‘larga muhtoj bo‘lgan ustav fondlarini ustav fondining kamida 25 foizi miqdorida shakllantirish.
Qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa manbalar	Fermer, dehqon xo‘jaliklariga investitsiyalarni jalb etish va tomorqa yerlarini o‘zlashtirish, innovatsion loyihalarni amalga oshirish bilan bog‘liq boshqa yo‘nalishlar

Bank kreditlari 3 turga bo'linadi:

- Qisqa muddatli (foydalanish muddati 1 yilgacha);
- O'rta muddatli (1-5 yil);
- Uzoq muddatli (5 yildan ortiq).

bo‘yicha yillik 30 foizdan 48 foizgacha , o‘rta va uzoq muddatli kreditlar uchun yillik 12 foizdan 24 foizgacha bo‘ladi. Kreditdan foydalanganlik uchun to'lov kredit muddati, kredit xavfi mavjudligi va kredit resurslarining narxini hisobga olgan holda belgilanadi.

Kredit berish jarayoni shartli ravishda 3 bosqichga bo'linadi:

- 1) arizani ko'rib chiqish va loyihani tahlil qilish;
- 2) kreditni ro'yxatdan o'tkazish va berish;
- 3) kredit monitoringi.

Dastlab, mijozdan moliyaviy hisobotlar to'plami, biznes-reja va taklif qilingan kredit garovi turi so'raladi. Mijoz kredit garovi sifatida garov, sug'urta polisi, kafillik va hokazolarni taqdim etishi mumkin. Taqdim etilgan hujjatlar asosida bank xodimlari qishloq xo'jaligi korxonasi moliyaviy holatini aniqlaydi, loyihalarni ularning o'zini oqlashi va samaradorligini ekspertizadan o'tkazadi.

Zamin " banki " Madad " sug'urta kompaniyasi bilan hamkorlik qiladi . Potensial qarz oluvchida garov ta'minoti yo'q bo'lgan taqdirda " Madad " agentligi to'lanmaslik xavfini va garov ta'minotining yetarli bo'lmagan qismini sug'urta qiladi.

Toshkent viloyati Yuqorichirchiq tumanidagi " Navro'z " xususiy chorvachilik fermer xo'jaligi go'sht, sut va sut mahsulotlari yetishtirishga ixtisoslashgan. Mazkur fermer xo'jaligiga 6,6 million so'm kredit olinib, qishloq xo'jaligi texnikasi, jumladan , MARAL – 125 E 281 rusumli yem-xashak yig'ish mashinasi va MTZ uch g'ildirakli traktori xarid qilindi. Bularning barchasi fermer xo'jaligiga o'zining texnik bazasini yaratish imkonini berdi. O'z texnikamizdan foydalanish mahsulot tannarxini sezilarli darajada arzonlashtirib, yerdan unumli foydalanish imkonini berdi.

Amortizatsiya shakli xorijiy kapital omillaridan biridir. Hozirda O'zbekistonga xorijiy sarmoya uch yo'nalishda kirib kelmoqda.

Ulardan birinchisi to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar bo'lib, bugungi kunda bir qancha sabablarga ko'ra, jumladan qo'shni viloyatlarda ham investorlar orasida unchalik "mashhur" emas.

Investitsiyalarning ikkinchi turi - qo'shma korxonalar yaratishda moliyaviy ishtirok etish. Bu yerda xorijiy va mahalliy kapital sarmoyadorlarining sa'y-harakatlari birlashtirilib , ular birgalikda egalik qiladigan va birgalikda boshqaradigan shirkat xo'jaligini yaratishga qaratilgan . Chet ellik investor mahalliy korxonaning (masalan, konserva zavodi) ulushini sotib olishi mumkin, mahalliy firma xorijiy kompaniyaning mavjud mahalliy biznesining ulushini sotib olishi yoki har ikki tomon mutlaqo yangi biznes tashkil etishi mumkin.

Investitsiyalarning uchinchi turi – ssudalar orqali investitsiyalar bugungi kunda O‘zbekistonda ancha keng tarqalgan.

O‘z-o‘zidan ayonki, xorij kapitali va xorijiy texnologiyalarsiz O‘zbekiston qishloq xo‘jaligini zamonaviy raqobatbardoshlik standartlari asosida isloh qilib bo‘lmaydi.

Biroq eksportga yo‘naltirilgan qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish uchun mamlakatimiz korxonalariga eng so‘nggi rusumdagi qishloq xo‘jaligi texnikasi va uskunalari bo‘yicha xorijiy davlatlarning texnologiyasini joriy etish zarur. Shunday qilib, Toshkent traktor zavodida BOCHRINGER texnologiyalaridan foydalaniladi. Bu mahalliy qishloq xo‘jaligi texnikasi ishlab chiqaruvchilarining nufuzini sezilarli darajada oshirdi, dehqon va fermer xo‘jaliklarining asosiy ishlab chiqarish vositalariga sarmoya kiritish imkoniyatlarini kengaytirdi.

2018 yil boshida milliy iqtisodiyot tarmoqlari kontekstida kapital qo‘yilmalarning taqsimlanishi quyidagicha bo‘ldi:

Qishloq xo‘jaligi korxonalarining moddiy-texnikaviy va ishlab chiqarish

bazasini yaratishda turli tarmoqlarga yuqorida ko'rsatilgan kapital qo'yilmalar turli yo'llar bilan jalb qilinib, buning uchun qurilish ishlarining butun majmuasi amalga oshiriladi.

asosiy funktsiyada (qishloq xo'jaligining asosiy ishlab chiqarish fondlarini yaratish) ishtirok etish darajasiga qarab , kapital qo'yilmalarning butun hajmini to'g'ridan-to'g'ri (xalq xo'jaligining yaratilgan tarmog'ining kapital qo'yilmalari) va konjugatsiyaga bo'lish mumkin. Yangi sanoatni yaratish, bunda qishloq xo'jaligi korxonalarini tashkil etish uchun yerlarni tayyorlash, bevosita kapital xarajatlardan tashqari, asosiy va aylanma mablag'lar elementlarini ishlab chiqaruvchi turdosh tarmoqlarga katta kapital qo'yilmalarni talab qiladi. Uchun Yangi yerlarning o'zlashtirilishi "Och dasht" qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalarni, ularni aylanma mablag'lar bilan ta'minlashni, yo'l tarmog'ini barpo etishni, shuningdek, dehqon (fermer) xo'jaliklari mahsulotlarini qayta ishlovchi korxonalariga ega bo'lishni taqozo etdi.

Xalq xo'jaligining har bir tarmog'ini yoki har bir korxonani alohida rivojlantirish uchun zarur bo'lgan kapital qo'yilmalarni belgilashda ular bilan bog'liq investitsiyalarni hisobga olish kerak.

Kapital qo'yilmalar ijtimoiy mahsulotning o'sishi uchun shart-sharoit yaratadi, shuning uchun foydalanish samaradorligini ushbu qo'yilmalar natijasida ijtimoiy mahsulotning o'sishining ko'lami bilan o'lchash mumkin.

Kapital qo'yilmalar mehnat unumdorligining o'sishini ta'minlaganligi sababli ularning samaradorligini ijtimoiy mehnat unumdorligi darajasini o'lchash orqali baholash mumkin.

Kapital qo'yilmalarning samaradorligini aniqlashning asosi samara va xarajatlarni taqqoslash hisoblanadi. Umumiy (mutlaq) iqtisodiy samaradorlik ta'sirning kapital qo'yilmalarning umumiy miqdoriga nisbati sifatida aniqlanadi. Shu bilan birga, asosiy fondlarni ko'paytirishga va aylanma mablag'larni shakllantirishga yo'naltirilgan kapital qo'yilmalar hisobga olinadi.

Kapital qo'yilmalarning iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichining o'zaro nisbati o'zini oqlash muddati deb ataladi.

Qoplanish davri - bu investitsion xarajatlarni tejash, foydani ko'paytirish natijasida investitsiya o'zini oqlaydigan vaqt.

Kapital qo'yilmalarning iqtisodiy samaradorligi va alohida ob'ektlar, chora-tadbirlar va texnik-iqtisodiy muammolar uchun ularni qoplash muddati quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$E_{kp} = (C-S) / K,$

$T_{kp} = K / (C-S);$

Bu erda E_{kp} - korxonaning umumiy iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichi;

T_{kp} - kapital qo'yilmalarni qoplash muddati;

K - iqtisodiy muammolarning chora-tadbirlari yoki texnikasini amalga oshirish uchun kapital xarajatlar . Rejalashtirilgan qurilish yoki rekonstruksiyaning taxminiy qiymati;

C - korxonaning ulgurji narxlarida yillik mahsulot ishlab chiqarish tannarxi (QQSsiz);

S - yillik mahsulot tannarxi.

Kapital qo'yilmalar samaradorligining asosiy mezoni ijtimoiy mehnat unumdorligini oshirish, mehnatni tejash va kapital qo'yilmalarning birlamchi samarasini berishni osonlashtirishdir. Kapital qo'yilmalardan foydalanish natijasi, iqtisodiy samarani kapital xarajatlarning 1 so'miga yalpi mahsulotning ko'payishi sifatida ifodalash mumkin ; mahsulot birligiga mehnat sarfi va uning tannarxi, 100 gektar yerga to'g'ri keladigan mahsulot hajmi, kapital xarajatlarning o'zini oqlash muddati.

Nazorat savollari va topshiriqlari

1. Agrosanoat kompleksiga sarmoya kiritishning mohiyati nimada?
2. qanday turlarga (maqsadiga ko'ra) bo'linadi? Farqi nimada?
3. Davlatning investitsiya siyosati nimaga **qaratilgan** ?
4. qaysi qismi agrosanoat kompleksini rivojlantirishga ajratiladi?
5. Qishloq xo'jaligida investitsiyalar qanday qo'llaniladi? Ushbu qo'llanilishiga misollar keltiring.
6. O'zbekiston agrosanoat majmuasiga investitsiyalar tarkibi qanday?

7. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishiga investitsiyalar oqimi kamayganmi? Bu qanday omillar tufayli sodir bo'ladi?
8. Dehqon (fermer) xo'jaliklarining takror ishlab chiqarishni moliyalashtirish manbalari qanday bo'lishi mumkin?
9. Tezlashtirilgan amortizatsiyadan qanday foyda bor?
10. Agrosanoat kompleksiga kapital qo'yilmalarning samaradorligini aniqlashning negizida nimalar yotadi?
11. Qaytarilish muddati qanday hisoblanadi?

I. 11-BOB UCHUN O'Z-O'ZI TEKSHIRISH TESTLARI

1. Iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish nima?

makroiqtisodiy muvozanatga erishish va butun iqtisodiyotning normal ishlashini ta'minlash maqsadida jamiyatdagi iqtisodiy jarayonlarga davlat organlarining ta'siri (to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita).

makroiqtisodiy muvozanatga erishish va umuman iqtisodiyotning normal faoliyat yuritishini ta'minlash maqsadida jamiyatdagi iqtisodiy jarayonlarga davlat organlarining bevosita ta'siri ”

B. makroiqtisodiy muvozanatga erishish va butun iqtisodiyotning normal ishlashini ta'minlash maqsadida jamiyatdagi iqtisodiy jarayonlarga davlat organlarining aralashuvi” .

2. Keynschilar ...

A. davlat xazinasini to'ldirish uchun iqtisodiyotga davlatning faol aralashuvi zarurligini e'lon qildi.

B. moslashuvchan pul-kredit siyosatini, faol byudjet-moliya siyosatini, davlat tomonidan bevosita ish o'rinlari yaratishni taklif qildi.

V. davlat «kapital jamg'arish va mehnat unumdorligini oshirish jarayoni uchun shart-sharoitlarni ta'minlashi kerak», deb hisoblagan .

3. Monetaristlar shunday deb ishonishgan:

A. Davlat “kapital jamg'arish va ishlab chiqarish unumdorligini oshirish jarayoni uchun shart-sharoitlarni ta'minlashi” kerak.

B. davlat iqtisodiyotga faqat bilvosita ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Mamlakatning iqtisodiy rivojlanishini amalga oshirishda asosiy rol bozor munosabatlariga beriladi.

C. tsiklik tebranishlar va inflyatsiya yalpi xarajatlar va pul massasining o'zgarishi natijasida yuzaga keladi.

4. Agrosanoat majmuasini bilvosita davlat tomonidan tartibga solish chora-tadbirlaridan biri nima?

A. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarining vositalarni, ishlab chiqarishni ta'minlash yo'li bilan sotib olish xarajatlarini qoplash

B. to'g'ridan-to'g'ri davlat tovon to'lovlari

B. ekin maydonlarini qisqartirish uchun to'lovlarni ishlab chiqarishni qayta tashkil etish bilan bog'liq zarar uchun to'lovlar.

5. Agrosanoat majmuasini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning qanday shakllari mavjud?

A. kvota va tariflarni belgilash , oziq-ovqat mahsulotlari eksporti va importiga soliq solish

B. subsidiyalar va kompensatsiya shakli

B. byudjet va byudjetdan tashqari

6. Agrosanoat majmuasining ishlab chiqarish va noishlab chiqarish sohalarida asosiy fondlarni oddiy yoki kengaytirilgan takror ishlab chiqarish uchun mo'ljallangan moliyaviy resurslar qanday nomlanadi?

A. subsidiyalar

B. davlat ajratmalari

B. kapital qo'yilmalar

7. Uy-joy kommunal xo'jaligi, ta'lim, madaniyat, sog'liqni saqlash ob'ektlarini qurish xarajatlari qanday investitsiyalar tarkibiga kiradi?

A. noishlab chiqarish maqsadi

B. ijtimoiy maqsad

B. sanoat maqsadi

8. Davlatning investisiya siyosati nimaga qaratilgan?

A. agrosanoat majmuasiga kapital qo'yilmalar samaradorligini oshirish, ularning ishlab chiqarish strukturasi takomillashtirish, moddiy, moliyaviy va mehnat resurslari kontseptsiyasini, birinchi navbatda, mavjud korxonalarni texnik qayta jihozlash va rekonstruksiya qilish, ijtimoiy infratuzilmani yaratish. .

B. agrosanoat majmuasiga kapital qo'yilmalar samaradorligini oshirish, ularning takror ishlab chiqarish tarkibini takomillashtirish, moddiy, mehnat resurslari kontseptsiyasini, birinchi navbatda, mavjud korxonalarni texnik qayta jihozlash va rekonstruksiya qilish, ijtimoiy infratuzilmani yaratish.

B. agrosanoat majmuasiga kapital qo'yilmalar samaradorligini oshirish, ularning takror ishlab chiqarish tarkibini takomillashtirish, moddiy, moliyaviy va mehnat resurslari kontseptsiyasini, birinchi navbatda, mavjud korxonalarni texnik qayta jihozlash va rekonstruksiya qilish, ijtimoiy infratuzilmani yaratish. .

9. Uskunaning tashqaridan yoki uni sotib olishda samarali jalb etilishini quyidagi formula bo'yicha aniqlash mumkin:

A. $Ge \leq OZ / Tchas - E$.

B. $Ge = OZh Chas - E$.

V. $Ge \leq OZ + Tchas - E$.

10. Tezlashtirilgan amortizatsiya orqali siz:

A. soliqqa tortiladigan foyda miqdorini kamaytirish

B. hosil yetishmasligi bilan bog'liq yo'qotishlarni kamaytirish

B. mehnat unumdorligi samaradorligini oshirish

11. Tezlashtirilgan amortizatsiya o'z ichiga oladi

A. xizmat muddatining yarmi uchun asosiy vositalar qiymatining 2/3 qismini amortizatsiya qilishni nazarda tutadi.

B. ekspluatatsiyaning birinchi yilida amortizatsiya normasini ikki barobarga oshirish, ikkinchi yilda qoldiq qiymatdan 20% chegirib tashlanadi va hokazo.

C. ekspluatatsiyaning birinchi yilida amortizatsiya normasini ikki baravar oshirish, ikkinchi yilda qoldiq qiymatining 2/3 qismi chegirib tashlanadi va hokazo.

12. Kapital qo'yimlarning iqtisodiy samaradorligi va ularning o'zini oqlash muddati alohida ob'ektlar, chora-tadbirlar va texnik-iqtisodiy muammolar bo'yicha quyidagi formula bilan aniqlanadi:

A. $E_{kp} = (C-C) \times K, T_{kp} = K / (C-S);$

B. $E_{kp} = (C-C) / K, T_{kp} = K \times (C-C);$

B. $E_{kp} = (C-S) / K, T_{kp} = K / (C-S);$

13. Kapital qo'yimlar samaradorligining asosiy mezoni quyidagilardan iborat:

A. Ijtimoiy mehnat unumdorligining o'sishi, mehnatni iqtisod qilish va uni engillashtirish kapital qo'yimlarning birlamchi samarasini tashkil etadi.

B. ijtimoiy mehnat unumdorligining o'sishi va yalpi mahsulotning o'sishi kapital qo'yimlarning birlamchi samarasini tashkil etadi.

B. asosiy ishlab chiqarish fondlarining ko'payishi va aylanma mablag'larning shakllanishi

14. Dehqon (fermer) xo'jaliklari uchun investitsiyalarning asosiy manbalari quyidagilardir:

A. investitsiyalar va aylanma mablag'lar

B. asosiy ishlab chiqarish fondlari va foydaning amortizatsiya ajratmalari

B. asosiy ishlab chiqarish fondlarining o'zini-o'zi ta'minlash va amortizatsiya ajratmalari

15. O'zbekiston agrosanoat majmuasida eng ko'p qo'llaniladigan investitsiya turi qaysi?

A. bevosita investitsiyalar

B. qo'shma korxonalar yaratishda moliyaviy ishtirok etish

B. ssudalar orqali investitsiyalar

12-BOB. YEVRIPA ITTIFOQI

12.1. YEVRIPA ITTIFOQI YANGIN QISHLOQ SIYOSATI

Evropa **Ittifoqining umumiy qishloq xo'jaligi siyosati** *Umumiy Qishloq xo'jaligi Siyosat*) — Yevropa Ittifoqidagi qishloq xo'jaligi subsidiyalari va qishloq xo'jaligi dasturlari tizimi. YeI byudjetining 46,7%, 2006 yilda 49,8 mlrd yevro (2005 yilda 48,5 mlrd yevrodan ortiq) sarflaydi.

CAP to'g'ridan-to'g'ri to'lovlarni o'z ichiga oladi, ekilishi mumkin bo'lgan dalalar va erlar uchun subsidiyalar shaklida narxlarni qo'llab-quvvatlash mexanizmi orqali, shu jumladan minimal narx kafolatlari, import tariflari va Evropa Ittifoqidan tashqaridagi ayrim tovarlar uchun kvotalar. Hozirgi vaqtda import nazoratini qisqartirish va subsidiyalarni ma'lum ekinlarni etishtirishga emas, balki yerga ajratish bo'yicha islohotlar olib borilmoqda (2004 yildan 2012 yilgacha). Ushbu sxema qanday amalga oshirilayotgani tafsilotlari Evropa Ittifoqiga a'zo davlatlar o'rtasida farq qiladi.

1992 yilgacha qishloq xo'jaligi xarajatlari Evropa Ittifoqi byudjetining 49% ni tashkil etdi. 2013 yilga kelib, USHP ulushi (32%) bo'lishi kerak. Aksincha, 1988 yilda Mintaqaviy siyosatga sarflangan xarajatlar ulushi Yevropa Ittifoqi byudjetining 17 foizini tashkil etgan bo'lsa, 2013 yilda bu ko'rsatkichni 36 foizga oshirish rejalashtirilgan.

CAPning maqsadi fermerlarga maqbul turmush darajasini, iste'molchilarga sifatli mahsulotlarni adolatli narxlarda va qishloq xo'jaligi merosini saqlashni ta'minlashdan iborat. Biroq, ESHPga nisbatan jiddiy tanqidlar mavjud.

ESHP haqida umumiy fikr

ESHPni yaratish Yevropa Komissiyasi tomonidan taklif qilingan. Taklif 1957 yilda umumiy bozorni yaratgan Rim shartnomasi imzolanganidan keyin paydo bo'ldi. Olti a'zo davlat o'zlarining qishloq xo'jaligi tarmoqlarini, ayniqsa, ular ishlab chiqargan mahsulot bo'yicha, dehqonchilik qanday tashkil etilganiga qarab, tovarlar narxini saqlab qolishda qat'iy himoya qildilar. Bunday

aralashuvlar tovarlarning erkin savdosiga to'siq bo'ldi, chunki qoidalar turli mamlakatlarda farq qilar edi va keyinchalik erkin savdo aralashuv siyosati bilan mos kelmaydi. Ba'zi a'zo davlatlar, xususan Frantsiya va barcha professional fermer tashkilotlari qishloq xo'jaligiga davlatning kuchli aralashuvini saqlab qolishni xohlashdi. Biroq, uni Yevropa hamjamiyatlarining milliy oliy darajasiga o'tkazish siyosati uyg'unlashgan taqdirdagina ularni saqlab qolish mumkin edi.

1962 yilga kelib, CAPni o'tkazishning uchta asosiy printsiplari o'rnatildi: bozor yaxlitligi, jamoa mahsulotlariga ustunlik berish va moliyaviy birdamlik. O'shandan beri CAP Evropa institutsional tizimining markaziy qismi bo'lib kelgan. CAP ko'pincha Frantsiya va Germaniya o'rtasidagi siyosiy kelishuv natijasi sifatida talqin qilinadi: nemis sanoati frantsuz bozorlariga kirish imkoniyatiga ega bo'ladi va o'z navbatida Germaniya frantsuz fermerlariga to'lashga yordam beradi. Germaniya hamon YEI byudjetiga eng katta hissa qo'shuvchi davlat bo'lib qolmoqda, biroq Fransiya ham byudjet donoridir va Ispaniya, Gretsiya va Portugaliya kabi qishloq xo'jaligi mamlakatlari eng ko'p mablag' oluvchilar hisoblanadi. An'anaviy qoidalar yangi qabul qilingan mamlakatlarga ham tegishli bo'lib, ular oladigan subsidiyalarni cheklaydi.

ESHPning maqsadlari

Dastlabki maqsadlar 1957 yilgi Rim shartnomasining 39-moddasida belgilangan:

1. Taraqqiyotni rag'batlantirish va ishlab chiqarish omillaridan, asosan, mehnatdan maqbul foydalanishni ta'minlash orqali mehnat unumdorligini oshirish.
2. Qishloq aholisining adolatli turmush darajasi kafolati.
3. Bozorni barqarorlashtirish
4. Materiallarga xavfsiz kirish
5. Iste'molchilarni arzon narxlarda oziq-ovqat bilan ta'minlash.

CAP qishloq xo'jaligining ijtimoiy tuzilishini va turli qishloq xo'jaligi hududlari o'rtasidagi tarkibiy va tabiiy farqlarni hisobga olish va darajalarni o'zgartirishga muvofiq harakat qilish zarurligini tan oldi.

EAP - bu Evropa Ittifoqida tovarlar narxini ushlab turish va ishlab chiqarishni subsidiyalash orqali ishlaydigan integratsiyalashgan chora-tadbirlar tizimi. Bir qator mexanizmlar mavjud:

- Import solig'i Yevropa Ittifoqiga import qilinadigan ayrim tovarlarga nisbatan qo'llaniladi. Ular jahon narxini Evropa Ittifoqining maqsadli darajasiga oshirish uchun zarur bo'lgan darajada o'rnatiladi. Maqsadli narx Yevropa Ittifoqida ushbu tovarlar uchun maksimal istalgan narx sifatida belgilanadi.
- Import kvotalari Yevropa Ittifoqiga import qilinadigan mahsulotlar miqdorini cheklash vositasi sifatida qo'llaniladi. Ba'zi a'zo davlatlar EIda ma'lum tovarlarni tariflarsiz sotishga ruxsat beruvchi shartnomaviy kvotaga ega. Bu, asosan, ushbu a'zo davlat bilan savdo aloqalari bo'lgan mamlakatlarga nisbatan qo'llaniladi.
- Ichki intervensiya narxlari. Agar intervensiya narxi intervensiya darajasidan pastga tushsa, Evropa Ittifoqi narxni intervensiya darajasiga ko'tarish uchun tovarlarni sotib oladi. Intervensiya narxlari maqsadli narxlardan pastroq qilib belgilanadi.
- Fermerlar uchun bevosita subsidiyalar. Tarixan, bu chora fermerlarni subsidiyalangan ekinlarni tanlashga va "o'zimizda etishtirilgan" ta'minotni saqlab qolishga undash sifatida ishlab chiqilgan. Subsidiyalar, asosan, yetishtirilgan hosilning umumiy soniga emas, balki ma'lum bir hosil yetishtirilgan yerga to'langan. 2005 yilgi islohot faqat ekin maydonlari uchun hisoblangan qat'iy to'lovlar foydasiga va organik dehqonchilik amaliyotini joriy qilish uchun maxsus subsidiyalarni ishlab chiqdi. Islohot fermerlarga talab ko'proq bo'lgan ekinni tanlashda ko'proq erkinlik berish va ortiqcha mahsulot yetishtirish uchun iqtisodiy rag'batlarni kamaytirishga qaratilgan.
- Ayrim turdagi mahsulotlarni (masalan, sut, don va vino) ortiqcha ishlab chiqarishning oldini olish maqsadida ishlab chiqarish kvotalari va yerdan foydalanmaganlik uchun to'lovlar joriy etildi, bu esa bozor narxlaridan yuqori narxlarda subsidiyalar jalb qildi. Ortiqcha ishlab chiqarishni saqlash va yo'q qilish zarurati resurslarni isrof qilish edi va ESHP obro'sining pasayishiga olib keldi. Ikkilamchi bozor, ayniqsa, sut kvotalari sotishda rivojlandi, fermerlar esa "erdan

foydalanmaganlik uchun to'lovlar"ni xayoliy ishlatishdi, masalan , foydalanilmayotgan erlarni etishtirish qiyin bo'lgan holda qoldirdi. Hozirgi vaqtda yerdan foydalanmaganlik uchun to'lovlar to'xtatilib, ularning kelajagi bo'yicha keyingi qaror qabul qilinadi, bu esa ba'zi imtiyozlar narxining oshishiga va bioyoqilg'ini etishtirishga qiziqishning oshishiga olib keladi .

Subsidiyalar tizimidagi o'zgarish 2011 yilga qadar yakunlanishi rejalashtirilgan, ammo a'zo hukumatlar yangi sxema qanday joriy etilishini hal qilishda biroz erkinlikka ega. Birlashgan Qirollik hukumati har yili yangi sxemadan jami to'lovlarga ustunlik berib, ikki tomonlama subsidiya tizimini ishga tushirishga qaror qildi. Eski sxema bo'yicha to'lovlar 2002-2003 yillarda avvalgi o'rtacha darajasida muzlatilgan va har bir keyingi yilda pasaytirilgan. Bu fermerlarga o'z daromadlarini tejash uchun ma'lum vaqt beradi , ular o'z dehqonchiligini yangi rejimga moslashtirish uchun foydalanishlari mumkin. Boshqa hukumatlar oxirgi paytlarda kutish va tizimni birdaniga o'zgartirishni tanladi. Hukumatlar, shuningdek , ayrim ekinlarni qo'llab-quvvatlash uchun subsidiyalar uchun byudjetning kichik bir qismidan foydalanishni davom ettirish imkoniyati cheklangan . ESH shuningdek, Hamjamiyat doirasida qonunchilikni uyg'unlashtirishga ko'maklashishga qaratilgan.

Hamjamiyat mamlakatlaridagi turli qonunlar ular o'rtasida savdo qilmoqchi bo'lgan har bir kishi uchun ba'zi muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Misollar quyidagilardan iborat: konservantlar yoki oziq-ovqat bo'yoqlariga ruxsat berish, etiketkalash qoidalari yoki inson iste'moli va kasalliklarni nazorat qilish va hayvonlarning farovonligi uchun mo'ljallangan oziq -ovqatlarda gormonlar yoki boshqa moddalardan foydalanish. Barcha yashirin qonuniy to'siqlarni olib tashlash jarayoni hali tugallanmagan. ESHP Evropa Yo'naltirish va Kafolat Jamg'armasi (EAGGF) tomonidan moliyalashtiriladi. CAP islohoti uning Yevropa Ittifoqi byudjetidagi ulushini doimiy ravishda kamaytirdi, ammo u hali ham Yevropa Ittifoqi xarajatlarining yarmini tashkil etadi. So'nggi yillarda Frantsiya ushbu subsidiyalarning eng ko'p miqdorini oldi. 2004 yilda yirik qishloq xo'jaligi tarmoqlariga ega mamlakatlarga yangi kengayish Frantsiyani

asosiy benefitsiar sifatida ortda qoldiradi, ammo ular o'tish davri uchun cheklangan subsidiyalarni oladilar. Yangi mamlakatlar to'liq huquqli bo'lganida ularni qanday qilib subsidiyalash muammosi allaqachon Frantsiyani CAP islohotida yon berishga olib keldi.

ESH ***tarixi*** . Umumiy qishloq xo'jaligi siyosati 1950-yillarning oxiri va 1960-yillarning boshlarida, Yening ta'sischi mamlakatlari Ikkinchi Jahon urushidan keyin o'n yillik og'ir oziq-ovqat tanqisligidan endigina tiklanayotgan paytda tug'ilgan. Umumiy bozorni qurishning bir qismi qishloq xo'jaligi mahsulotlariga tariflarni bekor qilish edi. Biroq, fermerlarning siyosiy ta'siri va masalaning dolzarbligi tufayli CAP to'liq amalga oshirilishi uchun ko'p yillar kerak bo'ldi.

ESH ***ning boshlanishi*** . ESHni yaratish Yevropa Komissiyasi tomonidan taklif qilingan. Taklif 1957 yilda umumiy bozorni yaratgan Rim shartnomasi imzolanganidan keyin paydo bo'ldi. Olti a'zo davlat o'zlarining qishloq xo'jaligi tarmoqlarini, ayniqsa, ular ishlab chiqargan mahsulot bo'yicha, dehqonchilik qanday tashkil etilganiga qarab, tovarlar narxini saqlab qolishda qat'iy himoya qildilar. Bunday aralashuvlar tovarlarning erkin savdosiga to'siq bo'ldi, chunki qoidalar turli mamlakatlarda farq qilar edi va keyinchalik erkin savdo aralashuv siyosati bilan mos kelmaydi. Ba'zi a'zo davlatlar, xususan Frantsiya va barcha professional fermer tashkilotlari qishloq xo'jaligiga davlatning kuchli aralashuvini saqlab qolishni xohlashdi. Biroq, uni Yevropa hamjamiyatlarining milliy oliy darajasiga o'tkazish siyosati uyg'unlashgan taqdirdagina ularni saqlab qolish mumkin edi. 1962 yilga kelib, CAPni o'tkazishning uchta asosiy printsiplari o'rnatildi: bozor yaxlitligi, jamoa mahsulotlariga ustunlik berish va moliyaviy birdamlik. O'shandan beri CAP Evropa institutsional tizimining markaziy qismi bo'lib kelgan.

1960 yilda Mansholt rejasi paydo bo'ldi, uning maqsadi kichik fermer xo'jaliklarini yo'q qilish va fermerlarni yirikroq, samaraliroq sanoatga birlashtirish edi. Fermerlarning alohida maqomi va fermerlar lobbisining qit'adagi katta ta'siri rejaning Jamiyatlar kun tartibidan yo'qolishiga sabab bo'ldi. 1968 yil 21 dekabr,

Sikko Mansholt (Qishloq xo'jaligi bo'yicha Evropa komissari) Vazirlar Kengashiga Evropa hamjamiyatlarida qishloq xo'jaligini isloh qilish to'g'risida memorandum yubordi. Ushbu uzoq muddatli reja, shuningdek, "Qishloq xo'jaligi dasturi 1980" yoki " Gayschel guruhi hisoboti " sifatida ham tanilgan va u tayyorlangan Lyuksemburdagi qishloq nomi bilan atalgan va birlashgan Evropada yangi ijtimoiy va tarkibiy qishloq xo'jaligi siyosatiga asos solgan.

Mansholt rejasi narx va bozorni qo'llab-quvvatlash siyosatining chegaralarini belgilab berdi . U Jamiyat ekin maydonlarini kamida 5 million gektarga kamaytirmasa, ayrim bozorlarda yuzaga keladigan beqarorlikni bashorat qildi . Gollandiyaning sobiq qishloq xo'jaligi vaziri, shuningdek , ishlab chiqarishning o'sishi va Jamiyat xarajatlarining doimiy o'sishidan farqli o'laroq, fermerlarning turmush darajasi CAP joriy etilganidan beri yaxshilanmaganiga e'tibor qaratdi . Shu munosabat bilan u ishlab chiqarish usullarini isloh qilish va modernizatsiya qilish tarafdori edi. Rejaga ko'ra, ertami-kechmi yo'q bo'lib ketish arafasida turgan kichik fermer xo'jaliklari, Hamjamiyat ekspertlarining fikriga ko'ra, hajmini oshirish kerak. Rejaning maqsadi 5 milliondan ortiq fermerni dehqonchilikdan voz kechishga undash edi. Bu ularning yerlarini qayta taqsimlash va qolgan fermer xo'jaliklarini ko'paytirish imkonini berdi. Fermer xo'jaliklari o'z egalariga mintaqadagi boshqa ishchilar bilan taqqoslanadigan o'rtacha yillik daromad bilan ta'minlay olsalar, ular hayotiy deb hisoblanardi. Qayta tayyorlash dasturlari bilan bir qatorda, Mansholt qayta tayyorlash va erta nafaqaga chiqish uchun ijtimoiy yordam dasturlarini ham taklif qildi. Natijada u a'zo mamlakatlarni daromad keltirmaydigan fermer xo'jaliklariga to'g'ridan-to'g'ri yordamni kamaytirishga chaqirdi. Sikko qishloq xo'jaligi hamjamiyatining o'sib borayotgan noroziligiga duch keldi Mansholt o'zining ba'zi takliflarini qisqartirishga majbur bo'ldi. Oxir-oqibat, Mansholt rejasi 1971 yilda qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish, fermer xo'jaliklarini saqlash va fermerlarni o'qitish bilan bog'liq bo'lgan uchta direktivaga qisqartirildi.

Mansholt va MakSherri o'rtasida . Mansholt rejasining barbod bo'lishidan hayratda qolgan islohotchilar 1970-yillar davomida deyarli yo'q edi va islohot

bo'yicha takliflar juda kam edi. " Agromoney " deb nomlangan tizim (Yevropa valyuta ittifoqi) EMU loyihasini ishlab chiqish doirasida joriy etildi, ammo muvaffaqiyatsiz deb topildi va keyingi islohotlarni rag'batlantirmadi. 1980-yillar, CAPning birinchi haqiqiy islohotlariga olib kelgan o'n yil, 1992 yildan keyingi rivojlanishni bashorat qildi. Fermerlar blokining ta'siri pasayib ketdi , bu esa islohotchilarning qo'llarini bo'shatdi. Ekologlar muvozanatni buzadigan moliyaviy sabablarga ko'ra CAP islohotini qo'llab-quvvatladilar : ortiqcha ishlab chiqarish tufayli CAP qimmat va isrofgarchilikka aylandi. Bu omillar birgalikda 1984 yilda sut ishlab chiqarish kvotalari joriy etilishiga va oxir-oqibat, 1988 yilda fermerlarni qo'llab-quvvatlash uchun xarajatlarning yuqori chegarasini o'rnatishga olib keldi. Biroq, ESHP asosi saqlanib qoldi va 1992 yilgacha o'zgarmadi.

1992 yilda o'sib borayotgan ishlab chiqarishni cheklash uchun MakSherri islohotlari (Qishloq xo'jaligi bo'yicha Yevropa komissari Ray MakSherri nomi bilan atalgan) joriy etildi, shu bilan birga qishloq xo'jaligining erkin bozoriga o'tishni rag'batlantirish choralari ko'rildi . Islohotlar qo'llab-quvvatlash darajasini don uchun 29% va mol go'shti uchun 15% gacha qisqartirdi. Shuningdek, yerni ishlab chiqarishdan olib qo'yish uchun yerdan foydalanmaganlik uchun to'lovlar tizimini, bozor darajasini cheklovchi to'lovlar tizimini yaratdilar, pensiya va o'rmonzorlarni rag'batlantirish choralari kiritdilar. MakSherri islohotlaridan beri don narxi muvozanatga yaqinlashdi va qishloqlarni qo'llab-quvvatlash xarajatlarida shaffoflik mavjud. Biroq , ma'muriy murakkablik firibgarlikni keltirib chiqardi va ESHP muammolari hal qilinmayapti. 1992 yildagi islohotlar qishloq xo'jaligiga davlat subsidiyalari masalalari bilan bog'liq bo'lgan GATT / JST Urugvay raundi kelishuvlariga muvofiq majburiyatlarni bajarish uchun zarur bo'lgan omillardan boshqa narsa emas.

Zamonaviy islohotlar . Islohotning zamonaviy yo'nalishlari: narxlarni pasaytirish, xavfsiz va sifatli oziq-ovqat bilan ta'minlash, fermerlar daromadi barqarorligini ta'minlash. Boshqa tashvishlar ifloslanish, hayvonlarning farovonligi va fermerlar uchun muqobil daromad manbalarini topishdir. Ushbu masalalarning ba'zilari a'zo mamlakatlarning mas'uliyati sohasiga tegishli. 1999

yil "Kun tartibi 2000" deb nomlangan islohotlar CAPni ikki ustunga ajratdi; ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash va qishloq xo'jaligini rivojlantirish. Qishloq taraqqiyotini qo'llab-quvvatlash bo'yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirildi, jumladan , diversifikatsiya qilish, ishlab chiqarish guruhlarini tashkil etish, yosh fermerlarni qo'llab-quvvatlash. Qishloq atrof-muhit dasturlari barcha a'zo mamlakatlar uchun majburiy bo'lib qoldi. (Dinan 2005: 367). Don, sut va sut mahsulotlari , mol go'shti va dana go'shti uchun bozor narxlarini qo'llab-quvvatlash bosqichma-bosqich kamaydi, to'g'ridan-to'g'ri juftlik to'lovlari (ehtimol, bir vaqtning o'zida ikkita mahsulot ishlab chiqarsangiz) oshdi. Don va kungaboqar kabi ekinlar uchun to'lovlar muvofiqlashtirildi.

2003-yilda belgiyalik iqtisodchi Andre Sapir boshchiligidagi bir guruh ekspertlar tomonidan tayyorlangan hisobotda byudjet tuzilishi tarixiy yodgorlik ekanligi haqidagi fikr kiritilgan edi. Hisobotda Evropa Ittifoqi siyosati g'oyasini qayta ko'rib chiqish, Evropa Ittifoqining boyligi va hamjihatligini oshirish uchun zarur bo'lgan chora-tadbirlarga sarf-xarajatlarni yo'naltirish taklif qilingan. Hozirgi vaqtda byudjetning muhim qismi qishloq xo'jaligiga sarflanadi va byudjetning ko'payishiga umid yo'q, bu CAP xarajatlarining pasayishiga olib keladi. Hisobotda Yevropa Ittifoqi uchun CAP muammolaridan ko'ra muhimroq bo'lgan g'oyalarga to'xtalib o'tildi, biroq u fermerlarga yordamni a'zo davlatlar darajasida yanada uyushgan tarzda taqsimlashni taklif qildi.

Hisobotning qoidalari asosan e'tibordan chetda qoldi. Biroq, EIda CAP xarajatlari kamayib bormoqda - va Frantsiya CAP xarajatlarini tuzatishga va ularni 2012 yilgacha o'zgartirmaslikka rozi bo'ldi. Bu xuddi shunday masala bo'yicha Germaniya bilan tuzilgan shartnoma tufayli mumkin bo'ldi. Buyuk Britaniya o'z pozitsiyasini himoya qilish va uchinchi mamlakatlar eksportchilari uchun to'siqlarni kamaytirish tarafdori ekanligini hisobga olgan holda ushbu shartnomani qayta ko'rib chiqishni xohlaydi.

2003 yil 26 iyunda Evropa Ittifoqi vazirlari ma'lum ekinlar uchun subsidiyalarni taqsimlash asosida CAPni tubdan isloh qilish rejasini qabul qildilar. (A'zo davlatlar cheklangan miqdordagi ma'lum subsidiyalarni saqlab

qolishi mumkin bo'lsa-da). “Yagona fermer to'lovlari”ning yangi tizimi atrof-muhit, oziq-ovqat xavfsizligi va hayvonlar farovonligi bilan bog'liq shartlarning o'zaro muvofiqligini ta'minlaydi. Ularning aksariyati yo amaliy tavsiyalar yoki fermerlar faoliyatini tartibga soluvchi alohida qonuniy talablar edi. Maqsad pulni atrof-muhit va hayvonlar farovonligi dasturlariga yo'naltirishdir.

Buyuk Britaniya sxemasining tafsilotlari 2005 yil may oyida joriy etilgunga qadar muhokama qilinishda davom etdi. Har bir mamlakatda ma'lum tanlov erkinliklari mavjud. Angliyada yassi to'lov tizimi 230 ϕ YHTOBERNI ishlov berishga yaroqli holatda saqlash uchun bir gektarga yaqin to'lovni ta'minlaydi. Shotlandiyada to'lovlar tarixan rivojlangan va juda farq qilishi mumkin . Yangi sxema qo'llab-quvvatlashning ekologik elementini olish uchun erdan unumsiz foydalanish imkonini beradi. Agar yer ekologiya qoidalariga muvofiq ekilgan bo'lsa, qo'shimcha to'lovlar taqdim etiladi.

YeIning umumiy byudjeti va subsidiyalar uchun milliy byudjetlar cheklangan. Bu Yevropa Ittifoqi CAP uchun cheklangan byudjetidan ko'proq mablag' sarflashi kerak bo'lgan vaziyatdan qochadi .

Islohotlar 2004-2005 yillarda amalga oshirildi . (A'zo davlatlar o'z mamlakatlaridagi islohotlarni 2007 yilgacha kechiktirish va islohotlarni 2012 yilgacha uzaytirish uchun o'tish davrini qo'llashlari mumkin)

2004 yilda Yevropa Ittifoqining kengayishi fermerlar sonini 7 milliondan 11 millionga oshirdi, qishloq erlarini 30 foizga va ishlab chiqarishni 10-20 foizga oshirdi. 2004 yilda qo'shilganlar darhol narxlarni qo'llab-quvvatlash choralariga (eksportni moliyalashtirish va intervensiya xaridlari) kirish huquqiga ega bo'ldilar. Biroq , to'g'ridan-to'g'ri to'lovlar 10 yilga (2004-2013) taqsimlanadi, 2004 yilda eski mamlakatlar to'lovlarining 30% va 2005 yilda 30% dan boshlanadi. Yangi mamlakatlar qishloq taraqqiyot jamg'armasidan foydalanish imkoniyatiga ega (erta pensiya, ekologik, eng kambag'allar uchun). hududlar va texnik yordam) byudjeti 5 milliard evro. Yevropa Ittifoqi davlatlari 2002-yilda 2013 -yilgacha qishloq xo'jaligi xarajatlari real ko'rsatkichlarda o'smasligi kerakligi haqida kelishib oldilar. Bu eski a'zo davlatlar uchun yangi

mamlakatlarga to'lovlarni moliyalashtirish uchun subsidiyalarni 5 foizga qisqartirishi kerak. Bolgariya va Ruminiyani hisobga olgan holda 8% ga qisqartirish kerak bo'ladi.

Yevropa Ittifoqi tomonidan subsidiyalangan ekinlardan biri qand lavlagidan ishlab chiqarilgan shakar hisoblanadi. YI hali ham dunyodagi eng yirik qand lavlagi ishlab chiqaruvchisi bo'lib, yillik ishlab chiqarish 17 million tonnani tashkil etadi. Bu shakar qamishidan ikki yirik shakar ishlab chiqaruvchi Braziliya va Hindistonning ishlab chiqarish darajasi bilan solishtirish mumkin.

McSherry islohotiga va 1999 yilda "Agenda 2000" dasturiga kiritilmagan . Shakar uchinchi dunyo davlatlariga G'arb bozorlarida savdo qilish imkonini beruvchi "quroldan tashqari hamma narsa" dasturi doirasida sotiladi. 2005 yilda qishloq xo'jaligi vazirlari 4 yil davomida lavlagi uchun minimal narxni 2006 yil qiymatidan 39% gacha kamaytirishga kelishib oldilar. Lameian konventsiyasining shakar protokoliga ko'ra, Evropa Ittifoqiga shakar eksport qiluvchi 19 mamlakat Evropa bozoridagi arzon narxlardan aziyat chekishi mumkin. Evropa Ittifoqining bunday rejalari 2005 yil aprel oyida JSTning shakar rejimiga qarshi qaroriga olib keldi.

2006 yil fevral oyida Yevropa Ittifoqi shakar subsidiyalarini isloh qilishga qaror qildi. Shakarning kafolatlangan narxi 36 foizga kamaydi, Ittifoq doirasida ishlab chiqarishning keskin pasayishi rejalashtirilgan edi. Bu so'nggi 40 yildagi eng keng qamrovli shakar islohotidir. Ushbu siyosat o'zgarishi rivojlanayotgan mamlakatlar uchun Evropa Ittifoqi bozorlariga osonroq va foydaliroq kirish imkonini berdi. Tanqidchilarning ta'kidlashicha, bu na altruizm, na Evropa Ittifoqi tomonidan Avstraliya, Tailand va Braziliyadan shakar dampingiga o'zgartirishlarni qo'llab-quvvatlaydigan JSTga muvofiq harakat qiladigan Evropa Ittifoqining idealistik o'zgarishi. Yana bir nuqtai nazar shuki, bu davlatlar sobiq mustamlaka va aloqalarni saqlab qolish zarur.

2007 yilda Evropa Komissiyasi er va zavod xo'jaliklarining yakka tartibdagi egalariga subsidiyalarni cheklash bo'yicha takliflarni ishlab chiqdi. Ularning ko'pchiligi oilaviy fermer xo'jaligidan boshqa narsa emas. Shunga

o'xshash urinishlar ilgari muvaffaqiyatli bo'lmagan. Buyuk Britaniyada fermerlar uyushmasi va biznes uyushmasiga keskin qarshilik bor.

12.2.MDH MAMLAKATLARINING QISHLOQ SIYOSATI

JSTga a'zo bo'lish jarayoni Jahon savdo tashkilotini ta'sis etish to'g'risidagi Marrakesh kelishuvi 1994 yilda Tariflar va savdo bo'yicha Bosh kelishuv (GATT) doirasida muzokaralar olib borilgan. Marrakesh kelishuvining XII moddasida JSTga yangi a'zolarining qo'shilishi ko'zda tutilgan. Nomzod hukumat JST kelishuviga qo'shilish uchun ariza topshirganda, JST arizani ko'rib chiqadigan a'zo davlatlardan iborat ishchi guruhini tuzadi va uning natijalarini tasdiqlash uchun JST boshqaruv organiga taqdim etadi. Ishchi guruh JSTning barcha a'zolarini o'z ichiga olishi mumkin, lekin, qoida tariqasida, u faqat ma'lum bir nomzodning kirishidan ko'proq manfaatdor bo'lgan a'zolarini o'z ichiga oladi. Ishchi guruh a'zo bo'lgan davlatning savdo va huquqiy rejimlarini o'rganadi va u bilan JST qoidalari va qoidalari bo'yicha bajarishi lozim bo'lgan majburiyatlarni hamda tuzilmaviy o'zgarishlarni, ehtimol, kelishilgan o'tish davrida amalga oshirishi lozimligini aniqlash uchun ko'p tomonlama muzokaralar olib boradi. Texnik masalalarni hal qilish uchun ishchi guruh tez-tez norasmiy yig'ilishlarni o'tkazadi, ularning natijalari uning rasmiy uchrashuvlarining asosini tashkil qiladi. Ishchi guruh JSTga a'zo davlatlar delegatsiyalari vakillaridan iborat bo'lsa-da, u o'z faoliyatida, xususan, protsessual masalalar va hujjatlarni tayyorlashda ko'p jihatdan JST Kotibiyatiga tayanadi. Ko'p tomonlama muzokaralar bilan bir vaqtda nomzod davlat hukumati ishchi guruhning alohida a'zolari bilan tovar va xizmatlar bozorlariga chiqish masalasi bo'yicha ikki tomonlama muzokaralar olib bormoqda. Bunday ikki tomonlama muzokaralar natijasida, masalan, bir eksportchi bilan kelishilgan tarif moddasiga import bojining bir stavkasi, boshqa eksportyor bilan kelishilgan boshqa tarif moddasiga esa boshqa stavka qo'llanilishi mumkin. Bunday vaziyatda eng ko'p qulay bo'lgan davlat rejimi qo'llaniladi va nomzod mamlakatning yakuniy tarif jadvali ikkita stavkaning faqat

pastroq qismini o'z ichiga oladi. Barcha muzokaralar yakunlangandan so'ng ishchi guruh o'z hisobotini va qo'shilish to'g'risidagi bayonnomani tayyorlaydi, shuningdek, tovarlar va xizmatlar bo'yicha majburiyatlar ro'yxatini yakunlaydi. Ushbu hujjatlar JSTning boshqaruv organi tomonidan tasdiqlanganidan va bir qator harakatlar amalga oshirilgandan so'ng, xususan, imzolash va ratifikatsiyadan so'ng nomzod davlat JST a'zoliciga aylanadi. MDHning bir qancha davlatlari a'zo bo'lish jarayonini JST tashkil etilishidan oldin ham boshlagan. Shunday qilib, 1993 yilda Armaniston, Belorussiya, Moldova, Rossiya Federatsiyasi va Ukraina uchun, 1994 yilda esa O'zbekiston uchun tuzilgan GATTga qo'shilish bo'yicha ishchi guruhlar JST tashkil etilganidan so'ng ko'p o'tmay qo'shilish bo'yicha ishchi guruhlariga aylantirildi. JSTga. 1996-yilda Gruziya va Qozog'iston, 1997-yilda Ozarbayjon, 2001-yilda Tojikiston uchun JSTga a'zo bo'lish bo'yicha ishchi guruhlar tashkil etilgan. Turkmaniston 2013-yil oxiriga kelib JSTga a'zo bo'lish uchun hali ariza bermagan.

JST a'zolarining qishloq xo'jaligi sohasidagi majburiyatlari

Qishloq xo'jaligida majburiyatlarni belgilash Qishloq xo'jaligida bozorga kirish bo'yicha majburiyatlarni muzokara qilish usuli tovarlar bozoriga kirish bo'yicha oddiy muzokaralardan farq qilmaydi, garchi ba'zi JST a'zolari qishloq xo'jaligida tarif kvotasidan foydalanishi buni ochishga yordam bergan bo'lishi mumkin. qo'shilish bo'yicha ba'zi muzokaralar . Qishloq xo'jaligida ichki qo'llab-quvvatlash va eksport subsidiyalari Urugvay raundidagi muzokaralarda qo'llanilganlarga o'xshash maxsus tartiblarga bo'ysunadi. Ushbu tartib-qoidalar qo'shilayotgan mamlakatdan bazaviy davrda o'zining ichki qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlarini belgilashni, a'zolar tomonidan Qishloq xo'jaligi qo'mitasiga yuborilgan bildirishnomalarda Qishloq xo'jaligi to'g'risidagi Bitim qoidalariga muvofiq tasniflangan chora-tadbirlar kabi ushbu choralarni tasniflashni talab qiladi . ushbu Shartnomada ko'rsatilgan qoidalarga muvofiq qo'llab-quvvatlash miqdori. Xuddi shunday, ariza beruvchi mamlakat eksport subsidiyalari bazaviy davrda aniqlashi va subsidiyalangan summalar va eksport subsidiyalari hajmi to'g'risida hisobot berishi kerak. Mahalliy qo'llab-quvvatlash va eksport

subsidiyalari uchun asosiy ma'lumotlar davri odatda oxirgi uch yildir . Amalda, bu ma'lumotlar mavjud bo'lgan so'nggi uch yilga to'g'ri keladi, lekin agar qo'shilish jarayoni bir necha yil davom etsa, bu muddat odatda tuzatiladi. Nomzod mamlakat ishchi guruhga ichki qo'llab-quvvatlash va eksport subsidiyalari haqida ma'lumot beradi, ular ko'pincha asosiy davrda taqdim etilgan yordamni yaxshiroq tushunish uchun nomzod mamlakatdan qo'shimcha ma'lumot so'raydi va oladi. Muzokaralar davomida ishchi guruhga taqdim etilgan ma'lumotlar ichki qo'llab-quvvatlashning ayrim turlariga nisbatan qo'llaniladigan maksimal darajalarni belgilashga va nomzod davlat a'zo bo'lganidan keyin eksport subsidiyalariga xizmat qiladi, ya'ni. uning imtiyozlar va majburiyatlar ro'yxatida tegishli majburiyatlarning darajalari. Mahalliy yordamga qo'llanilganda, shift "Bound Total AMS" deb nomlanadi, bu erda AMS "Aggregate Support" degan ma'noni anglatadi (hisobotning A ilovasiga qarang). U uch yillik bazaviy davrda qayd etilgan va shu davrning har bir yili uchun Joriy Jami AMS sifatida o'lchangan ayrim turlar uchun o'rtacha haqiqiy qo'llab-quvvatlash asosida belgilanadi. Ariza beruvchi hukumat o'sha yillar uchun joriy Jami AMS hisob-kitoblarini, uch yillik o'rtacha ma'lumotlarni, ma'lumotnoma ma'lumotlarini va hisob-kitoblarni sharhlashda yordam berish uchun ma'lumotlar manbalariga havolalarni taqdim etadi. Bu Qishloq xo'jaligi to'g'risidagi Bitimning 2-ilovasi ("Yashil quti"), 6.5-moddasi ("Ko'k quti") va 6.2-moddasi ("Taraqqiyot qutisi") da ko'rsatilgan mezonlar bo'yicha ichki qo'llab-quvvatlash choralarini tasniflashni talab qiladi. AMS qo'llab-quvvatlash, mahsulotga xos va mahsulotga xos bo'lmagan AMS .

Yashil quti mezonlariga javob beradigan chora-tadbirlar Qishloq xo'jaligi to'g'risidagi bitim qoidalariga bo'ysunmaydi, ular savdoni to'xtatuvchi ichki yordamning ayrim turlarini to'xtatish uchun mo'ljallangan va tegishli qo'llab-quvvatlash bazaviy davr yillari uchun AMS hisob-kitoblaridan chiqarib tashlanadi. . Blue Box va Development Box mezonlariga javob beradigan chora-tadbirlarni qo'llab-quvvatlash joriy umumiy AMSdan ham chiqarib tashlanadi. Bundan tashqari, joriy jami AMSni hisoblash, agar ma'lum bir mahsulotni ishlab

chiqarish xarajatlari yoki qishloq xo'jaligining umumiy qiymatiga nisbatan etarlicha kichik bo'lsa, hisob-kitobga kiritilishi kerak bo'lgan ma'lum miqdorda qo'llab-quvvatlashni istisno qilishga imkon beradi. mahsulotlar (bular istisnolar deb ataladi minimal). Qo'shilish bo'yicha muzokaralar ko'p yillar davom etishi mumkinligi sababli, qo'shilishning ichki qo'llab-quvvatlash qoidalari talab qilganidek, asosiy davr odatda oxirgi uch yilni o'z ichiga olgan holda tuzatiladi.

Tarif kvotasi deganda, kvota doirasida olib kiriladigan tovarlar miqdoriga faqat past boj stavkasi qo'llanilishi yoki umuman soliq solinmasligi, kvotada belgilangan miqdordan ortiq olib kirilgan tovarlar esa yuqoriroq stavka bo'yicha soliqqa tortilishi tushuniladi. 3 Qishloq xo'jaligi to'g'risidagi Bitim qoidalarining ko'plab tushuntirishlarida aytilganidan farqli o'laroq , har qanday rangdagi yoki har qanday nomdagi "savatlar" Shartnomada belgilanmagan. Biroq, ushbu hisobotda taqdim etish qulayligi uchun biz tegishli maqolalar va ilovaga emas, balki "savatlarga" murojaat qilamiz. "Rivojlanish qutisi" bu yerda qo'llanilganidek , qishloq xo'jaligi to'g'risidagi bitimda nazarda tutilgan yoki muzokaralar chog'ida taklif etilgan rivojlanayotgan mamlakatlar uchun barcha maxsus va differentsial muomala qoidalarini o'z ichiga olgan "rivojlanish qutisi"ning kengroq tushunchasini emas, faqat 6.2-moddani anglatadi. .

MDH va JST davlatlari: qishloq xo'jaligi siyosati va qo'llab-quvvatlash masalalari Har bir subsidiyalangan mahsulot bo'yicha eksport subsidiyalari to'g'risidagi ma'lumotlar bazaviy yillar uchun taqdim etilishi kerak. Ushbu ma'lumotlar subsidiya miqdori va agar mavjud bo'lsa, eksport qilinadigan subsidiyalangan mahsulot miqdoridan iborat. Xususan, nomzod davlat byudjet xarajatlari va yo'qolgan daromadlari, shuningdek, bunday subsidiyalar qo'llaniladigan eksport qilinadigan mahsulot miqdori to'g'risidagi ma'lumotlarni va ushbu mahsulotning batafsil tavsifini, shu jumladan kamida oltitagacha bo'lgan rekvizitlar bilan tarif qator kodlarini taqdim etadi. raqamlar. Shuningdek, ma'lumotlar manbalarini ham ko'rsatishingiz kerak. Qo'shilish jarayonining so'nggi uch yilining har bir davri uchun o'rtacha xarajatlar va o'rtacha miqdorlar

eksport subsidiyalari bo'yicha maksimal majburiyatlarni belgilash uchun asos bo'lib xizmat qiladi, odatda "xarajat va hajm majburiyatlari" deb ataladi.

Rivojlangan mamlakatlarni ichki qo'llab-quvvatlash to'g'risidagi qishloq xo'jaligi to'g'risidagi Bitim qoidalari JSTga a'zo bo'lgan yetti MDH davlatidan oltitasiga nisbatan qo'llaniladi, yettinchisi (Tojikiston) esa rivojlanayotgan mamlakatlarga tegishli qoidalarga bo'ysunadi 4 . Buning sababi shundaki, yuqoridagi olti mamlakat o'zlarining tegishli bazaviy davrlarida Rivojlanish qutisi mezonlariga javob beradigan chora-tadbirlarni qo'llab-quvvatlashni istisno etmadilar, shuningdek, qo'llab-quvvatlashning ayrim turlarini istisno qilish uchun 5% minimal darajani qo'lladilar: Bitim a'zolar joriy jami miqdorini hisoblashlarini nazarda tutadi. Asosiy davrda foydalanilgan ma'lumotnoma materialining asosiy ma'lumotlari va metodologiyasiga muvofiq AMS. Tojikiston "taraqqiyot qutisi" bilan bog'liq chora-tadbirlar doirasida qo'llab-quvvatlashning ayrim turlarini istisno qildi va rivojlanayotgan mamlakatlar uchun belgilangan o'n foizlik minimal darajadan foydalanish huquqiga ega. MDHga a'zo bo'lgan ikkita davlat JSTga a'zo bo'lganidan keyin bir necha yil davomida ma'lum o'tish davri qoidalarini qo'llash huquqiga ega bo'ldi. Armaniston rivojlanayotgan davlatlar uchun qo'shilganidan keyin besh yil davomida belgilangan 10% minimal darajadan foydalanishga muvaffaq bo'ldi va 2009 yildan boshlab 5% darajasini qo'llaydi. Rossiya Federatsiyasi qo'shilgandan so'ng, har yili o'zining asosiy davrdagi joriy jami AMS dan ikki baravar ko'p bo'lgan yillik Bog'langan Jami Amsga ega, keyin esa asta-sekin pasayishni boshlaydi va 2018 yilda, qo'shilganidan olti yil o'tgach, yakuniy chegara darajasiga tushadi. Jami AMS. Shu bilan birga, Rossiya Federatsiyasi, shuningdek, mahsulotga xos va mahsulotga xos bo'lmagan qo'llab-quvvatlashning nisbiy miqdori bo'yicha vaqtinchalik (2017 yilgacha) cheklovga duchor bo'ladi. Jadvalda. 1-rasmda MDH davlatlarining JSTga qo'shilishi bilan bog'liq ichki qo'llab-quvvatlash va eksport subsidiyalari bo'yicha asosiy ma'lumotlar jamlangan. Qo'shilish chog'ida, Urugvay raundida bo'lgani kabi, mamlakat o'zining "Bound Total Ams" majburiyatini o'zi tanlagan valyutada ifodalashi mumkin, bu shart emas . Rossiya

Federatsiyasi va Tojikistonning majburiyatlari AQSH dollarida, Moldova - Xalqaro Valyuta Jamg'armasining maxsus qarz olish huquqida (SDR), Ukraina - Grivnada5 ifodalangan. JST a'zosi sifatida mamlakat o'zining asosiy davri uchun qo'llab-quvvatlanganlik haqida xabar berganidek, yillik qo'llab-quvvatlash miqdori haqida hisobot berishi kerak. Bog'langan jami AMS nominal yoki joriy miqdor bo'lganligi sababli uni AQSH dollarida ko'rsatish inflyatsiyadan ba'zi himoyani ta'minlaydi, aks holda bu miqdorning real ko'rinishida pasayishiga va vaqt o'tishi bilan chegaralanishiga olib keladi. Ba'zi JST a'zolari o'zlarining Bound Total AMS ni evroda ifodalaydi, bu ham xuddi shunday ta'sirga ega. Ukraina grivnasining qiymati AQSH dollari yoki yevro kabi boshqa valyutalarga nisbatan qadrsizlanishi sababli, Ukrainaning Grivnadagi Bound Total AMS qiymati Rossiya Federatsiyasi va Tojikistonning AQSh dollarida belgilangan majburiyat darajalariga va Moldovaning SDRdagi majburiyatlariga nisbatan nisbatan ancha cheklangan bo'ladi. darajalari. Boshqa tomondan, Qirg'iziston va Gruziya o'zlarining bazaviy ma'lumotlarida mahalliy valyutalardan foydalanishi Armanistonning AQSh dollaridan foydalanishidan unchalik farq qilmaydi. Bu uch mamlakatda umumiy AMS majburiyati yo'q (ularning umumiy AMS huquqi nolga teng) va ularning savdoni to'xtatuvchi ma'lum yordamlar bo'yicha haqiqiy chegaralari har bir yil uchun minimal chegaralarga teng, ya'ni. Mamlakatning o'z valyutasida hisoblangan ishlab chiqarishning joriy qiymatining 5 foizi. Armaniston misolida, qo'llab-quvvatlash miqdori ham, ishlab chiqarish tannarxi ham yoki pastki chegaralar bir xil kurs bo'yicha mahalliy valyutadan AQSh dollariga aylantiriladi.

4.2 Bozorga kirish JSTga a'zo bo'lgan MDH davlatlari (Armaniston, Gruziya, Qirg'iziston, Moldova, Rossiya Federatsiyasi, Tojikiston va Ukraina) orasida qishloq xo'jaligida bog'langan tariflarning o'rtacha darajalari nisbatan tor doirada - Ukrainada 11,0% dan. Armaniston uchun 14,7% gacha . Qishloq xo'jaligidagi bu o'rtacha majburiyatlarni bir qator boshqa JST a'zolari: Xitoy (15,7%), Hindiston (113,1%), Evropa Ittifoqi (13,8%) va Qo'shma Shtatlar (4,9%) bilan solishtirish mumkin (yoki ular bilan taqqoslash mumkin). . Shunday qilib, MDH davlatlarining qishloq xo'jaligidagi majburiyatlari Xitoy va Evropa

Ittifoqining majburiyatlari bilan bir xil tartibda, AQShnikidan yuqori va Hindistondan ancha past.

eksport subsidiyalari. JSTga a'zo bo'lgan yetti MDH davlati orasida faqat Tojikiston asosiy davr ma'lumotlarida eksport subsidiyalarini qayd etgan. Biroq ishchi guruhdagi ko'p tomonlama muzokaralar natijasida Tojikiston eksport subsidiyalari uchun sarf-xarajatlar va subsidiyalangan eksport hajmi bo'yicha nol majburiyatlarni oldi. Xuddi shu narsa Vyetnam va Litva kabi bazaviy davrda eksport subsidiyalarini e'lon qilgan, lekin kirgandan so'ng eksport subsidiyalarini berish huquqisiz JSTga a'zo bo'lgan bir necha MDHga a'zo bo'lmagan nomzod mamlakatlarga ham tegishli. JSTga eksport subsidiyalarini berish huquqiga ega bo'lgan yagona davlatlar 1996 va 1997 yillarda JSTga a'zo bo'lgan Bolgariya va Panama hisoblanadi.

Qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari tasnifi Qirg'iziston va Gruziya MDH davlatlari orasida birinchi bo'lib JSTga a'zo bo'ldi. Ikkala davlat ham AMSning minimal darajasidan pastroqda yordam ko'rsatishga imkon beruvchi Bound Total AMS ni nolga tenglashtirish majburiyatini oldi. Biroq, bu bir xil majburiy darajalar ortida yotgan ma'lumotlar ikki mamlakat o'rtasida sezilarli darajada farq qiladi (JST, sanasi yo'q; JST 1999). Jorjiya 1996-1998 yillar davomida faqat Yashil qutiga, asosan, zararkunandalar va kasalliklarga qarshi umumiy xizmatlar va infratuzilma xizmatlari ko'rinishida sarflanganligi haqida xabar berdi. Gruziya, shuningdek, choy va vino ishlab chiqarishning sezilarli darajada pasayishini 1991-1992 va 1993-1994 yillardagi urushlar bilan bog'ladi, 1998 yilga kelib ishlab chiqarishni tiklashning aniq belgilari yo'q. Boshqa tomondan, Qirg'iziston 1994-1996 yillarda nafaqat "yashil quti" ni qo'llab-quvvatlagani, asosan xususiylashtirish paytida investitsion yordam ko'rinishidagi tuzatish yordami orqali, balki mahsulotga xos AMS, xususan, ko'plab ekinlar, shuningdek, bir qator mahsulotga xos bo'lmagan AMS qo'llab-quvvatlash dasturlari. Mahsulotga xos bo'lmagan AMS asosan o'g'it va yoqilg'i subsidiyalari va qarzlarni qayta tuzish va qishloq xo'jaligiga imtiyozli kreditlar ko'rinishidagi kreditlarni qo'llab-quvvatlashdan iborat edi. Shu bilan birga, mahsulotga xos va nomaxsus qo'llab-

quvvatlash hajmlari har bir mahsulot ishlab chiqarish tannarxi va qishloq xo'jaligi mahsulotlari umumiy qiymatining mos ravishda 5% minimal darajasidan oshmaydigan darajada past edi . Qirg'izistondagi nomahsulot bilan bog'liq yordam ko'rsatish holatini JSTga keyinroq a'zo bo'lgan Rossiya Federatsiyasi misoli bilan solishtirish qiziq. Qirg'izistonda 1994-1996 yillardagi o'rtacha nomahsulotli AMS 351 million so'mni tashkil etdi. 1994-1996 yillarda qishloq xo'jaligi mahsulotlarining o'rtacha qiymati 7,206 milliard so'mni tashkil etdi, buning natijasida uch yillik o'rtacha noishlab chiqarish AMS 4,9% minimal chegaradan atigi 0,1 foiz punktga past qoldi. Shuning uchun, Bog'langan Jami AMS nolga teng. Agar Qirg'iziston hukumati qo'llab-quvvatlash choralariga yiliga atigi 7 million so'm ko'proq sarflagan bo'lsa, unda uch yillik o'rtacha mahsulotga xos bo'lmagan AMS minimal chegaradan oshib ketgan bo'lar edi va Qirg'iziston kelajakda bu shaklda manevr qilish uchun qo'shimcha imkoniyatga ega bo'lar edi. 358 mln. Muqobil hisob-kitob, shuningdek, nolga teng bo'lmagan, lekin undan pastroq bo'lgan umumiy AMSni beradigan, teng darajada to'g'ri bo'ladi: o'rtacha emas, balki asosiy davrning har uch yili uchun minimal darajani alohida tekshirish, bog'liq bo'lmagan AMSni tan oladi. 1994 yil uchun jami AMSni hisoblashda 1994 yil uchun 435 million so'm miqdorida ma'lum bir mahsulot bilan. Biroq , keyinchalik bu natija 1995 va 1996 yillar uchun ikki nol bilan o'rtacha bo'ladi, bu esa 145 million Bog'langan Jami AMSni beradi. .som. Agar Qirg'iziston o'zining ba'zi qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlarini noto'g'ri ravishda yashil quti o'lchovlari emas, balki mahsulotga xos bo'lmagan AMS deb tasniflagan bo'lsa va shu tariqa mahsulotga xos bo'lmagan AMS mahsulotini minimal chegaradan oshirsa , nolga teng bo'lmagan umumiy AMS natijasiga erishish mumkin. Daraja. Qirg'iziston bilan bog'liq vaziyat Rossiya Federatsiyasi tajribasidan farqli o'laroq, agar Rossiya Federatsiyasi mahsulotga xos bo'lmagan AMS deb tasniflagan qo'llab-quvvatlash miqdori bir oz pastroq bo'lsa, mumkin bo'lgandan ko'ra yuqori chegaralangan umumiy AMSni yaratishga muvaffaq bo'ldi. bir yil ichida. Rossiya Federatsiyasining mahsulotga xos bo'lmagan AMS 2006-2008 yillardagi bazasi uchun AMSni qo'llab-quvvatlashning asosiy turi edi.

2007-yilda AMS. Shunday qilib, agar 2007-yilda mahsulot bo'lmagan AMS atigi 0,08 foiz punktga past bo'lganida, bu yil minimal chegaradan pastga tushadi. 2007 yil uchun jami AMS kichik bo'lar edi va natijada olingan umumiy AMS, agar 2006-2008 yillardagi o'rtacha uch yillik ko'rsatkich sifatida hisoblansa, 4,4 milliard dollardan ancha kam bo'ladi. AQSh aslida asosiy ma'lumotlardan hisoblash yo'li bilan olingan 6 . Ushbu stsenariylarga taalluqli omillar tabiatan yuqori texnik xususiyatga ega va zamin qoidalarining ikki tomonlama (barchasi yoki hech narsa) xususiyatiga, shuningdek, Qishloq xo'jaligi to'g'risidagi Bitimdagi yashil quti mezonlarining talqini bilan bog'liq. Biroq, bu turli natijalar Qirg'iziston va Rossiya Federatsiyasi kelajakda JST a'zosi sifatida foydalanishi mumkin bo'lgan manevr imkoniyati uchun jiddiy va real ta'sir ko'rsatadi. Ishchi guruhlarning hisobotlarida kamdan-kam hollarda o'z a'zolari o'rtasidagi keskin fikr farqlari ko'rsatiladi - ular odatda a'zolar so'ragan va nomzod mamlakat taqdim etgan ma'lumotlarni beradi. Shu bilan birga, Rossiya Federatsiyasi bo'yicha ishchi guruhining hisobotida kelajak uchun oqibatlarga olib kelishi mumkin bo'lgan g'ayrioddiy qattiq so'zlar ta'kidlangan. Bu Rossiya Federatsiyasi tomonidan qo'llab-quvvatlashning ba'zi chora-tadbirlarini (subsidiyalarni) mahsulot bilan bog'liq bo'lmagan qo'llab-quvvatlash sifatida tasniflash va ishchi guruhning ayrim a'zolarining fikriga ko'ra, ular taqdim etilgan shaklda, aslida, qo'llab-quvvatlash bilan bog'liq qo'llab-quvvatlashni anglatadi. maxsus mahsulot. Rossiya Federatsiyasidan Qishloq xo'jaligi qo'mitasiga keyingi xabarnomalar Rossiya Federatsiyasi o'sha paytda ushbu qo'llab-quvvatlash choralarini to'g'ri tasniflash uchun nimani ko'rib chiqishini ko'rsatadi.

Nazorat savollari va topshiriqlari

1. Yevropa Ittifoqi nima?
2. Yevropa Ittifoqining yagona qishloq xo'jaligi siyosatining maqsadi?
3. MDH davlatlarini birlashtiruvchi maqsadlar?

12-BOB UCHUN TESTLAR

1. Yevropa Ittifoqining umumiy qishloq xo'jaligi siyosati nima ?

Evropa Ittifoqida qishloq xo'jaligini subsidiyalash tizimi va qishloq xo'jaligi dasturlari .

B. Yevropa Ittifoqi qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksporti va importini nazorat qiluvchi tizim

B. Evropa Ittifoqi qishloq xo'jaligi mahsulotlari sifatini nazorat qilish tizimi

2. ESHPning maqsadi ...

A. fermerlarni qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish uchun moddiy-texnika bazasi bilan ta'minlash

B. dehqonlarga maqbul turmush darajasini, iste'molchilarni adolatli narxlarda sifatli mahsulotlar bilan ta'minlash va qishloq xo'jaligi merosini saqlash.

B. yer subsidiyalarini olib kirish va taqsimlashni nazorat qiladi

3. ESHPning uchta asosiy tamoyillari:

A. bozorning bo'linmasligi, jamiyat mahsulotini erkin tanlash, moliyaviy mustaqillik

B. tovarlarning erkin savdosi, moliyaviy mustaqillik, davlat aralashuvining cheklanganligi

B. bozor yaxlitligi, jamiyat mahsulotiga ustunlik berish va moliyaviy birdamlik

4. Asl maqsadlar maqola bilan belgilandi :

A.54 Rim shartnomasi 1963 yil

B. 1957 yilgi Rim shartnomasining 39-soni

V. 1974 yilgi Rim shartnomasining 21-soni

5. Yevropa Ittifoqi doirasida tovarlar narxlari darajasini ushlab turish mexanizmlaridan biri:

A. Ichki intervensiya narxlari. Agar intervensiya narxi intervensiya darajasidan pastga tushsa, Evropa Ittifoqi narxni intervensiya darajasiga ko'tarish uchun tovarlarni sotib oladi. Interventsiya narxlari maqsadli narxlardan pastroq qilib belgilanadi.

B. Eksport solig'i Evropa Ittifoqidan eksport qilinadigan ayrim tovarlarga nisbatan qo'llaniladi. Ular jahon narxini Evropa Ittifoqining maqsadli darajasiga oshirish uchun zarur bo'lgan darajada o'rnatiladi. Maqsadli narx Yevropa Ittifoqida ushbu tovarlar uchun maksimal istalgan narx sifatida belgilanadi.

C. Ishlab chiqarish kvotalari va yerdan foydalanganlik uchun to'lovlar bozor narxlaridan yuqori narxlarda subsidiyalar jalb qilingan ayrim turdagi mahsulotlarni (masalan, sut, don va vino) ortiqcha ishlab chiqarishning oldini olishga urinish sifatida joriy etildi.

6. ESHP moliyalashtiriladi...

A. Yevropa mintaqaviy rivojlanish fondi

B. Yevropa yo'naltirish va kafolat fondi

B. Tegishlilik va *rivojlanish uchun Yevropa asoslari*

7. Mansholt rejasining maqsadi:

A. mayda fermer xo'jaliklarining yo'q qilinishi va fermerlarning yirikroq, samaraliroq sanoatga birlashishi.

B. qishloq xo'jaligiga kuchli aralashuvlarni saqlab qolish
B. Qishloq xo'jaligi tarmoqlarini, ayniqsa, fermerlar ishlab chiqargan sohada, dehqonchilik qanday tashkil etilganiga qarab, tovarlar narxini saqlab qolish orqali himoya qilish.

8. MakSherri islohoti nima uchun edi ?

A. Xavfsiz, sifatli oziq-ovqat bilan ta'minlash
B. yerlardan qishloq xo'jaligi uchun foydalanganlik uchun to'lovlar tizimini yaratish

erkin bozoriga harakat qilishga qaratilgan chora-tadbirlar ko'rilmoqda .

9. Kun tartibi 2000 islohoti CAPni 2 ta ustunga ajratadi:

A. ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash va qishloq xo'jaligini rivojlantirish
B. Bozor narxlarini qo'llab-quvvatlash va qishloq xo'jaligini subsidiyalash
C. bozorni cheklovchi to'lovlarni joriy etish

Sapiro hisobotining asosiy g'oyasi :

A. Ekin ekinlari uchun to'lovlarni oshirish
B. byudjet tuzilmasi tarixiy yodgorlikdir
B. qishloq xo'jaligi subsidiyalari

11. "Ajratish" ESHP tub islohotlar rejasining maqsadi:

A. yerdan foydalanmaganlik uchun to'lovlarni taqsimlash
B. ishlab chiqarish guruhlari bo'linishi
B. ma'lum ekinlar uchun subsidiyalarni bo'lish

12. 2004-yilda Yevropa Ittifoqining kengayishi fermerlar sonini 7 dan ..... millionga, qishloq yerlarini .....% ga va ishlab chiqarishni .....% ga ko'paytirdi .

A. 11/30/10-20
B. 9/20/10-20
V. 12/40/20-30

13. So'nggi 40 yildagi eng keng qamrovli shakar islohoti:

A. shakar subsidiyasi islohoti
B. "Kengayish"
B. Lamey konventsiyasi

14. Islohotlarning zamonaviy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

A. dehqonlarni qo'llab-quvvatlash, atrof-muhitni ifloslantirish, qishloq xo'jaligining yangi tarmoqlarini yanada rivojlantirishga harajatlarning maksimal chegarasini belgilash

B. narxlarni pasaytirish, xavfsiz va sifatli oziq-ovqat bilan ta'minlash, fermerlar daromadlarining barqarorligini kafolatlash.

B. qishloq xo'jaligida innovatsion texnologiyalarni yaratish va qo'llash

15. Hozirgi vaqtda yerdan foydalanmaganlik uchun to'lovlar to'xtatilgan, bu esa ayrim imtiyozlar narxining oshishiga va ....ning oshishiga olib keladi.

A. davlat ajratmalari
B. bozor yaxlitligi
bioyoqilg'i etishtirishga qiziqish .

GLOSSARY

Agrar siyosat - davlatning agrosanoat majmuasini barqaror rivojlantirish uchun qulay muhit yaratish va doimiy ravishda saqlashga qaratilgan maqsadli faoliyati . milliy oziq-ovqat xavfsizligini, qishloq aholisining normal hayotini va qishloq xo'jaligi biotizimini saqlashni ta'minlash maqsadida .

Qishloq xo'jaligi bozori - qishloq xo'jaligi mahsulotlari, qishloq xo'jaligi mahsulotlari va agrosanoat majmuasining yakuniy mahsuloti uchun resurslar va xizmatlarni sotib olish va sotish bo'yicha birja sohasidagi xaridorlar va sotuvchilar o'rtasidagi munosabatlar.

Agrobiznes - jismoniy va yuridik shaxslarning daromad olish maqsadida iqtisodiyotning agrar sektoridagi har qanday barqaror tashabbuskorlik faoliyati. Agrosanoat majmuasi (AIK) – qishloq xo'jaligi xom ashyosidan tayyor mahsulotni takror ishlab chiqarishni ta'minlovchi o'zaro bog'liq bo'lgan tarmoqlar majmuidir. ShK esa uchta funksional sohani o'z ichiga oladi: I - qishloq xo'jaligi uchun ishlab chiqarish vositalari va tegishli xizmatlar ishlab chiqaruvchi kapital tashkil etuvchi tarmoqlar; II - qishloq xo'jaligi; III - qishloq xo'jaligi xom ashyosini tayyorlash, saqlash, qayta ishlash va agrosanoat majmuasining yakuniy mahsulotini sotishni ta'minlaydigan tarmoqlar va tarmoqlar majmui.

Amortizatsiya fondi - ishlab chiqarish tannarxiga kiritilgan amortizatsiya hisobiga korxonada yaratilgan va asosiy vositalarni yangilash uchun foydalaniladigan fondlar fondi.

Monopoliyaga qarshi siyosat - bu bozorlarning monopollashuviga to'sqinlik qiluvchi raqobatni rivojlantirishga qaratilgan davlatning iqtisodiy va tashkiliy chora-tadbirlari tizimi.

Ijara - bu lizing oldidan kapitalga foizlar darajasi, er ijarasi va ob'ektda qurilgan inshootlarning amortizatsiyasi bilan belgilanadigan to'lov.

Biznes - bu foyda keltiradigan har qanday tashabbus doimiy iqtisodiy faoliyat.

Boylik bozor qiymatiga ega bo'lgan va pulga sotilishi yoki ma'lum tovarlarga almashtirilishi mumkin bo'lgan barcha narsadir. Qoida tariqasida, boylik alohida guruhlariga bo'linadi: ma'lum bir davlat tomonidan ifodalangan shaxs, ijtimoiy guruh yoki butun xalqning boyligi.

Yalpi ichki mahsulot (YaIM) - mamlakatda yaratilgan pirovard mahsulot (tovar va xizmatlar)ning bozor qiymati. O'zining iqtisodiy mazmuniga ko'ra u moddiy ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohasi korxonalarining qo'shilgan qiymati yig'indisidir.

Valyuta - xalqaro iqtisodiy ayirboshlash va pul hisob-kitoblari bilan bog'liq boshqa xalqaro munosabatlarda ishtirok etuvchi davlatning pul birligi.

Valyutani tartibga solish - vakolatli davlat organlarining (valyutani tartibga solish organlarining) milliy valyutani himoya qilish va barqarorligini ta'minlash maqsadida valyuta operatsiyalarini amalga oshirish tartibini, valyuta boyliglariga egalik qilish, ulardan foydalanish va ularni tasarruf etish qoidalarini belgilash bo'yicha faoliyati. valyuta va mamlakat to'lov balansi, ichki valyuta bozorining shakllanishi va rivojlanishi.

Valyuta nazorati - bu davlat tomonidan chet el valyutasiga egalik qilish va u bilan operatsiyalarni amalga oshirish tartibini tartibga soluvchi tizim. Valyuta nazoratining asosiy vazifasi import va boshqa maqsadli xarajatlarning zaruriy xaridlarini ta'minlash uchun valyuta mablag'larini yo'naltirishdir.

tovarlar - funkcionalligi, iste'mol xususiyatlari, qo'llanilishi, sifati va texnik xususiyatlari, narxi va boshqa parametrlari bo'yicha taqqoslanadigan tovarlar guruhlari, shunda xaridor ularni jarayonda bir-biri bilan almashtiradi yoki almashtirishga tayyor bo'ladi. iste'mol (shu jumladan ishlab chiqarish).

Tashqi iqtisodiy omillar - mamlakatning iqtisodiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadigan jahon xo'jalik munosabatlari va xalqaro iqtisodiy munosabatlarning (IER) har xil turlari va shakllari.

Iqtisodiyotning reproduktiv tuzilmasi uning barcha bosqichlari va faoliyatining birligida doimiy yangilanib turuvchi takror ishlab chiqarish siklidir.

Ish haqining reproduktiv funktsiyasi - ish haqining ishlab chiqarish jarayonida sodir bo'lgan mehnat xarajatlarini qoplash qobiliyati (mulki).

Takror ishlab chiqarish - makroiqtisodiyotning asosiy elementlari: moddiy ne'matlar va xizmatlar, ishchi kuchi, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar, inson hayoti sharoitlarining uzluksiz yangilanishi. Ko'paytirish oddiy va kengaytirilgan bo'lishi mumkin.

Bosh kelishuv federal darajada ijtimoiy-mehnat munosabatlarini tartibga solishning umumiy tamoyillarini belgilaydigan va kasaba uyushmalarining Butunrossiya birlashmalari, ish beruvchilarning Butunrossiya birlashmalarining ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning asosiy yo'nalishlari bo'yicha kelishilgan pozitsiyalarini belgilaydigan huquqiy hujjatdir. siyosat.

Bozorning geografik chegaralari - mamlakat hududida yoki uning bir qismida o'rnini bosadigan yoki almashtiriladigan tovarlarga ega bo'lmagan, xaridorning tegishli hududda tovar sotib olishning iqtisodiy imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda belgilanadigan tovarlar muomalasi hududi. bu imkoniyat undan tashqarida.

Jahon iqtisodiyotining globallasuvi - bu iqtisodiy sub'ektlarning o'zaro bog'liqligini shunchalik kuchaytirish jarayoniki, ulardan birining harakatlari barcha boshqalarning manfaatlariga ta'sir qiladi (global xususiyat kasb etadi) va shu bilan birga jarayonlarga ta'sir qiladi. boshqa sohalardagi hodisalar. Jahon xo'jaligini baynalmilallashtirishning mantiqiy davomi.

Davlat kafolati - investorning aybisiz loyihani amalga oshirishda uzilishlar yuzaga kelgan taqdirda, vakolatli davlat organining shartnomada nazarda tutilgan shartlarda mablag'larni qaytarish majburiyati.

Davlat ilmiy-texnik siyosati ijtimoiy-iqtisodiy siyosatning bir qismi bo'lib, davlatning ilmiy va ilmiy-texnikaviy faoliyatga munosabatini aks ettiradi, davlat hokimiyati organlarining fan sohasidagi maqsadlari, vazifalari, yo'nalishlari va faoliyati shakllarini belgilaydi; texnologiya va fan va texnika yutuqlarini joriy etish.

Davlat mulki - bu davlat, jamoat manfaatlarini amalga oshirish maqsadida tovarlarni o'zlashtirishga oid munosabatlar tizimi.

Davlat tuzilmaviy siyosati davlatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining tarkibiy qismidir. U iqtisodiyot va ijtimoiy sohadagi strategik va taktik vazifalarni hal etish vositasi sifatidagi tuzilma va tarkibiy o'zgarishlarga munosabatini bildiradi, maqsad, vazifalar, yo'nalishlarni, shuningdek, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining optimalga yaqin munosabatlarni shakllantirishdagi faoliyati mexanizmini belgilaydi. uning sohalari, darajalari, reproduktiv bosqichlari va jarayonlaridagi turli quyi tizimlar va elementlar o'rtasidagi mutanosib bog'liqliklar va tarkibiy munosabatlar.

Tadbirkorlikni davlat tomonidan tartibga solish - zamonaviy tadbirkorlikni barqaror rivojlantirish uchun davlat tomonidan atrof-muhitni iqtisodiy, ijtimoiy, tashkiliy, huquqiy va siyosiy jihatdan ta'minlash tizimi.

ijtimoiy soha tarmoqlari va faoliyatini davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari tomonidan tartibga solish. U ijtimoiy soha faoliyatini takomillashtirishga qaratilgan tamoyillar, usullar, standartlar va tashkiliy tuzilmalarni belgilash, qonunchilik chora-tadbirlarini amalga oshirish, moliya, kredit, investisiya, soliq siyosatini amalga oshirish mexanizmlarini ishlab chiqishni nazarda tutadi.

Agrosanoat majmuasida barqaror takror ishlab chiqarishni davlat tomonidan tartibga solish - bu aholining oziq-ovqat va ishlab chiqarilgan iste'mol tovarlariga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish maqsadida davlat tomonidan barqaror takror ishlab chiqarish uchun qulay muhitni iqtisodiy, tashkiliy, ijtimoiy, huquqiy va siyosiy ta'minlash tizimi. qishloq xo'jaligi xom ashyosidan olinadi.

Iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish - jamiyat tomonidan tasdiqlangan ijtimoiy-iqtisodiy maqsadlarga muvofiq mamlakat iqtisodiy tizimining barqaror faoliyat yuritishi va rivojlanishiga xizmat qiluvchi davlat ichidagi institutlar va faoliyat tizimi.

Davlat ehtiyojlari - mamlakatning hayotini ta'minlash, mudofaa va xavfsizlik muammolarini hal qilish, federal va davlatlararo maqsadli dasturlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan mahsulotlarga (tovarlarga, ishlarga, xizmatlarga) mamlakat ehtiyojlari. Qoniqish G.n. _ federal byudjet va byudjetdan tashqari moliyalashtirish manbalari tomonidan ta'minlanadi

Davlat buyurtmasi - davlat ehtiyojlarini qondirish uchun zarur bo'lgan mahsulot ishlab chiqarish va etkazib berish, ishlarni bajarish yoki xizmatlar ko'rsatish hajmi, qiymati va muddatlari bo'yicha aniq maqsad va vazifalarni nazarda tutadigan huquqiy hujjat . Davlat buyurtmasi davlat buyurtmachilari tomonidan davlat buyurtmachisi va tender g'olibi bo'lgan ijrochi tashkilot o'rtasida keyinchalik davlat shartnomasi (shartnomasi) tuzilgan holda ijrochilarni tanlov asosida tanlash yo'li bilan amalga oshiriladi . **Davlat yer kadastri yerlarning** tabiiy, iqtisodiy va huquqiy holati, yer uchastkalarining joylashuvi va hajmi, ularning sifat ko'rsatkichlari, yer uchastkalarining mulkdorlari, mulkdorlari, foydalanuvchilari, ijarachilari, ularni baholash va boshqa to'g'risidagi zaruriy va ishonchli ma'lumotlar tizimidir. yer haqida kerakli ma'lumotlar.

Iqtisodiyotning davlat sektori aralash iqtisodiyotning eng muhim bo'g'ini bo'lib, tashkilot va muassasalar, unitar davlat korxonalarini, moliya, oltin-valyuta , moddiy va tabiiy resurslar, infratuzilma, ijtimoiy-madaniy va boshqa davlat-davlat -iqtisodiy ob'ektlar majmuasini o'z ichiga oladi. mulkiy mulk ob'ektlari va uning sub'ektlari.

Pul massasi - muomaladagi pul miqdori.

Loyiha tomonidan yaratilgan pul oqimlari - investitsiya loyihasini amalga oshirish jarayonida olingan va amalga oshirilgan pul tushumlari va to'lovlar to'plami.

Diskontlash - loyiha tsikli davomida ko'rib chiqilayotgan loyiha tomonidan ishlab chiqarilgan pul tushumlari va to'lovlarini birlashtirish usuli.

Hukmron mavqe - xo'jalik yurituvchi sub'ektning eksklyuziv mavqei yoki bir nechta X. bilan . o'rnini bosuvchi yoki almashtiriladigan tovarlarga ega

bo'lmagan tovarlar bozorida, bu tegishli tovar bozorida tovar aylanishining umumiy shartlariga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatishga imkon beradi yoki boshqa xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning bozorga kirishiga to'sqinlik qiladi. Monopollashtirishning eng yuqori darajasi qo'pol olmos bozorida qayd etilgan, bu erda De Beers korporatsiyasi to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita savdoning 95 foizini nazorat qiladi.

Uy xo'jaligi - bir yoki bir nechta jismoniy shaxslardan tashkil topgan, ularning yashash joyidagi iqtisodiy ob'ektlar va jarayonlarni qamrab oluvchi, kichik biznesni shakllantirish uchun asos bo'lgan iqtisodiy faoliyat sub'ekti.

Daromad ishlab chiqarilgan ijtimoiy mahsulot qiymatining moddiy xarajatlarni olib tashlagan holda bir qismidir. Aholining daromadlari yollanma mehnatdan (ish haqi), tadbirkorlik faoliyatidan (mulkdan olinadigan foyda, dividendlar va foizlar hisobiga, shaxsiy yordamchi xo'jaliklardan va yakka tartibdagi mehnatning turli turlaridan olinadigan daromadlar hisobiga) olinadigan daromadlardan iborat. .

Soliq birligi soliq stavkasi belgilanadigan pul yoki jismoniy birlikdir.

Tabiiy monopoliya . - 1) Monopoliya, uning mavjudligi ob'ektiv sabablar bilan izohlanadi, xarajatlarni tejashdan iborat. Agar kompaniya mahsulot ishlab chiqaradigan mahsulot boshqalarga qaraganda arzonroq bo'lsa, bir qator mamlakatlar qonunchiligi uni tabiiy monopoliya sifatida tasniflaydi (Rossiyada qo'llanilmaydi). 2) Makroiqtisodiyotda milliy iqtisodiyot uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan, boshqaruvi davlat tomonidan mulkdor sifatida o'z qo'liga olingan (monopollashtirilgan) tarmoqlar. Bunday tarmoqlarga, qoida tariqasida, energetika, pochta, telegraf, telefon aloqalari kiradi. 3) Mulkchilik shaklidan qat'i nazar, tabiiy monopoliyalar tarkibiga raqobatni vujudga keltirish iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq bo'lmagan sohalarda tovar ishlab chiqaruvchilar – davlat ahamiyatiga molik quvurlar, energiya tarmoqlari, suv quvurlari va boshqalar kiradi.

Ish tashlash - bu jamoaviy mehnat nizolarini hal qilish uchun xodimlarning o'z mehnat majburiyatlarini (to'liq yoki qisman) bajarishdan vaqtincha ixtiyoriy ravishda voz kechishi.

investitsiya faoliyatini moliyalashtirishning qarzga olingan va jalb qilingan byudjet manbalari - davlat maqsadli dasturlarini amalga oshirish doirasidagi ajratmalar; rivojlanish byudjetidan ajratiladigan mablag'lar; vakolatli davlat organlari tomonidan taqdim etiladigan investitsiya solig'i kreditlari va boshqa investitsiya imtiyozlari.

investitsiya faoliyatini moliyalashtirishning qarzga olingan va jalb qilingan byudjetdan tashqari manbalari - tijorat banklarining kreditlari; qimmatli qog'ozlarni chiqarishdan olingan mablag'lar; lizing asosida olingan asosiy vositalar va uskunalar; xorijiy investitsiyalar; byudjetdan tashqari jamg'armalar mablag'lari; mahsulot taqsimoti bo'yicha shartnomalar bo'yicha jalb qilingan mablag'lar va boshqalar.

Garov qarzdorning (garovga qo'yuvchining) kreditor (garovga oluvchi) oldidagi majburiyatlarini ta'minlash shaklidir. Qarzdor garov bilan ta'minlangan kreditni to'lash, garovga qo'yilgan mol-mulk qiymatidan o'z talablarini qondirish bo'yicha o'z majburiyatlarini bajarmagan taqdirda kreditorning imtiyozli huquqini o'z zimmasiga oladi.

Bandlik - bu aholining mehnat faoliyatidagi ishtiroki bilan bog'liq munosabatlar to'plami. U mehnatga qo'shilish darajasini, ishchilar uchun ijtimoiy ehtiyojlar darajasini, shuningdek, to'lanadigan iqtisodiy foydali joylarda shaxsiy ehtiyoj va manfaatlarni ifodalaydi.

Ish haqi ishchi kuchi qiymatining (narxining) shaklidir. Hodisalar yuzasida u mehnatga haq to'lash vazifasini bajaradi.

Er rentasi yerga egalik qilishning iqtisodiy amalga oshirilishidir. U kapital, unumdorlik, joylashuv va yerga qo'shimcha kapital qo'yilmalar bo'yicha ustun bo'lgan ssuda foizlari bilan miqdoriy jihatdan belgilanadi.

Yer islohoti – qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining asosiy vositasi sifatida yerga egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish bilan bog'liq

ijtimoiy-iqtisodiy va tashkiliy-iqtisodiy munosabatlarni tubdan, siflati o'zgartirishdir .

Investitsiyalar - tadbirkorlik va (yoki) boshqa faoliyat ob'ektlariga qo'yilgan pul mablag'lari, maqsadli bank depozitlari, aksiyalar, aktsiyalar va boshqa qimmatli qog'ozlar, texnologiyalar, texnika, asbob-uskunalar, boshqa mol-mulk, shuningdek pul qiymatiga ega bo'lgan mulkiy va boshqa huquqlar. foyda olish va (yoki) boshqa foydali samaraga erishish

Asosiy kapitalga investitsiyalar - asosiy fondlarni yaratish, takror ishlab chiqarish va sotib olish uchun bir martalik xarajatlar (yangi qurilish, rekonstruksiya va texnik qayta jihozlash, asbob-uskunalar sotib olish va o'rnatish, asosiy podani, ko'p yillik plantatsiyalarni shakllantirish va boshqalar).

Portfel investitsiyalari - investorga korxonaga boshqaruviga ta'sir qilish huquqini bermaydigan aktsiyalarni va aktsiyalarni sotib olish (ya'ni sotib olingandan keyin uning korxonaga kapitalidagi ulushi 10% ga etmaydi).

To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar - investitsiya ob'ektini boshqarishda ishtirok etish huquqiga ega bo'lgan (ya'ni, aksiyadorlik jamiyatining ovoz beruvchi aksiyalarining yoki korxonaga ustav kapitalining kamida 10 foizini nazorat qiluvchi) yuridik yoki jismoniy shaxslar tomonidan amalga oshirilgan investitsiyalar. , yoki sarmoya kiritish natijasida bunday huquqni olganlar.

Davlatning investitsiya siyosati - bu qulay investitsiya muhitini yaratish va byudjet investitsiya resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish chora-tadbirlari tizimi.

Investitsiya muhiti - bu investitsiya qilishning maqsadga muvofiqligini belgilovchi ijtimoiy-iqtisodiy, tashkiliy, huquqiy, siyosiy va madaniy sharoitlar majmuidir.

Investitsion multiplikator - bu daromadning o'sishi va ushbu o'sishga sabab bo'lgan investitsiyalarning o'sishi o'rtasidagi nisbatni ifodalovchi nisbat.

Investitsiya solig'i krediti - soliq organlari bilan tuzilgan kredit shartnomasi asosida korxonalar tomonidan investitsiya faoliyatini rag'batlantirish va asosiy vositalarni yangilash maqsadida soliq to'lash muddatini kechiktirish .

Investitsiya potentsiali - daromad olish va (yoki) boshqa foydali ta'sir ko'rsatish maqsadida tadbirkorlik sub'ektlariga qo'yilishi mumkin bo'lgan moddiy-texnikaviy, moliyaviy va nomoddiy aktivlar majmui.

Investitsion loyiha - bu kompaniyaning strategik maqsadlariga erishish, iqtisodiy va (yoki) ijtimoiy samaraga erishish uchun yangi mahsulot va (yoki) xizmatlar ishlab chiqarishni yaratish yoki mavjudni modernizatsiya qilishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar rejasi.

Investitsion risk - bu investitsiya loyihasi ishtirokchilarining uni amalga oshirish jarayonida moliyaviy yo'qotishlari ehtimoli.

Iqtisodiy rivojlanishning innovatsion turi - ilmiy-texnikaviy yangiliklarni (innovatsiyalarni), yangi texnologiyalarni, mahsulot turlarini doimiy ravishda yaratish va samarali rivojlantirishni, optimal miqyosda tashkiliy qarorlarni qabul qilishni nazarda tutadigan iqtisodiy rivojlanish turi. Iqtisodiy rivojlanishning bu turi barqaror hodisa sifatida rivojlanib, 1950-yillarning o'rtalaridan boshlab sanoati rivojlangan mamlakatlarga xos bo'ldi. XX asr. Shu bilan birga, ilmiy-texnikaviy innovatsiyalar firmalarning bozordagi raqobatbardosh tadbirkorlik strategiyalarida hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Institutlar inson tomonidan yaratilgan cheklovchi ramkalar bo'lib, ular asosida odamlar o'rtasidagi munosabatlar, jamiyatdagi "o'yin qoidalari" tashkil etiladi.

Institutsional muhit - bu ma'lum bir ijtimoiy muhitni, jamiyatning muammolarni hal qilishga qaratilgan e'tibor darajasini yaratuvchi rasmiy va norasmiy institutlar yig'indisidir.

Pul-kredit siyosati vositalari - bu hukumat va markaziy bankning pul massasiga ta'sir qilishiga imkon beruvchi mexanizmlardir.

Xodimlar - bu, birinchi navbatda, ishchi kuchining malakali qismidir, ya'ni ta'lim va kasbiy tayyorgarlik, ishlab chiqarish tajribasi va amaliy ko'nikmalarga ega bo'lgan ishchilar.

Korxonalar xodimlari mehnatga aniq e'tibor qaratadigan, mehnatga ijobiy munosabatda bo'lgan odamlardir.

Jamoa shartnomasi ijtimoiy-mehnat munosabatlarini tartibga soluvchi va tashkilot, filial, vakolatxona xodimlari tomonidan ish beruvchi bilan tuziladigan huquqiy hujjatdir.

Raqobat - xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning raqobatbardoshligi, bunda ularning mustaqil harakatlari ularning har birining tegishli tovar bozorida tovar aylanishining umumiy shartlariga bir tomonlama ta'sir ko'rsatish imkoniyatlarini samarali cheklaydi; muayyan mahsulot bozorida ishlab chiqaruvchilar (sotuvchilar) munosabatlari, tovar ishlab chiqarish va sotish uchun qulayroq shart-sharoitlar uchun xususiy ishlab chiqaruvchilar o'rtasidagi kurash .

Controlling - integratsiyalashgan axborot ta'minoti, rejalashtirish va nazorat qilish tizimi; boshqaruvning barcha ierarxik darajalarida boshqaruv vazifalarining maqsadli bajarilishini qo'llab-quvvatlovchi korxonada boshqaruvi quyi tizimi.

Milliy xavfsizlik kontseptsiyasi inson, jamiyat va davlat hayotining barcha sohalarida tashqi va ichki tahdidlardan xavfsizligini ta'minlashga oid qarashlar tizimidir.

Agrosanoat majmuasi kooperativ tizimi - vertikal kooperatsiya asosida tashkil etilgan va faoliyat yurituvchi va kooperatsiya tamoyillari asosida pirovard mahsulot ishlab chiqaradigan turli darajadagi (birlamchi kooperativlardan milliy kooperativ birlashmalarigacha) o'zaro bog'langan kooperativlar tizimi .

Lizing - mulkni sotib olish va uni lizing shartnomasi asosida jismoniy yoki yuridik shaxslarga ma'lum haq evaziga, ma'lum muddatga va lizing shartnomasida belgilangan shartlarda berish huquqiga ega bo'lgan investitsiya faoliyati turi. lizing oluvchi tomonidan mulkni sotib olish.

Lokaut (inglizcha qulfdan tashqarida - eshikni birovning oldida qulflash) - ish beruvchining korxonani yopishi va ularga iqtisodiy bosim o'tkazish, ish tashlashning oldini olish va bostirish uchun ishchilarni ommaviy ravishda ishdan bo'shatish.

investitsiya qilingan foydani imtiyozli soliqqa tortish - korxonalariga kiritilgan investitsiyalar miqdori bo'yicha soliqqa tortiladigan foydani kamaytirish huquqini berish.

Takror ishlab chiqarishning makroiqtisodiy nisbatlari - makroiqtisodiyotning asosiy elementlari nisbati: yalpi talab va yalpi taklif; yakuniy iste'mol va jamg'arish; iste'mol va jamg'arma; shaxsiy daromadlar va korporativ daromadlar; xo'jalik ichidagi iste'mol va eksport va boshqalar.

Sanoat siyosatida marketing - ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarni ichki va tashqi bozorlarda samarali sotishni ta'minlaydigan ishlab chiqarishning samarali tovar-texnologik tuzilmasini shakllantirish maqsadida sanoat mahsulotlari bozorlarini doimiy o'rganishdir. Sanoat siyosatini shakllantirish uchun eng muhim tovarlar bozorlarini rivojlantirish istiqbollari davlat marketingi, sanoatning iqtisodiy natijalarini maksimal darajada oshirish yo'nalishi bo'yicha ishlab chiqarishning tovar-texnologik tuzilmasini o'zgartirishga investitsiya ta'siri.

Xalqaro iqtisodiy munosabatlar - jahon xo'jaligi mamlakatlari o'rtasidagi uning shakllanishi va rivojlanishiga doir munosabatlar tizimi.

Xalqaro iqtisodiy munosabatlar - turli mamlakatlar iqtisodiyoti o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar tizimi, xalqaro mehnat taqsimotiga asoslangan, davlatlar o'rtasida ham hokimiyat darajasida, balki jahon iqtisodiyoti doirasidagi bevosita xo'jalik yurituvchi sub'ektlar darajasida turli shakllarda (jahon savdosi, kapitalning chetga chiqishi) amalga oshiriladi. , mehnat migratsiyasi, xalqaro kredit kapital bozori, xalqaro valyuta tizimi).

Siyosatni amalga oshirish usuli - bu muayyan davlat siyosatining muayyan muammosini hal qilish usuli, texnikalar, operatsiyalar va faoliyat qoidalari.

Mamlakatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash mexanizmi iqtisodiy tahdidlarning oldini olishga qaratilgan tashkiliy, iqtisodiy va huquqiy chora-tadbirlar tizimidir.

Jahon iqtisodiyoti - bu xalqaro mehnat taqsimoti, savdo, takror ishlab chiqarish, moliyaviy, ilmiy-texnikaviy aloqalar bilan birlashtirilgan milliy xo'jaliklar tizimi. Bu ishlab chiqaruvchi kuchlar, ishlab chiqarish munosabatlari va ustki tuzilmaviy munosabatlarning ayrim jihatlari darajasida o'zini-o'zi takror ishlab chiqaruvchi iqtisodiy tizim bo'lib, unga kiritilgan milliy xo'jaliklar yuqoridagi darajalarning har birida ma'lum bir muvofiqlikka ega bo'ladi.

Monopolistik faoliyat – xo'jalik yurituvchi subyektning, ijro etuvchi hokimiyat organlarining, sub'ektlarning ijro etuvchi hokimiyat organlarining va mahalliy davlat hokimiyati organlarining monopoliyaga qarshi qonun hujjatlariga zid bo'lgan, raqobatning oldini olishga, cheklashga yoki bartaraf etishga qaratilgan harakatlari (harakatsizligi). U bozor ulushi 35% dan oshmaydigan H. s.ning ustun mavqei sifatida tan olinmaydi .

Monopoliyali-yuqori foyda - bozorda ustun mavqega ega bo'lgan xo'jalik yurituvchi sub'ektning tovarlarni monopoliyaga yuqori narxda sotuvchi foydasi.

Monopol yuqori narx - bozorda ustun mavqega ega bo'lgan xo'jalik yurituvchi sub'ekt tomonidan cheklangan taklif natijasida qo'shimcha foyda olish, ishlab chiqarish quvvatlaridan to'liq foydalanilmaganligi sababli ko'tarilgan xarajatlarning o'rnini qoplash va (yoki) mahsulot narxi. mahsulot sifatining pasayishi natijasida qo'shimcha foyda olish va hokazo.d.

Monopoliya-past narx - monopolist o'zi sotib olgan tovar bozorida belgilagan narx.

Jamg'arma - daromad yoki foydaning bir qismini kelajakdagi xarajatlarni, materiallar, mulk zaxiralarini ko'paytirishni, davlat, korxonalar, uy xo'jaligi yoki jismoniy shaxs tomonidan foydaning bir qismini kapitallashtirishni hisobga olgan holda zaxiralash.

Soliq - bu davlat va munitsipalitetlarning faoliyatini moliyaviy qo'llab-quvvatlash va o'z vazifalarini to'liq hajmda bajarish uchun tashkilotlar va jismoniy shaxslardan undiriladigan majburiy tekin to'lovdur.

Soliq siyosati - bu davlat tomonidan soliq va soliqqa tortish sohasida olib boriladigan, taktik va strategik ijtimoiy-iqtisodiy maqsadlarni amalga oshirishga

qaratilgan o'zaro bog'liq chora-tadbirlar tizimidir.

Soliq tizimi soliqlar, soliqqa tortishning tashkiliy-huquqiy shakllari va usullari, shuningdek, soliq organlarining o'zaro bog'langan majmuidir.

Soliq stavkasi mutlaq yoki nisbiy qiymat bo'lib, soliq to'lovining qiymatiga yoki soliq solishning jismoniy birligiga tegishli bo'lgan to'lov hajmini tavsiflaydi.

Soliq yuki (bosim) - jismoniy yoki yuridik shaxs daromadlaridagi soliqlarning umumiy summasi (ulushi).

Soliqlarni tartibga solish - bu samarali bozor iqtisodiyotini, unga adekvat bo'lgan mikro va makroiqtisodiy rivojlanish jarayonlarining butun majmuasini shakllantirishga soliq tizimi va soliqlarning funktsiyalaridan foydalanish orqali davlatning maqsadli ta'siri.

Soliq solinadigan baza - tegishli soliqni hisoblash uchun belgilanadigan daromad miqdori yoki soliq to'lovchining mol-mulki qiymatining aniq hisoblangan qiymati.

to'lashi shart bo'lgan yuridik va jismoniy shaxslar soliq **to'lovchilardir** .

Ilmiy-texnik faoliyat - bu ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, muhandislik, gumanitar va boshqa muammolarni hal qilish uchun yangi bilimlarni olishga, qo'llashga, fan, texnika va ishlab chiqarishning yagona tizim sifatida ishlashini ta'minlashga qaratilgan faoliyat.

Ilmiy-texnikaviy ustuvorliklar - bu ustuvorliklarning murakkab tizimining tarkibiy qismi bo'lib, ular mazmunini ilg'or o'zgartirish bilan ta'minlangan fan yutuqlari, innovatsiyalarni "fan-ko'paytirish" ning yagona tsiklida jadal sifatli maqsadli rivojlantirish, deb tushunish kerak. muayyan muammolarni hal qilish uchun yaxlit mehnat (yashash va moddiylashtirilgan) sharoitlari va konsentratsiyasi. ijtimoiy-iqtisodiy vazifalar.

Iqtisodiy tizimning ilmiy-texnik salohiyati - unda sodir bo'ladigan ilmiy va takror ishlab chiqarish tsiklining turli bosqichlarida bo'lgan ilmiy bilimlar, innovatsiyalar yig'indisi; foydalanilmayotgan, lekin mavjud ishlab chiqarish organizmidagi texnika, texnologiya, kadrlar va tashkilotning mavjud zaxiralari,

shuningdek, yangi texnik va texnologik vositalarning ishlamayotgan zaxiralari , jamoaning ijodiy salohiyati.

Ilmiy-texnika taraqqiyoti - bu ijtimoiy sohada va ishlab chiqarishda sodir bo'ladigan ilmiy-texnikaviy va innovatsion jarayonlar, shuningdek, jarayonlarning o'zaro bog'liqligi.

Diskont stavkasi - bu loyihaga qo'yilgan kapital birligiga investor uchun ruxsat etilgan minimal daromad.

Jamg'arma stavkasi - jamg'armalarning (daromadning tejalgan qismi) yil davomidagi jami daromadga nisbati.

Soliq solish ob'ekti - daromad, mulk turi yoki soliqqa tortiladigan savdo aylanmasi (sotish hajmi).

Majburiy ijtimoiy sug'urta - nogironlik holatida turmush darajasini va taqdim etilgan asoslar bo'yicha ish haqini saqlashga qaratilgan ijtimoiy himoya usullaridan biri. Endilikda ijtimoiy sug'urta tizimida bir qator yangi jihatlar belgilandi – to'lovlar va sug'urta xizmatlarini ko'rsatishda kam ta'minlanganlik mezonini joriy etish; sug'urta manbalarini (fondlarini) shakllantirishda xodimlarning o'z ishtirokini oshirish; byudjetdan moliyalashtirishga (bandlik va ishsizlik nafaqalari siyosatida) va moliyalashtirilgan tizimga (pensiya sohasida), yagona tibbiy-ijtimoiy sug'urtaga o'tish va boshqalar.

Oligopoliya - bozor tuzilmasi bo'lib, unda ma'lum bir mahsulot bozorida bir nechta yirik tovar ishlab chiqaruvchilar (sotuvchilar) harakat qiladi. Ular ishlab chiqarish, marketing, narxlar, eksport va hokazolar sohasida kelishilgan siyosat olib borsa, bozor monopollashtiriladi, bu monopoliyaga qarshi qonunchilikning buzilishi hisoblanadi.

Tadbirkorlikning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi - bu iqtisodiy va tashkiliy shakllar, usullar va dastaklar tizimi yordamida tadbirkorlik tipidagi biznesni yuritish (tadbirkorlik takror ishlab chiqarishni tashkil etish) usuli.

balansi - mamlakatning boshqa davlatlar bilan iqtisodiy, moliyaviy munosabatlari holatini aks ettiradi. Bu ikki tomonlama yozuv tamoyili bo'yicha operatsiyalarni hisobga olishning maxsus usuli. To'lov balansining tarkibiy

qismlari: joriy hisob, kapital operatsiyalari. To'lov balansi umuman faol yoki passiv bo'lishi mumkin.

Investitsiyalar samaradorligini baholash ko'rsatkichlari - bir nechta turlari qo'llaniladi. Sof joriy qiymat (sinonimlar – sof joriy qiymat, integral iqtisodiy samara) – investitsiya loyihasini amalga oshirish munosabati bilan integral diskontlangan naqd pul tushumlarining integral diskontlangan naqd pul to'lovlaridan oshib ketishi. Qoplanish muddati (qoplash davri) - sof joriy qiymat ijobiy bo'ladigan minimal vaqt davri (yoki loyiha uchun integral diskontlangan investitsiya loyihadan ajralmas diskontlangan daromad bilan qoplanadi). Ichki daromad darajasi (ichki daromad darajasi, daromadning ichki darajasi) sof joriy qiymat miqdorini bekor qiluvchi diskont stavkasi. U loyihaga kiritilgan investitsiya birligiga to'g'ri keladigan daromad miqdorini aks ettiradi. Investitsiyalar rentabelligi (foydalilik) indeksi - loyihaga qo'yilgan investitsiyalar hisobga olinmagan holda aniqlangan diskontlangan pul oqimlarining integral qoldig'ining integral diskontlangan investitsiyalarga nisbati.

Iqtisodiyotning siyosiy va iqtisodiy tuzilishi - bu sohalar, hududlar, mulk turlari va ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar bo'yicha mutanosib ravishda taqsimlangan ishlab chiqaruvchi kuchlarning yaxlit majmui sifatidagi milliy iqtisodiyotning tuzilishi .

Chegara qiymatlar chegaraviy qiymatlar bo'lib, ularning buzilishi iqtisodiy rivojlanishning normal borishiga to'sqinlik qiladi, iqtisodiy xavfsizlik sohasida salbiy, buzg'unchi tendentsiyalarning shakllanishiga olib keladi.

Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning postindustrial modeli - bu eng rivojlangan mamlakatlar postindustrial davr deb ataladigan davrga kirganidan keyin paydo bo'lgan insoniyatning yangi qadriyatlariga yo'naltirilgan jamiyat taraqqiyotining modelidir. iqtisodiyotning keyingi taraqqiyotida va firmalarning tadbirkorlik strategiyalarida intellekt, axborotlashtirish, fan-texnika taraqqiyoti omillari birinchi o'ringa chiqadi. texnologik innovatsiyalar, madaniyat, ekologik va ijtimoiy muvozanat va boshqalar.

Tovar taklifi - ishlab chiqaruvchilar xaridorga ma'lum bir vaqt ichida ma'lum bir narxda taklif qilishga tayyor bo'lgan tovarlar miqdori.

Tadbirkor tadbirkorlik faoliyatining asosiy sub'ekti bo'lib, uni oldindan ko'ra bilish qobiliyati va ishlab chiqarish omillarini innovatsion tavakkalchilik asosida yangi usulda birlashtirish uchun kuchga ega.

Tadbirkorlik daromadi - bu tadbirkorlik qobiliyatini amalga oshirish natijasida olingan qo'shimcha foyda.

Tadbirkorlik – tadbirkorning iste'mol talabi va umuman tashqi muhitning kelajakdagi o'zgarishlari haqidagi zaif signallarini biznesni prognozlash tizimiga aylantirish qobiliyatiga asoslangan strategik bashoratning kombinatsiyasi; katta rag'batlantiruvchi kuch va energiya - tadbirkorlik daromadini olish uchun prognozlarni innovatsion xavfli faoliyatga aylantirish qobiliyati.

Umumiy foyda - qonun hujjatlariga muvofiq ishlab chiqarish tannarxiga to'g'ri keladigan tovarlar va xizmatlarni sotishdan tushgan tushum va ularni ishlab chiqarish va sotish xarajatlari o'rtasidagi farq.

Xususiylashtirish - davlat mulkini xususiy mulkka aylantirish jarayoni .

Ishlab chiqarish, sanoat, faoliyat sohasining ustuvorligi ishlab chiqaruvchi kuchlarning barcha tarkibiy qismlarini, tarkibiy elementlarini va ularning o'zaro ta'siri mexanizmini maqsadli, tezlashtirilgan sifatli o'zgartirishdir; asosan shu asosda ishlab chiqarish hajmining o'sishi va samaradorlik ko'rsatkichlarining bir necha barobar ortishidan o'zib ketdi.

Tabiatdan foydalanish - bu inson, jamiyat va davlatning atrofdagi tabiatning turli elementlari bilan hayotiy va boshqa ko'plab ehtiyojlarni qondirish uchun doimiy o'zaro ta'siri. Inson tabiatan yashaydi. Er yuzida aholi sonining ko'payishi va eng muhimi, hayotning reproduktiv jarayonlarining texnologik kuchining o'sishi bilan odamlar tobora ko'proq resurslarga muhtoj bo'lib, ularni qazib olish orqali tabiiy muhitga shunday zarar etkazadilarki, tabiiy muhitni tiklash mexanizmlari. tabiat endi bardosh bera olmaydi va poydevor buziladi.hayotning davom etishi. Resursni ko'paytirish texnologik tizimlarning

energiya samaradorligi va ekologik tozaligi yer yuzida insoniyatning barqaror rivojlanishi uchun tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Loyiha tsikli - bu investitsiyadan oldingi (investitsiya imkoniyatlarini aniqlashdan to baholash hisobotini tayyorlashgacha), investitsiyalarni (loyihadan tortib ob'ektni foydalanishga topshirishgacha) va loyihaning foydalanish bosqichini o'z ichiga olgan vaqt davri.

Sanoat siyosati - mamlakat iqtisodiy tizimi doirasida sanoatning samarali rivojlanishini ta'minlovchi hamda jamiyat ehtiyojlarini qondirish va samarali eksport qilish uchun ishlab chiqarish salohiyatidan eng samarali foydalanishni ta'minlaydigan chora-tadbirlar tizimi.

Moddiy ne'matlarni takror ishlab chiqarish jarayoni ijtimoiy mahsulotning o'zaro bog'liq bosqichlar: ishlab chiqarishga tayyorgarlik, ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash va iste'mol qilish orqali uzluksiz harakatidir.

Davlat tasarrufidan chiqarish - davlat mulkining bir qismini bir vaqtning o'zida **xususiy lashtirish** bilan ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar va ob'ektlarni boshqarishda davlatning rolini pasaytirish; davlatning iqtisodiy funksiyalarini qisqartirish, davlat organlari tomonidan bir qator vakolatlarni korxonalariga o'tkazish; xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish.

Iqtisodiyotning resurs tarkibi asosiy resurslarni takror ishlab chiqarishning o'zaro bog'liq jarayonlariga ko'ra iqtisodiyotni strukturalash uchun asos yaratadi.

Investitsion risk - investitsiya loyihasi ishtirokchilarining uni amalga oshirish jarayonida moliyaviy yo'qotishlari ehtimoli.

Bozor - sotuvchilar va xaridorlar o'rtasidagi tovarlarni sotib olish va sotish bo'yicha iqtisodiy munosabatlar tizimi bo'lib, unda talab, taklif va narxlar shakllanadi.

Qishloq xo'jaligi er bozori - bu qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining asosiy vositasi sifatida erni sotish va sotib olish bo'yicha xaridorlar va sotuvchilar o'rtasidagi munosabatlar.

Mehnat bozori - bu pul va ishlab chiqarish vositalarining egasi (egasi) (xaridor yoki ish beruvchi) va ishchi, ishchi kuchi egasi (egasi) o'rtasidagi uni

sotish va sotib olish bo'yicha munosabatlar tizimi.

Bozor bahosi - bu real bozorda talab, taklif va raqobat ta'sirida ma'lum bir davrda shakllanadigan tovar qiymatining puldagi ifodasidir.

Yerning bozor bahosi - yalpi talab va yer egalarining umumiy taklifining o'zaro ta'siri asosida belgilanadigan narx. Bozor bahosining asosini quyidagi formula bo'yicha aniqlanadigan bazaviy narx tashkil etadi: $W = R/l \cdot 100\%$, bu erda Z - bu yer uchastkasini sotish mumkin bo'lgan narx; R - saytning yillik ijarasi; l - kredit foiz stavkasi.

Bozor iqtisodiyoti ishlab chiqaruvchilar va xaridorlarning iqtisodiy erkinligiga, raqobatga asoslangan, takror ishlab chiqarish jarayonini o'z-o'zini tartibga solishni ta'minlaydigan ijtimoiy iqtisodiy tizimdir.

Bozor iqtisodiyoti - bu iqtisodiy jarayonlarni o'z-o'zini tartibga solishga asoslangan iqtisodiy tashkil etishning aniq tarixiy shakli.

Boshqaruvning bozor mexanizmi talab, taklif, raqobat va narx qonunlari ta'sirida tizimning o'zini o'zi tartibga solishga asoslangan iqtisodiyotni tashkil etish mexanizmidir .

Tejamkorlik - kechiktirilgan iste'mol. Moliyaviy resurslarni muomaladan vaqtincha olib qo'yish. Ajratib ko'ring: a) shaxsiy sof jamg'armalar - soliqlar chegirib tashlanganidan keyin aholi daromadlaridan tejaydigan mablag'lar; b) korporatsiyalarning sof jamg'armalari - firma daromadining dividendlar shaklida to'lanmagan qismi; v) hukumat (davlat) darajasidagi sof profitsit.

Aholining jamg'armalari , bir tomondan, tovarlar, xizmatlar va huquqlarning o'zgargan shakli, kelajakdagi ehtiyojlarni qondirish ekvivalenti bo'lsa, ikkinchi tomondan, to'plangan mablag'larning pul ekvivalenti bo'lgan munosabatlar tizimidir. aholiga qarzdor bo'lgan umr qayta taqsimlanadi, buning uchun u hozirda foydalanishga tayyor emas. .

Erkin bozor - erkin raqobatga asoslangan, tovarlarning ko'plab mustaqil sotuvchilari va xaridorlari mavjudligini ta'minlaydigan bozor . **Sindikatashtirilgan bank kreditlash** - yirik investitsiya loyihalarini kreditlash uchun bir nechta banklarning kapitallarini birlashtirish, bu o'z

kapitalining etishmasligini bartaraf etish va sindikatga kiritilgan bankning investitsiya risklarini kamaytirish imkonini beradi.

Tashqi iqtisodiy omillarning iqtisodiy rivojlanishdagi roli va o'рни ko'rsatkichlari tizimi - bu mamlakatning xalqaro iqtisodiy munosabatlari dinamikasi va tuzilishini hamda ularning iqtisodiyotdagi rolini tavsiflovchi iqtisodiy va statistik ko'rsatkichlar yig'indisidir . pul muomalasi tezligi — muomaladagi pullarning umumiy massasidan har bir milliy pul birligi tayyor mahsulot, xizmatlar, ishlarni sotib olishga yiliga o'rtacha necha marta sarflanishini belgilovchi ko'rsatkich; nominal milliy mahsulotning muomaladagi pul miqdoriga nisbatiga tengdir.

Aralash iqtisodiyot - bu bir nechta iqtisodiy tuzilmalar - xususiy mulk, davlat-davlat, jamoa va boshqalarning o'zaro ta'siriga asoslangan makroiqtisodiy tizim. U iqtisodiy jarayonlarni bozor, korporativ va davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlarining qarama-qarshi birligi bilan tavsiflanadi.

Investitsiya loyihalarini aralash davlat-tijorat moliyalashtirish - bu ustuvor investitsiya loyihasini qo'llab-quvvatlash uchun davlat byudjetidan mablag'larning bir qismini to'lov va qaytarish miqdori va shartlarida yo'naltirishdir.

Korxonalar va tashkilotlarning o'z investitsiya resurslari - amortizatsiya, kompaniyaning taqsimlanmagan foydasi va ustav kapitali.

Yalpi talab - bu ma'lum bir davr uchun ma'lum narx darajasida taqdim etilishi mumkin bo'lgan tovarlar va xizmatlarning umumiy miqdoriga bo'lgan talab. U iste'mol talabi, korxonalarining ichki bozordagi xaridlari, davlat ehtiyojlarini qondirish uchun davlat xaridlari, tashqi talabning eksport va import o'rtasidagi farqqa teng qismidan iborat.

Shartnoma - xodimlar va ish beruvchilar o'rtasidagi ijtimoiy va mehnat munosabatlarini tartibga soluvchi huquqiy hujjat; davlat, hudud , sanoat, kasb darajasida.

Mahsulot taqsimoti to'g'risidagi bitim (PSA) - bu shartnoma bo'lib, unga ko'ra u xo'jalik yurituvchi sub'yektga er qa'ri uchastkasida mineral

xomashyoni qidirish, qidirish, qazib olish bo'yicha mutlaq huquqlarni qoplanadigan asosda va ma'lum muddatga beradi. shartnoma tuzish va tegishli ishlarni amalga oshirish; bir vaqtning o'zida investor ko'rsatilgan ishlarni o'z hisobidan va o'z tavakkalchiligida bajarish majburiyatini oladi. PSAning xususiyatlari: a) manfaatdor tomonlarning har biriga qazib olingan xomashyo ulushini belgilash asosida tabiatdan foydalanishdan olinadigan iqtisodiy samaraning barcha turlarini investorlar va davlat o'rtasida taqsimlashni normativ jihatdan tartibga solish; b) Rossiya korxonalariga foydali qazilmalarni qazib olish uchun texnologik asbob-uskunalarni ishlab chiqarishda ma'lum ulushni majburiy topshirish.

Ijtimoiy himoya - bu shaxsning yashash joyi, millati, jinsi, yoshi va boshqa holatlaridan qat'i nazar, uning ijtimoiy-iqtisodiy huquqlari va kafolatlarini ta'minlashga qaratilgan jamoat munosabatlari tizimi.

Iqtisodiyotning ijtimoiy yo'nalishi - bu iqtisodiyotning ishlashi, mamlakatda iqtisodiy tartibni o'zgartirish va xalq farovonligini oshirish bo'yicha ko'rilayotgan chora-tadbirlar o'rtasidagi aniq bog'liqlikni ta'minlash.

Ijtimoiy siyosat - bu ijtimoiy guruhlar, sinflar o'rtasidagi o'z manfaatlariga erishish, jamiyatdagi mavqeini, birinchi navbatda, hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan munosabatlar. Uning ta'sir doirasi quyidagilardan iborat bo'lishi kerak: aholining bandligi, mehnat sharoitlari, daromad darajasi, ma'lumoti, malakasi, sog'lig'ining holati, madaniy qadriyatlardan foydalanish imkoniyati, fuqarolarning uy-joy va yashash sharoitlari, atrof-muhit holati, shaxsiy xavfsizlik va boshqalar.

Ijtimoiy yordam ijtimoiy himoya turidir. U vaqtinchalik, maqsadli, deklarativ xususiyatga ega; oilalar va shaxslarning vositalarini sinab ko'rishni o'z ichiga oladi, ya'ni. ularning daromadlari va aktivlari.

Ijtimoiy soha - bu shaxs va oilaga bevosita ta'sir ko'rsatadigan iqtisodiyot va davlat faoliyatining bir qator tarmoqlari. U, birinchi navbatda, ijtimoiy-madaniy majmuaning tarmoqlari: ta'lim, madaniyat, sog'liqni saqlash, fanni o'z ichiga oladi. Bu borada uy-joy kommunal xo'jaligi, yo'lovchi transporti, aholiga

xizmat ko'rsatuvchi aloqa , savdo, iste'mol bozori muhim o'rin tutadi. Mehnat munosabatlari, aholi bandligi va migratsiyasi muammolarini hal etish, aholini ijtimoiy himoya qilish va ijtimoiy ta'minlashni amalga oshirish kabi tadbirlar muhim o'rin tutadi .

Bandlikning ijtimoiy funksiyasi insonning har tomonlama rivojlanishining turli ko'rinishdagi bandlikka, lekin birinchi navbatda iqtisodiyotdagi bandlikka bog'liqligini ko'rsatadi.

Ijtimoiy ta'minot - bu jamiyatning mehnatga layoqatsiz a'zolari: qariyalar, nogironlar, boquvchisini yo'qotganlar va bolalarni ta'minlashga qaratilgan ijtimoiy himoya turi.

Ijtimoiy sheriklik - bu jamoa shartnomalari va bitimlarini tuzish orqali ijtimoiy va mehnat munosabatlarini tartibga solish , xodimlar va ish beruvchilar manfaatlarini muvofiqlashtirish usuli.

Talab - iste'molchilar ma'lum bir davrda ma'lum bir narxda sotib olishga tayyor bo'lgan ma'lum bir tovar (shu jumladan xizmatlar) miqdori.

Ish haqining rag'batlantiruvchi funksiyasi - bu ish haqi va uni tashkil etish, birinchi navbatda, mehnatga haq to'lash va mehnat hissasi, xodimlarning malakasi va kasbiy mahorati o'rtasidagi munosabatlarni ta'minlash orqali xodimlarning manfaatlarini mehnatning zarur natijalariga erishishga yo'naltirish qobiliyati (mulki). Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning strategik maqsadi inson hayoti va rivojlanishi uchun maqbul shart-sharoitlarni yaratish, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va harbiy-siyosiy barqarorligi va davlat yaxlitligini saqlash, ichki va ijtimoiy munosabatlarning ta'siriga muvaffaqiyatli qarshi turishdir. tashqi tahdidlar.

Davlat mulkini boshqarish strategiyasi davlat mulkini boshqarishning fundamental (asosiy) yo'nalishi hisoblanadi. U ijtimoiy-iqtisodiy tizimning asosiy parametrlari va uning tarkibiy bo'linmalarining rivojlanish tendentsiyalaridagi o'zgarishlarni oldindan ko'rish asosida ishlab chiqilgan. Strategiyada davlat va mamlakatning barcha jamlanma kapitalidan samarali foydalanish maqsadida davlat mulkini dinamik barqaror takror ishlab chiqarish

uchun qulay imkoniyatlar va (yoki) tahdidlar maksimal darajada hisobga olinishi kerak. uning aholisi bo'lishi.

YaIM tarkibi - yalpi ichki mahsulotning ishlab chiqarish, foydalanish va daromadlarini shakllantirishni tavsiflovchi elementlar nisbati. Milliy iqtisodiyotning tuzilishi - bu tarmoqlar, hududlar, korporatsiyalar, korxonalar iqtisodiyoti, shuningdek, reproduktiv, resurs, innovatsion, investitsion va boshqa jarayonlar o'rtasidagi murakkab ko'p qirrali barqaror aloqalar va bog'liqliklar majmui. iqtisod, turli ichki ta'sirlar ta'sirida uning asosiy xossalarini saqlanishi va tashqi omillar.

Strukturaviy munosabatlar - ob'ektiv va sub'ektiv omillar va holatlarning kombinatsiyasi tufayli iqtisodiyotdagi ikki yoki undan ortiq tarkibiy bloklar yoki elementlar o'rtasidagi munosabatlar. Ko'pincha bir yoki bir nechta tabiiy fanlar va iqtisodiy qonunlar bilan oldindan belgilanadi.

Iqtisodiyotning texnologik tuzilmasi - bu o'xshash tovarlar va xizmatlar guruhlarini ishlab chiqarishning texnologik bazasini belgilovchi texnologik zanjirlar, rejimlar, yaxlit texnologik tuzilmalar yig'indisidir.

Tovar - sotish yoki almashtirish uchun mo'ljallangan faoliyat mahsuloti (shu jumladan ish va xizmatlar).

Sanoatning tovarga ixtisoslashuvi - ichki va tashqi bozorda raqobatbardosh bo'lgan, ishlab chiqarilishi milliy sanoat uchun eng samarali bo'lgan tovarlar majmui, quyidagilarga asoslanadi: ishlab chiqarilayotgan tovarlarga ichki va tashqi bozorda barqaror talab; ishlab chiqarishning texnologik ixtisoslashuvi va raqobatbardosh tovarlar ishlab chiqarishning texnik darajasi, ularning yuqori sifati va tovarlarning arzon narxini ta'minlash; past ishlab chiqarish xarajatlari ularning narx va sifat bo'yicha raqobatdosh ustunligini ta'minlaydi

Sanoat tovarlarining savdo aylanmalari - bu tovarning tarmoq va hududiy tizimlarda ishlab chiqaruvchilardan iste'molchilarga nisbatan barqaror harakatlanishi, ularning ishlab chiqaruvchi va iste'molchini qoniqtiradigan narxlarda sotilishini ta'minlaydi. Qarshi oqimlar - turli xo'jalik tuzilmalari

tomonidan ishlab chiqarilgan tovarlarni o'zaro iqtisodiy manfaat asosida o'zaro yetkazib berish.

Tranzaksiya xarajatlari iqtisodiy tizimni ishlatish xarajatlaridir.

Iqtisodiy tizimni o'zgartirish - mamlakat iqtisodiy tizimini jamiyat ehtiyojlarini to'liq qondiradigan yangi holatga o'tkazish. Hozirgi bosqichda amalda qo'llanilgan bu atama postsotsialistik mamlakatlar makonida boshlangan tub iqtisodiy islohotlarni anglatadi. Shu bilan birga, dunyoning asosiy mamlakatlari tajribasiga mos keladigan to'laqonli va yuqori samarali bozor iqtisodiyotini yaratish istagi eng umumiy yo'nalish bo'ldi.

tripartizm — ishchilar (kasaba uyushmalari, ularning uyushmalari, birlashmalari), ish beruvchilar (ularning kasaba uyushmalari, birlashmalari) va hukumat o'rtasidagi ijtimoiy-mehnat va tegishli iqtisodiy masalalarni muhokama qilish va qarorlar qabul qilish maqsadidagi munosabatlar. Ular o'zaro maslahatlashuvlar va muzokaralarda ifodalanadi.

Unitar korxonalar - xo'jalik yuritish huquqiga asoslangan davlat yoki shahar tijorat tashkiloti.

Davlat mulkini boshqarish - bu jamiyat va davlatning asosiy manfaatlarini ro'yobga chiqarish uchun uning turli sub'ektlari, ular va boshqaruvchilar o'rtasidagi iqtisodiy funktsiyalar, shakllar va usullar orqali uning ob'ektlarini takror ishlab chiqarish, ulardan foydalanish va o'zgartirishni tashkil etish bo'yicha tashkiliy-iqtisodiy munosabatlar tizimi. .

Tezlashtirilgan amortizatsiya - bu asosiy kapitalga investitsiyalarni rag'batlantirish usuli bo'lib, korxonalariga asosiy vositalarni ishga tushirishning birinchi yillarida yuqoriroq stavkalarda amortizatsiyani hisoblash huquqini berishga asoslangan.

Barqaror rivojlanish - jamiyatning o'z-o'zini yo'q qilish xavfi doimiy va maqsadli ravishda kamayishi, odamlar va jamiyat farovonligi oshib borishi, tabiiy muhit buzilmasligi.

Agrosanoat majmuasida takror ishlab chiqarishning barqarorligi - bu takror ishlab chiqarish sub'ektlarining noaniqlik sharoitida agrosanoat

majmuasida takror ishlab chiqarish omillari va uni rivojlantirishning zarur sur'atlari o'rtasidagi dinamik ratsional mutanosiblikni doimiy ravishda saqlab turish qobiliyatidir. Bunday barqarorlikdan ko'zlangan maqsad aholining oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi xomashyosidan ishlab chiqariladigan xalq iste'moli mollariga bo'lgan ehtiyojini doimiy qondirishdan iborat .

Investitsion loyihaning moliyaviy maqsadga muvofiqligi - bu ko'rib chiqilayotgan loyihani amalga oshirish uchun etarli miqdordagi mablag' mavjud bo'lganda, har bir hisoblash bosqichida pul oqimlarining bunday tuzilishini ta'minlash.

Moliya-sanoat guruhi - bosh kompaniya va sho'ba korxonalar sifatida faoliyat yurituvchi yoki shartnoma asosida o'z moddiy va nomoddiy aktivlarini to'liq yoki qisman birlashtirgan yuridik shaxslar majmui. Uni yaratishdan maqsad investitsiya va boshqa loyihalar va dasturlarni amalga oshirish uchun texnologik yoki iqtisodiy integratsiyadir.

Iqtisodiy tizim - ishlab chiqaruvchi kuchlar va ular bilan o'zaro ta'sir qiluvchi, mustaqil faoliyat ko'rsatishga qodir bo'lgan tashkiliy-iqtisodiy munosabatlarning ma'lum bir tartibli to'plami. Bu tizimda faoliyat yuritayotgan kishilarning mehnat jamoasi manfaatlari bilan bog'liq murakkab iqtisodiy natijaga erishish uchun maqsadli tashkil etilgan.

Xo'jalik yurituvchi subyektlar (H.s.) — O'zbekiston va xorijiy tijorat tashkilotlari va ularning birlashmalari (birlashmalari yoki uyushmalari), notijorat tashkilotlari, tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanmaydiganlar, shu jumladan qishloq xo'jaligi iste'mol kooperativlari, shuningdek, xo'jalik faoliyatini amalga oshiruvchi yakka tartibdagi tadbirkorlar bundan mustasno.

Maqsadli dastur - bu davlat, iqtisodiy, ekologik, ijtimoiy sohalardagi muammolarni samarali hal qilishni ta'minlaydigan resurslar, ijrochilar va amalga oshirish muddatlari bilan bog'langan ilmiy-tadqiqot, tajriba-konstruktorlik, ishlab chiqarish, ijtimoiy-iqtisodiy, tashkiliy-iqtisodiy va boshqa tadbirlar majmuasidir. va O'zbekistonning madaniy rivojlanishi.

Qimmatli qog'oz - bu belgilangan shaklga va majburiy rekvizitlarga muvofiq mulkiy va javobgarlik huquqlarini tasdiqlovchi hujjat bo'lib, uni amalga oshirish yoki topshirish faqat taqdim etilgan taqdirdagina mumkin.

Ekomanejment - bu iqtisodiy qarorlarda ekologik va ijtimoiy jihatlar hisobga olinadigan bozor sharoitida hayotni kompleks, tizimli boshqarish. Iqtisodiyot ko'p qirrali mazmunga ega. 1. Ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar va ishlab chiqaruvchi kuchlarning doimiy o'zaro ta'siri va o'zaro bog'liqligidagi yig'indisi. 2. Aniq iste'mol tovarlarini takror ishlab chiqarish jarayonlarining yaxlit majmui. 3. Ijtimoiy takror ishlab chiqarish tizimi doirasida resurslar majmuasini shakllantirish va ulardan samarali foydalanish jarayonlari majmui. 4. Mamlakat iqtisodiyoti tarmoqlar, xalq xo'jaligi tarmoqlari, hududlar, korporatsiyalar, tarmoqlararo tuzilmalar, korxonalar va firmalarning o'zaro bog'langan xo'jaliklari majmuidir. 5. Strukturaviy darajadagi iqtisodiyot texnologik zanjirlar majmuasi sifatida tavsiflanadi.

Iqtisodiy xavfsizlik - bu davlat institutlarining ichki iqtisodiyotni rivojlantirish manfaatlarini amalga oshirish va himoya qilish, jamiyatda ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni saqlash mexanizmlarini yaratishga tayyorligi va qobiliyati bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiyotning holati.

Iqtisodiy proporsiya - ob'ektiv barqaror bog'liqlik, bir yoki bir nechta iqtisodiy qonunlarning o'zaro ta'siri tufayli iqtisodiyotdagi alohida tarkibiy bloklar va elementlarning o'zaro bog'liqligi. U o'ziga xos iqtisodiy qonuniyat rolini o'ynaydi.

Iqtisodiy erkinlik - bu bozor iqtisodiyoti faoliyatining sharti bo'lib, u bozor iqtisodiyoti sub'ektlarining iqtisodiy izolyatsiyasini, nimani va qanday ishlab chiqarish, kimga va qayerda sotish to'g'risida mustaqil qaror qabul qilishni nazarda tutadi. Mustaqillik resurslar almashinuvi, bozorning u yoki bu segmentiga kirish, undan chiqish to'g'risidagi qarorlar sohasida ham nazarda tutiladi.

Iqtisodiy barqarorlik - bu avtonom iqtisodiy tizimning holati bo'lib, uning yaqin vaqt ichida maqsadli, barqaror rivojlanish qobiliyatini tavsiflaydi.

Iqtisodiy samarali bandlik ijtimoiy mehnat unumdorligining o'sishi asosida jamiyatning har bir a'zosi uchun munosib daromad, sog'lig'ini saqlash, ta'lim va kasbiy o'sishni ta'minlaydi.

Iqtisodiy resurslar - ishlab chiqarishni ta'minlash manbalari, vositalari [xom ashyo, geofizik, mehnat, kapital (jismoniy kapital), aylanma mablag'lar (materiallar), axborot, moliyaviy].

Iqtisodiy omillar - ishlab chiqarishda foydalaniladigan, ishlab chiqarish hajmi ularga bog'liq bo'lgan resurslar: mehnat, yer, kapital, tadbirkorlik qobiliyati.

Investitsiya loyihasining iqtisodiy muhiti inflyatsiya jarayonlari dinamikasini tavsiflovchi ma'lumotlar, milliy valyuta kursining o'zgarishi prognozi, soliqqa tortish tizimi to'g'risidagi ma'lumotlar to'plamidir.

Bandlikning iqtisodiy funktsiyasi - ishchilarni iqtisodiy jihatdan foydali ish o'rinlari bilan ta'minlash orqali moddiy va ma'naviy boyliklar yaratishdir.

Ekologik rivojlanish - jamiyat va tabiiy muhit rivojlanishining ijtimoiy, ekologik va iqtisodiy ko'rsatkichlarini hisobga olgan holda rivojlanish dinamikasi.

Samarali davlat - bu davlat institutlari tizimi bo'lib, ularning faoliyati eng yaxshi tarzda, maqbul xarajatlar bilan aholi va butun jamiyatga davlat zimmasiga yuklangan funktsiyalar sohasida xizmatlarni taqdim etadi. Ijtimoiy-iqtisodiy sohada davlat faoliyatining samaradorligi uning tegishli institutlarining xalq farovonligini izchil oshirish maqsadida uzoq muddatli iqtisodiy o'sishga ta'sir ko'rsatish qobiliyati bilan baholanadi.

Investitsion loyihaning samaradorligi turli pozitsiyalardan baholanadi. Ijtimoiy samaradorlik - loyihaning butun jamiyat uchun ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini, shu jumladan tashqi ta'sirlarni va davlat foydasini hisobga oluvchi ko'rsatkichlar tizimi. Tijorat samaradorligi - loyiha tashabbuskori va (yoki) tashqi xususiy investor uchun uni amalga oshirishning maqsadga muvofiqligini tavsiflovchi ko'rsatkichlar tizimi. Byudjet samaradorligi - bu turli darajadagi byudjetlar uchun uni amalga oshirishning maqsadga muvofiqligini tavsiflovchi ko'rsatkichlar tizimi (loyihaviy kapital qo'yilmalarni moliyalashtirish uchun byudjet mablag'laridan foydalanishda aniqlanadi) .

Iqtisodiyot samaradorligi - bu olingan iqtisodiy va ijtimoiy natija (iqtisodiy tizim, korxonalar, firma, tadbirkorlikning maqsadli funktsiyasi sifatida ishlab chiqilgan) va unga erishishga mos keladigan xarajatlar nisbati.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi farmoni.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015-yil 29-dekabrda "2016-2020-yillarda qishloq xo'jaligini yanada isloh qilish va rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2460-son qarori.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 23-dekabrda PQ-2694-son "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015-yil 29-dekabrda "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015-yildagi PQ-2460-sonli "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015-yil 29-dekabrda "O'zbekiston Respublikasining faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroriga o'zgartishlar kiritish haqida"gi PQ-2694-son Farmoni. 2016-2020 yillarga mo'ljallangan qishloq xo'jaligini isloh qilish va rivojlantirish.

4. Mirziyoev Sh.M. Vazirlar Mahkamasining 2016-yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2017-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasi // <http://fundamental-economic.uz/>.

5. Abulqosimov X. P. Davlatning isodiya hafsizligi . Huquq qo'llanma . - T .: Akademiya , 2012.

6. Abulqosimov X.P., Rasulov T.S. Uzbekistonda oziq-ovqat hafsizligini ta'minlash yollari . Risola . - T., " Muxlis va texnologiya ", 2015 yil.

7. Bekenov S.S. Oziq-ovqat xavfsizligi iqtisodiy xavfsizlikning tarkibiy qismi sifatida // <http://www.cawater-info.net/pdf/bekenov2.pdf>

8. Oziq-ovqat xavfsizligi // Manba: [BMT FAO / http : //www.cawater-info.net/ bk /14-4-2.htm](http://www.cawater-info.net/bk/14-4-2.htm) ; xavfsizlik.

9. Jahon oziq-ovqat xavfsizligi bo'yicha Rim deklaratsiyasi // APK: iqtisodiyot, menejment. M., 1997, No 2. 3-7-betlar.
10. Chebotareva M. S. Rossiyada va dunyoda oziq-ovqat xavfsizligi: mohiyati va muammolari // Yosh olim. - 2012. - 8-son.
11. O'zbekiston Respublikasining mustaqillik yillarida (1990-2010) iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishining asosiy yo'nalishlari va ko'rsatkichlari va 2011-2015 yillarga prognozi: Stat. Sat-T.: "O'zbekiston", 2011.
12. O'zbekiston qishloq hujalig . stat. to'plam 2017 yil . - T., 2017 yil.
13. O'zbekiston iqtisodiyoti : axborot-tahliliy xabarnomalari. 2016 yil yanvar-dekabr. T., 2017.-69-bet.
14. O'zbekiston Respublikasini 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari.// <http://www.uzlidep.uz/uzc/news/>
15. Abramova G.P. Agrosanoat majmuasida marketing / G.P. Abramova , M .M . Jigalin va boshqalar M.: Kolos, 1997
16. Agrosanoat majmuasi. Rivojlanish kontseptsiyasi / A.A. Kalninch , H.O. Repp , G.V. Besplohotny va boshqalar // Sent . maqolalar bilan . Riga: Bilim, 1984 yil
17. Agrar munosabatlar: nazariya, tarixiy amaliyot , rivojlanish istiqbollari . Moskva: Nauka, 1993 yil.
18. Serova E.V. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti / E.V. Serov. M.: GU VSHE, 1999 yil.
19. Smit A. Xalqlar boyligining tabiati va sabablari haqidagi tadqiqotlar / A. Smit // Iqtisodiyot klassiklari antologiyasi: 2 jild M .: Iqtisodiyot, 1993 y.
20. Umurzaqov U.P., Toshboev A.J., Toshboev A.A. Fermer xo'jaligi iqtisodiyoti fanidan ma'ruza matnlari , Toshkent-2006
21. Antsibor, Anna Vasilevna. Rossiya Federatsiyasi agrosanoat kompleksi korxonalarining innovatsion faoliyatini rivojlantirish muammolari / A. V. Antsibor // Iqtisodiyot fanlari. - 2012. - No 12. - S. 221-224. - (Iqtisodiyot va menejment). - Bibliografiya: b. 224 (5 ta nom).

22. Arxangelskiy V.N. Kichik tashkiliy shakllarda innovatsion faoliyat iqtisodiyoti .: O'quv qo'llanma. M: RAGS nashriyoti, 1997 yil
23. Bagrov M.N., Krujilin I.P. Sug'orish tizimlari va ularning ishlashi. -M .: Agropromizdat , 1988 yil.
24. Barbakova S.I. Bozor sharoitida agrosanoat majmuasini innovatsion rivojlantirish. Izhevsk, 2001 yil, 28-bet.
25. Bautin V. «Agrosanoat majmuasida innovatsion faoliyat» // AIC - iqtisodiyot va menejment. - 2005. - 8-son. -FROM. 17-22.
26. Volkova N.A. va boshqa qishloq xo'jaligi va qayta ishlash korxonalari iqtisodiyoti. M.: Kolos, 2005 yil.
27. Volskiy A. Barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashning innovatsion omili. //V.E., 1999 yil, 1-son..
28. Kovalenko N. Ya. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. Oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. Moskva: Yurkniga , 2004 yil.
29. Rumyantseva E.E. Yangi iqtisodiy ensiklopediya. 3-nashr. M.: INFRA, 2010, VI, s.-826.
30. Santo B. Innovatsiyalar iqtisodiy rivojlanish vositasi sifatida: Per. Hungdan. / Umumiy . r birliklari va kirish. Art. B.V. Sazonova . M., 1990 yil.
31. Filin S. Innovatsion faoliyat: asosiy tushunchalar // Rossiyadagi investitsiyalar. - 2000. -№6.
32. Firsov V. Innovatsion tadbirkorlikning tashkiliy shakllari // The Economist, 1994 yil, 6-son.
33. Huchek M. Korxonalarda innovatsiyalar va joriy etish. - M.: Luch, 1992 yil.
34. Shepelev G.V. Elektron resurs innovatsion infratuzilmasini rivojlantirish muammolari. Rejim kirish . - <http://www.interlegprom.ru/engine/documents/document1015.doc>.
35. Shumpeter J. Iqtisodiy rivojlanish nazariyasi.- M : Progress, 1982. 462 b. 82

MUNDARIJA

	KIRISH	besh
1-bob	“ASM IQTISODIYOTI” FANINING MAVZU, MAQSADI VA MAZMUNI.	7
1.1	“Agrosanoat kompleksi iqtisodiyoti” fanining predmeti va vazifalari.	7
1.2	Fanning metodologiyasi	12
1.3	Sanoat tushunchasi va tuzilishi	18
1.4	Agrosanoat majmuasining xususiyatlari	23
2-bob	Agrosanoat majmuining tarkibi va ahamiyati.	33
2.1	Agrosanoat kompleksi tushunchasi, tarkibi va tuzilishi	33
2.2	O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligining bozorga o‘tish xususiyatlari iqtisodiyot . agrosanoat majmuasini isloh qilish bosqichlari	39
3-bob	Agrosanoat majmui uchun ishlab chiqarish vositalarini ishlab chiqarish sohasi.	52
3.1	Agrosanoat majmuasining birinchi sohasi	52
3.2	Qishloq xo'jaligi muhandisligi	54
3.3	Kimyo sanoati	59
3.4	Mineral resurslar bazasi	64
4-bob	Qishloq xo‘jaligi mahsulotini qayta ishlash, qayta ishlash va iste‘molchilarga yetkazib berish SOHASI	72
4.1	Agrosanoat majmuasining III oziq- ovqat zanjiri	72
4.2	Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlashning ahamiyati, holati va samaradorligi	84
4.3	Qayta ishlash sanoatining hozirgi holati va rivojlanish tendentsiyalari	86
4.4	Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash samaradorligi va uni yaxshilash yo'llari	89
5-bob	Agrosanoat majmuining ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmasi.	97
5.1	Infratuzilma tushunchasi va vazifalari	97
5.2	chiqarishning iqtisodiy ahamiyati infratuzilma	105
5.3	Ijtimoiy infratuzilma va uning qishloq xo'jaligini rivojlantirishdagi o'rni	107
6-bob	YER FONDLARI VA ULARDAN FOYDALANISH SAMARALI FOYDALANISH	115
6.1	Yer qishloq xo‘jaligida asosiy ishlab chiqarish vositasi hisoblanadi	115
6.2	Davlat yer kadastri va yer monitoringi	118
6.3	Qishloq xo'jaligida yerning iqtisodiy bahosi	121
6.4	Bozor munosabatlari sharoitida qishloq xo'jaligida yer	126

	islohoti	
7-bob	AIC MEHNAT RESURSLARI VA ULARNING FOYDALANISHI	133
7.1	Mehnat resurslari tushunchasi va tarkibi, ulardan agrosanoat majmuasida foydalanish xususiyatlari	133
7.2	Bandlik va ishsizlik	140
7.3	Agrosanoat majmuasida mehnat bozori	145
7.4	Mehnat resurslarining mavjudligi va ulardan foydalanish samaradorligi	149
8-bob	Qishloq xo'jaligining MODDIY-TEXNIK RESURSLARI	159
8.1	Moddiy-texnika resurslari tushunchasi va tasnifi	159
8.2	Agrosanoat kompleksida resurslarni tejashning asosiy usullari	165
8.3	Bozor sharoitida moddiy-texnika resurslarini shakllantirish xususiyatlari	168
9-bob	FAN VA TEXNOLOGIYANING RIVOJLANISHI. AICda INNOVATSION FAOLIYAT	177
9.1	Ilmiy-texnika taraqqiyotining kontseptsiyasi va asosiy yo'nalishlari	177
9.2	Agrosanoat majmuasida innovatsion faoliyat	181
10-bob	Agrosanoat majmuida MARKETING TADQIQOTLARI. JAHON BOZORIDA QISHLOQ XO'JALIK MAHSULOTLARINI SOTISH	194
10.1	Agrosanoat majmuasining yalpi va tovar mahsuloti	194
10.2	Mahsulot sifatini boshqarish	197
10.3	Agrosanoat kompleksi mahsulotlarini marketingi	202
11-bob	QISHLOQ XO'JALIK MALZUMASINI DAVLAT TARTIBI VA QO'LLAB-QUVVATLASH. AIKning MOLIYA-KREDIT TIZIMI	218
11.1	Qishloq xo'jaligi kompleksini davlat tomonidan tartibga solish va qo'llab-quvvatlash	218
11.2	qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini rivojlantirishda kapital qo'yilmalarning o'rni	223
11.3	Investitsion tuzilma	225
11.4	Qishloq xo'jaligi korxonalari investitsiyalari samaradorligini aniqlash	227
12-bob	YEVROPA ittifoqi va MDH davlatlarining yagona qishloq xo'jaligi	240
12.1	Evropa Ittifoqining umumiy qishloq xo'jaligi siyosati	240
12.2	MDH davlatlarining agrar siyosati	251
	Lug'at	264
	Adabiyotlar ro'yxati	295
	Ilova	

